

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Філологія. Соціальні комунікації

Том 29 (68) № 4 2018

**Київ
2018**

Головний редактор:

Казарін Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, в.о. ректора Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Члени редакційної колегії:

Ищенко Наталія Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної діяльності та інноваційного розвитку Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Свенцицька Еліна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Кузьміна Світлана Леонідівна – доктор філософських наук, доцент, директор Навчально-наукового Інституту філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Семенець Ольга Сергіївна (відповідальний секретар) – кандидат філологічних наук, завідувач кафедрою зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Попова Олена Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри слов'янської філології та журналістики Навчально-наукового інституту філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Куц Наталія Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Навчально-наукового інституту філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Сеітяг'яєва Таміла Решатівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Торкут Наталія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор Класичного приватного університету;

Генералюк Леся Станіславівна – доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник сектора слов'янських літератур Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України;

Іваненко Світлана Мар'янівна – доктор філологічних наук, професор кафедри іноземних мов природничих факультетів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Пахарєва Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор кафедри російської та зарубіжної літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Юган Наталія Леонідівна – доктор філологічних наук, доцент підготовчого відділення Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Доминик Арель – професор, голова відділу українських студій університета Отави (Канада).

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 4 від 20.12.2018 року).**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.
Серія: Філологія. Соціальні комунікації» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15711-4182Р від 28.09.2009 року)

***Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук
відповідно Наказу Міністерства освіти і науки України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)***

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА МОВА

Грозян Н. Ф.

ТИПОЛОГІЯ ДЕТЕРМІНАНТНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....1

Дем'янюк М. П.

ТЕРМІНОЛОГІЯ РЕМІСНИЦТВА В «ЛЕКСИКОНІ
ЛАТИНСЬКО-СЛОВ'ЯНСЬКОМУ» ІВАНА МАКСИМОВИЧА..... 7

РОСІЙСЬКА МОВА

Попов С. Л.

О ЛЕГИТИМІЗАЦІИ РУССКИХ НЕКАНОНИЧЕСКИХ СОЧИНИТЕЛЬНЫХ
КОНСТРУКЦИЙ С СОЮЗНЫМ СОЕДИНЕНИЕМ:
КОГНИТИВНО-ЭВОЛЮЦИОННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ.....12

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

Скоплєв А. О.

ДІЄСЛОВО ЧИ ІМЕННИК? (З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОГО СТАТУСУ
ЧЕСЬКОГО ДІЄСЛІВНОГО ІМЕННИКА)..... 17

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Валуєва Н. М.

ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.....26

Герус О. С., Кулик А. В.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕВФЕМІЗІВ ТА СЛЕНГІЗМІВ
У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ.....31

Грабовська І. В.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАТИЧНОГО ДИСКУРСУ
В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....37

Заболотська О. О.

ВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ СПЕЦИФІЧНИХ РИС НАЦІОНАЛЬНОЇ ЯПОНСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ В РОМАНІ А. ГОЛДЕНА «МЕМУАРИ ГЕЙШІ»..... 41

Кучеренко І. В.

ПОЕТИЧНИЙ ОНОМАСТИКОН НІМЕЦЬКИХ НАРОДНИХ ТА ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗОК.....46

Матковська М. В.

МОВЛЕННЄВІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СУБ'ЄКТА ДІЇ
В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....52

Пільгуй Н. М.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ СИНЕРГЕТИКИ У ЗАСТОСУВАННІ ДО ДИСКУРСУ ПРИТЧІ.....57

Хома В. П.

ЛЕКСИЧНЕ НАПОВНЕННЯ КОНЦЕПТУ *SELF-ALIENATION*
В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....62

РОМАНСЬКІ МОВИ

Демчук Н. М.

МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ КОРПУСУ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ
ЛЕКСИКИ МАРКЕТИНГУ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ.....67

Кузьменко Н. В. НОВІТНІ ПІДХОДИ У ВИКЛАДАННІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	73
ТЮРКСЬКІ МОВИ	
Польова О. С. ТЮРКСЬКА МІФОЛОГІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО МЕТАФОРИЗАЦІЇ В ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ).....	78
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО	
Варчук Л. В. ТИПИ ОПОВІДАЧІВ У СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ РОМАНАХ (Л. ЕРДРІЧ “LOVE MEDICINE” ТА Л. ХОГАН “MEAN SPIRIT”).....	83
Тацакович У. Т. ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК АНАЛОГОВЕ МАПУВАННЯ МІЖ ФРЕЙМАМИ.....	88
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО	
Малик Г. Д., Королюк У. В. КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕКЛАМНОГО СЛОГАНА ЯК ІНСТРУМЕНТУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕРЕКЛАДАЧА.....	94
Пасенчук Н. В. ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДРАМАТИЧНОГО ТЕКСТУ: ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ МОВАМИ П’ЕСИ Т. ВАЙЛДЕРА “OURTOWN”).....	105
Полупан М. О. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕТАФОРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ В ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ МАС-МЕДІА.....	111
Романенко Н. В., Говера О. М. ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК КЛЮЧОВИЙ МЕТОД ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ ІТ-СФЕРИ.....	116
Ткач П. Б., Литвиненко Д. В. СПЕЦИФІКА ВІДТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ У НАВЧАЛЬНИХ МАТЕРІАЛАХ ІЗ ПРОГРАМУВАННЯ.....	121
Яцків Н. Я., Цюпа Л. В. ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ АВТОРСЬКИХ АФОРИЗМІВ ДАВІДА ФОНКІНОСА В РОМАНІ «НАШІ РОЗСТАВАННЯ».....	126
ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО	
Боговик О. А. ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ ПЕРЕХІДНОСТІ / НЕПЕРЕХІДНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ	132
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА	
Го Юаньпен ХУДОЖНИЙ СВІТ ІРИНИ ЖИЛЕНКО (НА МАТЕРІАЛІ ЛІРИЧНИХ ТВОРІВ, ОПУБЛІКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ «ДНІПРО» У 1960-Х РОКАХ).....	137

Горболіс Л. М. ЛЮДИНА І ПРИРОДА В КОНКОРДИСТСЬКІЙ ДОКТРИНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА: ЕКОЛОГІЧНИЙ ВЕКТОР	144
Зотова В. Г., Копсайцева Л. П., Пітель Т. О. ТОПОСИ МЕЖ І СТАНІВ У РОМАНІ Р. ІВАНИЧУКА «ЧЕТВЕРТИЙ ВИМІР».....	149
Лахманюк А. М. КОГНІТИВНИЙ ДИСОНАНС У НАРАТИВНОМУ ТЕКСТІ («ЩО ЗАПИСАНО В КНИГУ ЖИТТЯ» М. КОЦЮБІНСЬКОГО).....	155
Манько А. М. ІДЕЙНО-СМИСЛОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ ОБРАЗУ КОЗАЦТВА В ПОЕТИЧНОМУ ДОРОБКУ ІВАНА НИЗОВОГО.....	161
Свириденко О. М. «ПЕТЕРБУРГ ВАМ ПОКАЖЕТСЯ ЩЕГОЛЕМ ПОСЛЕ РИМА»: ТРАДИЦІЇ ТРЕВЕЛОГУ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ ТВОРЧОСТІ М. ГОГОЛЯ.....	167
РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА	
Артёмова О. И., Иванова В. А., Незовибатько О. В. ПРОБЛЕМА ЛИРИЧЕСКОЙ ЦИКЛИЗАЦИИ В «ВЕЧЕРНИХ ОГНЯХ» А. А. ФЕТА.....	172
ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	
Скубіда Л. Ю. ГАСТРОНОМІЧНИЙ КОД КУЛЬТУРИ В ТУРЕЦЬКІЙ НАРОДНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА.....	177
ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Девдюк І. В. ЕКЗИСТЕНЦІЙНА САМОТНІСТЬ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ ПРОЗІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ.....	183
ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ	
Кабіна Ю. Г. ФУНКЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ПАРАДОКСА В АНГЛІЙСЬКОМУ ЕСТЕТИЗМІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ О. ВАЙЛДА).....	189
ФОЛЬКЛОРИСТИКА	
Закальська Я. А. МОТИВЕМА «ЗРАДА» В ЛІРИЦІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	194
КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА	
Линник Н. М. СИМВОЛ «ТЮЛЬПАН» У ПОЕЗІЇ «ДИВАНУ»: САКРАЛЬНИЙ ТА ГЕНЕРАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ.....	200
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ	
Саїк А. В. МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ЕТНОПСИХОЛОГІЧНА ОЗНАКА КУЛЬТУРИ НАЦІЇ.....	204
Відомості про авторів	208

CONTENTS

UKRAINIAN LANGUAGE

Hrozian N. F.

TYPOLOGY OF DETERMINANT PARTS OF A SENTENCE IN MODERN LINGUISTICS 1

Demyanyuk M. P.

THE CRAFTS AND PROFESSIONAL TERMINOLOGY IN IVAN MAKSIMOVICH'S
"LEXICON LATINO-SLAVONIC" 7

RUSSIAN LANGUAGE

Popov S. L.

THE LEGITIMIZATION OF RUSSIAN NON-CANONIC COORDINATING CONJOINING
CONSTRUCTIONS: COGNITIVE EVOLUTION INTERPRETATION 12

SLAVIC LANGUAGES

Skoplev A. O.

A VERB OR A NOUN? (FROM THE HISTORY OF RESEARCHING
THE LANGUAGE STATUS OF THE CZECH VERBAL NOUN)..... 17

GERMANIC LANGUAGES

Valuyeva N. M.

INTEGRATIVE APPROACH AS A MEANS
OF OPTIMIZING THE EDUCATIONAL PROCESS 26

Herus O. S., Kulyk A. V.

FEATURES OF EUPHEMISMS- AND SLENG- FUNCTIONING
IN MODERN ENGLISH DISCOURSE..... 31

Grabovska I. V.

THEORETICAL PRINCIPLES OF PHATIC DISCOURSE ANALYSIS
IN MODERN LINGUISTICS 37

Zabolotska O. O.

VERBALIZATION OF THE SPECIFIC FEATURES OF NATIONAL JAPANESE CULTURE
IN THE NOVEL "MEMOIRS OF A GEISHA" BY A. GOLDEN 41

Kucherenko I. V.

POETIC PROPER NAMES OF GERMAM FOLK AND LITERARY TALES 46

Matkovska M. V.

SUBJECT'S COMMUNICATIVE REPRESENTATIONS ACTIONS
IN THE ENGLISH-SPEAKING POLITICAL DISCOURSE..... 52

Pilgui N. M.

FUNDAMENTAL OF SYNERGETICS AS APPLIED TO THE PARABLE DISCOURSE 57

Khoma V. P.

LEXICAL REPRESENTATION OF SELF-ALIENATION CONCEPT
IN THE ENGLISH LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD 62

ROMANIC LANGUAGES

Demchuk N. M.

METHODS OF CORPS' ORGANIZATION
IN A SPECIALIZED MARKETING VOCABULARY IN FRENCH 67

Kuzmenko N. V. MODERN APPROACHES IN FRENCH LANGUAGE TEACHING FOR STUDENTS OF PHILOLOGICAL SPECIALTIES	73
--	----

TURKIC LANGUAGES

Polova O. S. TURKIC MYTHOLOGY AS A SOURCE OF METAPHORIZATION IN POLITICAL SPEECHES (BASED ON THE TURKISH LANGUAGE)	78
---	----

GENERAL LINGUISTICS

Varchuk L. V. TYPES OF NARRATORS IN THE MODERN ENGLISH NOVELS (L. ERDRICH "LOVE MEDICINE" AND L. HOGAN "MEAN SPIRIT")	83
Tatsakovych U. T. INTERTEXTUALITY AS ANALOGOUS MAPPING BETWEEN FRAMES	88

TRANSLATION STUDIES

Malyk H. D., Koroliuk U. V. COMMUNICATIVE POTENTIAL OF ADVERTISING SLOGANS AS A TOOL OF THE WOULD-BE TRANSLATOR'S COMPETENCE DEVELOPMENT	94
Pasenchuk N. V. LEXICAL AND STYLISTIC FEATURES OF TRANSLATION DRAMA OF THORNTON WILDER "OUR TOWN" AND ITS TRANSLATIONS INTO UKRAINIAN AND RUSSIAN	105
Polupan M. O. FUNCTIONAL PECULIARITIES S OF METAPHORIC PATTERNS IN THE ECONOMIC DISCOURSE OF MASS MEDIA	111
Romanenko N. V., Govera O. M. TRANSFORMATIONS AS THE MAIN METHOD OF IT-TEXTS TRANSLATION	116
Tkach P. B., Lytvynenko D. V. SPECIFICITY OF TERMS PRESENTATION IN EDUCATIONAL MATERIALS ON PROGRAMMING	121
Yatskiv N. Ya., Tsiupa L. V. TRANSLATION TRANSFORMATION OF AUTHOR'S APHORISMS IN THE NOVEL «NOS SEPARATIONS» BY DAVID FOENKINOS	126

COMPARATIVE-HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

Bohovyk O. A. GRAMMATICAL CATEGORY OF TRANSITIVITY / INTRANSITIVITY IN UKRAINIAN, RUSSIAN, ENGLISH LANGUAGES	132
---	-----

UKRAINIAN LITERATURE

Guo Yuanpeng IRYNA ZHYLENKO'S ARTISTIC WORD (BASED ON THE LYRICAL WORKS PUBLISHED IN THE "DNIPRO" MAGAZINE IN THE 1960	137
Horbolis L. M. A MAN AND NATURE IN CONCORDANT DOCTRINE OF VOLODYMYR VYNNYCHENKO: ENVIRONMENTAL VECTOR	144

Zotova V. H., Kopeitseva L. P., Pitel T. O. TOPOSES OF THE BOUNDS AND STATES IN THE NOVEL BY R. IVANYCHUK “THE FOURTH DIMENSION”	149
Lakhmaniuk A. M. COGNITIVE DYSONANCE IN THE NARRATIVE TEXT (“WHAT HAS BEEN WRITTEN IN THE BOOK OF LIFE” BY MYKHAILO KOTSIUBYNSKYI)	155
Manko A. M. THE IDEA-SEMANTIC FILLING OF COSSACK IMAGE IN IVAN NYZOVYI POETIC DEVELOPMENTS	161
Svyrydenko O. M. “PETERSBOURG WILL SEEM A DANDY TO YOU AFTER ROME”: TRAVELOGUE TRADITIONS IN M. HOHOL’S EPISTOLARY WORKS	167
RUSSIAN LITERATURE	
Artiomova O. I., Ivanova V. A., Nezovibatko O. V. THE PROBLEM OF LYRIC CYCLIZATION IN “EVENING LIGHTS” BY A. FET	172
LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES	
Skubida L. Yu. GASTRONOMICAL CULTURAL CODE IN TURKISH FOLK LITERATURE: FEATURES AND SPECIFICITY	177
COMPARATIVE LITERATURE STUDIES	
Devdiuk I. V. EXISTENTIAL LONELINESS OF THE CREATIVE PERSONALITY IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH PROSE WORKS OF THE INTERWAR PERIOD	183
LITERARY THEORY	
Kabina Yu. G. FUNCTION OF LITERARY PARADOX IN ENGLISH AESTHETICISM (BASED ON THE WORKS BY O. WILDE)	189
FOLKLORISTICS	
Zakalska Ya. A. MOTIVEME “BETRAYAL” IN THE LYRICS OF THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT OF THE FIRST HALF OF THE XX-TH CENTURY	194
CRIMEAN TATAR LITERATURE	
Lynnyk N. M. THE SYMBOL “TULIP” IN POETRY “DIVAN”: SACRAMENTAL AND GENERATIONAL ASPECT	200
THEORY AND HISTORY OF SOCIAL COMMUNICATIONS	
Saik A. V. MENTALITY AS ETHNOPSCHOLOGICAL CHARACTER OF NATION CULTURE	204
Information about authors	208

УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81'367

Грозян Н. Ф.

Інститут української мови Національної академії наук України

ТИПОЛОГІЯ ДЕТЕРМІНАНТНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті простежено історію становлення та розвитку поняття «детермінант» у лінгвістиці. Охарактеризовано лінгвістичну природу детермінантних членів як самостійних поширювачів речення, встановлено статус приреченневих поширювачів у структурі висловлення, розглянуто та проаналізовано основні граматичні засоби, за допомогою яких детермінантні члени речення виражають додаткову предикацію. Покласифіковано й описано семантичні групи та підгрупи детермінантних членів речення в сучасній українській мові.

Ключові слова: детермінант, член речення, детермінантний зв'язок, поширювач речення.

Постановка проблеми. Питання розмежування прийменниково-відмінкових форм, що функціують у ролі обставинних детермінантів, і омонімічних словоформ, які виконують функцію прислівних обставинних поширювачів, – одне з дискусійних у сучасній лінгвоукраїністиці. Цю проблему намагалися вирішити в межах як традиційного підходу, так і сучасних синтаксичних теорій, проте і сьогодні статус детермінантних членів речення залишається дискусійним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі детермінантних членів речення присвячені наукові праці таких мовознавців, як: І. Вихованець [3], А. Загнітко [4], Г. Золотова [5], Н. Іваницька [6], В. Малащенко [8], О. Сиротиніна [12], І. Слинько [13], Н. Шведова [14] та ін.

Сьогодні немає загальноприйнятої типології детермінантних членів речення, системного погляду щодо статусу цих одиниць у структурі речення, їхніх класифікаційних ознак. Актуальним залишається питання диференціації прислівних та детермінантних членів речення.

Постановка завдання. Мета статті полягає в комплексному аналізі детермінантних членів речення в сучасній українській мові.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) проаналізувати основні підходи до визначення детермінантних членів речення;

2) окреслити специфіку детермінантного зв'язку в структурі речення;

3) охарактеризувати диференційні ознаки детермінантних членів речення в структурі речення.

Виклад основного матеріалу. Історія вивчення неприслівних поширювачів речення бере свій початок із досліджень Ф. Буслаєва, який виділив з-поміж другорядних членів відносно незалежні форми [2, с. 273]. Д. Овсянико-Куликовський вказував на наявність у реченні слабкого підрядного зв'язку, так званого «*несправжнього керування*», наголошуючи, що окремі члени речення лише прилягають до дієслова, знаходяться при ньому, а не керуються ним безпосередньо [10, с. 240]. В. Малащенко відмінкові та прийменниково-відмінкові форма імені, некеровані дієсловом, називає «*вільно приєднаними*». Це такий різновид синтаксичного зв'язку, коли відносно самостійна, вільна конструкція синтаксично «тяжіє» до предикативного ядра речення, пояснює все висловлення і стосується всього речення [8, с. 164]. Н. Шведова ці форми називає детермінантними членами речення, чи детермінантами. Детермінантні члени речення – це відмінкові форми чи прийменниково-відмінкові групи, що збігаються за формою з іменним компонентом простого двочленного словосполучення, з'єднаного з дієсловом зв'язком нерегулярного (слабкого) керування [14]. З-поміж детермінантів

[14, с. 93] нею виділено суб'єктно-об'єктні, напр.: *У нас кожна дитина захоплена!* (О. Довженко); *Її можна було вважати просто роздумом* (О. Гончар), і обставинні детермінанти, напр.: *Тихо й непомітно вилазив він із комишів і ставав над Остапом, згорнувши руки* (М. Коцюбинський); *З-за галузки смереки виглядали зажурені гори, напоєні сумом тіней од хмар, що все стирали бліду усмішку царинок* (М. Коцюбинський).

П. Адамець члени речення, зумовлені валентністю дієслова, називає комплементами, а члени речення із власне-обставинним значенням, яке не впливає з валентності дієслова чи предиката, форма і семантика яких ніяк не пов'язана з дієсловом чи предикатом, відносить до детермінантів [1, с. 77]. О. Сиротиніна термін «детермінанти» вживає тільки щодо непрямих додатків, а поширювачі з обставинним значенням вважає ситуантами, які, на відміну від детермінантів, лише доповнюють основну інформацію, що передається предикативною одиницею, вказівкою на різні обставини. На відміну від детермінантів, ситуанти не розрізняють ні конструктивних, ні семантичних моделей предикативних одиниць, пор.: *По селу піднявся гамір* (Улас Самчук); *Отам проходила, на галяві заснула, І біля неї тихо скорбна мати сіла* (О. Зуєвський). Детермінанти позначають учасників події, її дійових осіб, ситуанти – лише час та місце події, тобто ситуацію дії чи стану. Детермінант – це член предикативної одиниці, включений до неї не як залежний член словосполучення і співвіднесений із певними типами (конструкціями чи семантичними моделями) предикативних одиниць, а *ситуант* – факультативний член предикативної одиниці, включений у неї не як залежний член словосполучення і не співвіднесений ні з певними типами конструкцій, ні з певними семантичними моделями. Його можна назвати вільним членом предикативної одиниці [12, с. 42].

У «Русской грамматике» всі поширювачі речення поділяють на обов'язкові чи факультативні детермінанти [11, с.148]. Однак це порушує не тільки типологію детермінантних членів речення в лінгвістиці, але й клас традиційно виявлених другорядних членів речення.

У працях І. Вихованця [3], А. Загнітка [4], Г. Золотової [5] та ін. обґрунтовано вузьке розуміння керування приєдниково-відмінковими формами. Деякі дослідники, звужуючи поняття детермінанта, виводять за його межі словоформи із суб'єктно-обставинною семантикою [5]. Ідею розгляду другорядних членів речення не тільки з

формально-граматичного боку, а й семантичного підтримав І. Вихованець [3]. Він розрізняє прислівні другорядні члени речення (компоненти словосполучення) та детермінанти. Детермінантні члени речення, на його думку, вирізняються своєю синтаксичною автономністю, яка зростає за умови їх граматичного відокремлення. Відокремлення як смислове й інтонаційне виділення другорядних у формально-синтаксичному плані членів речення надає їм більшої значеннєвої ваги, виразно членуючи просте ускладнене речення на дві частини, які передають основне і додаткове повідомлення. І. Вихованець визначив такі основні ознаки детермінантних членів речення:

1) виступають як особлива синтаксична категорія реченнєвого рівня, являють собою поширювачі цілого речення;

2) можуть виступати необхідним компонентом семантичної структури речення, але факультативним компонентом формально-граматичної структури;

3) більшість просторових, часових та причинових детермінантів виникають як результат редуції або номіналізації підрядної частини складнопідрядного речення;

4) функція детермінанта впливає з його двобічної віднесеності, з віднесеності до предикативного ядра загалом;

5) детермінанти, підпорядковуючись безпосередньо присудку, вступають у зв'язок із ним в останню чергу, після того, як у цей зв'язок уже вступили інші підпорядковані присудкові члени речення тощо.

Найголовнішою ознакою детермінантних членів речення є їхня вторинність, похідність, трансформаційна пов'язаність зі структурою складного речення [3, с. 130].

Н. Іваницька, розглядаючи питання про детермінанти, наголошує на тому, що підрядний зв'язок окремих компонентів речення стає настільки слабким і позбавленим впливу на нього валентних особливостей слів, що вони відходять на абсолютну периферію реченнєвої структури. Детермінанту, на її думку, властиві дві ознаки, які дозволяють не тільки кваліфікувати його як окремий компонент речення, але й відмежовувати від факультативних складників причленної залежності за умови, що останні займають периферійні субпозиції у формально-граматичній структурі речення. Такими ознаками є:

1) відсутність прислівного зв'язку, а отже, й залежність від граматичного центру речення;

2) наявність додаткової предикації щодо граматичного центру.

Неприслівність підпорядкування, на думку Н. Іваницької, є основною причиною слабого підрядного зв'язку детермінанта із граматичним центром речення. Якщо прислівне підпорядкування включає потенцію певної граматичної форми підпорядкованого компонента чи позиції з певним значенням, отже, і його структурно-семантичну визначеність, то неприслівний характер підрядного зв'язку детермінанта супроводжується його граматичним і семантичним варіюванням, семантичною невизначеністю [6, с. 113–119].

Значно звужує поняття детермінантів І. Слинько [13]. Непрямі відмінки із суб'єктним значенням (у Н. Шведової – суб'єктні детермінанти [11, с. 159–160]), на його думку, – особливі форми, які не варто включати до звичайних понять про підмети чи детермінанти. Вони співвідносні з підметами, можуть стати ними під час трансформації речень, але не входять до предикативної основи речення, оскільки виражають семантичний суб'єкт, який не збігається із граматичним суб'єктом [13]. Із граматичного погляду непрямі відмінки із семантичним значенням суб'єкта становлять проміжні категорії між підметами і поширювачами, які можна назвати потенційними підметами, або утвореннями, що близькі до підметів.

Автор заперечує й об'єктні детермінанти, які виділяє Н. Шведова, оскільки вони пов'язані із предикативною основою речення неприслівним зв'язком, тобто об'єктні форми стоять поза предикативною основою, здебільшого в препозиції, і належать до основи загалом. Об'єктні неприслівні форми виражають семантичне і граматичне значення об'єкта і через характер зв'язку можуть бути названі неприслівними актантами.

Об'єктні форми можуть бути і прислівними, тоді вони приєднуються до дієслова-предиката зв'язком керування. Щоб виокремити такі об'єктні форми від неприслівних актантів, І. Слинько [13] називає їх прислівними актантами.

І. Слинько відмежовує від детермінантів суб'єктні й об'єктні форми – потенційні підмети та неприслівні актанти, а також локативні й темпоральні члени в односкладних реченнях. Крім того, не всі поширювачі зі значенням місця чи часу можна вважати детермінантами. Зокрема, певна кількість відмінково-просторових форм не втрачає зв'язків із присудками, тому виступає прислівними поширювачами, напр.: *Малі хлопці стовпилися біля криниці* (Д. Косарик); *Загони зіткнулися на рівному степу під Компаніївкою* (Ю. Яновський); *До чого ж гарно й весело було в нашому городі!* (О. Довженко); *Смутно в*

степу. Розпечене сонце уже на заході (Ю. Яновський); *Сонце навкісно світило в зашторене вікно* (М. Коцюбинський); *Дикий олень обережно наближався до них* (М. Трублаїні); *Хвиля відкотилася, одкинувши шлюпку в море* (М. Трублаїні) [13, с. 3–7].

У роботах окремих авторів детермінантні члени речення розглянуто як «тло», «рамкові конструкції» для іншої частини речення [6, с. 297]. Проти такого погляду виступив В. Малащенко, який слушно зазначив, що таке порівняння робить детермінантні члени речення допоміжним засобом, винесеним за межі речення, а не структурним елементом поширеного речення [8, с. 113–114]. Він уважає, що детермінантні члени речення мають власне синтаксичне значення, основу якого «складають відношення між головною автосемантичною словоформою речення і залежною – іншою частиною синтагматичного ряду, яким є все поширене речення» [Там само, с. 5].

Як наголошено в його праці, детермінанти мають набір структурно-семантичних характеристик, що є достатньою підставою для кваліфікації їх як другорядних членів речення [Там само, с. 165–166].

Детермінантні члени речення входять до його складу на основі особливого типу підрядного зв'язку, названого «вільним приєднанням» [8, с. 43–46]. Цей тип зв'язку виникає тільки на рівні речення, пояснюючи не який-небудь із його головних членів або головний член односкладного речення, не яку-небудь окрему словоформу в складі речення, а основу загалом або все речення в разі його поширеності. Зв'язок цей можна порівняти з підрядним зв'язком, що виникає між підрядними реченнями певних семантичних типів, які стосуються всієї головної частини [8, с. 4]. У цьому полягає головна відмінність зв'язку вільного приєднання від інших типів підрядних зв'язків, що виникають у реченні і мають прислівний характер. Саме ця відмінність робить можливим протиставлення детермінантних членів речення іншим поширювачам реченням: а) виділені на основі словосполучення; б) мають двоспрямовані відношення; в) визначають окремі члени речення, не вступаючи з ними в прислівний зв'язок [6, с. 45]. Це ж протиставлення не дозволяє, на наш погляд, беззастережно включати детермінантні члени речення до розряду другорядних, оскільки в цьому разі не буде врахована основна диференційна ознака другорядних членів речення – прислівний характер. Можна, звичайно, припустити, що, оскільки виділяється поширене

речення як синтаксична одиниця, є поширювана частина речення – головні члени, поширена – компоненти речення, які виконують цю функцію, тобто другорядні члени речення.

Можна навіть в такому разі відмовитися від терміна «член речення», що, як відомо, зроблено в «Русской грамматике», де за детермінантом закріплено введене Н. Шведовою поняття «само-стійний поширювач речення загалом» [11, с. 149]. Однак це ще не означає, що головним членам речення протиставляють другорядні члени. Їм можуть бути протиставлені одиниці, здатні створити опозицію, тобто «неголовні члени речення». Таке протиставлення підкреслює, що другий член опозиції «головні – неголовні члени речення» не має основної ознаки першого члена – здатності виражати граматичне значення речення – значення предикативності. І лише після цього можливий поділ «неголовних членів речення» на неголовні члени речення, які мають прислівний характер (традиційно виділяють другорядні члени), і неголовні члени речення, які мають неприслівний характер, до яких і відносяться детермінанти.

Протиставляючи за основними диференційним ознаками детермінантні члени речення другорядним і головним, ми не виносимо їх за межі речення (хоча в деяких випадках простежуємо досить чіткий зв'язок детермінантів, зокрема обставинних, із ширшим відрізком тексту, ніж рівень простого речення), а вважаємо їх його структурним елементом. За робоче визначення детермінантних членів речення з обставинною семантикою беремо таке: обставинні детермінанти – це неголовні члени речення, які мають неприслівний характер і входять до складу речення на основі зв'язку вільного приєднання.

Значну увагу детермінантним членам речення приділено в наукових працях А. Загнітка [4]. Дослідник наголошує на тому, що детермінант – це самостійний синтаксичний поширювач, який виступає факультативним на конструктивному рівні й може бути опущений без порушення формальної будови речення. Чинник «опущення» такого компонента зі структури речення без впливу на семантику дієслова є доказом на користь виділення детермінанта. У цьому мовознавець убачає головну відмінність детермінантів від прислівних поширювачів – конструктивно зумовлених елементів, які включені в речення за законами валентності.

Детермінант – категорія реченнєвого рівня, він характеризується особливим детермінантним зв'язком. Зв'язок детермінанта з реченнєвою предикативною основою є непередбачуваним і необов'язковим [4, с. 185].

У дослідженні надалі дотримуємося поглядів мовознавців (І. Вихованець [3], А. Загнітка [4] та інші), які вважають, що детермінантні члени речення входять до його складу на основі особливого типу підрядного зв'язку, названого вільним приєднанням. Цей тип зв'язку виникає тільки на рівні речення, пояснюючи не будь-який із його головних членів або головний член односкладного речення, не будь-яку окрему словоформу в складі речення, а граматичну основу чи все речення в разі його поширеності. Зв'язок цей можна порівняти з підрядним, що виникає між реченнями певних семантичних типів, які належать до всієї головної частини. У цьому, на нашу думку, і полягає головна відмінність зв'язку вільного приєднання від інших типів підрядних зв'язків, що виникають у реченні і мають прислівний характер.

Незважаючи на протеставленість за основними диференційними ознаками детермінантних членів речення другорядним і головним, хочемо зауважити, що не можна виносити перші (тобто детермінанти) за межі речення, оскільки вони є його структурним елементом.

Опоненти Н. Шведової заперечували не стільки ідею наявності та розмежування прислівних поширювачів дієслова і поширювачів усього речення загалом, а лише ті ознаки, за якими Н. Шведова пропонувала відмежовувати детермінантні члени речення від компонентів дієслівно-іменних словосполучень. Так, майже всі ознаки, названі Н. Шведовою, є факультативними. Наприклад, ознака організації детермінанта «засобами словоформи, яка в системі зв'язків слів може вступати у зв'язок керування (слабкого) або іменного прилягання» [11, с. 625], є факультативною, оскільки, як зазначала сама Н. Шведова, можлива формальна організація детермінантів і засобами інших словоформ, а саме прислівників (хоча прислівники вступають у зв'язок з дієсловом на основі прилягання), а також словоформ, що поєднується з дієсловом зв'язком регулярного (сильного) керування.

Ознака детермінанта щодо розташування його на початку речення є також факультативною. Звичайно, найчастіше детермінанти займають препозицію в реченні, але існують випадки, коли препозиція для детермінанта може бути не нормальним явищем, а навпаки: коли детермінант у реченні виступає ремою, напр.: *Найсильніші тріскучі морози бувають звичайно посеред зими* (М. Коцюбинський); *Світла ніч стояла над горами* (О. Гончар); *Спалахнув небокрай на сході* (М. Стельмах).

Трансформування речення з детермінантом також не завжди є певним показником. Неможливість такої трансформації не обов'язково зумовлена відсутністю системного зв'язку імені з дієсловом, а спричинена словотвірними засобами дієслова, що не завжди дає похідний віддієслівний іменник, напр.: *У Києві вчора йшов сніг* (трансформування у віддієслівний іменник неможливе), але: *У Києві вчора випав сніг*. – *Випадіння снігу у Києві* (трансформація можлива, але статус прийменниково-відмінкової форми «у Києві» від цього не зміниться).

Н. Шведова, підкреслила, що «у визначенні детермінанта як поширювача речення слід виходити з комплексу ознак, які показують його специфічний характер порівняно зі словоформою – поширювачем слова» [13, с. 48].

Проте ані комплекс змінних ознак (за Н. Шведовою [14]), ані одна ознака (невходження до формули семантичної сполучуваності дієслова, за В. Малащенком [8]) не дозволяють однозначно відмежовувати детермінанти від словоформ, пов'язаних із дієсловом зв'язком слабкого, нерегулярного керування чи іменного прилягання. Слушним є зауваження Н. Шведової щодо детермінантних членів речення, які «вступили до нової фази», в яких обговорюється вже питання не про те, чи існують взагалі поширювачі всього речення, а про те, які ж саме мають бути чіткі методи відмежування детермінантів від прислівних форм [14, с. 66].

Головною ознакою, яка дозволяє відмежувати детермінант від прислівного поширювача, О. Крилова вважає його самостійне входження до складу речення, а не до складу дієслівно-іменного словосполучення, у зв'язку з тією самостійною роллю, що він виконує в комунікативно-синтаксичній організації речення. Ця ознака є справді реченнєвою: вона може бути виявлена лише тоді, коли речення розглядають як комунікативно-синтаксичну одиницю. Саме ця диференційна ознака детермінанта дозволяє вивести з нього всі інші ознаки, зазначені раніше [7, с. 181].

Подібну думку щодо цього питання висловлює А. Загнітко [4], наголошуючи на тому, що детермінантні члени входять до складу речення як самостійні семантичні поширювачі, наявність яких зумовлена комунікативними потребами речення. Цей тип зв'язку виникає лише на рівні речення, пояснюючи не будь-який із його членів або головний член односкладного речення, не будь-яку словоформу в реченні, а предикативну основу загалом. На думку А. Загнітка, на конструктивному рівні детермінант виступає факультатив-

ним поширювачем, який може бути опущеним без порушення формальної будови речення. Чинник «опущення» такого компонента зі структури речення без впливу на його семантику є доказом на користь детермінанта. У цьому полягає головна відмінність детермінантного зв'язку від інших типів підрядних зв'язків, що виникають у реченні й мають прислівний характер, оскільки прислівні поширювачі є конструктивно зумовленими елементами, які включені в речення за законами валентності [4, с. 184–186]. Саме ця відмінність дає підстави протиставляти детермінантні члени іншим поширювачам, а саме:

- 1) виділюваним на основі словосполучення;
- 2) сполукам із подвійним зв'язком;
- 3) пояснювальним окремим членам речення, що не вступають із ними в прислівний зв'язок.

Це протиставлення не дозволяє, на наш погляд, беззастережно включати детермінантні члени речення до другорядних, оскільки в такому разі не буде враховуватися основна диференційна ознака другорядних членів речення – прислівний характер.

Зауважимо, що за протиставлення за основною диференційною ознакою детермінантних членів речення другорядним і головним ми не виносимо їх за межі речення, а вважаємо їх його структурним елементом.

Детермінант є категорією реченнєвого рівня, він характеризується особливим детермінантним зв'язком. Цей зв'язок із реченнєвою предикативною основою є непередбачуваним і необов'язковим. Пор.: *Другої днини Остап пустивсь на розвідки* (М. Коцюбинський); *По відході Соломії Остап почув себе одрізаним од світу, од людей* (М. Коцюбинський). Словоформа *на розвідки* є валентно зумовленою, поза нею семантика дієслова не виявляється, а словоформа *по відході Соломії* є семантично непередбачуваною і виступає в реченні детермінантом.

Висновки і пропозиції. Отже, *детермінант*, або *детермінантний член речення* – це самостійний семантико-синтаксичний поширювач предикативного ядра чи цілого речення, що має неприслівний характер і входить до складу речення на основі зв'язку вільного приєднання, включаючи в себе різні ситуативні ознаки. Наявність детермінанта в структурі речення зумовлена деякими особливостями семантико-синтаксичної будови речення, його комунікативними завданнями, функційною спрямованістю реченнєвої синтаксичної конструкції. Вилучення детермінантного члена з речення не порушує структури висловлення, не руйнує семантику речення, оскільки детермінант

не є структурно обов'язковим компонентом. Тому детермінантні члени є факультативними елементами формально-граматичної будови речення. Тобто із семантико-синтаксичного погляду детермінанти можуть вільно вилучатися зі структури речення чи вводитися до неї залежно від комунікативної настанови речення. Хочемо наголосити на тому, що саме в цьому полягає головна відмін-

ність детермінантних членів від другорядних, які валентно пов'язані із предикативною основою і є конструктивно обов'язковими елементами.

Перспективним постає типологізація засобів вираження детермінантних членів речення в структурі висловлення, дослідження другорядних членів речення в різносистемних мовах у зіставному аспекті.

Список літератури:

1. Адамец П. Образование предложений из препозиций в современном русском языке. Прага, 1978. 160 с.
2. Буслаев Ф. Историческая грамматика русского языка. М.: Учпедгиз, 1959. 623 с.
3. Вихованець І. Грамматика української мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.
4. Загнітко А. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: моногр. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
5. Золотова Г., Онипенко Н., Сидорова Н. Коммуникативная грамматика русского языка. М.: Ин-т рус. языка им. В. В. Виноградова; Моск. гос. ун-т им. М. М. Ломоносова, 1998. 528 с.
6. Іваницька Н. До проблеми валентності в граматиці Філологічні студії: зб. наук. ст. Вінниця: ВДУ, 2004. Вип. 2. С. 49–51.
7. Крылова О. Коммуникативный синтаксис русского языка. 2 изд., испр. и доп. М.: Книжный дом «Либроком», 2009. 176 с.
8. Малащенко В. Свободное присоединение предложно-падежных форм имени существительного в современном русском литературном языке. Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1972. 172 с.
9. Низяева Г. Словоформы с обстоятельственным значением в структуре неопределенно-личного предложения Ученые записки МГПИ. Т. 451. Ч. 2. М., 1971. С. 289–300.
10. Овсяннико-Куликовский Д. Синтаксис русского языка. СПб., 1912. 322 с.
11. Русская грамматика: в 2 т. Т. 2: Синтаксис / под ред. Н. Шведовой (гл. ред.) и др. М.: Наука, 1980. 709 с.
12. Сиротинина О. Лекции по синтаксису русского языка. М.: Высшая школа, 1980. 141 с.
13. Слинько І., Гуйванюк Н., Кобилянська М. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. К.: Вища школа, 1994. 670 с.
14. Шведова Н. К спорам о детерминантах: обстоятельственная и необстоятельственная детерминация простого предложения. Научные доклады высшей школы. Филологические науки. 1973. № 5. С. 66–77.

ТИПОЛОГИЯ ДЕТЕРМИНАНТНЫХ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В статті проаналізована історія становлення і розвитку поняття «детермінант» в лінгвістиці. Охарактеризована лінгвістическа природа детермінантних членів як самостійних розпространителів пропозиції, установлен статус розпространителів пропозиції в структурі висказування, рассмотрены и уточнены основные грамматические средства, с помощью которых детерминантные члены предложения выражают дополнительную предикации. Выявлены и описаны семантические группы и подгруппы детерминантных членов предложения в современном украинском языке.

Ключевые слова: детермінант, член пропозиції, детермінантна зв'язь, розпространитель пропозиції.

TYPOLOGY OF DETERMINANT PARTS OF A SENTENCE IN MODERN LINGUISTICS

The history of the establishment and development of a concept "determinant" in linguistics was studied in the paper. Linguistic nature of determinant members as independent extenders of a sentence was characterized, the status of near-sentence extenders in the structure of speech was determined, the major grammatical means, with the help of which determinant members express additional predication, were considered and analyzed. Semantic groups and sub-groups of determinant sentence members in the contemporary Ukrainian language were classified and described.

Key words: determinant, sentence member, determinant connection, sentence extender.

Дем'янюк М. П.

Інститут української мови Національної академії наук України

ТЕРМІНОЛОГІЯ РЕМІСНИЦТВА В «ЛЕКСИКОНІ ЛАТИНСЬКО-СЛОВ'ЯНСЬКОМУ» ІВАНА МАКСИМОВИЧА

Статтю присвячено аналізу виробничо-професійної лексики, відображеній у словнику Івана Максимовича «Лексикон латинсько-слов'янський» XVIII століття. Виробнича лексика належить до однієї з найдавніших лексичних груп із досить розгалуженою семантичною структурою. Ця пам'ятка фіксує важливий етап формування староукраїнської лексичної системи. У перекладній частині праці зібрано неоціненний матеріал для історії словникового складу української мови. Джерелами цієї праці були «Лексикон латинський» Є. Славинецького та «Тезаурис» Г. Кнапського.

Ключові слова: виробнича термінологія, лексико-тематична група, аналіз, класифікація, семантична структура.

Постановка проблеми. Для українського мовознавства XVIII ст. стало періодом занепаду лексикографічної роботи. Політика царського уряду була спрямована на заборону українського друкованого слова, тому багато праць так і залишилися в рукописах, що загальмувало самобутній розвиток української мови. У цьому контексті навіть поодинокі дослідження збережених пам'яток мають велику цінність для історичної лексикографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виробнича лексика, особливо термінологія ремісництва, здавна цікавила дослідників мови. Дослідження становлення і розбудови професійної лексики залишається одним з актуальних напрямів у лінгвістиці. Багато науковців останніми роками у своїх працях порушували питання дослідження виробничої лексики. Зокрема, питання походження і реконструкції цієї групи лексики розглядають С. Котков [4], О. Трубачев [5], вивченню окремих лексико-семантичних груп виробничої термінології присвячені праці В. Гнатюка [2], М. Худаш [6].

Постановка завдання. Мета статті – на матеріалі окремої лексикографічної праці дослідити особливості лексичного матеріалу (у галузі виробничо-професійної лексики); подати аналіз виробничо-професійної лексики, зазначеної в словнику Івана Максимовича «Лексикон латинсько-слов'янський» XVIII ст. Джерелами цієї праці був «Лексикон латинський» Є. Славинецького та «Трезаврус» Г. Кнапського.

Виклад основного матеріалу. Більшість виробничо-професійної лексики, засвідченої

в словнику І. Максимовича, становлять назви ремісників за їхньою професією, а також назви, що стосуються різних видів ремісничих промислів. Ці лексико-тематичні групи є предметом нашого аналізу.

Більшість слів належать до давньоукраїнської мовної спадщини або утворені на базі спільнослов'янських коренів.

До загальної термінології ремісництва, яку засвідчено в досліджуваній пам'ятці, можна віднести назви, що вказують на різні соціальні верстви ремісників: *работникъ* – «людина, яка виконує якусь роботу», *челя(д)* [15, с. 851] – давнє спільнослов'янське слово, яке із часом розширило свою семантику, стало позначати ремісників із нижчою кваліфікацією. Запозичена через польське посередництво з німецької мови назва *майстері* [15, с. 958].

У словнику 1724 р. на позначення людини, яка займалася кравецьким ремеслом, автор подає дві форми: агентивну назву *кравецъ* [15, с. 897] та субстантивованій дієприкметник *кравчий* [15, с. 332]. Остання назва вживалася в українських пам'ятках також на означення почесного придворного звання [3, с. 454].

На позначення ремісника, що шив взуття, у пам'ятці вжито такі терміни: *чоботаръ* [15, с. 1284], *сапожникъ*, *швецъ* [15, с. 1362].

На позначення ремісника, який вичиняв хутро із шкір та виготовляв хутрянні вироби автор подає термін *кушнѣръ* [15, с. 907], який є запозиченням з польської мови. Польське *kuśnierz* похо-

дить від свн. *kürsenære, kurs(e)ner* (> *Kürschner*), пов'язаного з двн. *kursinna*, що зводиться до праслов'янського **k^rrzьno* [12, III, с. 170–171]. Із трохи іншою семантикою фіксуємо назву, яка утворена за допомогою спільнослов'янського агентивного суфікса **-ар**: *кожаръ* – «фахівець, який виготовляє хутряні вироби» [15, с. 907].

У пам'ятці фіксуємо запозичене з польської мови слово *мурали* [15, с. 696]. Цей термін позначає майстра мурування. Давнє *murarz* походить від німецького *mürgere*, пов'язаного з *mure* («стіна», «мур»), яке зводиться до лат. *turus* [12, III, с. 533].

На позначення людини, зайнятої на виробництві свинцю, вживалася назва *олівник*, яку зафіксовано в праці Є. Желехівського. І. Максимович також подає цю агентивну назву, лише з іншим значенням. Він ставить її в синонімічну парадигму до слова *масличник*: *маслични(к), олівникъ* [15, с. 846]. «Словник української мови» Б. Грінченка такої назви не реєструє. Немає її і в академічному 11-титомному словнику.

Агентивна назва *гонтаръ* – «покрівельник, що криє дахи гонтом» (1154), яку фіксуємо в пам'ятці, вважається запозиченням із польської мови. Її фіксують і словники Б. Грінченка [9, с. 350] та О. Тимченка.

Зафіксований у пам'ятці термін *склепникъ* («майстер, що зводить стелі») [15, с. 469] утворений за допомогою агентивного суфікса **-ник** від іменника *склеп* (опукле перекриття або покриття), у сучасній українській мові в такому значенні вживається досить рідко. Назва *склеп* є запозиченням із польської мови. Словники української мови Б. Грінченка й О. Тимченка цього терміна не реєструють.

Від спільнослов'янського слова *обруч* («металева деталь діжки») походить агентивна назва *ѡбручникъ* [15, с. 349]. У «Лексиконі латинському» Є. Славинецького цієї назви ми не реєструємо. Зафіксований у пам'ятці термін *бондаръ* [15, с. 1390], утворений від іменника *бодня* («бочка»), засвідчено також у «Лексиконі» П. Беринди: «*пударъ: коробейникъ, или бондаръ*». Словник Єпіфанія Славинецького цього слова не реєструє. На позначення ремісника, що виготовляє бочки, Є. Славинецький подає назви *пударъ, делвосотъкнителе* [18, с. 413].

Давній спільнослов'янський термін *тесля* [15, с. 1299] та агентивну назву *столя(р)* [15, с. 1299] автор подає поруч зі східнослов'янським словом *плотникъ* [15, с. 1299], яке є нормативним сьогодні для російської мови. Українська мова цього терміна нині не знає, але пам'ятки україн-

ської мови фіксують його ще на початку XVI ст. [3, с. 127].

Запозичена через польську мову німецька назва *слюсаръ* [15, с. 193], зафіксована в словнику на позначення ремісника, який займався виготовленням та ремонтуванням замків. Вона засвідчується пам'ятками української мови із XVI ст. Словник української мови Б. Грінченка термін *слюсар* ототожнює з терміном *сніцар* [11, с. 162].

Назву *ко(т)ляръ* [15, с. 431], що в староукраїнських текстах позначала майстра, який виготовляє речі з міді або бронзи [3, с. 438], фіксують словники П. Беринди й Є. Славинецького.

На позначення виготовлених із заліза речей іноді в пам'ятках фіксується іменник *желѣзникі* [15, с. 435]. Із цим же значенням ми реєструємо його в словнику О. Тимченка. Б. Грінченко у своїй праці подає й інше значення цього терміна: *желѣзникъ* – «торговець желѣзомъ» [10, с. 59]. «Лексикон словено-латинський» І. Максимовича реєструє цю назву з іншим значенням. Лексикограф ставить її в синонімічну парадигму до українського слова *коваль* – «майстер, що куванням обробляє метал»: *желѣзникъ, ку(з)не(цъ), коваль* [15, с. 450].

На позначення «фахівця друкарської справи» у словнику фіксуємо: *типографъ, печатникъ, друкаръ* [15, с. 1361]. У «Лексиконі латинському» Є. Славинецького назви *друкар* ми не засвідчуємо, але фіксуємо її в «Лексиконі словено-латинському» Є. Славинецького й А. Корецького-Сатановського. Варто зазначити, що термін *печатъ* «Лексикон» П. Беринди тлумачить лише як «ставити печатку», що свідчить про те, що автор не пов'язує його із процесом виготовлення книг. Словник І. Максимовича подає його вже як друкарський термін: *печата(ю), изѡбразую, типома и(з)даю, друкую* [15, с. 411]. І. Максимович ставить терміносполучення *печатъ книжная* в синонімічну парадигму до слова **типъ**: *типъ, печата(т) книжная* [15, с. 1361], тим самим відносить його до друкарської лексики.

Назва *сѣдляръ* [15, с. 1161], що зафіксована в пам'ятці, позначає ремісника, який займався виготовленням сідел. Словник Б. Грінченка також засвідчує цей термін [11, 125]. У сучасній українській мові це слово вийшло з ужитку. Воно відоме лише у сфері спеціальної лексики [16, IX, с. 215].

Назву *воловецъ* [15, с. 126] – «той, хто доглядає або пасе корів», подану в словнику, засвідчують також в українських пам'ятках XVI–XVII ст. [6, с. 91]. Щоправда, «Лексикон» Єпіфанія Славинецького цього терміна не фіксує. Немає його

і в словнику Б. Грінченка, де із цим значенням вживаються терміни *воляр* [9, с. 249] та *воловаръ* [9, с. 250]. У «Словнику української мови» за редакцією К. Білодіда фіксуємо також назву *воловик* [16, I, с. 727].

На позначення фахівця, який клав печі, у словнику засвідчено назву *печникъ* [15, с. 469]. Цей термін пам'ятки XVII ст. ще не реєструють, оскільки із цим значенням у пам'ятках вживається іменник *гончар* (в обов'язки якого входило класти печі).

Словник І. Максимовича фіксує термін *будивничій* [15, с. 967], який відповідає російському *строитель*. У сучасній українській мові ця назва в ролі іменника виступає досить рідко [16, I, с. 248].

«Лексикон латино-слов'янський» І. Максимовича засвідчує лексику, пов'язану з різними видами ремісничих промислів (назви будівельних матеріалів, ремісничих виробів тощо).

У пам'ятці фіксуємо лексику, яку відносимо до теслярської термінології. До цієї лексико-семантичної групи належать назви знарядь оброблення дерева: *долото* [15, с. 1397]; *буравъ*, *вертло*, *све(р) делъ* [15, с. 1305]; демінутивні утворення чоловічого роду: *буравчикъ*, *све(р)делець* [15, с. 1305]. Термін *вертло* реєструємо в словнику Є. Желехівського [13, I, с. 64].

До цієї ж групи лексики відносимо назви знарядь та інструментів, уживаних під час будівництва: *пила* [15, с. 516], *секіра* та здрібніле похідне *секірка* [15, с. 1168], праслов'янську назву *сѣчи* та термін *искордъ* [15, с. 1168], який у сучасній українській мові означає кирку, якою насікають камінь у млині [12, IV, с. 206].

До теслярської термінології відносимо також створені на ґрунті слов'янських коренів демінутиви *коло(д)ка* [15, с. 1204], *брусець* [15, с. 1314] та давньослов'янське слово *дошка* [15, с. 1292]. Назву *гонтъ* («покрівельний матеріал у вигляді дощок») [15, с. 1154], яка є запозиченням із польської мови, фіксуємо також у «Лексиконі латинському» Є. Славинецького.

Словник І. Максимовича фіксує лексику, пов'язану з ковальським та слюсарським ремеслом. З назв ковальських або слюсарських знарядь праці в пам'ятці трапляються: *токарское длато* [15, с. 1323], *пилка слюсарская* [15, с. 1121], *мѣхъ ковача*, *мѣхъ кузенный* [15, с. 466], *молото(к)* [15, с. 711]. Також у пам'ятці засвідчені давні лексеми *клѣщи*, *щи(н)ци* [15, с. 467]. У праслов'янський період назва *клещи* означала спеціальний затискач, яким коваль брав розпечене

залізо. Слово *щипці* означало різновид *кліщів*, а саме невеликі кліщі, хоча, як зазначає О. Трубачев, більшість слов'янських мов обмежувалися використанням лише однієї лексеми *клещи* [5, с. 370–371]. На позначення окремого виду кліщів, які використовують для відривання підков, фіксуємо термін *ѡбценги* (467). Це слово є запозиченням із польської мови і походить від нвн. *Hebzange* [12, IV, с. 146]. Фіксуємо також український фонетичний відповідник: *ѡбтяги* [15, с. 470]. «Лексикон латинський» цього терміна не засвідчує. Не реєструють його і словники української мови Б. Грінченка й О. Тимченка.

З назв металів, що використовувалися як матеріали для слюсарської та ковальської роботи, у словнику І. Максимовича знаходимо: *жельзо магнитное* [15, с. 451], запозичене через польське посередництво з німецької мови слово *сталь* [15, с. 450], спільнослов'янську назву на позначення білого металу *олово* [15, с. 1239], запозичений із німецької мови термін *цинъ* [15, с. 1239], або *цына* [15, с. 970], а також успадковане з давньоруської мови слово *свинець* [15, с. 970]. У староукраїнських пам'ятках назва *цѣнь* або *цина* вживалася для позначення металу, який сьогодні ми називаємо *цинком* [3, с. 435]. На позначення сплаву міді із цинком у пам'ятці реєструємо запозичену через польське посередництво з німецької мови назву *мосянжъ* [15, с. 836].

У «Лексиконі» І. Максимовича фіксуємо певну кількість лексики, яку також можна віднести до ковальської та слюсарської термінології, а саме слова на позначення різних виробів ковалів та слюсарів. Серед них давнє спільнослов'янське слово *гво(з)дъ* [15, с. 193]. До цієї групи лексики можна віднести зафіксовану в словнику назву *грата* («грати») [15, с. 143], *кграта* [15, с. 193].

Пам'ятка подає також лексику, пов'язану із ткацькою термінологією. З назв знарядь, необхідних для виготовлення ткацьких виробів, фіксуємо: *веретено* [15, с. 564], *кросна* [15, с. 342]. Загальноновживане сьогодні слово *веретено* поширене не лише в ткацькій лексиці, а й у гончарстві та млинарстві. Також на означення дерев'яного стрижня, на який навивають нитки для утку, І. Максимович подає терміносполучення *цѣвка ткацкая* (882). У «Лексиконі» П. Беринди зафіксовано слово *цѣвница* [8, с. 155], яке автор пояснює як *свистѣлка*, *флетня*, *шаламан*.

Лексикограф також подає лексему *веретено*. Цей термін увійшов до лексики прядіння із загальнотехнічної термінології. Він поширений у різних шарах виробничої лексики, зокрема в лек-

сиці гончарства, млинарства. У сучасних говорах української мови слово *веретено* вживається як технічний термін.

Серед назв ткацьких виробів у словнику І. Максимовича зафіксовано: *полотно, ко(л) дра* [15, с. 614], *хустка, обрус*. Назву *скатерть* словник І. Максимовича не реєструє, але засвідчує лексичний паралелізм *обрусъ* [15, с. 454], який вживається на Київщині [7, с. 1]. Засвідчуємо назву *коцъ* – «ковер» [15, с. 1322]. Це слово функціонує і зараз у живих українських говорах, зокрема в Західній Україні, де і зараз виробляють коці [7, с. 2].

До загальних назв, пов'язаних із ткацтвом, можна віднести зафіксоване в словнику слово *пряжа* [15, с. 910]. Словник Б. Грінченка цей термін пояснює як прядені, але не сукані нитки [11, с. 494].

До ткацької термінології відносимо також утворений від іменника *мотуз* демінутив жіночого роду *мотузка* [15, с. 1346]. На позначення поняття «дуже міцний грубий мотузок» у словнику зафіксовано запозичення з німецької мови *лина* [15, с. 483], що є синонімом назви *конатъ* [15, с. 483], також засвідченої словником. Назва *личакъ* [15, с. 483], яка зафіксована в пам'ятці, у словнику української мови Б. Грінченка виступає в значенні «*веревка изъ лыкъъ*» [10, с. 35]. Словник Є. Славинецького цієї назви не реєструє. *Личакъ* – «плетене з лика або іншого матеріалу селянське взуття» [16, V, с. 501].

Гончарна лексика в пам'ятці представлена здебільшого назвами різних видів глиняного посуду. Так, у словнику фіксуємо: *чаша глиняная* [15, с. 1196]; *кружка* [15, с. 744]; *горщикъ* [15, с. 846, 1307]; *глиняны (й) сосудъ* [15, с. 658]. На позначення печі, в якій випалюються горщики, у словнику реєструємо назву *горникъ* [15, с. 745]. Ця назва і тепер функціонує в живих українських говорах [1, с. 218].

У словнику засвідчуємо також лексику, пов'язану з виготовленням книг. На позначення «друкарського закладу» І. Максимович подає дві форми: похідну від іменника *тип* назву *типографіа* [15, с. 843] та похідну від іменника *друк* лексему *друкарня* [15, с. 843].

Велику групу становлять слова, що означають дії чи процеси, пов'язані з виробничою діяльністю ремісників: *строю, будую* [15, с. 432], *кую, крешу, и(з)даю книги* [15, с. 347], *шловомъ спаяю, поб'ляю* [15, с. 970], *прошиваю* [15, с. 1284], *буравлю* [15, с. 410].

Пам'ятка фіксує префіксальні утворення від інфінітивної основи *ков-*: *шковую, жел'взо(м)ъ шкованъ* [15, с. 450].

Висновки і пропозиції. Отже, проаналізований у цій статті й інший наявний у нашому розпорядженні матеріал дозволяє зробити висновок, що в пам'ятці набагато більше, ніж у попередніх словниках, представлена термінологія ремісництва, що надалі дасть можливість мовознавцям глибше вивчити історію української виробничої лексики.

Список літератури:

1. Верхратський І. Говір Батюків. Львів, 1912. 307 с.
2. Гнатюк В. Ткацтво в східній Галичині: матер. до українсько-руської етнології. Львів, 1900. Т. 3. С. 12–26.
3. Історія української мови: лексика і фразеологія / В. Виник, В. Горобець, В. Карпова та ін. К.: Наукова думка, 1983. 744 с.
4. Котков С. Очерк по лексике южно-великорусской письменности XVI – XVIII вв. М.: Наука, 1970. 317 с.
5. Трубачев О. Ремесленная терминология в славянских языках. 1966. 416 с.
6. Худаш М. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Старопіп'їйського братства). К.: Видавництво АН УРСР, 1961. 164 с.
7. Атлас української мови: у 3 т. К.: Наукова думка, 1984.
8. Лексикон словенороський Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В. Німчука; відп. ред. К. Цілуйка. К.: Видавництво АН УРСР, 1961. 272 с.
9. Словник української мови: в 4 т. / упор., з додатком власного матеріалу Б. Грінченко; за ред. С. Єфремова, А. Ніковського. К.: Горно, 1927. Т. 1.
10. Словник української мови: в 4 т. / упор., з додатком власного матеріалу Б. Грінченко; за ред. С. Єфремова, А. Ніковського. К.: Горно, 1927. Т. 2.
11. Словник української мови: в 4 т. / упор., з додатком власного матеріалу Б. Грінченко; за ред. С. Єфремова, А. Ніковського. К.: Горно, 1927. Т. 4.
12. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О. Мельничук та ін. К.: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
13. Малоруско-німецкий словарь: у 2 т. / уложили Є. Желеховский, С. Недільский. Львів, 1885–1886.

14. Зизаній Лаврентій. Лексис. Синоніма славеноросская / підгот. текст., вступ. ст. В. Німчука. К.: Наукова думка, 1964. С. 23–89.
15. Максимович І. Лексикон латинсько-слов'янський. Dictionarium latino-slavonum. 1718–1724. Фотопередрук О. Горбача. Рим: Український Католицький університет св. Климента Папи, 1991. Ч. 1–2.
16. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.
17. Синоніма славеноросская. Лексис / Лаврентій Зизаній. Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В. Німчука. К.: Наукова думка, 1964. С. 91–172.
18. Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон словено-латинській / підгот. В. Німчука; за ред. К. Цілуйко. К.: Наукова думка, 1973. С. 423–541.
19. Thesauri polono-latino-graeci Gregorii Snapii. ыTomus secundus, latino-polonicus. Ed. quarta. Cracoviae, 1648.

РЕМЕСЛЕННАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В «ЛЕКСИКОНЕ ЛАТИНСКО-СЛАВЯНСКОМ» ИВАНА МАКСИМОВИЧА

В статтє проанализирована производственно-профессиональная терминология, представленная в словаре Ивана Максимовича «Лексикон латинско-славянский» XVIII века. Производственная терминология относится к одной из давних лексических групп с достаточно разветвленной семантической структурой. Эта памятка фиксирует важный этап формирования староукраинской лексической системы. В ней собран бесценный материал для истории словарного состава украинского языка. Источниками этой работы были «Лексикон латинский» Е. Славинецкого и «Тезаурус» Г. Кнапского.

Ключевые слова: производственная терминология, лексико-тематическая группа, анализ, классификация, семантическая структура.

THE CRAFTS AND PROFESSIONAL TERMINOLOGY IN IVAN MAKSIMOVICH'S “LEXICON LATINO-SLAVONIC”

In this article the crafts and professional terminology, fixed in I. Maksimovich's “Lexicon latino-slavonic” of the XVIII-th century have been analyzed. Lexics, that is used for denoting of crafts and professional, was fixed for a long time in the literal sources, so it causes the branching of its semantical structure. Lexical composition of the lexicon is very rich and various. Along with facts of living spoken language and borrowings from the other languages, the overwhelming majority of lexicon included in one entry also contain their equivalents in the Ukrainian literary language. The sources of this lexicon ware Slavineckij's “Lexicon latinskij” and Knapckij's “Trezaurus”.

Key words: crafts and professional terminology, analizys, clasifycation, lexical and tematic group, semantic structure.

РОСІЙСЬКА МОВА

УДК 811.161.1'36: 811.161.1'38

Попов С. Л.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

О ЛЕГИТИМИЗАЦИИ РУССКИХ НЕКАНОНИЧЕСКИХ СОЧИНИТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ С СОЮЗНЫМ СОЕДИНЕНИЕМ: КОГНИТИВНО-ЭВОЛЮЦИОННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

В статье рассматривается легитимность русских неканонических сочинительных конструкций с союзным соединением в когнитивно-эволюционном аспекте. Такое рассмотрение предполагает изучение процессов создания таких конструкций с точки зрения их восприятия и обусловленной его качеством логичности. Доказывается, что создание исследуемых конструкций базируется на отрицательно оцениваемом в гносеологическом плане поверхностном восприятии как их составляющих, так и конструкций в целом. Обосновывается вывод о нецелесообразности антиэволюционной по своей сути легитимизации русских неканонических сочинительных конструкций с союзным соединением.

Ключевые слова: синтаксис, сочинительная связь, союз, языковая норма, восприятие, логика, эволюция.

Постановка проблемы. С точки зрения русского кодифицированного литературного языка, в особенности с позиций заботящихся о его правильности и чистоте ортологических дисциплин – практической стилистики и литературного редактирования, сочинительные конструкции с сопоставительно-союзным соединением типа *Он пишет не только стихи, но и сочиняет музыку* или *Он не только пишет стихи, но и музыку*, а также с соединением при помощи повторяющихся союзов, например *Он не пишет ни стихов, ни музыки, ни рисовать не умеет*, как нарушающие логическую соотносительность компонентов таких конструкций, всегда считались некорректными, нуждающимися в редакторской правке, которая в первых двух случаях состоит лишь в перестановке – соответственно назад и вперед – союзной части *не только*, а в третьем требует более существенной перестройки фразы. Однако в 2010 году написавший в коллективной монографии [1] раздел 2.7 И. М. Богуславский предложил считать такие конструкции не выходящими «за рамки грамматической правильности» [1, с. 243], чем обусловил необходимость более глубокого изучения данного вопроса.

Анализ последних исследований и публикаций. В качестве нуждающихся в исправлении русские неканонические сочинительные конструкции с союзным соединением описывали А. Э. Мильчин, В. А. Ицкович, В. З. Санников и другие, настаивающие на неприемлемости, особенно в письменной речи, таких конструкций как содержащих существенные для традиционного русского синтаксиса логические противоречия. И. М. Богуславский такие противоречия серьезными не считает, поскольку значения указанных конструкций в целом являются понятными, к коммуникативным неудачам не приводящими.

Постановка задания. Цель настоящей статьи – представить когнитивно-эволюционное объяснение причин появления и существования неканонических сочинительных конструкций с союзным соединением и на основании данного объяснения решить вопрос о целесообразности легитимизации таких конструкций.

Изложение основного материала. Названные выше авторы, считающие рассматриваемые здесь конструкции недопустимыми, едины в одном:

эти конструкции нелогичны. Так, В. А. Ицкович полагает, и В. З. Санников с ним в этом солидарен [6, с. 128–129], что несоблюдение правила однофункциональности частей предложения, связанных двойными и повторяющимися союзами, «создает противоречие между формой и смыслом высказывания» [2, с. 158]. Как известно, согласно логическому закону противоречия последние свидетельствуют о нарушении нормального функционирования логики как строя мышления.

И. М. Богуславский считает вывод В. А. Ицковича «чересчур суровым» и в качестве доказательства приводит намеренно взятые им из работы В. З. Санникова [6] примеры употребления таких «рассогласованных» (в терминологии И. М. Богуславского) конструкций «в стилистически бесспорных и даже художественных текстах», а именно в произведениях Л. Н. Толстого: *Хаджи-Мурат поехал не по улице, а повернул вправо, вузенький проулочек; Жил он не в ауле, а приходил из-под горы; У нас нет ни машин, ни рабочего скота хорошего, ни управления настоящего, ни считать мы не умеем;* – и И. А. Гончарова: *...проснувшись ночью, я почувствовал, что у меня зябнет не одна спина, а весь я озяб* [1, с. 243] (в последнем примере, в целом логически менее дефектном, чем предыдущие, наблюдается противоречие сопоставляемых форм глагола *озябнуть* и существительного *спина*). По всей видимости, приведенные И. М. Богуславским примеры из литературы позапрошлого века призваны доказать широкую употребительность таких конструкций в настоящее время. Об этом свидетельствует вывод, к которому приходит автор: «Таким образом, как бы ни решался вопрос о кодификации, подобные конструкции реально существуют, ими активно пользуются говорящие и пишущие, их оставляют в неприкосновенности редакторы» [1, с. 243]. Несложно убедиться в том, что именно в настоящее время письменные употребления XIX века вряд ли могут быть признаны реально существующими и активно используемыми. Авторский аргумент к понятности тоже не может претендовать на убедительность признания таких синтаксических явлений нормативными: фраза *Подъехал красивый машина* тоже понятна, но из такой понятности не следует ее грамматическая правильность. Кроме того, сообщая, что рассогласованные конструкции «оставляют в неприкосновенности редакторы» [1, с. 243], И. М. Богуславский, вероятнее всего, имеет в виду либо редакторов позапрошлого и прошлого столетий (такой вывод следует из вре-

мени создания цитируемых автором произведений, рассогласованные конструкции в которых редакторы прежде всего того времени действительно «оставили в неприкосновенности»), либо невнимательных современных редакторов, о которых, говоря о проблемах употребления соотносительного союза *не только..., но и...*, пишет известнейший специалист в области редактирования А. Э. Мильчин: «Части этого союза по правилу грамматической стилистики должны стоять только у соотносимых слов (именно они логически акцентируются). Авторы же нередко нарушают это правило, а редакторы пропускают подобные нарушения. Например (курсив и выделение жирным шрифтом – наши. – С. П.):

Информационная работа должна ориентировать читателя не только в литературе по специальности, но и дать ему возможность получить сведения о выходящих изданиях по всем вопросам общественной жизни, науки, техники, литературы и искусства.

Здесь могут соотноситься либо предметы (*литература по специальности с изданиями по другим вопросам*), либо действия (*ориентировать в литературе с давать возможность черпать сведения*), однако части союза поставлены так, что соотносятся предмет в первой половине фразы и действие во второй половине» [3, с. 410]. Следовательно, постулированное И. М. Богуславским оставление редакторами таких конструкций в неприкосновенности тоже может быть поставлено под сомнение именно с позиций современного русского литературного языка, особенно в письменной его разновидности, и заботящегося о его правильности литературного редактирования. Наши контаргументы свидетельствуют и о том, что предлагаемая И. М. Богуславским легитимизация противоречит критериям признания того или иного языкового явления нормативным. Согласно общепризнанному мнению, Н. Н. Семенюк такое признание осуществимо при соблюдении трех критериев: 1) соответствия языкового явления структуре языка; 2) массовой и регулярной воспроизводимости данного явления в ходе коммуникации; 3) общественного одобрения и признания такого явления нормативным [7, с. 338]. Как можно убедиться, неканонические сочинительные конструкции с союзным соединением не соответствуют структуре языка (синтаксис предписывает соблюдать логичность соотносимых частей этих конструкций), массово и регулярно не воспроизводятся (употребления позапрошлого века не являются свидетельством современного узуса),

каким-то количеством носителей языка не одобряются и нормативными не признаются (см. выше мнения таких авторитетных носителей языка, как В. А. Ицкович, В. З. Санников и А. Э. Мильчин).

Однако в соответствии с поставленной в настоящей статье целью продемонстрированное выше доказательство несостоятельности легитимизирующих такие конструкции аргументов нельзя признать абсолютным, ведь в самом деле такие конструкции в современном узусе встречаются, и следует найти причину данного явления, – необходима когнитивно-эволюционная интерпретация таких конструкций, и начать ее следует с логического понятия противоречивости, которое, как показано выше, в них фиксируется.

В настоящее время связь языка с мышлением специальных доказательств не требует, но в то же время эта связь совершенно справедливо учеными не абсолютизируется. Несмотря на то, что всеми лингвистами признается частотность нелогичности языковых структур, несомненным является факт постепенной логизации языка, в том числе его грамматического строя, под воздействием строя мышления – логики, качество которой обуславливается качеством восприятия (подробнее об этом – см. [4, с. 87–101]).

Согласно данным когнитивной психологии восприятие имеет три степени. Оно может быть: 1) синкретичным, то есть целостным, не позволяющим дифференцировать признаки и, как следствие, категоризировать познаваемое; 2) поверхностным, то есть ориентированным на ближайшие, наиболее заметные, «лежащие на поверхности» признаки, по которым и происходит категоризация, чаще всего ошибочная; и 3) альтернативным, то есть ориентированным на все имеющиеся в наличии признаки, благодаря чему в результате сравнения может быть выбран признак, категоризация по которому является корректной. Каждая из степеней восприятия обуславливает соответствующее качество логичности мышления и, как следствие, логичности связанной с мышлением грамматики (подробнее об этом – см. [5, с. 5–105; 4, с. 64–142]).

Закономерна постановка вопроса о когнитивной причине возникновения нелогичных сочинительных конструкций с союзным соединением и ответ на этот вопрос следует искать в сфере восприятия. В данном случае логично вести речь о восприятии говорящим или пишущим (далее – автор) различных фрагментов текста и текста в целом во время его создания. Рассмотрим все три приведенные в начале статьи примера по очереди и поэтапно:

I. *Он пишет не только стихи, но и сочиняет музыку.*

0. Автор планирует фразу с целью выразить мысль о том, что некто может создавать не только стихи, но и музыку. Здесь мы намеренно прибегаем к своего рода семантическому языку, позволяющему родовым понятием «создавать» выразить такие частные понятия, как «писать» и «сочинять», что вполне соотносится с лексически более абстрактным французским языком, в котором принято *faire des vers* = *делать стихи*, а не *писать* их, что понятно и без конкретизации: стихи обычно пишутся, а не рисуются или выцарапываются на стене острым предметом.

1. В момент начала фразы, когда выражается лишь мысль о том, что некто создает не только стихи, автор еще не предполагает, что для создания музыки глагол *сочинять* подходит немного больше, чем глагол *писать*. То есть в данном случае автор, сосредоточившись только на возможностях глагола *писать* и абсолютизовав их, не обращает внимания на необходимость употребления в качестве управляющего словом *музыка* глагола *сочинять*, чем демонстрирует поверхностность восприятия.

2. В момент окончания фразы, когда уже выражена мысль о том, что некто пишет не только стихи, автор воспринимает необходимость применить в качестве управляющего словом *музыка* глагола *сочинять*, но не воспринимает противоречивости конструкции *не только стихи, но и сочиняет* в целом и потому не воспринимает необходимость вернуться к началу фразы, чтобы переставить часть союза *не только* на место перед спрягаемой формой глагола *писать*, то есть демонстрирует то же поверхностное восприятие, но в обратном направлении: восприняв находящееся впереди, перестает воспринимать находящееся позади.

II. *Он не только пишет стихи, но и музыку.*

0. Автор планирует фразу с целью выразить мысль о том, что некто может не только писать стихи, но и каким-то образом создавать, возможно, *сочинять*, музыку.

1. В момент начала фразы, когда выражается лишь мысль о том, что некто не только пишет стихи, автор еще не предполагает, что для создания музыки другой глагол, например, *сочинять* не является критически необходимым. То есть в данном случае автор, сосредоточившись только на своего рода уникальности синтагмы *пишет стихи*, не воспринимает возможность употребления формы *пишет* и для управле-

ния существительным *музыка*, что избавило бы автора от необходимости лексического повтора формы *пишет*. Имеются все основания назвать такое авторское восприятие поверхностным.

2. В момент окончания фразы, когда уже выражена мысль о том, что некто не только пишет стихи, автор воспринимает необходимость применить в качестве управляющего словом *музыка* той же формы *пишет* и не повторяет ее во второй части высказывания. Но автор не воспринимает противоречивости конструкции *не только пишет, но и музыку* в целом и потому не воспринимает необходимость вернуться к началу фразы, чтобы переставить часть союза *не только* на место перед существительным *стихи*, то есть, как и в предыдущем случае, демонстрирует поверхностное восприятие в обратном направлении: восприняв находящееся впереди, перестает воспринимать находящееся позади.

III. *Он не пишет ни стихов, ни музыки, ни рисовать не умеет.*

0. Автор планирует фразу с целью выразить мысль о том, что некто не создает каким-то образом стихи, музыку и рисунки.

1. В момент начала фразы, когда выражается лишь мысль о том, что некто не пишет стихи, автор еще не предполагает, что избранная им конструкция с имеющимся при форме *пишет* отрицанием *не* и отрицанием *ни* перед существительным в предстоящем перечислении может не состояться. То есть в данном случае автор, сосредоточившись только на приемлемости этой ближе всего находящейся к нему конструкции, не воспринимает возможности нарушения – даже в ближайшем будущем – избранного им синтаксического алгоритма, чем демонстрирует поверхностность восприятия.

2. В середине фразы, когда уже выражена мысль о том, что некто не пишет стихи, автор продолжает построение фразы по избранному им алгоритму «*не + пишет + ни + существительное*» и, как и в предыдущем случае, не предполагает, что данная конструкция в предстоящем – уже совсем близком – перечислении может не сработать.

3. В момент окончания фразы, когда уже выражены мысли о том, что некто не пишет стихи и музыку, автор неожиданно для себя обнаруживает, то есть воспринимает, проблему с применением алгоритма «*не + пишет + ни + существительное*», состоящую в невозможности подстановки в эту конструкцию существительного *рисунки*, ибо актуализируется сочетаемостный запрет: рисунки нельзя писать. Автор воспринимает ближайшую к нему во времени и пространстве необходимость

применения в целом синонимичной предшествующей, но формально совсем другой конструкции *рисовать не умеет*, но при этом не воспринимает противоречия конструкции *ни рисовать* конструкциям *ни стихи* и *ни музыку* и потому не воспринимает необходимости применить в начале и середине фразы параллельные новой конструкции *не пишет стихи* и *не пишет (сочиняет) музыку*.

Как можно убедиться, логико-синтаксическая некорректность рассмотренных предложений обусловлена таким когнитивным фактором, как поверхностность восприятия. Такой перцептивный недостаток присущ в первую очередь животным (среди них в меньшей мере – наиболее близким к человеку в когнитивном отношении шимпанзе), детям (прежде всего дошкольного возраста), первобытным и древним цивилизованным людям. Однако современные цивилизованные люди – хотя и в меньшей степени – тоже нередко демонстрируют поверхностность восприятия (в языках даже имеются специальные лексемы для обозначения такого восприятия: *недальновидность, непредусмотрительность*, (во всех значениях) *близорукость* и другие). И в познавательном смысле очень важно, что поверхностность восприятия является социально осуждаемой. Когнитивная эволюция человечества заключается в эволюции от синкретичного восприятия к восприятию поверхностному – и от него к восприятию альтернативному как перцептивной норме, обеспечивающей абсолютную логичность влияющего на язык мышления.

Неудивительно, что поверхностность восприятия так или иначе проявляется в языковых структурах. Например, носители многих языков не воспринимают избыточность флексий спрягаемых форм глаголов: значение лица выражается в подлежащих – существительных и местоимениях, в силу чего выражающая значение лица глагольная флексия и является избыточной: ср. *я иду, ты идешь* – фр. *je vais, tu vas* (возможность в основном избавиться свои спрягаемые глагольные формы от флексий в свое время восприняли носители английского языка: *I go, you go, we go, they go*, но *he goes*). Однако, как уже сказано выше, благодаря постоянному воздействию на язык строя мышления – логики, качество которой обуславливается постоянно прогрессирующим качеством восприятия, языковые структуры постепенно логируются. Например, еще несколько десятилетий назад были весьма распространены (а столетия назад встречались еще чаще) базирующиеся на поверхностном восприятии лишь ближайшего

из однородных субстантивов сочетания *Приехал отец и мать; Мой брат и сестра*. В настоящее время преобладает, а в речи носителей младшей нормы является абсолютным употреблением *Приехали отец и мать; Мои брат и сестра*.

Эволюция языковых структур под воздействием тесно связанных с языком и постоянно эволюционирующих когнитивных структур необратима. На ее фоне легитимизация конструкций, базирующихся на отрицательно оцениваемой поверхностности восприятия, не может выглядеть качественно обоснованной ни понятностью, ни даже современным употреблением, в том числе в художественных текстах. Наблюдаемая в научной литературе категорическая недопустимость таких конструкций в письменной речи абсолютно оправдывается тем, что, в отличие от создания

устной речи, создание речи письменной предполагает возможность остановки и ретроспекции: каждый автор письменного текста имеет возможность перечитать и исправить им написанное.

Выводы и предложения. Таким образом, рассмотрение русских неканонических сочинительных конструкций с союзным соединением в когнитивно-эволюционном аспекте, предполагающем выявление перцептивно-логических причин их создания, позволяет прийти к выводу, что эти конструкции базируются на отрицательно оцениваемом в гносеологическом плане поверхностном восприятии. Обусловленная таким восприятием языковая антиэволюционность не позволяет признать целесообразной легитимизацию русских неканонических сочинительных конструкций с союзным соединением.

Список литературы:

1. Апресян Ю. Д., Богуславский И. М., Иомдин Л. Л., Санников В. З. Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря / Отв. ред. Ю. Д. Апресян. Москва: Языки славянских культур, 2010. 408 с. (Studiophilologica).
2. Ицкович В. А. Очерки синтаксической нормы. Москва: Наука, 1982. 199 с.
3. Мильчин А. Э. Методика редактирования текста. Изд. 3-е, перераб. и доп. Москва: Логос, 2005. 524 с.
4. Попов С. Л. Грамматические варианты в русском языке: когнитивно-эволюционный аспект: дис. ... докт. филол. наук. Харьков, 2015. 453 с.
5. Попов С. Л. Когнитивные основания эволюции форм русского синтаксического согласования: Монография. Харьков: НТМТ, 2013. 150 с.
6. Санников В. З. Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве. Москва: Языки славянской культуры, 2008. 624 с.
7. Семенюк Н. Н. Норма языковая // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Сов. Энциклопедия, 1990. С. 337–338.

ПРО ЛЕГІТИМІЗАЦІЮ РОСІЙСЬКИХ НЕКАНОНІЧНИХ СУРЯДНИХ КОНСТРУКЦІЙ ЗІ СПОЛУЧНИКОВИМ З'ЄДНАННЯМ: КОГНІТИВНО-ЕВОЛЮЦІЙНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У статті розглядається легітимність російських неканонічних сурядних конструкцій зі сполучниковим з'єднанням у когнітивно-еволюційному аспекті. Такий розгляд передбачає вивчення процесів створення таких конструкцій з точки зору сприйняття і зумовленої його якості логічності. Доводиться, що створення досліджуваних конструкцій базується на негативно оціненому в гносеологічному плані поверхневому сприйнятті як складників, так і конструкцій у цілому. Обґрунтовується висновок про недоцільність антиеволюційної за своєю суттю легітимізації російських неканонічних сурядних конструкцій зі сполучниковим з'єднанням.

Ключові слова: синтаксис, сурядний зв'язок, сполучник, мовна норма, сприйняття, логіка, еволюція.

THE LEGITIMIZATION OF RUSSIAN NON-CANONIC COORDINATING CONJOINING CONSTRUCTIONS: COGNITIVE EVOLUTION INTERPRETATION

The article is focused on the legitimization of Russian non-canonic coordinating conjoining constructions in the terms of cognitive-evolutionary approach. Such analysis involves studying the formation processes of such structures in terms of their perception and consistency due to the perception quality. It is proved that formation of the analysed structures is based on the superficial perception of both their components and the whole construction, which is negatively evaluated in gnoseological terms. The following conclusion was justified: the legitimization of Russian non-canonical coordinating conjoining constructions is inexpedient and anti-evolutionary in itself.

Key words: syntax, literary connection, conjunction, language norm, perception, logic, evolution.

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 811.162.3

Скоплев А. О.

Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»

ДІЄСЛОВО ЧИ ІМЕННИК? (З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОГО СТАТУСУ ЧЕСЬКОГО ДІЄСЛІВНОГО ІМЕННИКА)

Стаття присвячена розгляду та систематизації трактувань мовного статусу чеського дієслівного іменника – гібридного утворення дієслівно-іменникового типу. Проаналізовано еволюцію поглядів, доводів, підходів щодо проблеми в наукових працях богемістів ХІХ – ХХІ ст. Установлено, що в сучасному чеському мовознавстві склалися дві протилежні концепції мовного статусу дієслівного іменника, сформульовані відповідно в руслі традиційної та генеративної граматики. Прихильники першої, підходячи до проблеми з позицій морфології, відносять його до лексико-граматичного класу іменників. Прихильники другої, перенісши проблему в площину синтаксису, ототожнюють дієслівний іменник із дієсловом.

Ключові слова: дієслівний іменник, гібридні частини мови, неособові форми дієслова, генеративна граMATика, номіналізація.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. У чеській мові термін «дієслівний іменник» (далі – ДІ; чеськ. *podstatné jméno slovesné*) позначає акціональне віддієслівне утворення з формантом *-ní/-tí*, яке, з одного боку, має флективні ознаки іменника й виражає категорії роду, числа, відмінка, а з другого – регулярно походячи від основ дієслів, наслідуює категорії виду і зворотності [17, с. 268; 30, с. 135–141; 37, с. 1404–1406]. Див.: *DOTÝKAt se* (недоконаний вид: *торкатися, зачіпати*) – *DOTKNOUt se* (доконаний вид: *торкнути, зачепити*) → *DOTÝKÁní se* – *DOTKNUtí se* (*торкання, зачіпання*); аналогічно *rozcházení se* – *rozejítí se* (*розходження*), *vyorávání* – *vyorání* (*викопування*). ДІ значно відрізняється від спільнокореневих синонімічних іменників дії (далі – ІД; чеськ. *jména dějová*) типу *dotyk* (*дотик*), *rozchod* (*розходження, розставання*), *vyorávka* (*викопання*), нездатних передавати дієслівні категорії [20].

Гібридність граматичної природи дієслівного іменника, що суміщає ознаки діаметрально протилежних частин мови, робить його надзвичайно цікавим і водночас дуже проблемним об'єктом лінгвістичного дослідження. Всебічне вивчення

ДІ протягом понад двохсот років мовознавцями різних напрямів, зокрема Я. Гебауером, Ф. Бартошем, М. Єлінеком, Г. Кржижковою, П. Карліком, В. Дворжак (Прохазковою), не привело до формування цілісної, вичерпної концепції. Не припиняється дискусія щодо його частиномовного статусу, вирішуючись на користь то іменника [11; 20; 27; 28], то дієслова [5; 22; 38], то окремого гібридного розряду слів [32], причому з безліччю окремих, «проміжних» авторських трактувань, з різними підходами до проблеми, випрацюваними в руслі тієї чи іншої лінгвістичної теорії, а також з полярною інтерпретацією тих самих доводів.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути еволюцію поглядів на частиномовний статус дієслівного іменника і систематизувати відповідні трактування в чеському мовознавстві ХІХ – ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. У класичному чеському мовознавстві досить тривалий час – аж до кінця ХХ ст. – панувала традиція включати акціональні субстантиви на *-ní/-tí* в парадигму дієслова. Така практика відбита в більшості посібників із чеської мови ХІХ – ХХ ст. (у граматиках Я. Томічека [36], Я. Гебауера [15], Ф. Бартоша [6], Ф. Ченського [8], Ф. Травнічека [37], Б. Гавра-

нека – А. Єдлічки [17]; у трьохтомній академічній граматиці 1980-х рр. [30]) і підтримується в працях Г. Балажа [5]. Розгляд ДІ в орбіті дієслівного слова, а саме в колі неособових форм – інфінітива, дієприкметника та дієприслівника, мотивується високою регулярністю і системністю утворення субстантивів, наближеного тим самим до словозміни, а також здатністю передавати вид першооснови та можливість виступати у зворотній формі. Однак пов'язано це з низкою серйозних суперечностей як практичного, так і теоретичного плану.

У зазначених граматиках [30; 36; 37] ДІ подаються двічі: по-перше, у розділі «Іменник» як іменники певного типу відмінювання (тип *znamen-í*); по-друге, під час опису дієслова – як одиниці, які складають частину його парадигми. Серед дієслівних форм вони займають максимально периферійну позицію, інколи удостоюються короткої інформації в примітках [8, с. 151–152] або взагалі пропускаються в ілюстрованих зразках відмінювання [15, с. 161]. Крім того, по-різному трактується граматична природа ДІ. Так, якщо для Г. Балажа це в прямому сенсі словозмінні форми, тобто деривати, які не є самостійними лексемами [5, с. 21], то за Ф. Травнічком, це «справжні іменники у формальному, синтаксичному і функціональному відношенні <...> з деякими ознаками <...> дієслова» (переклад цитати наш – А. С.) [37, с. 1403–1404]. Автори академічної граматики загалом відводять місце ДІ не в підсистемі неособових дієслівних форм, а в ще більш віддаленій від «фінітного ядра» підсистемі *словотвірної транспонованих* форм, кваліфікуючи їх, за М. Докулілом, як словотвірні деривати (!), похідні від дієслів шляхом *транспозиції* (див. нижче) [30, с. 130–131, 135].

Від середини ХХ ст. ця внутрішньо суперечлива концепція активно критикувалася такими дослідниками, як: М. Докуліл [10; 11], М. Єлінек [20], Г. Кржижкова [27; 28], Ф. Копечний [26]. Практику граматистів вони визначають просто як умовність – данину усталеній у граматиці традиції, яка не відповідає реальним мовним фактам [11, с. 16]. Ідеться тут, як пише М. Докуліл, «<...> про категорію словотвірну, наближену до словозміни тільки завдяки своїй практично необмеженій продуктивності <...>; що ж до частиномовної належності, то дієслівний іменник повною мірою являє собою іменник» (переклад цитати наш – А. С.) [11, с. 16]. Серед форм дієслова, як додає М. Єлінек, він наводиться суто «із практичних міркувань»: ДІ утворюється вкрай регулярно, і спосіб його утворення зумовлений належністю

твірного дієслова до певного дієслівного класу / зразка відмінювання [20, с. 570]. Пор., наприклад, узгодженість формальної структури субстантива і пасивного дієприкметника: *nést* (*несути*) → *nesen* / *nesení* (*несений* / *несення*); *dotáhnout* (*дотягнути, підтягнути*) → *dotážen* / *dotážení* (*дотягнутий, підтягнений* / *дотягнення, підтягнення*); *ohřát*, *ohřeji* (*нагріти, нагрію*) → *ohřát* / *ohřátí* (*нагрітий* / *нагрів*).

Керуються дослідники очевидними субстантивними ознаками ДІ, які об'єднують його з ІД та з типовими іменниками:

1) вираження значення середнього роду, розрізнення числа і відмінка: *ohřátí* / *ohřátím* / *ohřátích* (*нагрів* / *нагрівом* / *нагрівах*), аналог. *hrdinství* / *hrdinstvím* / *hrdinstvích* (*подвиг* / *подвигом* / *подвигах*);

2) керування залежним словом зі значенням прямого об'єкта (у разі мотивації перехідним дієсловом) у формі Р. в., а не Зн. в.: *tisknout knihu* (*друкувати книгу*) → *tisknutí knihy* (*друкування книги*), аналог. *dělit práci* (*розподіляти працю*) → *dělba práce* (*розподіл праці*);

3) неможливість визначатися, на відміну від дієслова, якісними прислівниками на *-e(ě)/-o*: *rychle dodat energii* (*швидко додати сил, бадьорості*) → *rychlé (-á) dodání* / *dodávka energie* (*швидко додання сил, бадьорості*);

4) наявність вторинних, конкретно-предметних значень: *potvrzení* (*підтвердження, ствердження чого-н.*; *розписка, квитанція*); *škrábnutí* (*шкрябання чого-н.*; *подряпина*);

5) позначення, на відміну від дієслова, дій «опредметнених» – відсторонених від суб'єкта, мислимих як окремі, самостійні субстанції, напр.: *návrat* / *navrácení otce* (*повернення батька* – неясний виконавець дії, тобто *Батько повернувся* чи *Батька повернули*) [10, с. 267–268; 20, с. 562–571; 27, с. 201–202; 28, с. 81–84].

Причому дослідники спростовують усі відомі доводи опонентів, що фактично приводить до стирання розбіжностей між ДІ й ІД.

Так, регулярність утворення є для Ф. Копечного достатньо слабким аргументом на користь включення ДІ в систему дієслівних форм, з огляду на наявність у чеській мові інших «парадигматично» похідних категорій слів, наприклад, якісних прислівників на *-e(ě)/-o* (*dokonalý* (*досконалий, повний*) → *dokonale* (*досконало, повністю*)) або іменників на *-ost* (*určitý* (*точний, визначений*) → *určitost* (*визначеність, точність*)). Проте такі слова не прийнято кваліфікувати як словоформи одиниць, які їх мотивують [26, с. 132]. Акцентується також увага на тому, що регуляр-

ність утворення субстантивів на *-ní/-tí* має все ж неабсолютний характер. Не утворюються вони від дієслів модальних, дієслів-зв'язок, маркованих багатократних дієслів типу *chodívat* (часто, не раз ходити), а також дієслів зі значеннями «належати до чого-н.», «говорити», «відбутися, статися» тощо [20, с. 576; 27, с. 197; 30, с. 140]. Творення ДІ / ІД дослідники підводять під поняття *транспозиції* – особливого виду деривації, сутність якої, за М. Докулілом, полягає в утворенні нової мовної одиниці, ідентичної за лексичним змістом твірній, але із граматичними ознаками іншої частини мови [10, с. 259–260].

Бездоказовим, на переконання Ф. Копечного, Г. Кржижкової, М. Докуліла, є і факт вираження дієслівним іменником виду – категорії, як стверджується, «найменш граматичної» [27, с. 203], семантика якої, зосереджуючись в афіксах основи дієслова, тісно пов'язана з його понятійним змістом [20, с. 564; 30, с. 136]. Через це, окрім субстантивів на *-ní/-tí*, як вважають автори, вид разом із дієслівною основою можуть наслідувати також інші віддієслівні деривати, зокрема іменники діяча на *-tel* і певною мірою навіть ІД, пор.: *obnovovat* (оновлювати) – *obnovit* (оновити) → *obnovování* – *obnovení* (оновлення) / *obnovovatel* – *obnovitel* (оновлювач) [26, с. 132]; *stavba* (будова) – *přestavba* (перебудова), *běh* (біг) – *rozběh* (розбіг) [10, с. 268; 20, с. 565]. Водночас Г. Кржижкова говорить про своєрідність видових значень у ДІ, вважаючи, що пари типу *obnovování* – *obnovení* передають не видове, а конкретніше лексичне протиставлення одиничності – багатократності дії [28, с. 143].

Що ж до зворотності, то ця властивість чеського дієслівного іменника завжди визнавалася факультативною і периферійною [15, с. 402; 17, с. 268; 39, с. 216]. Зазвичай збереження зворотних клітик при ДІ спостерігається лише тоді, коли їх відсутність може спричинити неясність або двозначність, напр. *učení se spisovnému jazyku* (вивчення мови, тобто Хтось вивчає мову) – *učení jazyku (někoho jiného)* (навчання мови, тобто Хтось навчає кого-н. мови) [17, с. 268; 37, с. 1405–1406].

Зрештою, концепція, що закріплює за ДІ граматичний статус іменника, набула широкого визнання (див. праці В. Шмілауера [35], М. Комарека [25], Б. Беднаржикової [7]), і в традиційному чеському мовознавстві ХХІ ст., відповідно до новітніх посібників з мови [9; 31; 34], вона є еталонною.

Серед богемістів, погляди яких відрізняються від двох розглянутих концепцій, необхідно виді-

лити насамперед Я. Попелу, який відводить дієслівному іменнику статус окремої частини мови «гібридного типу» [32, с. 136]. Певною мірою своєрідними є і погляди Ф. Копечного, який припускає тлумачення таких субстантивів як вербоїдів лише в контекстах, де вони конкурують з інфінітивом, на зразок *Vázání ječmene rukama je věc nepřijemná* = *Vázat ječmen rukama je nepřijemné* (Зв'язування ячменя руками – річ неприємна). Такі акціональні форми він називає не інакше як *відмінюваним інфінітивом* [26, с. 133–134].

Альтернативу розглянутим розвідкам, які проводяться в руслі морфології / словотворення, являє собою інтерпретація співвідношення «дієслово – ДІ – ІД» у *генеративній граматиці* 2000-х рр., яка вирішує проблему в площині синтаксису. Ця порівняно молода наука, що виникла в середині ХХ ст. під впливом ідей американського лінгвіста Н. Хомського, вивчає, як відомо, природжену здатність людини засвоювати мову – так звану *мовну компетенцію*, яка моделюється як певна система правил (обчислювальна система мовного апарату людини), що дозволяє породжувати безліч граматично правильних речень [1; 2, с. 255–258; 3, с. 1–25; 4, с. 9–59].

Як свідчать праці П. Карліка [22; 23; 24], Л. Веселовської [38], В. Дворжак (Прохазкової) [12; 13; 14; 33], Д. Грона [18], дослідження дієслівного іменника (як і інших іменників дії) у генеративній граматиці є більш ніж специфічним. По-перше, об'єктом аналізу постають не самі субстантиви, а одиниці більш високого структурного рівня – побудовані на їхній основі іменникові фрази, синонімічні реченню, напр.: *zakašláni otce* (батькове кашляння, що почалося), *otcovo věnování laptopu matce* (батькове дарування ноутбука матері) [33, с. 45, 65]. По-друге, співвідношення дієслівних / іменникових ознак у ДІ (ІД) розкривається під час вивчення механізмів породження (деривації) таких іменникових конструкцій, зокрема особливостей вираження в їхніх межах дієслівних *аргументів* (актантів), як-от *агенса* (далі – Аг.; виконавець дії), *пацієнс* (далі – Пац.; елемент, який зазнає певної дії) тощо [1, с. 46–47; 3, с. 56–61]. Пор.: *Petr*_{Аг.} / Н. в. *pozval Pavla*_{Пац.} / Зн. в. *do svého pokoje* (Петр запросив Павла до своєї кімнати) – *Petrovo*_{Аг.} / присвійн. прикм. *pozvání Pavla*_{Пац.} / Р. в. *do svého pokoje* [22, с. 19]. По-третє, висновки про мовний статус субстантивів формулюються в системі понять генеративістики, яка працює з лексичними категоріями, що утворюють у структурі синтаксичних конструкцій *вершини* (тобто з іменником – N⁰, дієсловом – V⁰, прикметни-

ком – A⁰, прийменником – P⁰), та їх *групами*, тобто *проекціями вершин* (NP, VP, AP, PP) [1, с. 35–37; 3, с. 27–44].

Відправною точкою розвідок науковців, які аналізують іменникові конструкції в руслі різних напрямів генеративної граматики, стало повернення до практики розмежування ДІ і ІД, відмінності між якими в працях М. Докуліла, М. Єлінека, Г. Кржижкової виявилися фактично стертими. Дієслівний характер ДІ нині підкріплюється значно ширшим переліком доказів, деякі з яких суперечать положенням традиційної граматики (назвемо основні):

а) регулярність і системність утворення;
б) збереження зворотних клітик: *koupaní se* (купання), але **koupel se*;

в) наслідування виду і відповідна дистрибуція видових форм у чушливих до виду контекстах: **při / po opravení – *po / při opravování*, але *při / po opravě* (під час / після ремонту, лагодження);

г) позначення «незлічуваних» дій і, як наслідок, неможливість вживання у формі множини: **dvě operování*, але *dvě operace* (дві операції);

д) здатність уживатися в заперечній формі: *nehraní* (букв. неграння), *nečtení* (нечитання), але **nehra*, **nečetba*;

е) формування конструкцій з агенсом у формі Ор. в., властивих пасивним дієприкметникам: *utěšování / *utěcha pacientů jejich doktorem*_{Аг. / Ор. в.} (заспокоювання пацієнтів їхнім лікарем) – *Pacient je utěšován doktorem*_{Аг. / Ор. в.} (Пацієнт, заспокоюваний лікарем);

ж) здатність визначатися прикметниками, які вказують на тривалість позначуваної дії, її повторюваність, а також на зв'язок із логічним суб'єктом (агенсом): *časté malování*, але **častá malba* (часте малювання); *úmyslné zkoušení*, але **úmyslná zkouška* (зумисне / навмисне випробування) [13; 22, с. 20–21; 23, с. 115; 38].

Фрази з дієслівним іменником, крім цього, відзначаються системністю реалізації аргументів, у зв'язку із чим його синтаксичне функціонування в чеській мові регулюється чіткими правилами [22, с. 14], які корелюють у деяких випадках із такими самими в дієслова. Пор.:

а') дієслівні аргументи, окрім тих, які виражаються у формі Н. в. (Аг.) та Зн. в. (Пац.), зберігаються при ДІ без змін: *Petr důvěřuje Marii*_{Д. в.} (Петр довіряє Марії) – *důvěřování Petra Marii*_{Д. в.}, але *důvěra Petra k Marii*;

б') пацієнс, який може бути реалізований постпозитивною формою Р. в. (GenP) або препозитивним присвійним прикметником (PossP),

і агенс, виражений тим же самим способом або формою Ор. в. (InstrP), задаються при ДІ у чіткому порядку із преференцією першого в GenP: *Zloděj*_{Аг. / Н. в.} *oloupil stařenku*_{Пац. / Зн. в.} (Злодій пограбував бабусю) – *oloupení stařenky*_{Пац. / GenP} *zlodějem*_{Аг. / InstrP} або *zlodějovo*_{Аг. / PossP} *oloupení stařenky*, але **starěncino*_{Пац. / PossP} *oloupení zloděje*_{Аг. / GenP};

в') дієслова доконаного виду й умотивовані ними ДІ потребують експліцитного вираження пацієнса: *V neděli jsme lovili*_{недок. вид} ___ / **ulovili*_{док. вид} ___ *v lese* (У неділю ми ловили / *уловили у лісі) – *Tátovi udělalo radost lovení* ___ / **ulovení* ___ *v lese* (Татові дало радості ловлення / *уловлення в лісі);

г') незалежно від видового значення ДІ пацієнс не може залишитися невираженим за наявності агенса в InstrP: *rozdělování kořisti*_{Пац. / GenP} *rybářem*_{Аг. / InstrP} (розподілення вилову рибалкою), але **rozdělování* ___ *rybářem*;

д') за аналогією до пасивних конструкцій вираження агенса в InstrP при ДІ зазвичай є факультативним: *Auto bylo ukradeno* (*zločincem*_{Аг. / InstrP}) (Автомашина була вкрадена злодієм) – *ukradení auta* (*zločincem*) (крадіжка автомашини злодієм) [22, с. 20–21; 33, с. 37–56; 38].

Виявлену відмінність між ДІ та ІД досить однаково інтерпретують Л. Веселовська та П. Карлік, концепції яких ґрунтуються на *лексикалістській* моделі граматики, яка передбачає наявність двох породжувальних модулів: *лексикона* (словника, де з наявного в ньому «мовного матеріалу» – морфем – можуть створюватися слова) і *синтаксису* (обчислювальної системи, яка конструює з одиниць лексикона синтаксичні структури (докладніше див. [3, с. 211–225; 21, с. 21–40] – А. С.). На думку авторів, дієслівні іменники як результат поєднання «номіналізуючої» морфемі [+N] (-ní/-tí) з дієслівною основою [+V], що має набір відповідних граматичних ознак та аргументну структуру, виникають у мові безпосередньо під час породження іменникових фраз, що забезпечує можливість реалізувати певні ознаки дієслівної основи (див. вище пп. б–д; а', в') у початковій фазі процесу породження (на рівні *глибинної структури, нумерації*). Деривація ж чеських ІД, навпаки, відбувається в лексиконі, що зазвичай супроводжується втратою дієслівних ознак основи, а тому в процес породження іменникових фраз такі формації вступають як «готові» одиниці – типові в категоріальному відношенні іменники [22; 38].

На цій підставі виникнення субстантивів на -ní/-tí П. Карлік ототожнює з дієслівною словозміною, вважаючи їх «ані повноцінними іменниками,

ані відмінюваними інфінітивами, а отже, дієсловами» (переклад цитати наш – А. С.) [22, с. 22]. Л. Веселовська, однак, підкреслює, що в плані гібридності чеський ДІ є менш «дієслівним», ніж, наприклад, англійський герундій, для якого закономірними є означуваність прислівником та дієслівне керування, пор.: *to paint the room quickly* (фарбувати кімнату швидко) – *by painting the room quickly* (фарбуючи кімнату швидко) [38].

Дискусійним є дослідження ДІ в розподіленій морфології (далі – РМ; англ. *Distributed Morphology*) – **нелексикалістській** теорії генеративізму, якою керуються П. Карлік у пізніх працях і В. Дворжак (Прокопів). Модель граматики в РМ передбачає один породжувальний модуль – *синтаксис*, який конструює за допомогою операцій поєднання і переміщення (*merge and move*) як фрази (речення), так і слова; лексикон містить інвентар граматичних ознак та акатегоріальні корені ($\sqrt{\quad}$). Останні набувають категоріального статусу (у нашому випадку – N або V) від функціональних вершин, з якими вони поєднуються під час деривації синтаксичних структур [3, с. 215–223; 21, с. 33–41; 29]. У нових версіях генеративної граматики можливість формувати групи поширюється, окрім залучення стандартних лексичних категорій V, N, A, P, на функціональні категорії – граматичні слова (сполучники, артиклі, вказівні займенники) або ознаки; напр. фінитна група IP, а також групи детермінатора DP, виду AspP, заперечення NegP [1, с. 38–40; 3, с. 44].

Чеський ДІ як складова частина фрази певною мірою асоціюється богемістами зі «змішаною категорією» (*mixed category*), тобто вважається продуктом деривації, за якої твірний корінь шляхом поєднання з вершинами [+V] набуває спочатку дієслівних рис, а згодом структура із цим коренем занурюється в іменниковий контекст, тобто поєднується з вершиною n^0 або, нарешті,

з D^0 [23, с. 108–109; 33, с. 1]. Спірним питанням є «величина» дієслівної ділянки структури і, зокрема, наявність у ній функціональної групи vP із вершиною v^0 , яка приписує Зн. в. *внутрішньому аргументу* (пацієнту) і породжує *зовнішній аргумент* (агенс) [3, с. 102; 29, с. 217–219]. Див. у Схемі 1 приклади А. Маранца, що ілюструють наявність / відсутність vP в англ. фразі *John destroyed the city* (Джон зруйнував місто) і синонімічних фразах на базі герундія / віддієслівного іменника [29, с. 217–219].

Так, для П. Карліка переконливим доказом того, що структура фраз з ДІ не містить vP , слугує неможливість вираження пацієнта у Зн. в., а також закономірна відсутність агенса: у реченні *Petr napomíná* (Петр робить зауваження), на думку автора, аргумент неодмінно тлумачиться як агенс, оскільки він уведений у структуру безпосередньо v^0 , тоді як у фразі *Petrovo_{Ag.} / Пац. napomínání* аргумент, уведений на рівні nP або DP , може тлумачитися подвійно, а в сполученні типу *Petrovo auto* (автомобіль Петра) – узагалі як «посесор» (власник) [23, с. 112]. Факультативні елементи $InstrP_{Ag.}$, напр., *Petrovo_{Пац.} napomínání Pavlem_{Ag.}* (зауваження Павла Петру), П. Карлік за традицією визнає *ад'юнктами* (необов'язковими компонентами фрази, які не належать до аргументів [3, с. 40–42]), паралельно заперечуючи припущення про наявність «пасивного» різновиду v^0 в іменникових фразах, які виявляють помітну подібність щодо вираження агенса з конструкціями на базі пасивних дієприкметників (див. вище пп. е, д') [23, с. 110–111]. Проте науковець залишає поза увагою обґрунтування в РМ інших різновидів v^0 , характерних, наприклад, для дієслівних конструкцій неперехідного типу [16; 29].

Наявність у структурі фраз із ДІ вершини v^0 , але особливого типу, обґрунтовує В. Дворжак (Прохазкова), хоча й описує таку вершину непослідовно,

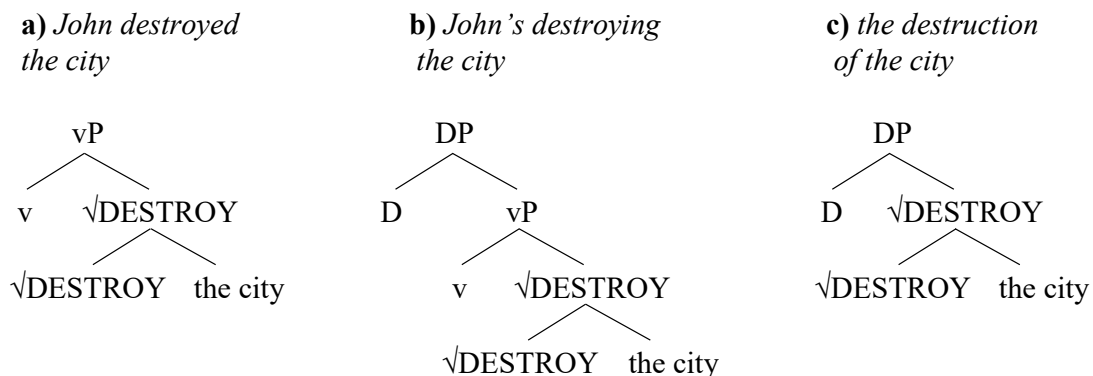

Схема 1. Приклади деривації дієслівних та іменникових конструкцій у розподіленій морфології (спрощений вигляд)

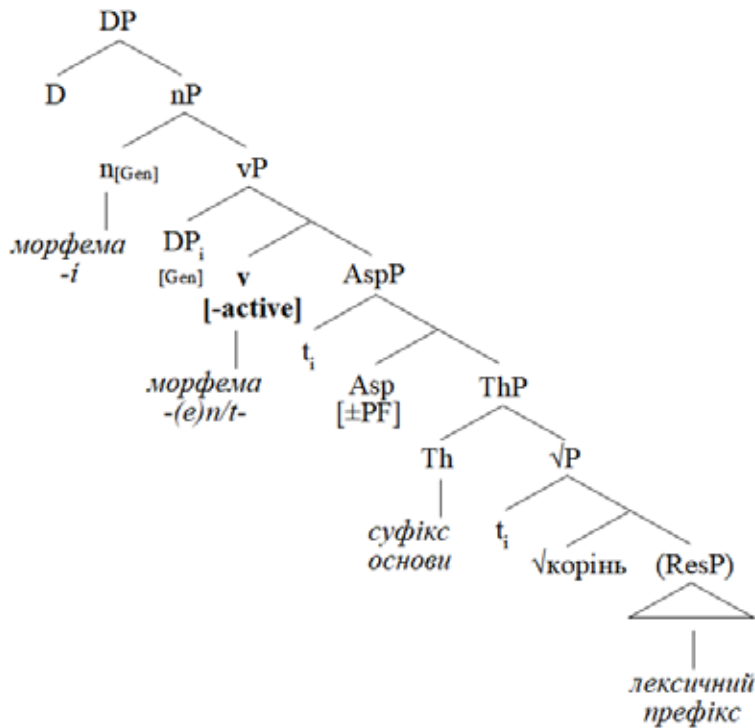

Схема 2. Приклад деривації іменникової фрази на базі чеського дієслівного іменника (спрощений вигляд)

ототожнюючи її зі становою вершиною Voice⁰. Якщо в ранніх працях v⁰ / Voice⁰ [+Agent] характеризується В. Дворжак (Прохазковою) як вершина, яка відповідає за породження агенса, експліцитне вираження якого певним чином зумовлено взаємодією з пацієнсом (див. вище пп. б', з') [33, с. 37–46], то в пізніших – автор говорить про «дефектність», «неактивність» вершини v⁰, її нездатність приписувати внутрішньому аргументу Зн. в., а отже, відповідно до *узагальнення Бурціо* [3, с. 94], породжувати зовнішній аргумент [12, с. 94; 14, с. 99–100]. Відзначаючи схожість між іменниковими і пасивними дієприкметниковими конструкціями в реалізації агенса, вершини v⁰ в їхній структурі В. Дворжак (Прохазкова) не ототожнює [14, с. 100–103]. Процес деривації фрази з ДІ вона зображує у вигляді відповідного «синтаксичного дерева» (див. Схему 2 (курсивом позначено словниковий матеріал, за допомогою якого озвучуються ті чи інші ознаки у позиції функціональних вершин) – А. С.).

Отже, структура чеської фрази з ДІ (перехідного типу), на думку В. Дворжак (Прохазкової), містить:

¹ Через непослідовність позначення автором деяких синтаксичних груп символ ThP (theme phrase) запозичено в П. Карліка. Додаткові семи процесності, які вводить ця група, В. Дворжак (Прохазкова) [12], посилаючись на дисертацію П. Яблонської [19], і П. Карлік [24, с. 238] трактують приблизно однаково: каузативність, інхоативність, семельфактивність тощо.

а) на рівні «лексичної», акатегоріальної ділянки:

– дієслівну групу VP (познач. √P, оскільки структура сама не має категоріального маркування), яка має внутрішній аргумент із тета-роллю пацієнса (познач. DP_i; t_i – його слід після переміщення);

– групу результуючого стану ResP у складі VP, яка додає семантику результуючої підподії [3, с. 271–278];

б) на рівні дієслівної ділянки:

– групу ThP, яка надає структурі дієслівного характеру й актуалізує різні додаткові семи процесності¹;

– групу виду AspP, вершина якої, за наявності ознаки [+перфектність], зумовлює переміщення внутрішнього аргументу (пацієнса) у позицію свого специфікатора (див. вище п. в');

– групу vP із вершиною v⁰ неактивного типу, яка являє собою фазу деривації, що зумовлює необхідність подальшого переміщення внутрішнього аргументу на межу фази (у позицію специфікатора vP);

в) на рівні іменникової ділянки:

– «номіналізуючу» групу nP, вершина якої приписує Р. в. внутрішньому аргументу в позиції специфікатора vP, тобто першому аргументу, яким вона с-командує;

– групу детермінатора DP, яка передбачає можливість визначення іменникової конструкції різними означальними словами – займенниками, прикметниками тощо, наприклад, у вищенаведеної фразі *Petrovo napomínání* (докладніше див.: [12; 14, с. 99–104; 33, с. 77–116]).

В. Дворжак (Прохазкова) робить висновок, що дієслівний іменник на *-ní/-tí* та дієслово мають значний спільний фрагмент синтаксичної структури, де задаються не тільки внутрішні аргументи, але і важливі граматичні параметри, які зумовлюють їх вираження [12, с. 89–90, 108]. Субстантиви, однак, подібно до пасивних дієприкметникових конструкцій, мають у своєму розпорядженні особливий, «дефектний» різновид v⁰. У термінах класичної граматики такий висновок, на наш погляд, приблизно прирівнюється до визнання таких “verb-like nouns” [12, с. 90] неособовими дієслівними формами, до того ж фінітні ознаки дієслова, тобто час, особа тощо, приписуються, відповідно до генеративної граматики, не в межах дієслівної групи VP або vP, а на рівні речення в межах фінітної групи IP [1, с. 38; 3, с. 38–39].

Дослідження фраз із ДІ в розподіленій морфології залишає все ж багато відкритих питань. Обидві полярні концепції субстантивів, як зауважує П. Карлік, тобто структур, що містять або не містять v^0 (vP), не можуть пояснити всіх особливостей їх синтаксичного функціонування [23, с. 115]. Найскладнішим є питання про механізми реалізації зовнішнього аргумента (агенса), факультативність якого якраз і надає підставу М. Докулілу, М. Єлінеку, Г. Кржижковій констатувати абстрагованість дії субстантивів на *-ní/-tí* від носія і зараховувати їх до класу іменників. У генеративістиці ж часом обґрунтовується зворотне, починаючи від суперечливих свідчень В. Дворжак (Прохазкової) у ранніх працях (див. вище п. ж) [33, с. 82–87] і закінчуючи аргументацією Д. Грона [18]. Останній вважає, що зовнішній аргумент іменникової фрази на базі чеського ДІ є не ад'юнктом, а справжнім, синтаксично активним аргументом, який зазвичай не є експліцитно вираженим (має статус *порожньої категорії* – «великого PRO», тобто фонологічно пустого підмета інфінітивного звороту) [1, с. 42–43; 18, с. 112]. Спирається Д. Грон на такі факти:

a) зв'язування анафóрів: у конструкції *neustále PRO_i vychvalování sama sebe_i* (*безперервне розхвалювання самого себе*) анафóр *sebe* зв'язаний певним прихованим антецедентом, який, відповідно до *принципу А* Теорії зв'язування [1, с. 47–49], має бути агенсом;

b) вживання в депіктивних конструкціях із прикметниками, які виражають додаткову предикативність: *Běhání té dívky nahé <...>* (*бігання цієї дівчини голою* – з матеріально вираженим агенсом) – *PRO běhání nahý robuřuje veřejnost* (*Бігання голим обурює громадськість*);

c) паралелізм до дієслівних конструкцій у плані керування: *Lékař mi_i doporučil PRO_{i/*k} pravidelně pít plzeňské pivo* (*Лікар порекомендував йому регулярно пити пльзенське пиво*) – *Lékař mi_i doporučil PRO_{i/*k} pravidelné pítí plzeňského piva* [18, с. 112–118].

Що стосується іменникових фраз на базі ІД, то за ними в розподіленій морфології закріплюється статус конструкцій менш дієслівних: вершина n^0 цього разу поєднується зі структурою \sqrt{P} безпосередньо, тому «дієслівність» ІД задається суто лексично – акціональною семантикою кореня. Це, у свою чергу, зумовлює варіативність способів вираження пацієнса й інших аргументів (див. вище п. а') [13].

Висновки і пропозиції. Отже, у сучасній богемістиці склалися здебільшого дві протилежні концепції мовного статусу дієслівного іменника: традиційна, згідно з якою його відносять до іменників, і генеративістська, у межах якої він фактично ототожнюється з дієсловом. Через відмінні теоретико-методологічні підходи до проблеми обом концепціям властива однобічність, бо кожна наголошує на якомусь одному комплексі ознак. Науковці, які працюють у руслі традиційної граматики, спираються насамперед на флективні (морфологічні) ознаки ДІ, що мають субстантивний характер, тоді як дієслівні риси вважають своєрідним «пережитком» транспозиції, підкреслюють їх змістовне переосмислення, необов'язковість або, зрештою, недостатню показовість. Увага ж генеративістів націлена здебільшого на синтаксичне функціонування дієслівного іменника в межах фрази / речення, яке є багато в чому подібним до аналогічного в дієслів, тоді як флективні ознаки, суто «поверхові», враховуються остільки, оскільки вони зумовлюють особливості вираження в іменниковій фразі дієслівних аргументів.

Вважаємо проблему, що розглядається, досить широкою і не обмеженою всебічним описом мовних властивостей дієслівного іменника. Її вирішення нерозривно пов'язане з поняттям про саме дієслово, з питанням про межі дієслівної лексеми, а також з урахуванням аналогічних досліджень щодо інших віддієслівних гібридних утворень – дієприкметника, дієприслівника, герундія.

Список літератури:

1. Бейлин Дж. Краткая история генеративной грамматики. Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / под. ред. А. Кибрика, И. Кобозевой, И. Секериной. М.: Эдиториал УРСС, 2002. С. 13–57.
2. Кронгауз М. Семантика: учебн. для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений. М.: Академия, 2005. 352 с.
3. Митренина О., Романова Е., Слюсарь Н. Введение в генеративную грамматику. М.: URSS, 2012. 357 с.
4. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / под. ред. В. Звегинцева. Пер. с англ. М.: Изд-во Московского университета, 1972. 260 с.
5. Baláž G. Abstraktné deverbatíva v ruštině, slovenčine a češtině. Sovětská jazykověda. 1954. Roč. 4, č. 1. S. 12–21.

6. Bartoš F. *Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské: Díl 2: Skladba*. Brno: Tiskem a nákladem K. Winikera, 1880. 173 s.
7. Bednaříková B. *Slovo a jeho konverze*. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fak., 2009. 253 s.
8. Čenský F. *Kurzgefasste praktische Grammatik der böhmischen Sprache für Deutsche*. Prag: Kober, 1888. 302 s.
9. *Čeština – řeč a jazyk / M. Čechová a kolektiv autorů*. Praha: ISV nakladatelství, 2000. 407 s.
10. Dokulil M. K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice. *Slovo a slovesnost*. 1982. Roč. 43, č. 4. S. 257–271.
11. Dokulil M. *Tvoření slov v češtině 1: Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1962. 263 s.
12. Dvořák V. Case assignment, aspect, and (non-)expression of patients: A study of the internal structure of Czech verbal nouns. *Noun Valency*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014. P. 89–112.
13. Dvořák V. *Dějové substantivum*. Nový encyklopedický slovník češtiny online. Brno, 2012–2018. URL: <https://www.czechency.org/slovník/DĚJOVÉ%20SUBSTANTIVUM> (дата звернення: 20.11.2018).
14. Dvořák V. *Inherent Case and Locality Requirement: Evidence from Ditransitives and their Nominalizations*. University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics. 2011. Vol. 17. Issue 1. P. 95–104.
15. Gebauer J. *Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé*. Praha: Česká grafická společnost “Unie“, 1904. 550 s.
16. Harley H. *The Morphology of Nominalizations and the Syntax of vP*. Oxford University Press, 2009. URL: <http://ling.auf.net/lingbuzz/000434/current.pdf> (дата звернення: 29.11.2018).
17. Havránek B., Jedlička A. *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981. 568 s.
18. Hron D. *Arity Operations: Domain of application (A comparative study of Slavic Languages): thesis submitted for the degree “Doctor of Philosophy”*. Tel Aviv, 2012. 257 p.
19. Jabłońska P. *Radical Decomposition and Argument Structure: Ph. D. dissertation*. Tromsø, 2007. 394 s.
20. Jelínek M. *Jména dějová. Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia, 1967. S. 562–653.
21. Karlík P. *Gramatika a lexikon češtiny*. Brno: Masarykova univerzita, 2014. 118 s.
22. Karlík P. *Ještě jednou k českým deverbálním substantivům*. *Čeština – univerzália a specifika 4*. Praha: Lidové noviny, 2002. S. 13–23.
23. Karlík P. *Mixed nominals in Czech*. *Czech in Generative Grammar*. Muenchen: Lincom Europe, 2007. S. 105–117.
24. Karlík P. *Několik drobných poznámek k dějovým jménům*. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná*. 2007. Roč. 56, č. 55. S. 235–246.
25. Komárek M. *K některým otázkám morfologické části gramatiky*. Реферати од X заседание на Меѓународната комисија за изучување на граматичката структура на словенските литературни јазици. Скопје: Македонската академија на науките и уметностите, 1979. S. 31–36.
26. Kopečný F. *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958. 335 s.
27. Křížková H. *K problematice podstatných jmen slovesných v ruštině v porovnání s češtinou*. *Ruský jazyk*. 1959. Roč. 9, č. 5. S. 195–203.
28. Křížková H. *Substantiva s dějovým významem v ruštině a v češtině. Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české. III. O ruském slovese*. Praha: Academia, 1968. S. 81–152.
29. Marantz A. *No Escape from Syntax: Don't Try Morphological Analysis in the Privacy of Your Own Lexicon*. University of Pennsylvania Working Papers of Linguistics. 1997. Vol. 4. Issue 2. P. 201–225.
30. *Mluvnice češtiny (2): Tvarosloví / J. Petr a kol.* Praha: Academia, 1986. 536 s.
31. *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví / V. Cvrček a kol.* Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015. 418 s.
32. Popela J. *K slovním druhům v češtině*. *Slavica Pragensia IV*. 1962. S. 129–137.
33. Procházková V. *Argument structure of Czech event nominals: MA thesis*. Tromsø, 2006. 134 s.
34. *Příruční mluvnice češtiny / Ed. P. Karlík, M. Nekula, Z. Rusínová*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. 800 s.
35. Šmilauer V. *Novočeské tvoření slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971. 217 s.
36. Tomíček J. *Česká mluvnice: První (teoretický) díl*. Praha: Nákladem Bedřicha Tempského, 1858. 231 s.
37. Trávníček F. *Mluvnice spisovné češtiny: Část I–II*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951. 1497 s.
38. Veselovská L. *K analýze českých deverbálních substantiv*. *Čeština – univerzália a specifika 3*. Brno: Masarykova univerzita, 2001. S. 11–27.
39. Ziak V.P. *Böhmische Sprachlehre für Deutsche*. Brünn: Verlag von C. Winiker, 1846. 454 s.

ГЛАГОЛ ИЛИ ИМЯ? (ИЗ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКОВОГО СТАТУСА ЧЕШСКОГО ГЛАГОЛЬНОГО СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО)

Статья посвящена рассмотрению и систематизации трактовок языкового статуса чешского глагольного существительного – гибридного образования глагольно-именного типа. Проанализирована эволюция взглядов, доводов, подходов к проблеме в работах богемистов XIX – XXI вв. Установлено, что в современном чешском языкознании сложились две противоположные концепции языкового статуса глагольного существительного, сформулированные соответственно в русле традиционной и генеративной грамматик. Сторонники первой, подходя к проблеме с позиций морфологии, относят его к лексико-грамматическому классу имён существительных. Сторонники второй, перенеся проблему в плоскость синтаксиса, отождествляют глагольное существительное с глаголом.

Ключевые слова: глагольное существительное, гибридные части речи, неличные формы глагола, генеративная грамматика, номинализация.

A VERB OR A NOUN? (FROM THE HISTORY OF RESEARCHING THE LANGUAGE STATUS OF THE CZECH VERBAL NOUN)

The article considers and systematizes interpretations of the linguistic status of the Czech verbal noun as a hybrid formation of a verb-noun type. It is focused on analyzing the evolution of views, arguments and approaches to the problem in the works of Bohemists of the 19th – 21st centuries. The author specifies that in modern Czech linguistics two opposing concepts of the linguistic status of the verbal noun have been formed in the traditional and generative grammars, respectively. Proponents of the first concept consider the problem from the viewpoint of morphology and refer the Czech verbal noun to the lexicogrammatical class of nouns. Proponents of the second concept regard the problem in the framework of syntax and classify the verbal noun as the verb.

Key words: verb noun, hybrid parts of speech, non-finite forms of verb, generative grammar, nominalization.

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 378.147

Валуєва Н. М.

Дніпровський державний технічний університет

ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У статті аналізуються сучасні підходи до організації навчального процесу у вищому навчальному закладі, зокрема висвітлюються переваги впровадження інтегративного підходу, який сприяє формуванню системних знань у студентів, поєднує в одне ціле знання і навички, які студенти здобувають у результаті вивчення різних навчальних дисциплін, дозволяє здобути нові знання під час реалізації міжпредметних зв'язків.

***Ключові слова:** інтеграція, інтегративний підхід, інтегративне навчання, міжпредметні зв'язки, синтез, компетенції.*

Постановка проблеми. Завдяки науково-технічному прогресу суспільство стрімко розвивається, кожного року технології вдосконалюються, змінюючи парадигми ринку праці. Сьогодні перед працівниками постає набагато більше завдань, аніж будь-коли. Окрім професійних якостей, вони мають володіти нестандартним критичним мисленням, здатністю швидко пристосуватися до нових форм праці, вміти творчо підходити до розв'язання питань, постійно самовдосконалюватися. Навички адаптації, креативності набагато складніше розвивати в зрілому віці, тому їх формування має відбуватися майже з дитинства, з початкової школи й послідовно, логічно тривати в наступних ланках інститутів освіти. Саме тому пошук нових або вдосконалення наявних шляхів навчально-виховного процесу є актуальним питанням, оскільки це є запорукою підготовки висококваліфікованих фахівців і творчих особистостей. Сьогодні перспективним є вивчення, удосконалення і впровадження тих систем навчання й виховання, які відповідатимуть вимогам, які ставить перед працівником сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню й аналізу новітніх напрямів системи освіти присвячено багато робіт сучасних дослідників (праці М. Адамко, В. Безрукової, Л. Водясової, М. Гриньової, С. Гончаренко, І. Козловської, І. Кас'ян, О. Крилової, О. Любарської, К. Нікола-

шиної, А. Токаревої, Ю. Шабанової, В. Юрженко, Р. Андертона, М. Нейлона та багатьох інших). Зазначимо, що їхні доробки мають не суто теоретичний характер; актуальним є не лише питання опису засад того чи іншого підходу, їх інтеграції в навчання, дослідники також висвітлюють досвід їх запровадження, результати (позитивні моменти й ті, що потребують подальшого вивчення, зміни, або вдосконалення в різних ланках системи освіти), це важливо під час запровадження того чи іншого підходу в навчальний процес у різних закладах освіти.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю, по-перше, перероблення наявних методик навчання для їх оптимізації; по-друге, впровадження новітніх підходів у навчально-виховний процес; по-третє, опису досвіду їх застосування.

Постановка завдання. Мета статті – описати сучасний інтегрований підхід як засіб оптимізації навчального процесу, зокрема під час вивчення іноземних мов.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких завдань:

- аналіз сучасних концепцій і підходів до навчання, що відповідають сучасним парадигмам системи освіти;
- визначення сутності інтегрованого підходу взагалі, а також у системі вищої школи;
- аналіз шляхів запровадження міжпредметних зв'язків для оптимізації навчального процесу;

– застосування інтегративних принципів під час викладання гуманітарних дисциплін (а саме англійської мови) та дисциплін природознавчого циклу для студентів немовних спеціальностей;

– окреслення переваг застосування інтегративного підходу під час підготовки студентів-філологів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в науці спостерігається тенденція до синтезу знань, до формування нового інтегративного мислення, і система сучасної освіти не є винятком. Провідними перспективними напрямками організації навчально-виховного процесу вважаються такі, що базуються на принципах інтеграції, міждисциплінарності, трансдисциплінарності й синергійності.

Ю. Шабанова в процесі комплексного дослідження специфіки, структури, характеристик і параметрів сучасної вищої освіти України зазначає, що сучасний освітній простір багатоаспектний і «відтворення єдиного середовища для здійснення сучасного буття вищої освіти» [8, с. 6] можливе із застосуванням системного підходу, який зараз переживає нову, інтеграційну стадію розвитку.

Сучасні дидактичні підходи організації навчання мають інтегрований характер; «запровадження в освітню діяльність підходів, які ґрунтуються на інтеграції, сприятиме подоланню розрізненості знань, що полегшує оперування ними, забезпечуватиме професійний розвиток майбутнього фахівця в процесі підготовки» [4].

До таких провідних підходів відносять власне **інтегративний підхід**, який базується на принципах взаємозв'язків між науками, галузями знань, технологіями та теоріями, а також споріднені з ним **системний, комплексний, акмеологічний** підходи; формуються і нові, інтегровані концепції навчання, наприклад. В інваріантах інтегративності реалізуються нові тенденції системного підходу: міждисциплінарність (взаємозв'язки між декількома дисциплінами), трансдисциплінарність (розгляд окремого явища поза межами однієї наукової дисципліни), теорія складних систем (синергетика, що вивчає загальні закономірності нерівноважних систем) [8, с. 113]. Останнім часом у педагогічній літературі не розрізняють терміни «міждисциплінарний», «трансдисциплінарний», вживають їх як синоніми терміна «інтеграція» [3, с. 102].

Отже, інтеграція є характерною рисою сучасного освітнього процесу: прагнення вдосконалення навчання, створення системності набутих знань, комплексний розвиток необхідних для фахівця компетенцій зумовлюють можливість і необхідність поєднання декількох підходів в організації навчально-виховного процесу.

Реалізація інтегративного підходу має різні рівні. У широкому розумінні «інтегративний підхід розкриває досліджуваний об'єкт чи знання у взаємодії з іншими знаннями з інших галузей знань» [4], що потрібно враховувати під час створення інтегрованих навчальних курсів. У більш прикладному аспекті інтеграцію розуміють як виявлення взаємозв'язків між знаннями з різних навчальних дисциплін, встановлення змістовних відношень між дисциплінами, що вивчаються. І в цьому плані інтеграція є важливим способом оптимізації навчального процесу, сприяє розвитку пізнавального інтересу в студентів до навчальних дисциплін, узгоджує «особисті й професійні прагнення студентів, допомагає сформувати культуру цілісного мислення» [7, с. 186].

В освітній парадигмі ми спостерігаємо два взаємопротилежних процеси: *диференціацію* наук й галузей знань, що приводить до появи нових суміжних спеціальностей, отже, появу нових навчальних дисциплін, зміст яких на практиці багато в чому дублює навчальний матеріал наявних дисциплін, та *сінтез* – прагнення об'єднати, систематизувати й підпорядкувати одній меті різнопланові елементи системи. «Інтегративний підход в освіті дозволяє полегшити недостатки диференціації в рамках міждисциплінарної расчлененности содержания образования на основе выбора некоторого интегрирующего основания» [6].

Міждисциплінарна інтеграція сприяє формуванню системних знань у студентів, розвитку інтелектуальних й творчих здібностей, оскільки орієнтується на встановлення широких зв'язків між різними дисциплінами, розділами й галузями науки.

Розглянемо більш детально методологічну стратегію застосування інтегративного підходу щодо об'єднання (інтеграції) однорідних й різних елементів системи для вирішення завдань, оскільки, як зазначає Ю. Шабанова, «інтегративність як цілісність зближує і пов'язує окремі частини, елементи і функції різних систем за допомогою єдиної освітньої ситуації» [8].

Інтеграцію в навчальному процесі можна розглядати з декількох боків: 1) як педагогічну категорію; 2) щодо встановлення можливих зв'язків між навчальними дисциплінами, 3) як принципи розроблення спеціальних інтегрованих програм та курсів, які б відбивали проблемний зміст предмета; 4) як вивчення методів викладу матеріалу під час застосування інтегративного підходу тощо.

У процесі дослідження інтегративного підходу в прикладному аспекті, а саме стосовно компонентів педагогічної інтеграції, розрізняють: *внутрішньопрпредметну* (поєднання понять, знань й навичок у межах однієї дисципліни) й *міжпредметну* інтеграцію (синтез фактів, понять, теорій декількох дисциплін); *міжсистемну* (зміст навчання об'єднується в одне ціле з додатковою освітою) і *транспредметну* інтеграцію (синтез основних і додаткових елементів змісту навчання); *горизонтальний* і *вертикальний* тематизм (за одиницю навчання окремого блока обирається тема, що перебуває у взаємозв'язку з декількома навчальними дисциплінами); *інтегровані курси* (впровадження курсів, які базуються на змісті дисциплін споріднених навчальних галузей) [1, с. 98–99]. Під час створення інтегрованих курсів важливі такі три аспекти: предметно-змістовий (під час вибору тем(и) варто враховувати рівень інформативності студентів за даною тематикою), мовний (вибір лексичних одиниць, необхідний для виконання завдань за обраною тематикою) та комунікативний (виконання комунікативних завдань має спиратися на лексичний матеріал із даної теми) [5].

Володіння іноземною мовою, насамперед англійською, є важливою умовою в сучасному суспільстві, яке характеризується економічною, політичною й культурною інтеграцією й уніфікацією. Впровадження інтегративного підходу під час викладання іноземної мови має велике значення для студентів всіх напрямів підготовки. Іноземна мова перебуває в тісних зв'язках із гуманітарними дисциплінами, тому впровадження інтегративних технологій у спеціальності гуманітарного циклу не спричиняє особливих складнощів. Проте і для студентів технічних напрямів підготовки інтеграція дисциплін на базі іноземної мови цілком можлива. У системі як середньої, так і вищої школи успішно впроваджуються інтегровані курси: профільні дисципліни викладаються іноземною мовою. Такі курси можуть бути як окремою дисципліною, так і інтегрованими в профільну дисципліну.

У межах реалізації інтегративного підходу щодо професіоналізації англійської мови можна виокремити такі компоненти:

1. Засвоєння лексичного й граматичного матеріалу, окремих мовленнєвих компетенцій (читання й письма) відбувається на базі науково-технічних матеріалів, здебільшого текстів зі спеціальності.

2. Організація структурно-логічних зв'язків навчальних дисциплін профільного й мовного циклів. Викладання окремих курсів за спеціальністю, які доцільно вивчати іноземною мовою.

3. Адаптація методик викладання профільних й мовних дисциплін, розроблення об'єднаних програм навчального процесу, методичних вказівок, посібників і підручників, інших навчальних матеріалів.

Загалом, у процесі інтегративного навчання можна застосовувати «багато із вже знайомих методів і технологій: групове навчання, групове планування, навчальні об'єднання, міждисциплінарні семінари, тематично та проблемно спрямовані навчальні курси, спільне навчання в проєктній діяльності і вирішення завдань кейсів, портфоліо з інтегративного навчання» [7, с. 186].

Впровадження інтегративного підходу сприяє підвищенню інтересу до навчання в студентів як взагалі, так і за їхнім профілем зокрема, оскільки представляє дисципліни в певному структурно-логічному поєднанні, а не як розрізнені елементи. За такого підходу іноземна мова стає засобом здобуття додаткових знань зі спеціальності, а також розвитку необхідних мовленнєвих іншомовних компетенцій для подальшої професійної діяльності.

Оптимізація процесу навчання відбувається і завдяки таким системним елементам інтегративного підходу, як:

1) суб'єкт інтегративної діяльності, яким є студент, що отримує «новий зміст навчання іноземної мови, важливий для його майбутньої професії» [1, с. 102]. На основі збільшення об'єму мовленнєвої практики в різних видах діяльності забезпечується фундаментальність знань; студенти мають змогу значно розширити свій пасивний й активний словниковий запас під час вирішення комунікативних завдань.;

2) зміст навчання на основі нових програм, розроблених на принципах взаємозв'язків між дисциплінами;

3) технології та засоби інтегрованого навчання (запровадження різних способів для «пізнавальних, навчальних, виховних, комунікативних завдань у процесі інтегративного навчання іноземної мови» [1, с. 102]).

Інтегративний підхід є одним із пріоритетних і для студентів-філологів, філологія по своїй природі інтегративна. Бути філологом – це володіти глибокими знаннями з різних галузей знань, мати розвинене асоціативне мислення, відрізнитися ерудицією й начитаністю.

Як і у випадку з технічними напрямами, для інтеграції дисциплін гуманітарного циклу необхідно: 1) загальнотеоретичне обґрунтування інтеграції конкретних навчальних дисциплін; 2) визначення оптимального рівня й форми інтеграції

предметів; 3) координація навчального матеріалу, навчальних програм; 4) використання відповідних методів та предметів, засобів навчання [2].

Запровадження інтегрованих курсів для викладання дисциплін гуманітарного циклу дозволяє студентам-філологам здобути системні філологічні знання, сприяє розвитку професійної компетенції: «інтегративный подход при обучении филологических дисциплинам определяется как реальное воплощение интегративного принципа в профессиональной деятельности филолога: совокупность задач, содержания, форм, методов, приемов, средств в изучении взаимосвязанного материала родственных филологических дисциплин для создания системных знаний в данной области, влияющих на формирование профессионализма студентов» [1, с. 216]. Застосування інтегративного підходу сприяє підвищенню професійних якостей студентів, також змістовно збагачується методична підготовка.

Висновки і пропозиції. Останнім часом ми спостерігаємо кардинальні зміни в системі вищої освіти. З переходом на Болонську систему змінюються її стандарти, впроваджуються нові освітньо-кваліфікаційні рівні, період навчання зменшується, наприклад, у разі бакалаврату, проте вимоги до якості підготовки залишаються високими. За таких умов актуальна зміна навчальних стандартів, впровадження нових перспективних навчальних технологій щодо професійної підготовки студентів. Інтегративний підхід має багато переваг, адже сприяє формуванню системних знань у студентів: дає можливість поєднати в одне ціле знання і навички, які студенти отримують у

результаті вивчення різних навчальних дисциплін, здобути нові знання під час реалізації міжпредметних зв'язків. Міждисциплінарна інтеграція втілюється в різних моделях:

- інтеграція дисциплін, які входять в одну галузь навчання;
- інтеграція дисциплін із різних галузей, наприклад, синтез гуманітарних та природознавчих дисциплін;
- інтеграція на основі домінування однієї з дисциплін.

Застосування інтегрованого підходу оптимізує навчальний процес, сприяє формуванню в студентів цілісного уявлення про предмет та об'єкт навчання, забезпечує практико-професійну спрямованість навчального процесу.

За інтегрованого підходу до вивчення іноземних мов у студентів відбувається систематизація й структурування набутих знань, збільшується ефективність навчального процесу в результаті застосування різнопланових видів діяльності, підвищується мотивація й пізнавальний інтерес до вивчення предмета, поліпшується професійний рівень студентів відповідно до сучасних соціально-економічних й політичних вимог суспільства.

Сучасні підходи до організації навчального процесу актуальні та потребують подальшого вивчення в плані практичного впровадження: розроблення навчальних планів та програм інтегрованих курсів, методичного забезпечення, адаптації наявних методик, організації структурно-логічних зв'язків між навчальними дисциплінами різних циклів тощо.

Список літератури:

1. Адамко М. Технология интегративного обучения в формировании общепрофессиональной компетенции «филологический анализ и интерпретация художественного текста» у студентов-филологов. Вектор науки. Серия «Педагогика». ТГУ. 2012. № 3 (21). С. 215–218.
2. Гриценко Л. Теория и практика обучения: интегративный подход. М.: Академия, 2008. 240 с.
3. Игнатов С., Игнатова Б. Интегративный подход в моделировании современного образования. Социально-экологические технологии. 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/integrativnyy-podhod-v-modelirovanii-sovremenno-obrazovaniya>.
4. Кас'ян І. Сутність провідних підходів до організації навчально-виховного процесу. URL: http://www.rusnauka.com/25_SSN_2009/Pedagogica/51740.doc.htm.
5. Николашина Е. Интегрированный подход в обучении иностранному языку. Концепт: научно-методический электронный журнал. 2017. № S16. URL: <http://e-koncept.ru/2017/470197.htm>.
6. Осипов В., Бугаева Т. Интегративный подход в формировании компетенций в образовательном процессе. Современные наукоемкие технологии. 2017. № 1. С. 140–144. URL: <http://www.top-technologies.ru/article/view?id=36571>.
7. Токарева А. Интегративное обучение как один из перспективных направлений развития современной высшей школы. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2014. № 2 (8). С. 184–187.
8. Шабанова Ю. Системний підхід у вищій школі: підруч. для студ. магістратури. Д.: НГУ, 2014. 120 с.

ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОД КАК СРЕДСТВО ОПТИМИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

В статье анализируются современные подходы к организации учебного процесса в вузе, в частности, освещаются преимущества внедрения интегративного подхода, который способствует формированию системных знаний у студентов, объединяет в одно целое знания и навыки, которые студенты получают в результате изучения различных учебных дисциплин, позволяет получить новые знания в ходе реализации межпредметных связей.

Ключевые слова: интеграция, интегративный подход, интегративное обучение, межпредметные связи, синтез, компетенции.

INTEGRATIVE APPROACH AS A MEANS OF OPTIMIZING THE EDUCATIONAL PROCESS

The article analyzes modern approaches to the organization of the educational process at the university, in particular it highlights the advantages of introducing an integrative approach that contributes to the formation of extensive knowledge among students, combines the knowledge and skills that students receive as a result of studying various academic disciplines, allows students to get new knowledge in the course of interdisciplinary team teaching.

Key words: integration, integrative approach, integrative learning, interdisciplinary relationships, synthesis, competence.

УДК 811.111

Герус О. С.

Сумський державний університет

Кулик А. В.

Сумський державний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕВФЕМІЗІВ ТА СЛЕНГІЗМІВ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

У статті визначено особливості використання евфемізмів і сленгізмів як проявів стилістично забарвленої нелітературної лексики в сучасному англомовному дискурсі. Досліджено функціонування евфемізмів у політичній сфері та сленгізмів у кіномистецтві, а також надано загальну характеристику сучасним лінгвістичним явищам сленгу й евфемізації. Автори проаналізували офіційні промови сучасних політиків Сполучених Штатів Америки щодо наявності евфемізмів, а також мовлення головних героїв популярного розважального молодіжного американського серіалу “How I met your mother” на виявлення різних сленгових виразів. У результаті дослідження даних видів нелітературної лексики з’ясовано основні функції евфемізмів у політичному дискурсі та сленгізмів у кінодискурсі, мотиви їх уживання.

Ключові слова: англійська мова, просторічна лексика, стилістично забарвлена лексика, евфемізм, сленг, евфемізація, сленгізми, дискурс, політичний дискурс, кінодискурс, США.

Постановка проблеми. Англійська мова, яка має статус міжнародної, уже декілька століть успішно функціонує в різноманітних сферах сучасності як ефективний засіб передачі інформації. Мільйони політиків, економістів, бізнесменів, акторів та інших діячів культури використовують її для спілкування на всесвітніх конференціях, світських заходах, бізнес-зустрічах, економічних форумах, у процесі здобуття освіти, під час написання кіносценаріїв тощо. У наш час спостерігається значний вплив американського телебачення, кіноіндустрії, політики, економічної діяльності на стрімкий розвиток інших країн світу, оскільки Сполучені Штати Америки (далі – США) – одна з наймогутніших та найпрогресивніших держав ХХІ ст.

Розмовна лексика відбиває особливості мовлення різних верств суспільства. Зрозуміло, що ядром мови в межах сучасного англомовного дискурсу Америки є нейтральні слова, які вживаються незалежно від сфери комунікації, адже слугують базою для спілкування та розуміння. Куди цікавіший пласт лексики – нелітературні слова (професіоналізми, жаргонізми, вулгаризми, евфемізми, сленгізми), які використовуються не лише в певних ситуаціях повсякденного життя, але й у публічних сферах. Саме тому **актуальним** є дослідження ролі стилістично забарвленої лексики на прикладі

сленгізмів та евфемізмів, їхнього місця та функцій в англомовному дискурсі США залежно від сфери використання. Адже сленг – невід’ємна частина мови, що є однією з основних аспектів лексикології, оскільки допомагає відображати лінгвокультурні особливості суспільства, зокрема молоді. Евфемізми, у свою чергу, вуюлюють дійсність, маскують реальність, уникають образливої дискримінації, що дає їм змогу бути головною зброєю політичної комунікації. Саме тому доцільнішим вважаємо розгляд сленгу на матеріалі американських розважальних молодіжних серіалів, а евфемізмів – на основі офіційних політичних промов відомих політичних лідерів США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Огляд наукової літератури свідчить про те, що проблема появи та функціонування евфемізмів та сленгізмів в англійській мові цікавила багатьох українських, російських та іноземних дослідників, серед яких Т. ван Дейк, В. Великорода, О. Гармаш, В. Дем’янков, В. Борисенко, Т. Джеферсон, А. Чудінов, П. Чілтон, Н. Таценко, С. Баранова, О. Жаріна, Н. Босчаєва, Д. Джонсон, Р. Джонсон, В. Арнольд, А. Баррере, І. Гальперін, Дж. Гріног, М. Кондратюк, Т. Захарченко, О. Левінтова, О. Ставицька, Г. Кіттрідж, Ч. Леланд, Г. Менкен, Е. Партрідж, В. Дорда, Г. Антрушина, Т. Арбекова,

Ю. Зацний, Р. Кріцберг, Д. Розенталь, О. Швейцер, Ю. Жлуктенко й багато інших. Більшість із перелічених учених віддавали перевагу теоретичному опису класифікації евфемізмів чи сленгу, проте сучасна комунікація Америки – нестійке явище, схильне до розвитку та кардинальних змін. Тому доцільніше розглядати особливості вживання стилістично забарвленої лексики в межах конкретних типів дискурсу, зокрема політичного (офіційного) та кінодискурсу (неформального).

Постановка завдання. Метою статті є визначення ролі та функціональних особливостей просторічної лексики на прикладі евфемізмів у сучасному англomовному політичному дискурсі та сленгізмів у кінодискурсі Америки. Для реалізації мети ми поставили такі **завдання**:

1) дослідити погляди вчених на тлумачення явища політичного дискурсу як сфери функціонування евфемізмів; 2) з'ясувати сутність кінодискурсу – сфери використання сленгізмів; 3) вивчити явище евфемізації в політичному дискурсі, надати характеристику її основних функцій; 4) визначити основні функції сленгу та його класифікації; 5) проаналізувати промови сучасних політиків США на предмет виявлення функціональних особливостей та мовив вживання евфемізмів; 6) проаналізувати функції сленгових виразів у кінодискурсі на матеріалі популярного розважального американського серіалу “How I met your mother” («Як я зустрів вашу маму»).

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці загальновідомий термін «дискурс», запозичений із латинської мови (*discursus – running to and from*), має велику парадигму значень. Одне з найпопулярніших трактувань даного поняття належить нідерландському мовознавцю Тену ван Дейку, який вважає, що дискурс – це складне поєднання мовленнєвої практики та екстралінгвістичних чинників (знання про світ, судження, думки тощо), які дають нам уявлення про учасників комунікації, їхні цілі, а також про умови створення та сприймання повідомлення [1, с. 8]. Під час вивчення дискурсу постає питання про його класифікацію. Зрозуміло, що є безліч підходів до класифікації дискурсу, які базуються на різних критеріях. За класифікацією українських дослідників І. Шевченко й О. Морозової, за соціально-ситуативним параметром можна виокремити політичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, медичний, діловий, рекламний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс), медійний та кінодискурс тощо [2, с. 233–236]. У межах нашого

дослідження розглянемо детальніше поняття **політичного дискурсу**.

Мовознавці з Міннесотського університету (University of Minnesota) Девід та Роджер Джонсони визначають політичний дискурс як формальний обмін аргументованими думками щодо того, які альтернативні варіанти необхідно обрати для вирішення соціальної проблеми [3, с. 317]. Такий підхід покликаний заохотити громадян країни до участі в процесі ухвалення важливих рішень, а також має на меті пояснювати, який курс дій влади міг би бути найефективнішим під час вирішення проблеми соціуму.

Цікавість до проблеми функціонування політичного дискурсу стала поштовхом до створення нової дисципліни – політичної лінгвістики, яка має на меті дослідження не лише думок та дій, але й політичної мови як невід'ємної частини цього процесу [4, с. 162]. Зрозуміло, що під час дослідження політичного дискурсу було б недостатнім розглядати лише низку особливостей політичних текстів, дискусій, адже куди важливіше розумітися на мовних засобах, за допомогою яких політики впливають на думку громадськості та контролюють її. Вважаємо, що в межах англomовного політичного дискурсу текст політичної промови – найефективніший вид публічного виступу серед інших жанрів (урядові обговорення, парламентські дебати, створення партійних програм тощо), який слугує засобом отримання бажаного визнання, демонстрації лідерських якостей та використання політичних комунікативних стратегій у процесі проголошення. У США, наприклад, промова – інструмент для популяризації власних поглядів та отримання політичним діячем підтримки в населення, яке сприйнятливим до різноманітних маніпуляцій.

Політичне життя в межах будь-якого суспільства неможливе без сталих методів політичної комунікації. Політична комунікація є ключовим поняттям у здійсненні взаємодії між суб'єктами політичної системи – державою в особі президента (парламенту) та народу. Будь-який політик повинен вміти правильно побудувати свій виступ з погляду заданих цілей, мовних стратегій і тактик, комунікативної ситуації, обраних мовних засобів. Ефективна політична комунікація все частіше передбачає необхідність схильності політичного діяча до політкоректності. Тому у виступах сучасних політиків спостерігається явна тенденція до використання таких засобів, які дозволяють завуалювати негативні сторони явищ дійсності, наслідки непривабливих політичних і економіч-

них заходів, опосередковано вплинути на масового адресата. До цих засобів належать **евфемізми**.

Є думка, що евфемізми увійшли у сферу інтересів лінгвістів із часів війни у В'єтнамі, відтоді слугують ефективним способом камуфлювання дійсності, а також маніпулювання свідомістю з метою створення вигідної картини подій [5, с. 19]. Н. Таценко у своїй роботі «Семантичні та прагматичні аспекти евфемії в англійському політичному дискурсі» дослідила, що в основному підходи науковців до визначення терміна «евфемізм» різняться, проте всі погляди об'єднує розуміння цього явища як альтернативного непрямого найменування жакливого, недоречного, ганебного, підозрілого й небажаного, що використовується для приховування правди й ефекту пом'якшення, тому є однією із суттєвих умов успішної комунікації [6]. Явище евфемізації досить поширене в мові політики. За визначенням І. Гальперіна, політичні евфемізми – це вибір меншого значення слова з метою ввести в оману громадську думку і висловити неприємну інформацію делікатніше. Наприклад, *serious abuses* замість *crimes* (злочин), *undernourishment* замість *starvation* (голод), *saving* (заощадження) замість *profit* (прибуток). Отже, основне призначення політичної евфемії – це маніпулювання свідомістю людини, і політичний дискурс найбільш пристосований для прикрашання дійсності.

Серед розмаїття класифікацій функцій евфемізмів складно обрати лише одну з них для подальшого дослідження. Найпоширенішою вважається класифікація В. Великородої, на яку спирається львівський науковець І. Грогодза. Вона виокремлює елевативну, конспіративну, дистортивну, вуалітивну, кооперативну та превентивну функції [7, с. 28].

Елевативна функція (від англ. *elevate* – *підносити, піднімати*) являє собою своєрідне перебільшення явищ дійсності, гіперболізацію реальності. Конспіративна (від англ. *conspire* – *приховувати, конспірувати*) – має на меті перешкоджання сприйманню інформації реципієнтами, які не належать до визначеної соціальної групи населення. Дистортивна (від англ. *distort* – *спотворювати, викривляти*) – слугує для видозміни інформації під час донесення її до свідомості адресатів. Вуалітивна функція (від англ. *veil* – *вуалювати, приховувати*) необхідна в політичному дискурсі для прикрашання чи приховання небажаних явищ реального життя. Кооперувальна функція (від англ. *cooperate* – *взаємодіяти, співпрацювати*) передбачає ухилення від будь-якого виду дискри-

мінації для врегулювання суспільства. Превентивна ж (від англ. *prevent* – *запобігати, уникати*) використовується політичним діячем для уникнення вживання табуованої лексики на позначення смерті, воєнних дій, секс-меншин, статевого акту, хвороб тощо.

У промовах сучасних англійських політиків один евфемізм може виконувати лише одну або й декілька функцій одночасно. Це явище чітко простежується в промовах 47 віце-президента США Джозефа Робінетта Байдена: *The United States is with you in this fight. We understand we're with you afar. It's much harder for you than it is for us <...>. There's nothing easy. The pressure you will all get will be immense* [8]. Із наведених прикладів видно, що слова *fight* та *pressure* (*боротьба* та *тиск*) вживаються замість *war* (*війна*) для опису військових дій, що тривають на Сході України. Таким способом Дж. Р. Байден пом'якшує дійсність, уникає концепту «військова операція», застосовує водночас превентивну та вуалітивну функції евфемізмів.

Уміло використовував евфемізми в політичних спічах і колишній президент США Барак Хусейн Обама, якого називали одним із найкращих ораторів світу. У прощальній промові 2017 р. Б. Х. Обама зазначає: *For blacks and other minority groups, it means tying our own very real struggles <...>. For white Americans, it means acknowledging that the effects of slavery <...> they're not just engaging in reverse racism or practicing political correctness* [9]. У цитованих рядках спостерігається тяжіння до політкоректності за допомогою евфемізації: *blacks* використовується замість грубого *negro*, розмежування білої раси та темношкірих жителів країни підкреслює різноманітний склад населення Америки. Б. Х. Обама вміло вдається до кооперувальної та вуалітивної функцій.

Під час інавгурації 2017 р. у Вашингтоні чинний президент Америки Дональд Трамп проголосив свою промову, в якій знаходимо майстерно приховані евфемізми. Наприклад, у реченні *This American carnage stops right here and stops right now <...>* [10] політичний діяч під словом *carnage* (*кривава бійка; бійка*) підсвідомо має на увазі слова *massacre* (*масове вбивство*) або *murders* (*вбивства*), що неприпустимі для вжитку в політичній комунікації. Тобто спікер намагається «спростити», завуалювати дійсність.

Аналіз промов політичних діячів США засвідчив, що найефективнішими з функцій евфемізмів можна вважати пом'якшувальну, вуалітивну та превентивну.

Наступним видом у межах нашого долідження постає кінодикурс – аудіовізуальний дискурс модерну, що об’єктивує сприйняття реальності [11, с. 143]. У фільмах текст відходить на задній план, де зазнає певних змін, а сам глядач сприймає аудіовізуальний продукт. Варто зазначити, що у фільмах переважає діалогічне мовлення – це здебільшого розмовно-побутовий стиль, що характеризується простими, неускладненими, насиченими вигуками та паузами, легкими для сприйняття на слух реченнями. Досягти такого ефекту зазвичай допомагає використання сленгу.

Дослідники-лінгвісти кожен по-своєму намагалися надати цілісну характеристику терміна «сленг». Наприклад, на думку українського науковця М. Кондратюка, сленг – це досить синкретичне мовне утворення, що включає загальну кількість розмовної емоційно-експресивної лексики, не відображеної в сучасній лексикографічній практиці [12, с. 33]. За О. Есперсеном, сленг – це особлива форма мови, яка завдячує своїм походженням бажанням людини відхилитися від звичайної мови, нав’язаної суспільством [13, с. 118]. Ми дотримуємося визначення, що сленг – це емоційно забарвлена лексика, яка широко вживається для неформального спілкування різними соціальними групами та верствами населення, зокрема молоддю.

Серед основних функцій сленгу Н. Іванова виділяє такі: комунікативну, номінативну, експресивну [14]. Ю. Лаптева до перелічених додає економію часу й ідентифікаційну. Комунікативна функція реалізується у використанні сленгових словосполучень для спілкування між людьми і дозволяє приймати, а також передавати інформацію. Про це свідчить один із діалогів у серіалі “How I met your mother”:

– *Hey, guys, have you heard about a kegger at this club?*

– *Really? Let’s go chill out!*

– *Привіт, друзі, ви чули про вечірку в цьому клубі?*

– *Справді? Так ходімо розважатися!*

За допомогою комунікативної функції сленгу один із героїв серіалу Барні Стінсон передав новину про майбутню вечірку, а його друзі запропонували розважитися.

Номінативна функція також важлива, оскільки сленг часто використовується для найменування явищ, які не мають аналогів у літературній мові. Наприклад, інший герой Маршал Еріксон вживає такі сленгові вирази, як *cheesecake* – «спокусливі фото», «приваблива жінка»; *give away* – «спалитися»; *go-go* – «гіперактивний».

Експресивна функція полягає в образному походженні деяких слів та виразів, їх емоційного та оціночного забарвлення. Коли одного разу головний герой серіалу Тед прийшов до своєї подруги Робін, то просто не зміг стримати емоцій:

– *Oh, wow, that’s sick!*

– *О, нічого собі, випадний прикид!*

Ідентифікаційна функція є однією з головних для сленгу. Вона допомагає визначати «своїх» серед інших людей, несе певну інформацію про вік і соціальне походження мовця. Герої серіалу часто вживають молодіжний сленг, наприклад: *my man* – *свій хлопець, мій чувак*; *wimp* – *зануда*; *morn-ing after* – *похмілля*; *crash the gates* – *з’явитися без запрошення*; *feel up* – *розпускати руки*. Функція економії часу особливо актуальна для сучасного світу, адже багато слів і виразів піддаються стисненню та скороченню. Наприклад, героїня серіалу Лілі інколи говорить: *Whatcha gonna do?* (= *What are you going to do?*) – *Що ти збираєшся робити?*; *don’t gimme that rubbish* (*gimme = give me*) – *не говори такої нісенітничі*.

Можна сказати, що сленг – важливе явище англійської мови, адже він використовується як засіб неформального спілкування, допомагає точніше передати інформацію стосовно певних явищ чи ситуацій завдяки емоційності, експресивності та метафоричності. У межах кінодикурсу сленгізми найчастіше виконують ідентифікаційну функцію.

Висновки і пропозиції. Сучасні лінгвісти активно досліджують усне мовлення, адже живе спілкування – одна з найважливіших сфер функціонування мови. Так чи інакше розмовна лексика відображає особливості мовлення різних верств американського суспільства: від сучасної молоді до досвідчених політичних діячів. Саме тому проведений нами лексичний аналіз дав змогу визначити особливості функціонування нелітературної лексики, зокрема сленгізмів та евфемізмів, у сучасному англомовному дискурсі на матеріалах популярного розважального молодіжного комедійного серіалу “How I met your mother” та промов сучасних політиків США.

Аналіз стилістично забарвленої лексики допоміг нам з’ясувати і визначити основні функції евфемізмів у політичному дискурсі та сленгу – у кінодискурсі. Зокрема, встановлено, що основними функціями евфемізмів у мові є пом’якшувальна, маскувальна, етикетна, вуалітивна, елевативна, конспіративна, дистортивна, кооперувальна, превентивна. У межах політичного дискурсу США найефективнішими з них можна вважати

пом'якшувальну, вуалітивну та превентивну, а серед основних мотивів вживання евфемізмів – прагнення політиків уникати негативної оцінки суспільства, а також конфліктних ситуацій, що стосуються расової, соціальної нерівності, завуалювати негативні явища, приховати небажану інформацію тощо.

На відміну від евфемізмів, сленгізми виконують інші функції. Виділяють комунікативну, номінативну, когнітивну, експресивну, а також ідентифікаційну та функцію економії часу. Вони допомагають ідентифікувати різні соціальні групи (молодь, студентів, працівників певних галузей, субкультури тощо), створити атмосферу неформального спілкування, точ-

ніше передавати інформацію стосовно явищ чи ситуацій завдяки емоційності, експресивності та метафоричності.

Перспективою подальших досліджень є виявлення дисфемізмів, вульгаризмів, сленгізмів, жаргонізмів та інших стилістичних засобів нелітературної мови в різноманітних сферах англомовного дискурсу Великої Британії та США. Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання матеріалів для курсу лекцій чи практичних занять із лінгвістики, комунікативної прагматики текстів, політичної лінгвістики, лінгвістики медіатекстів, на практичних заняттях з англійської мови та лінгвокраїнознавства англомовних країн.

Список літератури:

1. Дейк ван Т. Язык. Познание. Коммуникация. Б.: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000, 308 с.
2. Шевченко І. Проблеми типології дискурсу. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. Х.: Константа, 2005. С. 233–236.
3. Johnson D., Johnson R. Civil Political Discourse in a Democracy: The Contribution of Psychology, Peace and Conflict. *Journal of Peace Psychology*. 2000. P. 91–317. URL: https://www.researchgate.net/publication/247503962_Civil_Political_Discourse_in_a_Democracy_The_Contribution_of_Psychology (дата звернення: 14.11.2018).
4. Kirvaldize N., Samnidze N. Political discourse as a subject of interdisciplinary studies. *Journal of Teaching and Education*. № 5. P. 161–170. URL: <http://universitypublications.net/jte/0501/pdf/DE5C282.pdf> (дата звернення: 14.11.2018).
5. Кипрская Е. Политические эвфемизмы как средство камуфлирования действительности в СМИ (на примере конфликта в Ираке 2003–2004 гг.): автореф. дисс. ... канд. фил. наук. Ижевск, 2005. 24 с.
6. Таценко Н. Семантичні та прагматичні аспекти евфемії в англомовному політичному дискурсі. *Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Филология. Социальные коммуникации*. 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 164–168. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/33476/3/Tatsenko_political_discourse.pdf (дата обращения: 15.11.2018).
7. Грогодза І. Функції евфемізмів у сучасному політичному дискурсі (на прикладі політичних промов Барака Обами). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2013. № 14 (3). С. 27–33.
8. Remarks by Vice President Joe Biden to The Ukrainian Rada. URL: <https://medium.com/@VPOTUS44/notes-from-ukraine-day-three-the-honor-of-speaking-to-the-rada-22a6c35b0092> (дата звернення: 15.11.2018).
9. Remarks by the President in Farewell Address. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2017/01/10/remarks-president-farewell-address> (дата звернення: 15.11.2018).
10. The Inaugural Address of Donald Trump. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/> (дата звернення: 15.11.2018).
11. Єфімов Л., Ясінецька О. Стилїстика англійської мови і дискурсивний аналіз: навч.-метод. посібник. Вінниця: Нова книга, 2008. 240 с.
12. Словник сучасного українського сленгу / упор. Т. Кондратюк. Х.: Фоліо, 2008. 350 с.
13. Jespersen O. Mankind, nation and individual from a linguistic point of view. Oslo: H. Aschehoug & Co, 2001. 221 p.
14. Лексикология английского языка: электр. учебн. пособие / сост. Н. Иванова. Ивановский государственный химикотехнологический университет. Иваново, 2009. URL: <http://main.isuct.ru/files/dept/ino/lexicolog123.pdf> (дата звернення: 14.11.2016).

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЭВФЕМИЗМОВ И СЛЕНГИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛОЯЗЫЧНОМ ДИСКУРСЕ

В статье определены особенности использования эвфемизмов и сленгизмов как проявлений стилистически окрашенной нелитературной лексики в современном англоязычном дискурсе. Исследовано функционирование эвфемизмов в политической сфере и сленгизмов в киноискусстве, предоставлена общая характеристика современных лингвистических явлений сленга и эвфемизации. Авторы статьи проанализировали официальные речи современных политиков Соединенных Штатов Америки на наличие эвфемизмов, а также диалоги главных героев популярного развлекательного молодежного американского сериала "How I met your mother" на предмет содержания различных сленговых выражений. В результате исследования данных видов нелитературной лексики определены основные функции эвфемизмов в политическом дискурсе и сленгизмов в кинодискурсе, а также мотивы их употребления.

Ключевые слова: английский язык, просторечная лексика, стилистически маркированная лексика, эвфемизм, сленг, эвфемизация, сленгизмы, дискурс, политический дискурс, кинодискурс, США.

FEATURES OF EUPHEMISMS- AND SLENG- FUNCTIONING IN MODERN ENGLISH DISCOURSE

The article defines the features of the use of euphemisms and slangisms as manifestation of stylistically colored non-literary vocabulary in modern English-speaking discourse. Overall, the functioning of euphemisms in the political sphere and slangisms in cinematographic art is investigated, and a general description of the modern linguistic phenomena of slang and euphemization is provided. The authors analyze the official speeches of modern US politicians for euphemisms, as well as the dialogues of the main characters of the popular entertainment youth American series "How I met your mother" on the content of various slang expressions. The result of the study determined the main functions of euphemisms in political discourse and slang speech in film discourse and specified the motives for their use.

Key words: English, colloquial vocabulary, stylistically colored vocabulary, euphemism, slang, euphemization, slangisms, discourse, political discourse, film discourse, USA.

Грабовська І. В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАТИЧНОГО ДИСКУРСУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті йдеться про сучасні підходи до розгляду фатичного дискурсу в лінгвістиці. Звернено особливу увагу на аналіз завдань і функцій фатичного дискурсу. Розглянуто типи мовленнєвого контакту як сукупності зв'язків фізичного, акустичного і соціально-етикетного характеру, що забезпечують успішне передавання і прийом повідомлення. Розроблено параметри фатичних комунікативних ситуацій. Розкрито практичну значущість фатичного спілкування в сучасному житті.

Ключові слова: фатичний дискурс, фатична функція, мовленнєвий контакт, фатична комунікативна ситуація.

Постановка проблеми. Як відомо, останні десятиліття характеризуються підвищеною цікавістю до вивчення функціонально-комунікативних аспектів мови й екстралінгвальної інформації, що супроводжує висловлення. У центрі уваги – дослідження мовленнєвих засобів, що є фатичними по своїй природі, зокрема таких, що сприяють встановленню, підтримувannya і завершенню мовленнєвого контакту між співрозмовниками. До них відносимо висловлення, що використовуються в мовленні з метою регуляції міжособистісних стосунків учасників комунікації. Фатичні висловлення, по суті, не мають об'єктивної інформативної цінності. Вони створюють інформацію суб'єктивного характеру, яка є важливою частиною загальної семантики, що передається компонентами комунікативного акту. Водночас поза увагою дослідників залишається вивчення способів мовленнєвої поведінки мовців у ситуаціях фатичного спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фатичний дискурс є різновидом мовлення, що відповідає правилам мовленнєвого етикету як конвенційним манерам поведінки, що досягаються системою ситуативно-тематичних висловлень повсякденного вжитку. Ми розуміємо мовленнєвий етикет дещо вужче, а саме як сукупність норм, що регулюють мовленнєву поведінку співрозмовників у ситуаціях встановлення, підтримувannya і завершення мовленнєвого контакту. Фатичний дискурс описується як «звичайна дружня розмова» (G. Jefferson); «світська бесіда» (W. Ball); «звуки, що видаються заради того, щоб

не мовчати» (S. Hayakawa); «розмова ні про що» (J. Laver); «ритуальне спілкування» (О. Ільченко, Р. Якобсон, Е. Goffman, Р. Lanham), що «максимально зближує нас з особистістю мовця» (Т. Винокур), додає відчуття затишку в розмові, створює атмосферу психологічного комфорту (Е. Sapir). Ми розглядаємо фатичний дискурс як динамічну послідовність висловлень, якими співрозмовники обмінюються для вирішення поставлених комунікативних завдань.

Постановка завдання. Мета статті передбачає виконання таких конкретних завдань:

- з'ясувати зміст феномена фатичного дискурсу;
- описати специфіку фатичної функції;
- розробити параметри фатичних комунікативних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Фатичний дискурс – це обмін знаками приналежності до суспільства, нагадування про себе як члена цього суспільства, що здійснюється за допомогою стереотипних моделей поведінки. Стереотипними є і самі ситуації знайомства, представлення, звертання, прощання, вибачення, вдячності й ін. Фатичний дискурс спрямований на пошук співчуття, солідаризації. Мовець охоче вступає в мовленнєвий контакт із незнайомими для нього людьми, що готові його вислухати, оскільки спільне перебування будь-де не терпить мовленнєвої пустоти [2, с. 356]. Таке спілкування заради спілкування є найважливішим регулятором життя суспільства, введення оточення до кола «своїх» [2, с. 356; 9, с. 19].

Фатичний дискурс відрізняється від інших різновидів дискурсу тим, що не створює нові смисли у свідомості людини. Вступаючи в опозицію «інформативне – фатичне», термін «фатичний дискурс» природним шляхом розширює межі об'єкта, розміщуючи всередині нього: а) конативну функцію елементарного змісту (встановлення мовленнєвого контакту, його підтримування і перевірка); б) сферу мовленнєвого етикету; в) побутовий діалог і побутову повість; г) художню повість, стилізовану під побутову [3, с. 135].

Фатичний дискурс пов'язаний із комунікативною ситуацією як поєднанням вербальних і невербальних засобів її організації та відображення, одним зі складників якої є мовленнєвий контакт. Мовленнєвий контакт – необхідний складник мовленнєвої інтеракції, без якого спілкування, що розуміється як продуктивна мовленнєва взаємодія між комунікантами, було б неможливим. Дослідники зазначають, що успішність конкретного акту спілкування залежить від того, як вирішуються завдання встановлення і підтримування мовленнєвого контакту [12; 15; 16]. Незважаючи на те, що мовленнєвий контакт здебільшого не є самоціллю (за винятком фатичного дискурсу), він перебуває під свідомим контролем співрозмовників, які, повідомляючи інформацію, обговорюючи проблему, дискутуючи тощо, час від часу пересвідчуються в наявності контакту між собою.

У лінгвістиці є два погляди на суть мовленнєвого контакту. У формальному аспекті мовленнєвий контакт розглядається як сукупність елементів інтеракції, що сприяють організації комунікативного зв'язку між співрозмовниками. Водночас до

сфери мовленнєвого контакту відносять потенційних учасників інтеракції, спільний код та канал комунікації між ними [7; 10]. Таке розуміння мовленнєвого контакту є дещо «вузьким», оскільки пов'язує даний феномен лише із зовнішніми умовами спілкування. Більш «широке» розуміння мовленнєвого контакту представлено в працях, що розвивають когнітивний погляд на мовленнєвий контакт [1; 13]. У когнітивному аспекті мовленнєвий контакт є мисленнєвою готовністю суб'єктів вступити до мовленнєвої інтеракції.

Наведені підходи до розуміння терміна «мовленнєвий контакт» не відображають суті цього поняття в повному обсязі, оскільки зводяться лише до констатації окремих моментів, необхідних для забезпечення успішного перебігу діалогічної взаємодії. Мовленнєвий контакт необхідно розуміти максимально широко, включаючи в зміст цього поняття, окрім перелічених вище компонентів, низку зв'язків різної природи [8, с. 83]: фізичний контакт, що забезпечує акустичний зв'язок; контакт уваги, контакт розуміння, модальний контакт, емоційний контакт, що реалізують психологічний зв'язок; соціально-регулятивний контакт та етикетний контакт, які здійснюють соціальний зв'язок.

Майже кожен різновид контакту наявний у мовленнєвому акті одночасно. *Фізичний контакт* є встановленням і підтримуванням візуального й акустичного зв'язків між комунікантами, що збігаються з розумінням категорії контакту Р. Якобсона [10]. Цей вид контакту має зовнішній прояв і може не впливати на зміст повідомлення.

Контакти уваги і розуміння дуже близькі по своїй природі та залежать від внутрішнього і зовнішнього досвіду індивіда. Контакт уваги є підсиленням виділенням усього повідомлення чи його частини, зверненням до сприйняття адресатом. Контакт розуміння – відтворення адресатом смислу висловлення і співвіднесення його з конкретною ситуацією спілкування – слугує основою для міжособистісного діалогу.

Модальний контакт є вираженням діалогічної модальності згоди / незгоди між партнерами зі спілкування, що проявляється у формах підтвердження / заперечення.

Емоційний контакт – це поєднання у висловленні контактної інтенції й емоційного змісту (позитивне ставлення мовця до вислов-

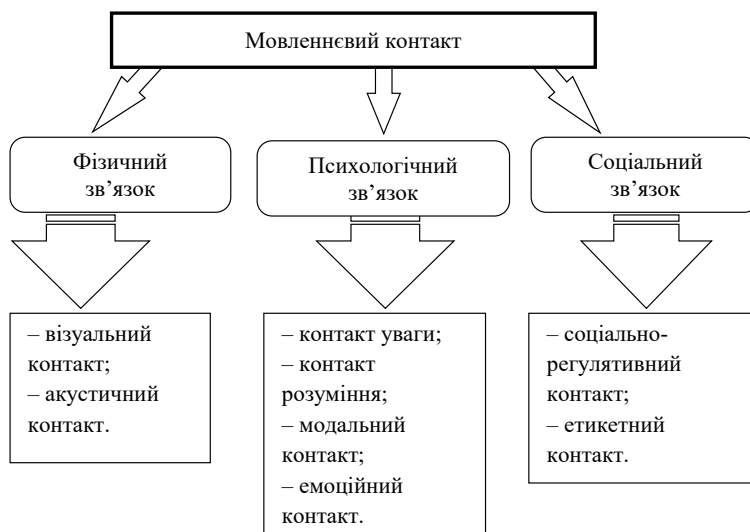

Рис. 1.1 Типи мовленнєвого контакту

леного та комунікативної ситуації, інформація про задоволений емоційний стан мовця). Важливу роль відіграють інтонаційні засоби в реалізації емоційного виду мовленнєвого контакту.

Соціально-регулятивний та етикетний контакти забезпечують соціальний кооперативно-ввічливий зв'язок між мовцями. Вони орієнтують співрозмовників щодо їхніх соціальних ролей, формування та реалізації партнерських відносин, дотримання рольових приписів (соціально-регулятивний контакт) і норм взаємоповаги (етикетний контакт). Фатичні засоби, що реалізують ці різновиди контакту, представлені привітаннями, звертаннями, одиницями мовленнєвого етикету, спеціальними формулами ввічливості.

Науковці підкреслюють, що будь-який комунікативний акт як цілеспрямована мовленнєва дія зазвичай аналізується в межах фатичної ситуації. Фатичні ситуації слугують певним соціально-психологічним цілям, серед яких можна виділити такі функціональні різновиди комунікативних цілей фатичного спілкування:

- бажання спілкуватися як прояв соціалізації особистості;
- позитивний вплив на емоційний та психологічний стани співрозмовника.

Необхідними параметрами комунікативної фатичної ситуації є:

- 1) наявність щонайменше двох учасників спілкування, які по чергово міняються ролями – мовця і слухача. Залежно від умов комунікативної ситуації активність / пасивність учасників може варіюватися від активного мовця до пасивного слухача;
- 2) наявність у мовця комунікативної інтенції вступити в мовленнєвий контакт зі слухачем (наявність аналогічної інтенції в слухача факультативна).

Характер фатичної ситуації визначається: а) комунікативним і соціальним статусом учасників мовленнєвого контакту; б) каналом зв'язку; в) загальними умовами перебігу комунікації; г) стадією (фазою) мовленнєвого контакту [6, с. 188]. У фатичній ситуації співрозмовники не «напружують» мисленнєві процеси, як під час інформативного спілкування, а лише обмінюються «соціальними пестуваннями» (verbal stroking) [11, с. 25; 14, с. 119].

Загальне ситуативно-цільове завдання фатичного спілкування – спілкуватися, щоб висловитися і досягти порозуміння зі співрозмовником. Залежно від цієї мети й опозиції «близькі – неблизькі» стосунки варіюються мотиви спілкування. Так, мотивами фатичних мовленнєвих дій

між: а) *незнайомими людьми* є бажання зав'язати знайомство, провести вільний час в умовах вимушеного спільного перебування, дотриматися правил увічливої поведінки, коли мовчати незручно; б) *малознайомими людьми* – закріпити знайомство; в) *добре знайомими людьми* – зберегти стосунки, що склалися, тоді як відсутність фатичного спілкування є знаком бажання їх змінити; г) *близькими друзями чи в родині* – віддати данину звичці обмінюватися думками, в якій інформативна необхідність відсутня.

Фатичні ситуації поділяємо на формальні та неформальні. До формальних фатичних ситуацій, услід за О. Воробйовою [4, с. 47–48], відносимо:

- офіційну подію;
- асиметричні взаємодії, пов'язані із соціальними вміннями (повчання / інструктаж, керівництво, інтерв'ювання);
- групову дискусію.

Слідом за М.-Л. Драздаускене [5], до неформальних комунікативних фатичних ситуацій відносимо такі:

- тривале перебування разом на заході, вечірці, у друзів і знайомих, публічних місцях відпочинку (кафе, ресторан, театр), під час розмови телефоном;
- короткочасне перебування разом: знайомство, зустрічі на вулиці, у магазині, картинній галереї і т. п.

Так, у типовій ситуації фатичного спілкування «У гостях» люди обговорюють погоду, політику, спорт, популярну музику не стільки з метою отримання нової інформації, скільки для підтримання мовленнєвого контакту. У фатичних ситуаціях цінується дотримання правил мовленнєвої поведінки, ввічливе поводження зі співрозмовником, прийняте в певному соціальному колі.

Висновки і пропозиції. Отже, огляд літератури, присвяченої проблемі фатичного дискурсу, дозволяє нам визначити фатичний дискурс як динамічну послідовність висловлень комунікантів, основна функція яких полягає у створенні атмосфери взаєморозуміння співрозмовників. Ситуація, в якій реалізується фатична функція, є фатичною комунікативною ситуацією; вона спостерігається за наявності в адресанта інтенції вступити в мовленнєвий контакт з адресатом. Перспективами нашого дослідження можуть бути узагальнення практичного матеріалу, вивчення функції регуляції емоційної тональності спілкування за допомогою фатичних висловлень в англійському професійному дискурсі.

Список літератури:

1. Ардентов Б. Контактующие слова. Ученые записки Кишиневского университета. 1955. Т. 15. С. 91–99.
2. Арутюнова Н. Фактор адресата. Известия Академии наук СССР. Серия «Литература и язык». М.: Наука, 1981. Т. 40. № 4. С. 356–367.
3. Винокур Т. Говорящий и слушающий: варианты речевого поведения. М.: Наука, 1993. 14 с.
4. Воробьева Е. Функциональные характеристики метакоммуникативных речевых действий: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Волгоград, 2006. 204 с.
5. Драздаускене М.-Л. Контактостанавливающая функция речи: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». М., 1970. 10 с.
6. Клобуков Е. Типы фатических ситуаций. Актуальные проблемы современной русистики: диахрония и синхрония. М., 1996. Вып. 6. С. 185–206.
7. Почепцов Г. Фатическая метакоммуникация. Избранные труды по лингвистике: монография. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. С. 444–448.
8. Сеницына А. Метакоммуникативные единицы и их роль в организации и регуляции англоязычного диалогического общения: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. СПб., 2005. 223 с.
9. Формановская Н. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. М.: Русский язык, 2002. 216 с.
10. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика. Структурализм «за» и «против». М.: Прогресс, 1975. С. 193–230.
11. Berger C., Bradac C. Language and Social Knowledge: Uncertainty in Interpersonal Relations. London: Hodder Arnold, 1992. 160 p.
12. Coupland J., Coupland N., Robinson J. “How Are You?”: Negotiating Phatic Communion. Language in Society. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. № 21. P. 207–230.
13. Goffman E. Forms of Talk. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1983. 335 p.
14. Hargie O., Dickson O. Skilled Interpersonal Communication: Research, Theory and Practice. New York: Routledge, 2004. 542 p.
15. Laver J. Communicative Functions of Phatic Communion. Organization of Behavior in Face-to-Face Interaction. The Hague: Mouton, 1975. P. 215–238.
16. Malinowski B. On Phatic Communion. The Discourse Reader. New York: Routledge, 1999. P. 302–305.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИЗУЧЕНИЯ ФАТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В статье рассматриваются современные подходы к изучению фатического дискурса в лингвистике. Обращено особое внимание на анализ задач и функций фатического дискурса. Исследованы типы речевого контакта как совокупности связей физического, акустического и социально-этикетного характера, обеспечивающих успешную передачу и прием сообщения. Разработаны параметры фатических коммуникативных ситуаций. Раскрыта практическая значимость фатического общения в современной жизни.

Ключевые слова: фатический дискурс, фатическая функция, речевой контакт, фатическая коммуникативная ситуация.

THEORETICAL PRINCIPLES OF PHATIC DISCOURSE ANALYSIS IN MODERN LINGUISTICS

The article deals with modern approaches to investigation of phatic discourse in linguistics. Special attention is paid to the analysis of tasks and functions of phatic discourse. The types of the communicative contact as a combination of physical, acoustic and social-etiquette links that ensure the successful transmission and reception of messages are considered. The parameters of phatic communicative situations are developed. The practical significance of phatic communication in modern life is revealed.

Key words: phatic discourse, phatic function, communicative contact, phatic communicative situation.

Заболотська О. О.

Херсонський державний університет

ВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ СПЕЦИФІЧНИХ РИС НАЦІОНАЛЬНОЇ ЯПОНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В РОМАНІ А. ГОЛДЕНА «МЕМУАРИ ГЕЙШІ»

У статті розглянуто специфічні риси національної японської культури на матеріалі роману А. Голдена «Мемуари Гейші», виокремлено денотативні (матеріальні та духовні цінності) й ономастичні реалії (антропоніми та топоніми). Групу антропонімів представляють політично-урядові, релігійні, культурні назви; група топонімів містить географічні назви (назви країн, штатів, міст, вулиць, районів, річок, озер, гір, релігійних пам'яток культури, подій, підприємств, концернів, державних установ). Доведено роль реалій у створенні просторового континууму, в якому відбуваються події та націлення читача на розуміння етнокультурної приналежності. Послугуючись семантичними класифікаціями реалій В. Виноградова, С. Влахова, С. Флоріна, виокремлено денотативні реалії, які позначають предмети побуту, звичаї, традиції, явища мистецтва та суспільного життя. Їх використання в романі сприяє залученню читача до сприйняття особливих японських звичаїв, ритуалів та традицій.

Ключові слова: вербальне вираження, денотативні реалії, ономастичні реалії, антропоніми, просторовий континуум, національна культура, Японія.

Постановка проблеми. «Мемуари гейші» (1997 р.) – роман-сенсація, екранізований світовий бестселер Артура Голдена, американського письменника-японіста, який розповідає про життя японської гейші. Саме за допомогою реалій роман занурює читача в екзотичний і таємничий світ Японії періоду кінця Першої – початку Другої світової війни. Хоча на початку оповіді зазначено, що історія Саюрі Нітті вигадана, у творі міститься значна кількість посилань на реальні місця, установи й об'єкти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексичі з лінгвокультурним компонентом у різні часи присвятили свої праці такі видатні вчені, як: Л. Соболев, Г. Шатков, Є. Верещагін, А. Вежбицька, С. Влахов, С. Флорін, Р. Зорівчак, А. Федоров, Ю. Сорокін, С. Тер-Мінасова, Г. Бикова, Т. Космеда, О. Кубрякова, Н. Слухай, Ю. Степанов, Н. Сукаленко, В. Телія, В. Ужченко, І. Голубовська й інші науковці. Серед лексичних одиниць, що містять національно-культурний компонент, найбільш цікаві реалії. Специфічні риси культури та побуту відображені в культурно-маркованих словах, або словах-реаліях, які несуть інформацію про країну, її традиції та звичаї. Однак проблема визначення вербальних засобів відображення специфіки національної культури Японії не була предметом досліджень сучасних науковців.

Постановка завдання. Мета статті – визначити роль реалій у вираженні специфічних рис національної культури в романі А. Голдена «Мемуари Гейші».

Виклад основного матеріалу. Аналіз мовного матеріалу показав, що в романі Артура Голдена переважають денотативні (термін Г. Томахіна) [3] й ономастичні реалії. Денотативні реалії позначають матеріальні та духовні цінності певної національної спільноти. До групи ономастичних реалій належать антропоніми та топоніми. На думку Р. Зорівчак, саме вони сприяють створенню місцевого колориту [1].

Антропоніми – це імена історичних осіб, суспільних діячів, письменників, учених, персонажів, назви творів художньої літератури і мистецтва. Серед зазначених власних назв у художньому просторі роману функціонують:

– політично-урядові антропоніми: *Standing so close before him, I could smell the odor of talc on his smooth skin, which made me recall the day when the Emperor Taisho's nephew had come to our little fishing village* [6];

– релігійні: *Something about it was so meditative, I imagined I'd found the face of a Buddha* [6];

– культурні: *"Hiroshige never made pornographic prints", – said Pumpkin* [6]; *She poured*

sake for the great German writer Thomas Mann, who afterward told her a long, dull story through an interpreter that went on and on for nearly an hour; as well as Charlie Chaplin, and Sun Yat-sen, and later Ernest Hemingway, who got very drunk and said the beautiful red lips on her white face made him think of blood in the snow [6].

Групу томонімів представляють географічні назви, в яких, як у дзеркалі, відображається історія народу, історія заселення території, становлення нації. Це реалії, пов'язані з певними подіями в житті народу, носіїв мови та культури [3, с. 70]. Для створення національної картини світу та відтворення суто японської атмосфери в художньому тексті твору вжито різні типи топонімів, а саме:

– назви країн: <...> *oh, other languages I've never even heard of. Mameha was only sixteen at the time, but suddenly she found herself being summoned to meet every head of state who came to Japan, and every aristocrat from England or Germany, and every millionaire from the United States* [6];

– назви штатів: *From Hawaii, we continued to Los Angeles and finally to New York* <...> [6];

– назви міст (ойконіми): *I wasn't born and raised to be a Kyoto geisha. I wasn't even born in Kyoto. I'm a fisherman's daughter from a little town called Yoroido on the Sea of Japan* [6];

– назви вулиць (годоніми), районів: *When I opened my eyes, I could still hear the traffic on Higashi-Oji Avenue* [54]; *I took a walk along Kawaramachi Avenue as far as Shijo and crossed the bridge from there into Gion* [6];

– назви річок та озер (гідроніми): *To shut out the pain of this thought I turned toward the Shirakawa, but cruelly, even its waters glided along with purpose-toward the Kamo River and from there to Osaka Bay and the Inland Sea* [6];

– назви гір (ороніми): *Late the following morning I was picked up at the little inn overlooking Mount Fuji, and taken by one of the Baron's motorcars to his summer house amid lovely woods at the edge of a lake* [6];

– назви релігійних пам'яток культури (екклезіоніми): *I was surprised too to see Mother spending money almost unrestrainedly, making plans for sutras to be chanted on Granny's behalf at the Chion-in Temple, purchasing lotus-bud arrangements from the undertaker – all of it right in the midst of the Great Depression* [6];

– назви історичних подій: *In Japan we refer to the years from the Depression through World War II as kurotani – the valley of darkness, when so many people I lived like children whose heads had slipped beneath the waves* [6];

– назви підприємств і концернів: *I'd seen Mr. Tanaka in our village many times before. He lived in a much larger town nearby but came every day, for his family owned the Japan Coastal Seafood Company* [6]; *One was a considerable sum of cash offered by Nobu Toshikazu, president of the Iwamura Electric Company* [6];

– назви державних і суспільних установ (ергоніми): *We turned onto another street, and I saw for the first time the Minamiza Theater standing on the opposite side of a bridge ahead of us. Its tiled roof was so grand, I thought it was a palace* [6].

Усі проаналізовані реалії використовуються для створення просторового континууму, тобто вказують на місце, в якому відбуваються основні події твору, нашоухують реципієнта на розуміння етнокультурної приналежності цього роману.

Для багатьох етнонаціональних груп найбільш значущим символом колективного членства є мова, в якій відображено концептуальні знання й уявлення, які, у свою чергу, формують мовну картину світу. У процесі індивідуального розвитку через використання мови кожна людина долучається до національної свідомості – спільного знання, лише завдяки цьому можливе формування самоідентичності.

У контексті нашої статті виявлені реалії слугують засобами створення національної мовної картини світу й індикатором національної ідентичності головної героїні роману Саюрі Нітті. Розповідь у творі ведеться від першої особи, що дозволяє ще більше зануритися в соціокультурний простір, в якому перебуває героїня, та виявити характерні риси японської культури.

Послугуючись семантичними класифікаціями реалій В. Виноградова, А. Ермагамбетової, С. Влахова та С. Флоріна, виокремлюємо денотативні реалії, які позначають предмети побуту, звичаї, традиції, явища мистецтва та суспільного життя. Їх використання в романі сприяє залученню читача до сприйняття особливих японських звичаїв, ритуалів та традицій.

Тематично виявлені реалії можна поділити на такі групи: «Їжа», «Житло», «Одяг», «Мистецтво й культура», «Титули», «Рослини», «Транспорт», «Гроші». Зокрема, до групи «Їжа» входять назви страв та напоїв: *miso paste* – продукт традиційної японської кухні у вигляді пасти, яка виготовляється шляхом бродіння соєвих бобів, пшениці та цвілих грибів; *umeboshi ochazuke* – страва з рису та солених консервованих слив; *ayu* (аю) – різновид невеликої риби з ряду корюшкоподібних; *tai no usugiri* – тоненькі шматочки морського окуня;

ponzu sauce – соус японської кухні, кисло-солодкий на смак, виготовлений із цитрусового соку, рисового вина й японського бульйону; *adzuki beans* – фасоль адзукі, популярна в Японії та Китаї [5]: *She was eating rice mixed with red adzuki beans and, in a sickening way, it did look like blistered skin* [6]; *tofu* – сироподібний харчовий продукт із соєвих бобів, багатий на білок; *ekubo* – рисове тістечко з дірочкою в центрі червоного кольору, яке дарують чоловікам гейші, коли виставляють на продаж своє мізуаге; *nukapan* – жарені рисові висівки з додаванням пшеничної муки; *matcha* – чай, вироблений з натурального, екологічно чистого меленого листа; *sake* – національний алкогольний напій, який готують на основі рису та рисового солоду; *amakuchi* – різновид sake, солодкий на смак.

Групу «Житло» репрезентують назви будівель, інтер'єру та посуду: *teahouse* – чайхана, чайний будиночок; *okiya* – дослівно «заснований дім» – будинок, де проживають гейші, який керується «мамою»: *“It’s an okiya”, – she said. “It’s where geisha live. If you work very hard, you’ll grow up to be a geisha yourself”* [6].

Також А. Голден надає індивідуально-авторського значення символу окії. Це місце, приховане від чужих очей, у ньому є свої правила, печалі, нездійснені мрії, надії на світле майбутнє, тут сестри конкурують одна з одною за місце під сонцем: *made me walk up and down the dirt corridor of the okiya to build up my strength* [6]. На противагу дому Чіо, окія є символом сили, становлення особистості, боротьби, що посилюється семантикою лексичних одиниць *build up* – «будувати», *strength* – «сила».

Shrine – дзіндзя – священний храм синтоїзму; *pagoda* – буддистська споруда культового характеру [5]; *jorou-ya* – будинок розпусти: *“Your sister is in a jorou-ya called Tatsuyo”, – she told me, “in the district of Miyagawa-cho, just south of Gion”* [6]; *kyabarei* – японське кабаре; *tatami* – японський солом’яний мат для покриття підлоги; *takamakura* – дерев’яна підставка для шії замість подушки, яку використовували гейші, щоби не зіпсувати свою зачіску [5]; *torii gate* – ритуальна брама, яка встановлюється перед входом до синтоїстського храму; *jizo* – японський та буддистський бог, який допомагає мандрівникам та прочанинам; *hibachi* – японський гриль – маленька металева пічка з решітками над вугіллям; *rice paper* – рисовий папір білого кольору, виготовлений із рисової соломи [5]: *He handed me a packet wrapped in rice paper, about the size of a fish head* [6].

До складу тематичної групи «Одяг» входять назви предметів національного одягу, взуття, головного вбрання, прикрас.

З усіх предметів гардероба й аксесуарного ряду гейш Саюрі детально зупиняється тільки на описах кімоно – традиційного японського одягу, який носять навіть чоловіки: *He didn’t wear peasant clothing like the fishermen, but rather a man’s kimono, with kimono trousers that made him look to me like the illustrations you may have seen of samurai* [6].

Автор також часто використовує номінативну одиницю *obi* – «широкий пояс», що прикрашає кімоно та символізує гармонію поєднань кольору і фактури. У майко *obi* дуже схожий з *obi* повноправних гейш за винятком того, що його кінці вільно звисають ззаду, а не зав’язані [5].

Obijime – тоненький пояс із натуральних шовкових ниток, який носять зверху *obi*; *datejime* – внутрішній пояс-стрічка, який підтримує форму *obi* та все кімоно; *koshimaki* – мотузка, що закріплює кімоно на талії; *hitoe* – звичайне кімоно з тонкої тканини, яке носять із червня до вересня; *furi* – соде – рукав у кімоно, набагато ширший за руку; *tabi* – традиційні японські шкарпетки для жінок і чоловіків з окремим відділом для великого пальця [5]: *Also, she wore white socks we call tabi, which button along the side with a snug fit* [6]; *okobo* – взуття на платформі, яке традиційно носять гейші-майко, рухаючись дуже повільно, щоби не впасти; *zori* (дзори) – традиційне японське взуття із соломи чи очерету для чоловіків і жінок; *geta* – традиційне дерев’яне японське взуття на високих підборах різноманітної форми [5]: *Afterward I slipped my feet into the tall wooden geta I was wearing because of the snow, and walked Nobu out to the street* [6].

Не менший сенс для гейші має зачіска. Як кімоно відрізняється залежно від пори року й урочистості, так і зачіска – від етапу навчання: *wareshinobu* (варесінобу) – японська зачіска, яку носять гейші-майко; *tomoware* – зачіска молодої гейші, яка нагадує розкритий (розколотий) персик, завдяки смужці червоного шовку, зав’язаній під волоссям навколо основи пучка. Зачіска у вигляді розколотого персика давала зрозуміти чоловікам, що гейша досі цнотлива [6]. Персик – один із найбільш сприятливих китайських і японських символів чистоти і невинності [5]; *tsubushi shimada* (тубусі сімада) – японська жіноча зачіска досвідченої гейші у вигляді пучка; *China Clay* – макіяж о-сірой, до складу якого в давні часи входили свинцеві білила, шкідливі для шкіри зокрема та

здоров'я взагалі [5]; *sanbon-ashi* – макіяж на шиї гейші з незафарбованим відрізком від лінії росту волосся; *kuroyaki* – парфуми гейші: *I smelled the sweet, dusty fragrance of kuroyaki – “char-black” – a sort of perfume made by charring wood and grinding it into a soft gray dust.*

Досить розгалуженою є тематична група «Мистецтво й культура», оскільки вона містить назви музичних творів, інструментів, виконавців, різновидів театральних постанов, звичаїв, ритуалів, культових реалій, календарних дат: *shamisen* (сямісені) – японський щипковий струнний музичний інструмент, японська лютня; *nagauta* – довга пісня японської поезії; *tsutsumi* – японський барабан; *taiko* – великий барабан; *sutras* – різновид Священного писання, в якому викладаються основи буддистського вчення; *Noh drama* – традиційний театр в Японії, який розвинувся в Середньовіччі як поєднання мистецтва співу і танцю саругаку; *Kabuki* – один із видів традиційного театру Японії, який становить синтез співу, музики, танцю і драми; *onna-gata* – актор Кабукі чоловічої статі, який виконує жіночу роль; *geisha* – традиційна японська артистка, що розважає своїх гостей танцем, співом, проведенням чайної церемонії, бесідою; *apprentice geisha* – гейша-початківець, майко; *older sister* – найстарша гейша в окія або досвідчена гейша, гейко, яка бере під опіку гейшу-початківця; *cocoon* – наймолодша дівчина в окія, яка є служкою для гейші; *turning the collar* – ритуал зміни коміру, пов'язаний зі становленням майко як гейші; *mizuage* (мідзуаге) – обряд дорослішання гейші, який супроводжується виставленням невинності на продаж; *ohana* (ханатай) – «плата за квіти», плата за послуги гейші та її супровід; *zakone* – ночівля в одній кімнаті чоловіків та жінок; *en* – зв'язок між двома людьми протягом життя; *tai-an* – сприятливий день у буддизмі: *Another was the following Monday, which also happened to be tai-an – the most auspicious day of the six-day Buddhist week* [6].

Наступна тематична група «Титули» присвячена назвам титулів суспільно-політичного характеру: *danna* – чоловік, який фінансово підтримує гейшу, сплачує її витрати та допомагає окія; *samurai* – представник військового стану в Японії Х – ХІХ ст.; *sumo wrestler* – борець сумо, одного з

видів бойових мистецтв, який походить з Японії і в якому два борці визначають сильнішого на круглому полі; *yokozuna* – екудзуна – найвищий ранг у сумо; *sho-jo* – найнижчий ранг для генерала [5].

Тематична група «Рослини» охоплює назви дерев та квітів, що асоціюються з Японією у свідомості носіїв інших культур: *paulownia* – Адамове дерево, зростає на Дальньому Сході та в Південно-Східній Азії; *lotus-bud* – священна водяна квітка в Японії, символізує вчення Будди; *cherry trees* – сакура, традиційне японське дерево, зображення якого часто використовують у побуті та мистецтві, воно має особливе значення для японців, які порівнюють квітки сакури із швидкоплинністю життя: *When spring came, the cherry trees blossomed in Maruyama Park, and no one in Kyoto seemed to talk about anything else* [6]. Квітучі дерева сакури зображені в романі тоді, коли Саюрі входить у світ гейші в новому статусі, тобто сакура стає символом нового життя гейші.

Тематична група «Транспорт» представлена назвами декількох засобів пересування, які є індикатором «свого» на протизага «чужому»: *rickshaw* – тип транспорту, що особливо поширений у Східній та Південній Азії, має вигляд візку з місцями для одного або двох пасажирів, який тягне людина, яка має таку ж назву [5]: *At last we climbed out of the rickshaw at the campus of Kyoto University* [6]; *yellow taxicabs* – система громадського транспорту в місті Нью Йорк, один із його традиційних символів.

Найменш актуалізована група «Грошові одиниці», до складу якої входить лише одна реалія: *yen* – грошова одиниця Японії, яка складається зі 100 сен.

Висновки і пропозиції. Отже, інтерпретаційно-текстовий аналіз роману А. Голдена «Мемуари гейші» дозволив виокремити ономастичні (антропоніми і топоніми) та денотативні реалії, які поділяємо на 8 тематичних груп: «Мистецтво й культура» (29%), «Одяг» (25%), «Їжа» (15,8%), «Житло» (15,8%), «Титули» (6,6%), «Рослини» (4%), «Транспорт» (2,5%), «Гроші» (1,3%). Домінування реалій на позначення предметів національного одягу і вбрання та тих, що описують мистецтво, ритуали і звичаї Японії, доповнює портрет головної героїні Саюрі, є художніми деталями та засобами створення національних образів.

Список літератури:

1. Зорівчак Р. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози). Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1989. 214 с.
2. Ткаченко Ю. Особливості класифікації реалій та виявлення їх аксіологічного потенціалу. Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2015. Вип. 58. С. 68–70.
3. Томахин Г. Реалии в языке и культуре. ИЯШ. 1997. № 3. С. 13–18.
4. Четвертак Є. Національна ідентичність у мовній картині світу. Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали Всеукр. наук. конф. (Суми, 19–20 квітня 2013 р.). Суми: Сумський державний університет, 2013. С. 117–119.
5. Wikipedia. URL: <https://www.wikipedia.org>.
6. Golden A. Memoirs of a Geisha. URL: http://www.kkoworld.com/kitablar/Artur_Qolden_Qeyshanin_xatireleri_eng.pdf.

ВЕРБАЛЬНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ СПЕЦИФИЧЕСКИХ ЧЕРТ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЯПОНСКОЙ КУЛЬТУРЫ В РОМАНЕ А. ГОЛДЕНА «МЕМОУАРЫ ГЕЙШИ»

В статье рассмотрены специфические черты национальной японской культуры на материале романа А. Голдена «Мемуары гейши», выделены денотативные (материальные и духовные ценности) и ономастические реалии (антропонимы и топонимы): группа антропонимов представлена политико-правительственными, религиозными, культурными названиями; группа топонимов включает географические названия (названия стран, штатов, городов, улиц, районов, рек, озер, гор, религиозных памятников культуры, событий, предприятий, концернов, государственных учреждений). Доказана роль реалий в создании пространственного континуума, в котором происходят события, и направление читателя на понимание этнокультурной принадлежности. С использованием семантических классификаций реалий В. Виноградова, С. Влахова, С. Флорина выделены денотативные реалии, которые обозначают предметы быта, обычаи, традиции, явления искусства и общественной жизни. Их использование в романе способствует привлечению читателя к восприятию особенных японских обычаев, ритуалов и традиций.

Ключевые слова: вербальное выражение, денотативные реалии, ономастические реалии, антропонимы, пространственный континуум, национальная культура, Япония.

VERBALIZATION OF THE SPECIFIC FEATURES OF NATIONAL JAPANESE CULTURE IN THE NOVEL “MEMOIRS OF A GEISHA” BY A. GOLDEN

This article deals with specific features of national Japanese culture on the case study of the novel “Memoirs of a Geisha” by A. Golden. It is defined denotative (material and spiritual values) and onomastic realia (anthroponyms and toponyms), which is presented by political and governmental names, religious, cultural and geographical names (countries, states, towns, streets and regions, rivers, lakes, mountains, religious monuments of culture, vents, companies). It is proved that such realias are used to form space continuum, in which the events are occurred and make the reader understand ethnocultural features. Using semantic classification of realia by V. Vinogradov, S. Vlasov, S. Florin denotative realias which relate to traditions, customs, art and social phenomena are defined. Their usage in the novel “Memoirs of a Geisha” helps reader to percept specific Japanese customs, traditions, rituals.

Key words: verbalization, denotative realia, onomastic realia, anthroponyms, space continuum, national culture, Japan.

Кучеренко І. В.

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

ПОЕТИЧНИЙ ОНОМАСТИКОН НІМЕЦЬКИХ НАРОДНИХ ТА ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗОК

У статті розглянуто своєрідність поетичного ономастикону німецьких народних та літературних казок. Автором проаналізовано закономірності творення та функціонування онімів німецьких казок, які зумовлені насамперед жанрово-стилістичною домінантою казкового твору, а також авторськими намірами. У результаті проведеної теоретико-практичної розвідки встановлено, що найбільший прошарок онімів, які використовуються в німецьких народних та літературних казках, становлять антропоніми. Останні найчастіше утворюються за допомогою словоскладання і суфіксального способу. Антропоніми наділяють тексти казок експресивністю та додатковою образністю, інтерпретація якої не завжди можлива без урахування контексту казки. Окрема увага в роботі приділяється розгляду специфічного різновиду власних назв казок, зокрема міфонімів.

Ключові слова: оніми, антропоніми, топоніми, міфоніми, німецька народна та літературна казка.

Постановка проблеми. Вивчення походження та функціонування власних назв у межах художніх текстів завжди привертало увагу великої кількості дослідників. Власні назви як мовні універсали [13] є невід'ємним складником мовної картини світу загалом та національної картини світу окремого етносу зокрема. На особливу увагу, на наш погляд, заслуговує дослідження функціонування онімів у текстах казкового жанру.

Казка як стародавній жанр пройшла довгий шлях свого формування: від міфів, ритуалів, обрядів до авторського переосмислення навколишньої дійсності, вираженого у формі казкового твору. За допомогою казки дитина, яка тільки починає пізнавати світ, знайомиться не лише з універсальними поняттями, серед яких «добро», «зло», «вірність», «кохання», але й з національним характером окремого етносу, його культурними цінностями, менталітетом [9, с. 62]. Власні назви здатні виступати засобами відображення міфологічної свідомості первісних людей, культурно-ціннісних орієнтацій та менталітету окремого етносу, а також індивідуально-авторського світобачення. Саме тому вивчення специфіки походження та функціонування ономастикону як різноаспектного мовного явища в межах текстів жанру казки визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення онімів як об'єкта лінгвістичних дослі-

джень цікавило багатьох дослідників, серед них варто зазначити О. Веселовського, Н. Годзь, Н. Кузнецову, С. Лавриненко, Н. Лепухову, Є. Лутовіну, В. Міллера, О. Потебню, О. Порпуліт, Є. Рубанюк, М. Соколова, О. Суперанську, О. Тиховську, А. Швець, О. Юдіна, F. Jurka, V. Kohlheim, K. Kunze та інших. Ми в роботі спираємося на праці Н. Кузнецової, Є. Рубанюк, А. Швець, які досліджують особливості функціонування онімів у жанрі казки.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення комплексного аналізівонімного простору німецьких народних та літературних казкових творів для виокремлення ключових характеристик онімів жанру казки.

Поставлена мета досягається виконанням таких завдань:

1) охарактеризувати сучасні тенденції вивчення онімів, здійсненого вітчизняними і закордонними лінгвістами;

2) виокремити різноманітні типи онімів, притаманних німецьким народним та літературним казкам;

3) визначити специфіку творення та функціонування власних назв у німецьких народних та літературних казках.

Виклад основного матеріалу. У широкому значенні власні назви або оніми визначаються як «слова, словосполучення або речення, які виділяють позначений ними об'єкт із низки поді-

бних, індивідуалізуючи та ідентифікуючи його» [8, с. 473]. Оними позначають індивідуальні предмети, які не співвідносяться з їхніми ознаками. Цей прошарок лексики характеризується такими якостями, як: унікальна референція, зумовленість ознаками денотата тощо [1, с. 175]. Однак у сучасній лінгвістиці досі немає спільної думки щодо наявності у власної назви лексичного значення. Так, Н. Подольська заперечує факт наділення оніма лексичним значенням [10, с. 16]. Протилежну думку висловлює В. Гак, зазначаючи, що будь-яке слово наділене лексичним значенням, тоді як різниця полягає в способі його реалізації та ступені самостійності функціонування [10, с. 17]. Ми дотримуємося думки, що власні назви – «це вторинні мовні знаки» [17, с. 186], які сформувалися на основі первинних знаків, загальних назв, а тому не можна заперечувати наявності в онімів лексичного значення.

Окрім проблеми співвіднесення власної назви з її лексичним значенням, одним із важливих питань у межах сучасної лінгвістики залишається проблема класифікації власних назв, яка є актуальною для вивчення різновидів онімів у текстах німецьких народних та літературних казок.

У сучасних дослідженнях ономастикону найбільш ґрунтовною класифікацією онімів із чітко окресленим об'єктом вивчення є поділ онімів на такі групи: 1) антропоніми; 2) топоніми; 3) етноніми [6]. Залежно від об'єкта вивчення в лінгвістиці виокремлюють ономастику: 1) теоретичну; 2) описову; 3) прикладну; 4) історичну; 5) фразеологічну тощо [15, с. 11–17].

З огляду на завдання нашого дослідження, нас передусім цікавлять класифікації онімів, які вживаються в німецьких народних та літературних казках. Так, В. Виноградов і Г. Томахін пропонують відносити оніми казкових творів до реалій [3; 14]. Дослідники пропонують такий розподіл онімів-реалій у межах казкових творів:

- 1) антропонімна лексика (реальні та вигадані імена персонажів казки);
- 2) топонімна лексика (реальні та вигадані географічні об'єкти казки);
- 3) алюзивна лексика, представлена іменами історичних, громадських діячів, які згадуються в літературних та народних казках;
- 4) алюзивна лексика, представлена назвами творів літератури та мистецтва, державних та громадських закладів, що згадуються в літературних та народних казках [3, с. 109].

С. Сотникова пропонує таку класифікацію казкових власних назв: 1) прізвиська людей;

2) власні імена; 3) назви-міфоніми; 4) зооніми [12, с. 131–135]. У контексті наведеної класифікації доцільним здається виокремлення назв-міфонімів, які тлумачаться як «імена вигаданих об'єктів будь-якої категорії, що походять із міфів» [7, с. 109]. Такі власні назви досить часто використовуються у німецьких як фольклорних, так і літературних казках.

Д. Єрмолович приділяє особливу увагу вивченню казкових топонімів, які «мають складну смислову будову, унікальні особливості етимології та форми і зв'язки з іншими одиницями мови» [5, с. 115]. У межах фольклорної та літературної казки топоніми мають важливе змістовне навантаження. Варто зазначити, що, окрім реальних топонімів, у казках функціонують вигадані географічні назви, які названо квазітопонімами (термін – О. Шапошник – *І. К.*). Вони найчастіше вживаються в німецьких літературних казках та відображають авторське світосприйняття.

Також під час аналізу різновидів онімів казкових творів варто зважати на те, що останні можуть відображати особливості культури того чи іншого етносу, водночас культурно-історичний потенціал в одних іменах проявляється яскравіше, а в інших – менш інтенсивно, однак немає жодного власного імені, яке не було б пов'язане так чи інакше з культурою народу, що його створив або вживає. Саме тому дослідники наголошують на тому, що не існує нейтральних, стилістично немаркованих власних імен у межах казкового твору. Найчастіше оніми наділені смисловим навантаженням та яскравою образністю [2, с. 76].

Розглянувши специфіку виокремлення онімів казкового твору, перейдемо до аналізу ілюстративного матеріалу та з'ясування ознак, притаманних ономастикону жанру казки в німецькій літературознавчій традиції.

У німецькій казці, поруч зі звичайними іменами людей, наприклад, *Jorende, Hänsel, Gretel, Joringel*, трапляються персонажі, які взагалі не мають імені, однак ідентифікуються за вміннями, навичками, які їм притаманні, наприклад: *dertapfere Schneiderlein, der Flötenspielen, der Zeigenhirt, der Maurerlehrling, der Häsenhünter, der Steinspieler, Eisenknüpfen, der Baumdreher* тощо. Варто звернути увагу на словотвір зазначених імен, які найчастіше утворюються словоскладанням, іноді з додаванням суфіксів, що вказують на професію чи рід діяльності персонажа.

Герої-звірі з народних та літературних казок також зазвичай не мають імен чи прізвиськ, наприклад: *der Esel, der Hahn, die Schlange, der Wurm*,

die goldene Ente тощо. Використання звичайних загальних назв на позначення героїв тваринного світу в казках значно спрощує розуміння творів та властивих їм зоонімів дитячою аудиторією.

Інколи в німецьких казках досить важко визначити, належить ім'я героя до власного чи загального. У такому разі варто звернути увагу на контекст казки, наприклад, *der Waldkater* – це не загальна назва, а ім'я, яке діалогує дитині її хрещеним: *In der selbener hieltes auf den Wunsches Patenden Namen "Waldkater"* [16, с. 369]. Ще одним прикладом використання загальної назви як власної в німецьких казках є назва *Siebenschön*. У контексті казки читач знайомиться з ім'ям головної героїні, однак не одразу зрозуміло, чому в основі словотворення цього імені лежить саме цифра сім. Далі, у процесі розгортання сюжету, вказується, що протагоніст була гарнішою за інших дівчат: *schöner war als sieben andere zusammen* [16, с. 167].

Під час аналізу складних онімів із німецьких казок варто наголосити на тому, що більшість імен стилістично забарвлені, тому для повного розуміння їхнього значення самого контексту може бути недостатньо. Наприклад, герой однойменної казки *Bauer Pihwitt* дістав прізвище, яке утворене за допомогою прийому ониматопеї "*pih-witt*", звуків, які вигукує пташка чибіс [16, с. 493]. Ще одним прикладом є персонаж *Blaubart* [16, с. 248], ім'я якого також утворилося словоскладанням, що, у свою чергу, використано для актуалізації прийому метонімії, перенесення частини на ціле. Реципієнти сприймають персонажа через співвіднесення із частиною його тіла, бородою. Досить часто в основі творення імені може лежати порівняння, наприклад, ім'я героя казки *Diesieben Gesellen, Knochenstark (starkwieein Knochen)* [16, с. 315], утворене за якістю, що йому притаманна. З-поміж імен, утворених за такою словотвірною моделлю, можна навести такі: *Vogelschnell, Vielfrass, Saufaus, Feinnohr, Scharfschütz*.

На окрему увагу заслуговують імена, перед якими вживається означений артикль. Це одна з особливих інваріантних ознак саме німецької казки. Найчастіше артикль вживається перед власним іменем для вираження негативної чи позитивної аксіологічності. Для прикладу проаналізуємо казку "*Der Stinkkäfer*", де артикль ставиться для вираження зневажливого ставлення до персонажа: *Wie der Hansl das Pfeiflein hörte* [16, с. 265]. Артикль наділяє ім'я відтінками стилістичного значення, як-от зневага, близькі стосунки з персонажем, необізнаність [11, с. 232].

Цілий своєрідний сегмент у народних та літературних казках належить міфонімам. Як уже зазначалося вище, міфоніми – це імена різноманітних міфічних створінь – персонажів як народної, так і авторської казок. До таких персонажів належать: *die Seejungfern, der Drache, die Geister, Frau Gothel, Frau Holle, Frau Trude, Aschenputtel, Rumpelstilzchen* тощо. Досить часто такі міфоніми мають прямі відповідники в казках інших народів, однак не завжди в інших культурах можуть збігатися всі поля значень, притаманних таким онімам. Наприклад, *Frau Holle* досить схожа на слов'янську *Бабу-Ягу*, однак у німецькій фольклорній традиції цей персонаж уособлює смерть, є володаркою світу мертвих [18, с. 9], тоді як *Баба-Яга* постає амбівалентним персонажем.

Одне з перших місць з-поміж міфонімів, які використовуються в німецьких казках, посідає онім *der Zwerg*. Цей персонаж наділений амбівалентною аксіологічністю: він може бути позитивним персонажем, наприклад, у казці "*Schneewittchen*", а може, навпаки, належати до світу зла, як у казці "*Schneeweißchen und Rosenrot*". Одним із популярних персонажів, схожих на гнома та притаманних німецьким казкам, є *Rumpelstilzchen*. Цей персонаж найчастіше асоціюється зі світом злих сил.

Міфоніми належать до власних назв, які мають національно-специфічний компонент, що характеризує культуру, якій вони належать. Як зазначалося, не всі міфоніми можуть однаково тлумачитися в різних культурах, тому для більш чіткого їх розуміння читачу варто ознайомитися з етимологією та значенням окремого міфоніма з німецьких казок.

Під час аналізу німецької літературної казки важливий відбір антропонімів, оскільки останні використовуються автором для актуалізації «олюдненості» як людини, так і людиноподібної істоти. Наприклад, персонажі казки Е. Гофмана: *сеньйор Брокколи* чи *пан Капустович*. Перший казковий польський герцог має ім'я *Pan Capustowicz* [4]. Лексичне наповнення та фонетичне забарвлення цього оригінального імені дозволяє відтворити приналежність його носія до нації поляків. Для цього застосовується іменник *Pan*, який у Польщі прийнято вживати для шанобливого звертання до особи чоловічої статі, а також сполучення літер *cz*, що є характерним фінальним формантом польських прізвищ. В іменах інших овочів-герцогів у казці (*Signor di Broccoli, Monsieur de Roccambolle*) також міститься вказівка на те, ким вони є за походженням. Для цього вживаються відповідні при-

йменники й апелятиви, притаманні італійським та французьким прізвищам [4]. Такі «промовисти імена персонажів, що мають смислове та функціональне навантаження, зазвичай постають неживими об'єктами, однак наділеними антропоморфними рисами. Так, ззовні чи поведінкою вони нагадують людських персонажів.

У казковій прозі загалом та в німецьких літературних казках зокрема антропоніми своєрідно характеризують культурний універсум тієї народності, яку зображує автор у казковому тексті. Часто антропоніми казкового тексту мають відповідні форманти, що свідчать про приналежність їх носіїв до певної національної чи культурної парадигми. Сукупно вони становлять систему, утворену культурно маркованими уявленнями та цінностями. Засвоєння цих уявлень та цінностей відбувається без відриву від лінгвокультури, що їх утворила.

Переважним механізмом реалізації національного колориту в казкових антропонімах постають характерні форманти, апелятиви та прийменники. Так, чоловічі та жіночі прізвища, що закінчуються на *-mann*, *-er*, *-el*, *-ern*, а також жіночі прізвища на *-in*, мають антропонімічний формант, за допомогою якого встановлюється зв'язок цих онімів та німецького етносу, а саме: *Paulmann*, *Droßelmeier*, *Brakel*, *Nebelstern*, *Frau Feldheimerin*, *Frau Raue-rin* [4]. Отже, щоби дізнатися, представником якої національності є персонаж казки, достатньо подивитися на форму його імені.

Апелятиви до імен часто представлені ввічливими звертаннями. Кожен народ має власну культуру звертань, з відповідним культурологічним навантаженням: *Frau Ahavzi*, *Herr Peregrinus Tyß*, *Monsieur Conradi*, *Signora Bragazzi* та інші [4]. Таку ж саму тенденцію можна спостерігати і з міфонімом *Frau Holle*, де до власного імені додається атрибут ввічливого звертання.

Найбільш частотним маркером німецького походження прізвищ шляхетних героїв у казках В. Гауфа і Е. Т. А. Гофмана постає прийменник *von*, наприклад: *Frau Hedwig von Zollern*, *Herr Dapsul von Zabelthau*, *Porfirio von Ockerodastes*, *Baron von Mondschein* [4]. Іноді можуть використовуватися самі ініціали, наприклад: *Amandus von Nebelstern – A. v. N.* [4].

Топоніми як ономастичні реалії широко представлені в тексті літературної казки, завжди несуть національне, соціальне або історичне навантаження, оскільки позначають реальні географічні об'єкти, що існують в наш час або існували раніше на території певного народу, будучи

складниками його історичної спадщини та культурних надбань. У зв'язку із цим необхідною умовою адекватної рецепції авторської казки є обізнаність читача з лінгвокраїнознавчим матеріалом.

Часто в авторській казці використовуються вигадані топоніми, або квазітопоніми, які побудовані за аналогією з реальними топонімами і в тексті казки можуть виконувати функцію просторових орієнтирів у реальному або фантастичному світі. Такі топоніми завдяки словотворчим формантам також несуть відбиток народу і тієї культури, які, відповідно до авторського задуму, зображуються в казці.

У розглянутих нами текстах казок В. Гауфа і Е. Т. А. Гофмана реальні топоніми представлені назвами країн, річок, міст, наприклад: *Schottland*, *Polen*, *Deutschland*, *Ägypten*, *Indien*, *Lappland*, *Böhmerland*, *die Elbe*, *der Main*, *Nicea*, *Neapel*; іменами реальних міських об'єктів в місті Дрезден, де розгортається дія казки «Золотий горщик» Е. Т. А. Гофмана: *das Schwarze Tor*, *das Linkische Bade*, *der Koselsche Garten*, *die Pirnaer Vorstadt*, *der Antons Garten*, *der Neumarkt*, *der Seetor*, *die Elbbrücke* [4].

Лексика, представлена іменами, що їх мають історичні, громадські діячі, письменники та науковці, персонажі, які діють в інших літературних та народних творах, а також лексика, представлена назвами, що позначають твори літератури та мистецтва, державні та громадські заклади – назви кав'ярень, готелів, театрів, музеїв, навчальних закладів та ін. – у проаналізованих текстах не вживалась. Цей факт свідчить про те, що як Е. Т. А. Гофман, так і В. Гауф тяжіють до використання антропонімів і топонімів, процес конструювання яких дозволяє реалізувати потенціал іменної творчості. Автори літературних казок не тяжіють до використання історичних та реальних онімів, вочевидь, щоби дистанціюватися від обтяжливої дійсності. Такий підхід загалом був характерним для романтичного світобачення, представниками якого були обидва письменники.

Висновки і пропозиції. Власні назви з німецьких народних та літературних казок характеризуються своєрідною словобудовою та функціонуванням. У тканині казкового твору широко представлені як звичайні німецькі імена, так і значна кількість вигаданих. Найчастіше останні формуються словоскладанням та афіксальним способом творення, несуть у собі інформацію про зовнішній вигляд героїв, їхні фізичні властивості та внутрішні характеристики. Суттєве національно-специфічне навантаження несуть маркери

ввічливості й означений артикль, які виражають різні відтінки значення.

У німецьких народних та літературних казках широко представлені такі різновиди ономастикону, як міфоніми. Зауважимо, що й серед них трапляються національно-специфічні елементи. У літературній казці варто зазначити широке використання промовистих імен, які залежно від авторських інтенцій характеризують персонажів твору.

Топонімія в німецьких народних казках представлена реальними географічними назвами, тоді як у

літературній казці досить широко використовуються квазітопоніми, а саме вигадані автором географічні назви, що мають додаткове експресивне значення.

Окреслюючи перспективи подальшого дослідження, варто зазначити, що з-поміж питань, які потребують ґрунтовного вивчення, у межах розгляду жанру німецької казки – як народної, так і літературної – не вирішеною залишається проблема актуалізації національно-специфічних значень, закладених в онімах казкового твору, що потребує висвітлення в подальших теоретико-практичних розвідках.

Список літератури:

1. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. 2 изд., стер. М.: Эдиториал УРСС, 2004. 571 с.
2. Березович Е. К изучению механизмов порождения фольклорного текста (на материале топонимических преданий. I Всерос. конгресс фольклористов: сб. докл. М.: Гос. респ. центр русского фольклора, 2006. Т. 3. 416 с.
3. Виноградов В. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.
4. Гауф В., Гофман Е. Т. А. Казки. К.: Пегас, 2017. 48 с.
5. Ермолович Д. Имена собственные на стыке языков и культур. М.: Валент, 2002. 200 с.
6. Ковбасюк Л. Ономастика сучасної німецької мови: здобутки та перспективи німецької та української германістики // Національний університет «Острозька академія»: науковий блог. 2015. URL: <https://naub.ua.edu.ua/> (дата звернення: 31.10.2018).
7. Кузнецова Н. Функционирование мифонимов в немецких и русских сказках. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 7 (49): в 2 ч. Ч. I. С. 109–111.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Ярцева. 2 изд., доп. М.: Большая рос. энцикл., 2002. 709 с.
9. Пропп В. Морфология сказки. СПб.: Academia, 1928. 152 с.
10. Ратникова И. Имя собственное: от культурной семантики к языковой. Минск: БГУ, 2003. 214 с.
11. Рубанюк Э. Функционирование имени собственного в системе немецкого языка. Профессионально направленное преподавание иностранного языка в контексте поликультурной парадигмы: мат. Междунар. научно-метод. конфер. Брест, 17–18 мая 2007 г. Брест: Гос. ун-т им. А. С. Пушкина, 2007. С. 231–234.
12. Сотникова С. Засоби комізму в ономастиконі німецьких казок. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2010. № 930. С. 131–135.
13. Суперанская А. Аpellятив-онома. Имя нарицательное и собственное: сб. науч. ст. М.: Наука, 1978. С. 5–33.
14. Томахин Г. Реалии американизмы. М.: Высшая школа, 1988. 239 с.
15. Debus F. Namenkunde und Namensgeschichte. Eine Einführung. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2012. 280 s.
16. Deutsche Volksmärchen. Leipzig: Insel-Verlag Anton Kippenberg, 1985. 367 s.
17. Gladrow W. Russisch im Spiegel des Deutschen. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1989. 211 s.
18. Schliephacke B. Märchen, Seele und Sinnbild. Münster: Verlag Aschendorff, 1983. 143 s.

ПОЭТИЧЕСКИЙ ОНОМАСТИКОН НЕМЕЦКИХ НАРОДНЫХ И ЛИТЕРАТУРНЫХ СКАЗОК

В статье анализируется своеобразие поэтического ономастикона немецких народных и литературных сказок. Автором рассмотрены закономерности образования и функционирования онимов в текстах немецких сказок, что обусловлено, в первую очередь, жанрово-стилистической доминантой сказочного произведения, а также намерениями его автора. Результаты исследования позволяют утверждать, что наибольший пласт онимов в немецких народных и литературных сказках включает в себя антропонимы. Последние наиболее часто образуются с помощью словосложения и суффиксального способа образования. Антропонимы наделяют тексты сказок экспрессивностью и дополнительной образностью, интерпретация которой не всегда возможна без учета контекста сказки. Отдельное внимание уделяется такой специфической разновидности онимов, как мифонимы.

Ключевые слова: онимы, антропонимы, топонимы, мифонимы, немецкая народная и литературная сказка.

POETIC PROPER NAMES OF GERMAN FOLK AND LITERARY TALES

The article focuses on the analysis of the peculiarities of poetic proper names in German folk and literary tales. The author analyzes the patterns of formation of onyms and their functioning in German tales being predetermined by genre and stylistic dominant of tale and author's intentions. According to the results of the research, it has been suggested that the most frequently used types of onyms in German folk and literary tales are personal names. They are usually formed with the help of suffixes and stem-composition. Personal names endow tales with expressive meaning and additional imagery that can be concisely determined with the help of context of a tale. The article also deals with specific type of onyms, namely mythonyms.

Key words: *onyms, personal names, toponyms, mythonyms, German folk and literary tales.*

Матковська М. В.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВЛЕННЄВІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СУБ'ЄКТА ДІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена аналізу мовленнєвих репрезентацій політичного досвіду Дональда Трампа. Увагу зосереджено на його вмінні використовувати відповідні механізми для вираження особливої ментальності в процесі спілкування і взаємодії з людьми. Автор досліджує мовні політичні практики з погляду інтегрованого соціального підходу, коли складаються правила самого мовлення, а значить, і відповідні розумові конструкції. У результаті висвітлено актуальну проблему маніпулятивного потенціалу англomовного політичного дискурсу, тобто абстрагування політика від прямого суб'єкта та перехід до множинності у висловлюваннях щодо ефективності його сприйняття широкими масами. Постулюється ідея, що політичний діяч сприймається не як конкретна особа, а як якийсь політичний інститут.

Ключові слова: політичний дискурс, семантика, прагматика, інтенціональність, пропозиція, ментальність, суб'єкт дії.

Постановка проблеми. Визначення дискурсу, що розглядається як «переважно текст, його уривок, схема, фрагмент, чи парадигма, письмова або усна; або акт (акти), комплекс (комплекси) усної комунікації, об'єднані послідовною логічною будовою і мовними зв'язками локального та глобального змісту з метою реалізації певної авторської інформативної, людинознавчої чи суспільнознавчої проблематики» [1, с. 29]. Дискурс як лінгвістична сутність визначається складною природою, що передбачає щонайменше породження / кодування, продукування з боку мовця, що втілює інформацію в мовленнєву форму, сприйняття і декодування з боку отримувача інформації / слухача.

Дискурс, «що зводиться до зразків вербальної поведінки, що склались у суспільстві стосовно закріплених сфер спілкування», можна назвати інституційним [4, с. 28]. Інституційний дискурс являє собою спілкування в заданих межах статусно-рольових відносин, тому його можна визначити як вербалізуючу мовно-мислительну діяльність, що відбувається між представниками окремих соціальних інститутів у визначених соціокультурних умовах.

Якщо темою такого інституційного дискурсу є питання політики, тобто відбувається вербалізація політичних поглядів, настанов, інтенцій, то відповідний вид можна назвати політичним. Головним системоутворюючим критерієм для виділення політичного дискурсу може стати тематичний визначник мети «боротьба за владу», тому що за жанрової розмаїтості всі інші критерії лише уточнюють основний і варіюються залежно від контексту [3, с. 337].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У новій реальності міжнародного спілкування великого значення набуває вивчення лінгвістичних особливостей політичного дискурсу (праці А. Баранова, В. Дем'янова, В. Карасика, Ю. Караулова, В. Костомарова, П. Паршина, В. Петрова, Г. Почепцова, П. Серію, Ю. Сорокіна, А. Чудінова, В. Шаховського, Е. Шейгал та ін.).

Дослідників цікавить не дискурс загалом, а його конкретні різновиди, що задаються широким набором параметрів: суто мовними відмінними рисами (тією мірою, в якій вони можуть бути чітко ідентифіковані); специфікою тематики; системою переконань; способами міркування тощо.

Отже, думки когнітологів (В. Карасика, О. Кубрякової) про те, що мова дозволяє доступ до роботи нашої свідомості й нашого інтелекту, які «своєрідно переломлюються тут, логічно приводячи до можливості розгляду за дискурсом (текстом, що має свого автора, створеного для вираження його позиції в конкретних умовах його соціального буття) особливого фрагмента ментального світу й відновлення його специфічних особливостей» [5, с. 13].

Говорячи про політичний дискурс, Е. Шейгал зазначає, що він має польову будову, у центрі якої перебувають ті жанри, які максимально відповідають основному призначенню політичної комунікації – боротьбі за владу [6, с. 23]. Це – парламентські дебати, промови політичних діячів, аналітичні коментарі. У периферійних жанрах функція боротьби за владу переплітається, як показує автор, з функціями інших видів дискурсу,

водночас відбувається накладання характеристик різних інституційних дискурсів в одному тексті (наприклад, інтерв'ю з політиком містить елементи не тільки політичного, але й рекламного дискурсу) [6, с. 22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Мета статті – проаналізувати мовленнєву практику політика Дональда Трампа з погляду інтегрованого соціального підходу, а саме його мовні політичні репрезентації, під час яких не тільки обговорюється світ, але й складаються правила цього обговорення, правила самого мовлення, а значить, і відповідні розумові конструкції. Ми намагатимемося провести комплексний аналіз, вводячи «структурний рівень» у широкий соціальний і культурний контекст.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження спричинене цікавістю до ментальних структур політичної свідомості, а досліджуваний дискурс належить до політичних реалій сучасності. У зв'язку з тим, що інтенція боротьби за владу – це специфічна характеристика політичного дискурсу, вона іманентно наявна в усіх його жанрах, чи то агітаційні промови, чи дебати в парламенті або політичні дискусії. Природно припустити, що найбільш яскраво дискурс політичних сил проявляється в моменти гострої боротьби, а саме в розпал передвиборчої кампанії. Виявлена така схожість політичних текстів: незважаючи на належність мовців до різних (часом протилежних) політичних напрямів, у всіх текстах є однакові блоки [6, с. 81]. Політик говорить про себе, про свій рух, іноді згадує політичних союзників. В іншому блоці фіксуються згадування й характеристики «іншого» – це найчастіше політичний супротивник [6, с. 93].

Отже, пропонується опис дії, як мінімум двох суб'єктів: «Я» (Sb-мовець) та «Інший» (це може бути Sb-виробник описуваної мовцем дії; а також це може бути Sb-спостерігач). Розглянемо на прикладі промови Дональда Трампа: *I know a large part of the public want to move on. The lawyers continue to divide over it – with their legal opinions bearing a remarkable similarity to their political view of the war* [7, с. 2]. Представлено двоє суб'єктів дії: Sb-інший і Sb-мовець).

Але ця сама ситуація (опис дійсності, що сприймається мовцем) може бути представлена конструкцією, в якій формально суб'єкт не виражений: *Because there is no answer. There is no justification for their pain* [7, с. 2].

На підставі вищезазначеного можна висунути таку гіпотезу: є кілька способів репрезентації

суб'єкта у висловлюванні, кожний конкретний спосіб обирається мовцем з якоюсь прагматичною метою [2, с. 42].

Для подальшого аналізу варто визначитися з термінологією, оскільки терміни, вживані окремими авторами, досить неоднозначні. Тому спочатку варто пояснити значення таких термінів, як: «пропозиція», «семантичний і синтаксичний предикат», «актанти», «партиципіант», «діатеза».

Відомо, що речення як конструктивний знак співвідноситься з позамовною реальною або уявною ситуацією як зі своїм денотатом. Речення виокремлює в дійсності той або інший її фрагмент і представляє цей шматок реальності як розчленовану і водночас цілісну єдність. Його денотатом є не просто сукупність окремих елементів досвіду, а їх ансамбль. Пов'язані в межах ситуації певними відношеннями предмети (у самому широкому сенсі слова, тобто люди і тварини, предмети природи й артефакти тощо) кваліфікуються як учасники (партиципіанти) ситуації [3, с. 346].

Позамовна ситуація відображається семантичною конструкцією, що називають пропозицією. Її ядром служить семантичний предикат, що відображає відношення або властивість. Предикат, володіючи певним валентним потенціалом, прагне створити своє оточення, в яке входять одиниці значення, що відповідають окремим елементам ситуації, а також такі, що відображають учасників ситуації. Це так звані семантичні актанти. Актанти кваліфікуються залежно від тієї ролі, яку вони відіграють в описуваних ситуаціях їхні предметні учасники. Їм приписуються семантичні ролі агента (виробника дії), об'єкта (об'єкта дії), інструмента тощо [3, с. 352].

Пропозиція є початковим способом упорядкування інформації, що буде передана за допомогою висловлювання. Пропозиція є означуванним елементарної синтаксичної конструкції. Ядром цієї конструкції є синтаксична одиниця – синтаксичний предикат. Валентний потенціал синтаксичного предиката визначається насамперед валентним потенціалом предиката семантичного. Отже, виникає набір учасників ситуації, що являє собою діатезу [3, с. 344].

Звернемося до однієї з найбільших семантичних ролей, що важлива для нас ще й тому, що є провідною під час реалізації описуваного нами прийому «усунення суб'єкта» – до ролі агенса. Термін «агенс» (від лат. *agens* – «діючий», партиципіант, що контролює ситуацію; той, за ініціативи кого вона розгортається) прийнятий у лінгвістичній семантиці для позначення діяча

(суб'єкта), чия наявність неодмінно передбачається в описі дії. «Агентивність припускає, крім самого поняття дії, істотну залежність ситуації від агенса» [3, с. 339]. Про це свідчать наведені Т. Булигіною й А. Шмельовим ознаки характеристики агентивності: «контроль ситуації з боку агенса, використання власної внутрішньої енергії (дія за внутрішнім імпульсом), вирішальний внесок у дію» [3, с. 341].

У реченні агенс виражається зазвичай підметом. Навіть більше, сама позиція підмета може приписувати відповідний для партиципанта елемент агентивного значення. Тим самим маркується висунення одного з актантів на роль першого, головного в логічному плані [3, с. 347]. Оскільки мова зазвичай орієнтована на те, що головний персонаж відіграє в ситуації радше активну, ніж пасивну роль (тобто найчастіше є агенсом, який кодується називним відмінком), то виходить, що іменник у називному відмінку найчастіше позначає головного персонажа, тобто суб'єкта дії [3, с. 352].

До цього нами розглядалися учасники позначуваної предикатом ситуації, тобто семантичні актанти. Тепер варто описати, як поводяться синтаксичні актанти, іменні члени речення, що заповнюють валентність даного предиката. На синтаксичному рівні ситуація дії може бути представлена декількома способами залежно не тільки від описуваної ситуації, але й від того, на чому хоче акцентувати увагу мовець [3, с. 341].

Розглянемо низку можливих способів репрезентації суб'єкта у висловлюванні. Для цього проаналізуємо промову Дональда Трампа.

I. Sb виражений експліцитно і формально представлений підметом: *I say to the Taliban: surrender the terrorists; or surrender power. It's your choice. I have long believed this interdependence defines the <...> world we live in* [7, с. 3].

Суб'єкт представлений агенсом, що виражається іменником, який позначає живу істоту: *People should have confidence* [7, с. 3].

Суб'єкт виражений займенником із невизначеним референтом: *Those that finance terror, those who launder their money, those that cover their tracks are every bit as guilty as the fanatic who commits the final act* [7, с. 4].

Суб'єкт представлений агенсом, що виражений особовим займенником (крім «Я»): *We should only be part of the single currency if the economic conditions are met. They are not window-dressing for a political decision. They are fundamental. Today they ask the same question of the Opposition* [7, с. 4].

Суб'єкт виражений вказівним займенником, що вводить додаткову пропозицію: *Those that finance terror, those who launder their money, those that cover their tracks are every bit <...> guilty as the fanatic who commits the final act* [7, с. 5].

Суб'єкт виражений неозначеним займенником: *Some may call that coincidence* [7, с. 5].

II. Sb виражений експліцитно і формально представлений доповненням. Sb представлений агенсом, партиципантом, що позначає особу, яка здійснює контроль над ситуацією того, за чією ініціативою вона розгортається.

Агенс виражений особовим займенником «Я»: *Now that is what I have to worry about. And I understand of course why people think it is a very remote threat and it is far away and why does it bother us* [7, с. 6].

Агенс виражений іменником, що позначає живу істоту: *The Government should concentrate on the issues that elected us in 2015: the economy, jobs, living standards, health, education, crime* [7, с. 6].

Суб'єкт виражений іменником з абстрактним значенням: *Intelligence about some WMD being ready for use in 45 minutes – elevated into virtually the one fact that persuaded the nation into war* [7, с. 6].

Суб'єкт виражений займенником із невизначеним референтом: *One of the se dictatorial states has used weapons of mass destruction* [7, с. 6].

Агенс виражений особовим займенником (крім «Я»): *We wake up one day and we find either that one of these dictatorial states has used weapons of mass destruction – and Iraq has done so in the past – and we get sucked into a conflict, with all the devastation that would cause* [7, с. 7].

Суб'єкт виражений вказівним займенником, що вводить додаткову пропозицію: *What is more, their alternative judgement is both entirely rational and arguable. This is true also of our security* [7, с. 7].

III. Sb представлений імпліцитно, про його участь у ситуації свідчить тільки форма предиката (якщо предикат виражений дієслівною формою).

Неозначено-особове речення. Sb формально не виражений, а предикат представлений VP 1: *It is that out of the shadow of this evil, should emerge lasting good: destruction of the machinery of terrorism wherever it is found; hope amongst all nations of a new beginning where we seek to resolve differences in a calm and ordered way* [7, с. 7].

Неозначено-особове речення. Sb формально не виражений, а предикат представлений особовою формою дієслова VP2: *It is a regime founded on fear and funded on the drugs trade* [7, с. 7].

Безособові конструкції. Немає явно вираженого Sb, а предикат представлений безособовою формою дієслова, позиція Sb виявляється вільною: *There is a coming together. Today conflicts rarely stay within national boundaries. Today a tremor in one financial market is repeated in the markets of the world. Today confidence is global; either its presence or its absence* [7, с. 7].

Sb відсутній, але в реченні є підмет, що позначає Ob. Предикат представлений дієсловом у пасивному стані: *It was the events of September 11 that marked a turning point in history, where we confront the dangers of the future and assess the choices facing humankind* [7, с. 8].

IV. Sb представлений імпліцитно за допомогою номіналізації, для якої характерна формальна відсутність Sb, що перебуває водночас усередині згорнутої пропозиції, представленої синтаксичним дериватом.

Як відомо, семантична валентність відповідає обов'язковим змінам у тлумаченні слова. У свою чергу, ці зміни виникають у тлумаченні як наслідок семантичних валентностей більш простих предикатів, які входять у тлумачення. Порівняємо: «вибір» – дія за дієсловом «вибрати». Предикат «вибрати» – двовалентний (хто – вибрав – що), похідний від нього синтаксичний дериват сам заповнює його другу, об'єктну, валентність, а суб'єктна валентність залишається незаповненою, що дозволяє мовцеві зробити підміну під час вибору номінації для суб'єкта: *We're standing up for the people were present, who play by the rules and have a right to expect others to do the same* [7, с. 8].

Отже, стає очевидним, що в сучасному політичному дискурсі представлено три суб'єкти дії:

1. Sb політичної дії – 1 (сам мовець): *No decision I have ever made in politics has been as divisive as the decision to go to war to in Iraq* [7, с. 8].

2. Sb політичної дії – 2 (суперник, що реально в розмові може брати участь (і тоді це ситуація «відкритого протистояння»), а може і бути відсутнім у цей момент (ситуація «прихованого протистояння»): *This is not simply because of the gravity of war; or the continued engagement of American troops and civilians in Iraq; or even because of reflections made on the integrity of President* [7, с. 8].

3. Sb політичної дії «Народ». Третій суб'єкт політичного дійства, уваги якого домагаються політики, на чий інтереси посилаються, чию думку, як їм здається, відстоюють: *Why now? People ask*.

I agree I cannot say that this month or next, even this year or next he will use his weapons [7, с. 8].

Незважаючи на наявність полісуб'єктності, варто констатувати, що в політичному дискурсі надзвичайно рідко існує пряма вказівка на конкретного діяча. Суб'єкт політичної діяльності далеко не в усіх випадках названий конкретно-референтним ім'ям. Крім того, варто зазначити залежність категорії референтності від категорії множинності. Множинність в аналізованих висловлюваннях сполучена з невизначеністю, нереперентністю за зазначення діяча, що виражено у вживанні предикатів, представлених VP2 (говорять, будуть, пропонують відібрати й поділити). За використання таких конструкцій мовець ніби дивиться на суб'єкта дії «з боку» [6, с. 324]. «Таким чином створюються фантомні члени соціуму: неозначеність виконує ті ж соціальні «лінгводемагогічні функції», що і плюралізація» [6, с. 160]. У такий спосіб мовець виключає негативно оцінюваний ним об'єкт зі свого світу, отже, «відчужує його, характеризує як елементінший, далекої йому культури, іншого – далекого – світу» [6, с. 57].

Політикові вигідно фокусувати увагу слухача на об'єкті, не називаючи суб'єкта дії, оскільки завдяки цьому підсилюється прагматичний ефект протиставлення *свого* і *чужого* світів: відбувається фіксація свідомості слухача на негативі, що оточує людину, з яким безглуздо боротися самому, а треба просто послухатися конкретного політика, довіритися йому, тобто проголосувати за нього. Отже, завдяки усуненню суб'єкта дії з висловлювання політика реалізується функція контролю над настановами й поведінкою слухачів.

Висновки і пропозиції. У світлі всього вищезазначеного політичний дискурс постає самостійним комунікативним явищем, має всі можливості для керування думками й відносинами аудиторії в необхідному для суб'єкта руслі.

Дана сфера дослідження стосується всіх когнітивних, психологічних та комунікативних аспектів особистості, а отже, дає широке поле для подальшого вивчення. Маніпуляція – це вплив на свідомість, а особистість та її свідомість являють собою динамічну структуру, що постійно розвивається та змінюється під впливом соціальних та психологічних чинників, а отже, і дане дослідження може бути основою для подальшого виявлення специфічних маніпулятивних впливів на різні індивідуальні сторони свідомості особистості.

Список літератури:

1. Дискурс іноземномовної комунікації: колект. моногр. / за заг. ред. К. Кусько. Львів: Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. 495 с.
2. Баранов А. Введение в прикладную лингвистику: моногр. М.: Эдиториал УРСС, 2001. 347 с.
3. Булыгина Т., Шмелёв А. Я, ты и другие в русском синтаксисе (нулевые местоимения: референция и прагматика). Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики): сб. статей. М.: Языки русской культуры, 1997. С. 335–353.
4. Карасик В. Структура институционального дискурса. Проблемы речевой коммуникации: сб. статей. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 2000. С. 25–33.
5. Кубрякова Е. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике. Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты: сб. обзоров / под ред. С. Ромашко. М.: МГУ, 2000. С. 5–13.
6. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса: моногр. Волгоград: Перемена, 2000. 328 с.
7. Trump J. Donald. Our Past, Our Future and Vision for America. Philadelphia: Campus Progress Annual Conference, 2016. 17 p.

**РЕЧЕВЫЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ СУБЪЕКТА ДЕЙСТВИЯ
В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ**

Статья посвящена анализу речевых репрезентаций политического опыта Дональда Трампа. Внимание сосредоточено на его умении использовать соответствующие механизмы для выражения особенной ментальности в процессе общения и взаимодействия с людьми. Автор исследует языковые политические практики с точки зрения интегрированного социального подхода, в ходе которого составляются правила самого общения, определенные умственные конструкции. В результате, рассмотрена актуальная проблема манипуляционного потенциала англоязычного политического дискурса, то есть абстрагирование политика от прямого субъекта для восприятия его широкими кругами. Постулируется идея о том, что политический деятель воспринимается не как конкретное лицо, а как некий политический институт.

Ключевые слова: политический дискурс, семантика, прагматика, интенция, ментальность, субъект действия.

**SUBJECT'S COMMUNICATIVE REPRESENTATIONS ACTIONS
IN THE ENGLISH-SPEAKING POLITICAL DISCOURSE**

This paper is devoted to an outline analysis of communicative representations of Donald Trump's political experience. Attention is focused on his abilities to use the definite mechanisms for expressing the special mentality in the process of communication and interaction with people. The author examines linguistic means of expressing subject's communicative practices on the basis of broad integral social and cultural context. The result proved actual problem of manipulative potentiality of the English-speaking political discourse and it is certain that the policy is the sphere of agon thinking and agon communicative ideals. It is postulated the idea of polysubjectiveness, i. e. the subject – the doer of the linguistic action, has been perceived by the listener as the representative of some political institution.

Key words: political discourse, semantics, pragmatics, intention, proposition, discourse social interaction, subject, doer.

Пільгуй Н. М.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ СИНЕРГЕТИКИ У ЗАСТОСУВАННІ ДО ДИСКУРСУ ПРИТЧІ

У статті розглянуто основні положення синергетики у застосуванні до дослідження англійської притчі. Ідентифіковано та виокремлено такі базові терміни синергетики, як самоорганізація дискурсу, поляризація, параметр порядку, атрактор, репелер. Започатковано аналіз механізмів самоорганізації дискурсу притчі як системи. На прикладі проілюстровано домінуючі смисли притчі, які поляризуються. Із синергетичної точки зору домінуючі смисли притчі утворюють опозиції, які є рушійною силою самоорганізації.

Ключові слова: самоорганізація, поляризація, параметр порядку, атрактор, репелер.

Постановка проблеми. Застосування синергетичного підходу до дослідження дискурсу притчі як складної системи, що самоорганізується, зумовлене необхідністю і важливістю детальної та глибокої лінгвістичної розвідки з метою розглянути еволюцію притчі з принципово нового боку, вивчити синтез дискурсу та проаналізувати самоорганізацію дискурсу як системи, а також ідентифікувати основні положення синергетики, які стосуються створення дискурсу притчі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою синергетичної концепції тексту й дискурсу вважаємо фундаментальні роботи Л. С. Піхтовнікової [5; 6; 7; 8; 9; 10; 18; 19], Т. І. Домброван [2; 3; 17], О. О. Семенець [15], С. М. Єнікеева [4] та ін. Ці наукові праці формують наші наукові погляди на проблему дискурсу притчі з позиції синергетики.

Термін «синергетика» введено в науку Г. Хакеном для дослідження самоорганізації фізико-хімічних явищ. В українській лінгвістиці розроблено та доповнено базові поняття синергетики [2; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 17; 18; 19], вивчено феномен самоорганізації різних типів дискурсу [5; 7; 9]; досліджено також самоорганізацію інших лінгвістичних об'єктів, зокрема концептів [12; 13] та еволюцію англійської мови у синергетичному аспекті [2; 3; 17].

Лінгвістична розвідка засвідчила, що є достатня кількість наукових праць, у яких приділяється увага дослідженню текстів малих форм із позиції синергетики. Так, розглянуто синергетичні явища у рекламі [13], малих сатиричних формах: байка [1; 5; 8; 9; 19], притча [8; 11; 16; 18].

Уперше в українській філології, зокрема лінгвістиці, синергетичний підхід до дослідження текстів малих форм було застосовано Л. С. Піх-

товніковою [9; 10]. У своїх перших наукових працях із синергетики дослідниця розробила основи аналізу еволюції стилю німецької віршованої байки в діахронії протягом усієї її історії. Установлено концептуальні засади еволюційно-стилістичної парадигми в лінгвостилістичних та літературознавчих дослідженнях, зокрема в дослідженні стилістики байки як жанру й типу тексту, які базуються на системно-структурному та на синергетичному підході. Еволюція стилю німецької байки досліджувалася з погляду теорії самоорганізації систем. Синергія стилю охоплює всі рівні системи «соціально-мовленнєве середовище – мова – байка – стиль – архетип» [9; 10].

Дослідження еволюції стилю байки Л. С. Піхтовніковою відбувалося у взаємодії з іншими малими формами. Власне-байка була відокремлена від суміжних форм (зокрема притчі) за допомогою порівняння інтенсивності стильових рис та побудови діаграми взаємовпливу байки і найближчих форм: притчі, афоризму та епіграми. У науковій праці описано зони зближення та взаємовпливу байки й суміжних текстів (зокрема притчі), перетікання однієї форми в іншу; проаналізовано відмежування власне-байки від споріднених форм засобом порівняльного аналізу стильових рис. Обґрунтовано злиття байки зі спорідненими формами (зокрема притчі) як закономірне явище на сучасному етапі еволюції.

На основі системної концепції байки відокремлено поняття власне-байки. Проаналізовано її композиційно-стилістичні особливості. Здійснено попарне стилістичне порівняння власне-байки з іншими спорідненими формами (власне-притчею, повчальною віршованою розповіддю-притчею, дидактичною поемою тощо), вказано на розмежувальні стильові риси (алегоричність, епічність,

сюжетність, антитезисність, динамічність, фантастичність (гіперболічність), комічність (сатиричність, іронічність тощо), узагальнено-образна символічність) [там само].

Вагомим внеском в українську лінгвістику є наукові праці сучасних дослідників О. М. Гончарука [1] і І. М. Яремчук [16], які виконали ґрунтовні дослідження текстів малих форм (англомовної байки [1] і німецькомовної притчі [16]). Результати вищевказаних лінгвістичних праць слугували підґрунтям і сприяли нашому подальшому дослідженню.

Таким чином, огляд попередніх лінгвістичних джерел засвідчив, що англomовна притча під синергетичними кутом зору не досліджувалась узагалі, що наразі доводить актуальність роботи.

Постановка завдання. Метою наукової праці є визначення основних положень синергетики у застосуванні до дискурсу притчі та вивчення самоорганізації дискурсу притчі як системи.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо такі базові терміни синергетики, як самоорганізація дискурсу, поляризація, параметр порядку, аттрактор, репелер.

Услід за Л.С. Піхтовніковою вважаємо, що самоорганізація дискурсу не виникає незалежно від автора, він є одночасно і творчим конструктором дискурсу, і знаряддям аттракторів і репелерів цього дискурсу, які виникли до автора і незалежно від нього [7, с. 29].

Поляризація розглядається як протистояння актуальної інформації й оцінки, експліцитних та імпліцитних смислів [там само, с. 30].

За Л. С. Піхтовніковою, аттрактор – це унікальний набір параметрів і діапазон їх значень, які притягують до стійкого положення; тому репелер – набір параметрів та їх значень, які виводять самоорганізовану систему зі стану рівноваги в тому сенсі, що він уводить різні обмеження на свободу прагнення самоорганізованої системи до мети, до рівноваги [там само, с. 15–16].

Із синергетичної точки зору, автор тексту є суб'єктом, який задає цілі самоорганізованої системи. Він включається своїми параметрами в аттрактор самоорганізованої системи як особистість, що мислить як мовна особистість [там само, с. 16].

Згідно із синергетичними уявленнями, параметр порядку підкорює собі інші параметри системи і приводить їх діапазон змін відповідно до вимог аттракторів і репелерів [там само, с. 18].

Серед багатьох чинників синтезу дискурсу синергетичний підхід зосереджує увагу на головному факторі саморозвитку системи – зміні її

частин у протилежних напрямках, поляризації їх властивостей під час збереження загальних цілей і структури системи [8, с. 49]. Дослідниця справедливо вважає що, самоорганізована система будь-якої природи завжди має мету і обмеження на свою еволюцію. Вона виокремлює мету художнього дискурсу, зокрема породження і передання образної, естетичної інформації, що виражає знання про реальний світ, а також її авторську оцінку. Це положення релевантне і для дискурсу англomовної притчі. Для реалізації цієї мети в дискурсі притчі організовується змістовний комунікативний процес між адресатом і адресантом, а всередині дискурсу – між автором і персонажами.

Необхідність застосування положень синергетики під час вивчення еволюції дискурсу притчі є очевидним, оскільки поняття синергетики спеціально пристосовані до аналізу еволюції складних систем [6, с. 16], до яких ми відносимо і систему англomовної притчі.

Услід за Л. С. Піхтовніковою та С. Н. Корінь [5, с. 110–115] вважаємо, що загальна мета художнього дискурсу, зокрема дискурсу англomовної притчі, конкретизується у виборі автором провідних концепцій, персонажів, у плануванні художніх образів, у виборі мовних стратегій, авторських кодів та стилю. Однак автор змушений урахувати деякі обмеження під час реалізації своїх цілей: в англomовній притчі ними є мовна картина світу англійців і епохи, норми викладу, архетипи художніх жанрів і архетипи комунікантов, екстралінгвальні умови.

У синергетиці сукупність цілей системи (дискурс англomовної притчі) називається цільовим аттрактором. Ця назва відображає загальну функцію всіх цілей і підцілей, різномасштабної конкретизації – притягувати, акумулювати, обирати потрібну інформацію і структуру відповідно до заданої мети. Сукупність обмежень називається анти-аттрактором (репелером). Конкуренція цілей і обмежень, тобто аттракторів і репелерів, становить суть суперечливого, поляризованого партнерства під час створення художнього дискурсу [там само, с. 110–115].

Реалізатором поляризованих тенденцій є параметр порядку, організувальний відбір серед потенційних можливостей тих елементів дискурсу, які відповідають змісту цільового аттрактора і не порушують обмежень. Цей відбір проводиться на когнітивному, прагматичному і мовностилістичному рівнях. Індивідуально-авторська корекція відбору регулюється мовною картиною світу і мовною компетенцією автора [там само, с. 110–115].

Параметр порядку погоджує цілі й обмеження дискурсу, діючи самостійно, оскільки він притаманний природі дискурсу притчі незалежно від конкретного автора і конкретного зразка дискурсу. Справді, це узгодження є творчим процесом, а не підгонкою засобів вираження під стандарти й авторські цілі. Тут відбувається гра, діалог конкурентів (цілі і обмеження) і синергетичний процес узгодження без домовленості, оскільки з репелерами неможливо «домовитися», а авторські цілі – знизити. Виходом із положення є саморозвиток плану викладу, коли «дозволене» виражається в тексті вербально, а «недозволене» в підтексті [там само, с. 110–115].

Сучасні українські дослідження текстів малих форм із боку синергетики, зокрема англomовної байки [1] та німецькомовної притчі [16], засвідчують, що самоорганізація текстів малих форм відбувається за рахунок поляризації її тексту й підтексту, де активну роль відіграють явища надфразової єдності й актуального членування тексту. Автори погоджуються, що саме актуальне членування та надфразова єдність тексту на стилістичному рівні є фактором самоорганізації для виникнення в дискурсі нових смислів.

Актуальне членування тексту виявляє чергування тем, рем, дифузних зон, тобто чергування нових і попередніх повідомлень. Повідомлення відносяться до актуальної інформації, до самого тексту, а не до його підтексту [1, с. 184–185]. Самоорганізація на мовностилістичному рівні полягає в тому, що надфразова єдність дає можливість під час створення дискурсу повертатися до смислу попередніх фрагментів тексту, виявляючи їх додатковий смисл [16, с. 170–176]. Отже, на синергетичному ефекті базуються сатиричні коди та коди іносказання і прагматичний аспект текстів байки і притчі, а також і реалізація когніції, яка міститься в аттракторі [1, с. 168–181].

І. М. Яремчук у своїй науковій праці дослідила, що головною ознакою притчі є антитезність, яка породжується завдяки опозиціям: автологічний стиль – експресивність, виразність за рахунок лексико-синтаксичних засобів. Вона характеризує мову притчі як прозору, зрозумілу та виразну. Контраст між автологічністю мови та її виразністю залишається провідним стильовим феноменом притчі. Він породжує один комплекс стилістичних явищ, які максимально сприяють досягненню цілей притчі і мають синергетичну природу [16, с. 179–180].

Положення про те, що у байці текст протистоїть підтексту (опис подій, зрідка – вербальні

характеристики персонажів) протистоїть підтексту (алегорія, сатира, наявність образів-символів) [1, с. 184–185]. Таке протистояння тексту і підтексту є характерним і для дискурсу англomовної притчі. Проілюструємо це на прикладі тексту англomовної притчі.

Four Seasons of a Tree

There was a man who had four sons. He wanted his sons to learn not to judge things too quickly. So he sent them each on a quest, in turn, to go and look at a pear tree that was a great distance away. The first son went in the winter, the second in the spring, the third in summer, and the youngest son in the fall. When they had all gone and come back, he called them together to describe what they had seen. The first son said that the tree was ugly, bent, and twisted. The second son said no it was covered with green buds and full of promise. The third son disagreed; he said it was laden with blossoms that smelled so sweet and looked so beautiful, it was the most graceful thing he had ever seen. The last son disagreed with all of them; he said it was ripe and drooping with fruit, full of life and fulfillment. The man then explained to his sons that they were all right, because they had each seen but only one season in the tree's life. He told them that you cannot judge a tree, or a person, by only one season, and that the essence of who they are and the pleasure, joy, and love that come from that life can only be measured at the end, when all the seasons are up. If you give up when it's winter, you will miss the promise of your spring, the beauty of your summer, fulfillment of your fall (Режим доцмуну: <http://www.parablesite.com/>).

Одна з домінант смислу притчі – справедливе оцінювання та судження про предмет або людину – поляризується з другою домінантою смислу – об'єктивними висновками, які можна отримати тільки після ознайомлення з його повною картиною чи обставинами, дочекатися до кінця і не судити занадто швидко. Самоорганізація дискурсу притчі, зокрема конкретизація задуму автора, відбувається за рахунок художніх засобів, які він використовує для того, щоб донести соціально-значущу ідею. Автор знаходить наочний, репрезентативний приклад та символ у вигляді дерева груші. Батько просить свої синів описати дерево у різні пори роки. Проте після повернення кожен син мав своє уявлення про дерево, оскільки бачив грушу тільки у певну пору року. Автор за допомогою персонажів, подій і символів формує у читача напрями думок, так звані домінанти смислу притчі, які дозволяють йому зробити ємний особистісний висновок.

Конфлікт указаних домінант смислу виявляється в кульмінації притчі:

...you cannot judge a tree, or a person, by only one season, and that the essence of who they are and the pleasure, joy, and love that come from that life can only be measured at the end, when all the seasons are up.

Згідно з ідеями Л. С. Піхтовнікової та І. М. Яремчук, домінанти створюють напрямок пошуку й узагальнення смислу для адресата. Імовірно, він оберне такий смисл: завжди можлива несумісність між прагматикою та естетикою предметів, що слугують людині. Завдяки прикладу, наведеному в притчі, означені домінанти назавжди залишаються в адресата поляризованими. Особистісні смисли виникають у читача шляхом самоорганізації й узагальнення; в тексті притчі, у її експліцитному плані вираження ці смисли ще відсутні [11, с. 267]. Ми погоджуємося з авторами в тому, що узагальнені смисли виникають у притчі імпліцитно або у експліцитно висловленій моралі,

авторському резюме і є результатом попереднього тексту [там само, с. 267].

Зазначимо, що стильове наповнення дискурсу притчі проявляється у прагматичному інвентарі та стилістичних засобах, які реалізують коди притчі, призначені для узагальнення смислу та символізації, що витікають із простої ситуації, викладеної у притчі.

Таким чином, синергетична природа стилю англійської притчі реалізується у створенні й передачі автором глибоких етико-філософських ідей через ускладнений прагматичний інвентар і стилістичні засоби, які об'єктивуються в тексті.

Висновки і пропозиції. До перспектив подальшого дослідження відносимо поглиблений аналіз механізмів самоорганізації тексту притчі; детальне вивчення синергетичних характеристик на прагматичному та мовностилістичному рівнях англійської притчі. Перспективним напрямом також вважаємо вивчення композиції англійської притчі із синергетичної точки зору.

Список літератури:

1. Гончарук О. М. Англійська проза байка: прагматичний і когнітивний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Херсон, 2012. 231 с.
2. Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка: монография. Одесса: КП ОГТ, 2014. 399 с.
3. Домброван Т. И. Язык в контексте синергетики: монография. Одесса: КП ОГТ, 2013. 346 с.
4. Єнікеєва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця ХХ – початку ХХІ століть): автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.04. Київський національний лінгвістичний ун-т, 2011. 35 с.
5. Піхтовнікова Л. С., Коринь С. Н. Дискурс и метаметафора в синергетическом аспекте. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк. № 5. 2011. Частина 2. С. 110–115.
6. Піхтовнікова Л. С. Композиционно-стилистические особенности стихотворной басни (на материале немецких стихотворных басен 18 в.): дис. д-ра філол. наук: 10.02.04. Київ, 1992. 338 с.
7. Піхтовнікова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений: монография. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 180 с.
8. Піхтовнікова Л. С. Синергетический метод для исследования дискурсов прагматичном аспекте. Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. 2009. № 848. С. 48–52.
9. Піхтовнікова Л. С. Еволюція німецької віршованої байки (13–20 ст.): жанрово-стилістичні аспекти: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04; 10.01.05. Київ, 2000. 427 с.
10. Піхтовнікова Л. С. Синергія стилю байки: німецька віршована байка 13–20 ст.: монография. Харків: Бізнес Інформ, 1999. 220 с.
11. Піхтовнікова Л. С., Яремчук І. М. Дискурс притчі у синергетичному аспекті. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Острог: Національний університет «Острозька академія». Вип. 26. С. 266–270.
12. Приходько А. И. Лингвосинергетический подход к изучению ценностных представлений. Матеріали V Міжнар. наук.-метод. конф. «Ювілейні четверті Каразінські читання, присвячені 200-річчю Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Людина, мова, комунікація», (Харків, 2 листопада 2004 р.). Харк. нац. універ. ім. В. Н. Каразіна. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004. С. 152–153.
13. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск: Белая Е. А., 2013. 307 с.
14. Самарина В. В. Немецкоязычный рекламный дискурс: прагматический, когнитивный и лингвистический аспекты: дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харьков, 2010. 210 с.
15. Семенець О. О. Лінгвістична синергетика ідіолекту Євгена Маланюка: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ: НАН України. Ін-т мовознав. ім. О.О.Потебні, 2005. 36 с.

16. Яремчук І. М. Німецькомовна притча: лінгвостилістичний та прагматичний аспекти: автореф. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2013. 20 с.
17. Dombrovan T. Linguosynergetics: Language as a Synergetic System. European and Russian Literature: Modern Problems of Study: Monograph Series № 2 / [ed. by M. Asper]. Stuttgart: ORT Publishing, 2013. Vol. 2. P. 44–55.
18. Pichtownikowa L. Synergie des Fabelstils: Die deutsche Versfabel vom 13. 21. Jahrhundert. Ukrainische Beiträge zur Germanistik: Band 5. Aachen: Shaker Verlag, 2008. 322 S.
19. Pichtownikowa L. Synergetische Methode bei der Stiluntersuchung in Diachronie (anhand von Fabeltexten). Wort – Bedeutung, Sinn und Wirkung. Festschrift für Prof. Dr. habil. Oleksij Prokopczuk zum 70. Geburtstag; Herausgegeben von Mariola Smolinska. Slupsk, 2011. S. 155–165.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ СИНЕРГЕТИКИ В ПРИМЕНЕНИИ К ДИСКУРСУ ПРИТЧИ

В статье рассмотрены основные положения синергетики в применении к исследованию англоязычной притчи. Идентифицированы и выделены такие базовые термины синергетики, как самоорганизация дискурса, поляризация, параметр порядка, аттрактор, репеллер. Положено начало анализа механизмов самоорганизации дискурса притчи как системы. На примере проиллюстрированы доминанты смысла притчи, которые поляризуются. С синергетической точки зрения доминанты смысла притчи образуют оппозиции, которые являются движущей силой самоорганизации.

Ключевые слова: самоорганизация, поляризация, параметр порядка, аттрактор, репеллер.

FUNDAMENTAL OF SYNERGETICS AS APPLIED TO THE PARABLE DISCOURSE

The analysis of the self-organization mechanisms of the parable discourse as a system was initiated. The basic concepts of Synergetics are identified and highlighted. They are as follows: discourse self-organization, polarization, order parameter, attractor, repeller. The example illustrates the parable sense dominants that are polarizing. From the synergetic point of view, the sense dominant of the parable makes an opposition, which is a driving force of self-organization.

Key words: self-organization, polarization, order parameter, attractor, repeller.

Хома В. П.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ЛЕКСИЧНЕ НАПОВНЕННЯ КОНЦЕПТУ *SELF-ALIENATION* В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті висвітлено особливості вербалізації концепту SELF-ALIENATION в англо-мовній картині світу. На основі частотного аналізу виявлено основні лексеми-вербалізатори цього концепту. Вибрано та проаналізовано лексико-семантичні варіанти основних лексем, які експлікують концепт. Висвітлено словотвірний потенціал спільнокореневих слів і словосполучень у розкритті змісту концепту. Проаналізовано синонімічний та антонімічний ряди основних лексем-вербалізаторів концепту SELF-ALIENATION в англомовній картині світу.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт *SELF-ALIENATION*, лексема-вербалізатор, лексико-семантичний варіант, спільнокореневі слова, словосполучення, синоніми, антоніми.

Постановка проблеми. Когнітивний аспект вивчення мови залишається актуальним об'єктом дослідження серед вітчизняних і зарубіжних лінгвістів у XXI столітті. Дедалі частіше в центрі їхньої уваги перебуває зв'язок між мовою, дійсністю та свідомістю, що отримує вираження у відображеній у мові певній картині світу – комплексній системі поглядів і знань про людину та світ навколо, яка є загальноприйнятою для всіх носіїв конкретної мови. Основним елементом мовної картини світу вважається концепт, який вербалізується за допомогою комплексу лексичних одиниць.

Одним із конституентів англомовної картини світу є концепт *SELF-ALIENATION*, який стає особливо актуальним у сучасному суспільстві, що характеризується змінами в людській свідомості, поступовим фізичним і психологічним відокремленням у формі відчуження, суб'єктом якого є людина, позбавлена частини притаманних їй характерних рис. Такий стан особистості веде до самовідчуження, що характеризується як суперечністю людини із собою, так і відмежуванням її від соціуму. Результатом цих руйнівних процесів є водночас самотність людини та її подолання, а також нищення ідентичності особистості й рух до оновленої форми самототожності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами вивчення концептів у мовній картині світу займалися багато вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Ю. Апресян, С. Воркачов, І. Голубовська, П. Денисов, В. Жайворонок, В. Карасик, О. Кубрякова, Л. Лисиченко, В. Мас-

лова, З. Попова, О. Селіванова, Б. Серебреніков, Ю. Степанов, Й. Стернін, А. Уфимцева, Н. Шведова, L. Weisgerber, A. Wierzbicka.

Незважаючи на те, що перші ґрунтовні дослідження мовної картини світу можна зустріти вже у В. Гумбольдта та його послідовників (Л. Вітгенштейна, Л. Вайсгербера, Й. Тріра та інших), цей мовний феномен залишається не досить вивченим і термінологічно сформульованим. Загалом можна погодитись із З. Поповою в тому, що мовна картина світу – це сукупність уявлень народу про дійсність, які зафіксовані в одиницях мови на певному етапі розвитку, а також комплекс мовних засобів, у яких відображено особливості етнічного сприйняття світу [2, с. 5].

Оскільки кожна мова відображає індивідуальний характер народу, мовна картина світу кожної нації є унікальною та відмінною від інших. Мовну картину світу формують значення всіх одиниць мови, які утворюють її сукупний семантичний простір [1, с. 61]. Інакше кажучи, вона складається переважно зі слів і словосполучень, які по-різному структуровані в межах певного семантичного поля тієї чи іншої конкретної мови [3, с. 110]. Концепт є універсальним феноменом, використання якого уможливило визначення особливостей будь-якої національної мовної картини світу. Таким чином, незважаючи на свою універсальність, концепт *SELF-ALIENATION* має різну лексичну наповненість у межах кожної національної мови.

Постановка завдання. Відповідно, завдання нашого дослідження полягає в тому, щоб розкрити особливості лексичного наповнення концепту

SELF-ALIENATION в англomовній картині світу шляхом виокремлення й систематизації основних лексичних складників цього концепту.

Виклад основного матеріалу. Аналіз лексичного складу концепту бере початок від виявлення лексем, за допомогою яких цей концепт вербалізується в мовній картині світу. Як і будь-який концепт, *SELF-ALIENATION* має досить розгалужену структуру, що складається з великої кількості лексичних експлікацій одиниць, визначення яких трапляються найчастіше в основних тлумачних словниках англійської мови, таких як «Cambridge English Dictionary Online» [6], «Collins English Dictionary» [7], «Dictionary.com» [9], «Longman Dictionary of Contemporary English Online» [11], «The Merriam-Webster Dictionary» [18], «Oxford Dictionary Online» [15], «Macmillan English Dictionary» [12].

Лексемами, які найповніше репрезентують концепт *SELF-ALIENATION*, є іменники *alienation* і *self-alienation* та дієслово *to alienate*. За результатами частотного аналізу цих слів на матеріалі вищезазначених лексикографічних джерел бачимо, що основною лексемою-вербалізатором цього концепту є іменник *alienation* (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Частотність лексем *self-alienation*,
alienation та *to alienate***

Джерело	<i>self-alienation</i>	<i>alienation</i>	<i>to alienate</i>
Cambridge	-	2	2
Collins	-	5	3
Dictionary.com	-	5	4
Longman	-	2	2
Merriam-Webster	2	2	3
Oxford	1	4	3
Macmillan	-	3	3
Всього	3	23	20

У результаті ознайомлення з етимологією зазначених лексем ми виявили, що наприкінці XIV століття в англійській мові іменник *alienation* («передача власності») з'явився з двох джерел – давньофранцузького *alienacion* та латинського *alienationem* (називний відмінок від *alienatio*) у значенні «передача, відмова, відокремлення» як найменування дії, від кореня слова *alienare* («відсторонювати») [9; 14]. На початку XV століття іменник *alienation* набув додаткового значення «втрата розумових здібностей, психічний розлад, божевілля» від другорядного значення латинського слова *alienare* («звести з розуму» (звідси – *psyciamp*)) [9; 14].

Разом із появою іменника *alienation* наприкінці XIV століття у вжиток введено дієслово *to alienate* у формі *to alien* («відсторонювати, відчувувати від чогось»), яке бере початок від латинського *alienare* й давньофранцузького *aliener* та в сучасній англійській мові вживається переважно в поетичному і юридичному значеннях. З 1540-х років це дієслово набуває своєї звичної форми *to alienate* у значенні «відсторонювати (коли йдеться про почуття чи уподобання)», яку воно запозичило в латинського дієприкметника минулого часу *alienare* («ставати чужими, розлучатися; відсторонювати, спричиняти конфлікт») [14].

У межах нашого дослідження варто зауважити, що іменник *alienation* та дієслово *to alienate* мають спільне етимологічне джерело – латинське слово *alienus* («що належить іншій особі чи іншому місцю»), яке у свою чергу є похідним від слова *alius* («другий, ще один, відмінний»), що бере початок від праїндоевропейського кореня **al-* («за, поза, над») [9; 14].

Перша згадка про лексему *self-alienation* датується 1648 роком у значеннях «the act or process of causing oneself to become alienated from others» та «a sense of detachment from or a lack of awareness of one's own thoughts, emotions, or identity» («акт чи процес змушування когось відсторонитися від інших»; «відчуття відчуженості від (необізнаності у) власних думок, емоцій чи особистості» (переклад наш – В. Х.)) [18].

У результаті розгляду цих сем основних тлумачних словників англійської мови та групування їх за значеннями можна виокремити основні лексико-семантичні варіанти (далі – ЛСВ) лексеми *alienation* за частотністю їх вживання, що подано в дужках, зокрема:

– ЛСВ 1: the feeling of not being part of a particular society, place, or group (5);

– ЛСВ 2: (law) the transfer of property, as by conveyance or will, from one person to another (5);

– ЛСВ 3: the process of causing or making someone to become indifferent or hostile and less willing to help or support you or agree with you (4);

– ЛСВ 4: the act of turning away, transferring, or diverting; estrangement (3);

– ЛСВ 5: (psychiatry) a state of depersonalization or loss of identity in which the self seems unreal, thought to be caused by difficulties in relating to society and the resulting prolonged inhibition of emotion (2);

– ЛСВ 6: a withdrawing or separation of a person or a person's affections from an object or position of former attachment (1);

– ЛСВ 7: (*statistics*) *the lack of correlation in the variation of two measurable variates over a population* (1);

– ЛСВ 8: (*in Marxist theory*) *a condition of workers in capitalist economy, resulting from a lack of identity with the products of their labour and a sense of being controlled or exploited* (1);

– ЛСВ 9: *an effect sought by some dramatists, whereby the audience remains objective and does not identify with the actors* (1).

Таким чином, найбільш частотними ЛСВ є тлумачення лексеми *alienation* як «відчуття неприналежності до певної громади, місця чи групи» (ЛСВ 1) та як юридичний «перехід власності від однієї особи до іншої на основі дарування чи заповіту» (ЛСВ 2), що свідчить насамперед про широкий діапазон значень як самої лексеми, так і концепту *SELF-ALIENATION* у науковому дискурсі. Інші ЛСВ лексеми *alienation* виявилися хоч і менш частотними, проте не менш важливими для розуміння суті цього концепту.

Дефініції ще однієї лексеми-вербалізатора аналізованого концепту – *self-alienation* – подано в двох тлумачних словниках англійської мови [15; 18], у яких виокремлено основні ЛСВ цієї лексеми, зокрема:

– ЛСВ 1: *the act or process of causing oneself to become alienated from others*;

– ЛСВ 2: *a sense of detachment from or a lack of awareness of one's own thoughts, emotions, or identity*;

– ЛСВ 3: *the process of distancing oneself from one's own feelings or activities, such as may occur in mental illness or as a symptom of emotional distress*.

Наведена вибірка ЛСВ лексеми *self-alienation* дає змогу простежити особистісну сторону концепту *SELF-ALIENATION*, яка розуміється як внутрішня відстороненість особи від навколишнього світу (ЛСВ 1, ЛСВ 2), а також як результат психоемоційного виснаження чи хворобливого стану (ЛСВ 3).

Згідно з проведеним частотним аналізом лексема *to alienate* демонструє високу репрезентативність у словниках англійської мови. За частотністю їх вживання (у дужках) можна виокремити такі основні ЛСВ зазначеної лексеми:

– ЛСВ 1: *to cause or make someone become indifferent, unfriendly, unsympathetic, or hostile* (5);

– ЛСВ 2: (*law*) *to transfer or convey the ownership of property rights to another person or group* (5);

– ЛСВ 3: *to cause someone or a group of people to become unfriendly or unwilling to help or support you or agree with you* (3);

– ЛСВ 4: *to make someone feel that they are different and don't belong to a particular place group* (3);

– ЛСВ 5: *to cause or make (someone) to be withdrawn, diverted or isolated from the objective world* (3);

– ЛСВ 6: *to turn away; transfer or divert* (2).

Отже, значення найбільш частотних ЛСВ цієї лексеми є «змусити когось стати байдужим, непривітним, черствим або ворожим» (ЛСВ 1) та «передати чи подарувати власність на майнові права іншій особі чи групі осіб» (ЛСВ 2), що також розширює сферу вживання концепту *SELF-ALIENATION* в англомовному дискурсі.

Водночас наведені лексеми жодним чином не вичерпують словотвірний потенціал концепту. Для того щоб продемонструвати широкі можливості його лексичної вербалізації, проаналізуємо багатшаровий пласт похідних (спільнокорених) слів і словосполучень, які він охоплює.

Так, для кращої ілюстрації продуктивності дериваційного процесу в межах концепту *SELF-ALIENATION* на матеріалі 13 словників (загальна вибірка – 35 слів) ми вибрали 15 спільнокорених слів, які найчастіше в них трапляються (у дужках зазначена частота вживання): *alien* (13), *inalienable* (12), *alienable* (10), *alienism* (10), *alienist* (10), *alienated* (9), *alienage* (9), *alienor* (9), *alienee* (9), *unalienable* (7), *alienating* (4), *alien-enemy* (4), *unalienated* (4), *alienator* (4), *alienability* (3) [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 15; 17; 18; 19].

Як бачимо, концепт *SELF-ALIENATION* містить досить значну кількість спільнокорених слів, утворених від кореневої морфеми *alien-*. Так, сфера вживання таких слів охоплює поняття, пов'язані, зокрема, з особою й статусом іноземця, передачею чи відчуженням майна, медичною галуззю, а також загальноживані слова. Водночас, окрім звичних для розуміння понять, цей концепт містить випадки досить рідкісних у вживанні лексичних одиниць, а саме: *alienia* «відсутність дратівливості», *realienation* «повторне відчуження», *inalienableness* «невідчужуваність», *alienesque* «що натякає на чужинця, іноземця», *alieniloquy* «незв'язна чи непрямая розмова», *alien-like* «схожий на чи характерний для іноземця, чужинця», *alienigenate* «іноземного походження (про людей)», *alienicola* «чужоземний, нетутешній (про рослини)».

Ще один продуктивний пласт лексичних репрезентантів концепту *SELF-ALIENATION* становлять словосполучення, оскільки вони ще більше розширюють межі його використання. Так, з опертям на словникові статті 12 лексикографічних джерел англійської мови можна виокремити

такі найуживаніші словосполучення (у дужках вказана частота вживання): *illegal alien* (8), *alienation of affections* (7), *alien resident* (7), *alienation clause* (3), *nonresident alien* (3), *mental alienation* (2), *alien born* (2), *alien friend* (2), *alieni juris* (2) [4; 5; 6; 7; 8; 9; 11; 12; 15; 17; 18; 19].

Як бачимо, у словосполученнях у досить стислому вигляді містяться ЛСВ, які суттєво збагачують словотвірний потенціал концепту та фокусуються на більш повному розкритті й деталізації значень цих лексичних одиниць, зокрема, у юридичній, медичній і політичних сферах їх уживання.

Наявність синонімів та антонімів лексем-вербалізаторів істотно доповнює зміст концепту, а їх кількість свідчить про значущість концепту в англомовній картині світу. Зокрема, наявність у структурі концепту великої кількості синонімів є однією з його визначальних характеристик. Так, за даними «Power Thesaurus», налічується 716 синонімів лексеми *alienation* та 509 синонімів лексеми *to alienate* [16], що підкреслює вагомість вибраного нами концепту.

Синонімічний ряд лексеми *alienation* утворюють такі слова: *estrangement, insanity, division, breach, separation, disaffection, difference, coolness, divorce, detachment, hostility, unfriendliness, solitude, aloofness, schism, indifference, isolation, conveyance, withdrawal, enmity, dissociation, movement, fissure, variance* тощо [16]. Отже, ця лексема характеризується такими лексичними ознаками, як «відстороненість», «розрив», «божевілля», «розмежування», «відокремлення», «розходження», «розлука», «байдужість», «самотність», «ізолюваність», «анулювання» та «передача (майно, прав)».

До синонімів лексеми *to alienate* тезаурус відносить такі: *estrangle, disunite, divide, separate, part, convey, dissociate, isolate, segregate, antagonize, uncouple, disconnect, eject, wean, expel, repel, insulate, sequester, sever, surrender, oust, exclude, evict, withdraw, upset, distance, set apart* тощо [16]. Відповідно, основними характерними ознаками зазначеної лексеми є «відчужувати», «відокремлювати», «розлучати(ся)», «відділяти», «роз'єднувати», «передавати (майно, права)»,

«ізолювати», «позбавляти», «анулювати» та «виключати».

Крім того, нами виявлено один синонім лексеми *self-alienation – depersonalization* [17] «деперсоналізація, позбавлення індивідуальності», який виявився досить точним у відображенні характерних ознак концепту загалом і цього слова зокрема.

Окрім високопродуктивного синонімічного ряду, за допомогою якого репрезентується аналізований концепт, його лексеми-вербалізатори також володіють вагомою кількістю антонімів. Так, «Power Thesaurus» виокремлює 122 антоніми лексеми *alienation* та 127 антонімів лексеми *to alienate* [16].

Антонімічний ряд лексеми *alienation* утворюють такі слова: *attachment, loyalty, sympathy, togetherness, friendliness, agreement, closeness, sanity, connection, mental health, nearness, liaison, community, soundness, engagement, rationality* тощо [16]. Лексичні ознаки цієї лексеми – «відданість», «близькість», «взаєморозуміння», «здоровий глузд», «домовленість» та «спільнота».

Антонімами лексеми *to alienate* є такі словоформи: *unite, conjoin, accommodate, join, reconcile, harmonize, disarm, assemble, be friendly, reunite, compile, marry, endear* тощо [16]. Вони характеризуються лексичними ознаками «об'єднувати», «урегульовувати», «примиряти», «збирати», «возз'єднувати», «поєднувати(ся) у шлюб» та «вселяти любов».

Висновки і пропозиції. Проведене нами дослідження дає змогу дійти висновку про те, що експлікація концепту *SELF-ALIENATION* є важливим механізмом виявлення особливостей національної картини світу англомовного суспільства. Про це, зокрема, свідчить велика кількість лексичних одиниць, що вербалізуються в багатоплановому пласті спільнокоренових слів і словосполучень, а також синонімів та антонімів, які актуалізують концепт у мовній свідомості носія мови та роблять його концептологічно значущим.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні й розкритті потенціалу концепту *SELF-ALIENATION* в англомовній культурній картині світу.

Список літератури:

1. Кубрякова Е., Демьянков В., Панкрац Ю., Лузина Л. Краткий словарь когнитивных терминов. М.: Наука, 1997. 148 с.
2. Попова З., Стернин И. Язык и национальная картина мира. Воронеж: Истоки, 2002. 595 с.
3. Уфимцева А. Роль лексики в сознании человеком и формировании языковой картины мира. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. С. 108–116.
4. ABBYY Lingvo x3. Electronic dictionary. 2008.
5. American Heritage Dictionary of the English Language. URL: <https://ahdictionary.com/> (дата звернення: 19.11.2018).

6. Cambridge English Dictionary Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 21.11.2018).
7. Collins English Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english> (дата звернення: 21.11.2018).
8. Definitions.net. URL: <https://www.definitions.net/definition/> (дата звернення: 21.11.2018).
9. Dictionary.com. URL: <https://www.dictionary.com/> (дата звернення: 21.11.2018).
10. Farlex Partner Medical Dictionary. URL: <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/alienation> (дата звернення: 21.11.2018).
11. Longman Dictionary of Contemporary English Online. URL: <https://www.ldoceonline.com/> (дата звернення: 21.11.2018).
12. Macmillan English Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/> (дата звернення: 21.11.2018).
13. Online English Synonym Dictionary. URL: <http://www.synonymy.com/synonym.php> (дата звернення: 23.11.2018).
14. Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/> (дата звернення: 23.11.2018).
15. Oxford Dictionary Online. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/> (дата звернення: 21.11.2018).
16. Power Thesaurus. URL: <https://www.powerthesaurus.org/alienation/synonyms> (дата звернення: 22.11.2018).
17. TheFreeDictionary.com. URL: <https://www.thefreedictionary.com/> (дата звернення: 21.11.2018).
18. The Merriam-Webster Online Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/> (дата звернення: 21.11.2018).
19. Vocabulary.com. URL: <https://www.vocabulary.com/dictionary/alienation> (дата звернення: 21.11.2018).

ЛЕКСИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ КОНЦЕПТА SELF-ALIENATION В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ КАРТИНЕ МИРА

В статье рассмотрены особенности вербализации концепта SELF-ALIENATION в англоязычной картине мира. Исходя из результатов частотного анализа выделены основные лексемы-вербализаторы данного концепта. Отобраны и проанализированы лексико-семантические варианты основных лексем, эксплицирующих концепт. Рассмотрен словообразующий потенциал однокоренных слов и словосочетаний с целью раскрытия смысла концепта. Проанализированы синонимический и антонимический ряды основных лексем-вербализаторов концепта SELF-ALIENATION в англоязычной картине мира.

Ключевые слова: языковая картина мира, концепт SELF-ALIENATION, лексема-вербализатор, лексико-семантический вариант, однокоренные слова, словосочетания, синонимы, антонимы.

LEXICAL REPRESENTATION OF SELF-ALIENATION CONCEPT IN THE ENGLISH LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

The article deals with the peculiarities of SELF-ALIENATION concept verbalization in the English language picture of the world. On the basis of the frequency analysis, the key lexemes-verbalizers of the concept are singled out. The lexico-semantic variants of the key lexemes representing the concept are selected and analyzed. Word-building potential of root words and word combinations are explicated in order to reveal the sense of the concept. Synonymic and antonymic sets of the key lexemes-verbalizers of SELF-ALIENATION concept in the English language picture of the world are analyzed.

Key words: language picture of the world, SELF-ALIENATION concept, lexeme-verbalizer, lexico-semantic variant, root words, word combinations, synonyms, antonyms.

РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.133.1:339.138(083.7)

Демчук Н. М.

Львівський торговельно-економічний університет

МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ КОРПУСУ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ЛЕКСИКИ МАРКЕТИНГУ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано термінологічний корпус маркетингу та застосовано два основні методи його структурування – тематичну класифікацію та концептуальне представлення з урахуванням ключових етапів і процесів взаємодії суб'єктів та об'єктів маркетингової діяльності. У межах мікроконтексту досліджується багаторазове використання терміна в типовій професійній комунікації, що сприяє закріпленню в ньому інформації функціонального характеру.

Різні види синонімів дають змогу з-поміж великої кількості смислів слова реалізувати один, спрямований на уточнення чи диференціацію значення або його відтінків, оскільки в лексичних одиницях чи формах граматичних категорій поряд із денотативною інформацією фіксуються також прагматичні компоненти (оцінність, експресивність, емотивність). З огляду на те, що термінологія маркетингу містить як терміни, що вже існували раніше (семантичний зміст більшості яких було модифіковано), так і маркетингові терміни, організація її корпусу може допомогти у відборі термінологічної лексики з метою її подальшого опису й закріплення за певною галуззю науки.

Ключові слова: корпус термінів, контекстуальні категорії, структурування термінів, концептуальне представлення, тематична класифікація, прагматичні зв'язки.

Постановка проблеми. Зазвичай термінографічні дослідження базуються на аналізі спеціалізованих текстів, створених шляхом накопичення документів конкретної галузі. Відтепер стало можливим зібрати весь масив наявної інформації в електронному форматі. Використання цифрових текстів і засобів, за допомогою яких можна довідатися ту чи іншу інформацію, значно полегшує роботу термінографа. Відтак спеціалізований текст є насамперед вагомим акумулюванням термінів та слугує виявленню лексичних одиниць, які становлять частину словника конкретної галузі науки чи техніки.

Постановка завдання. Мета дослідження – розглянути нові методи організації термінологічних даних, зокрема, у галузі маркетингової діяльності (далі – МД). Оскільки термінологія МД утворилася не з «нульового рівня», то завданням термінознавства є аналіз наявного термінологічного матеріалу та виявлення сучасних тенденцій

у його формуванні. Корпус лексики маркетингу не досить проаналізовано, хоча його базовими термінами послуговуються фахівці з економіки та інших сфер.

Аналіз досліджень і публікацій. У роботі ми поділяємо позицію щодо питань термінології таких відомих лінгвістів: І. Думбrevяну, О. Смирницького, С. Халіфман, Н. Штейнберг, J.-L. Chiss, M. Grevisse, A. Lehmann, M.-C. L'Homme та інших.

Виклад основного матеріалу. Спеціалізовані тексти надають термінам своєрідне підтвердження, тобто доказ їх існування й фактичного використання фахівцями, при цьому засвідчують частоту використання конкретного терміна та його важливість у відповідній сфері [12, с. 120–122].

Роботу з популярними французькими періодичними виданнями «L'expansion», «Ça m'intéresse», «Courrier international», «Le Nouvel observateur», навчально-методичною літературою спрямовано на дослідження контексту, що дало змогу виокре-

мити основні поняття МД та сприяло поясненню й уточненню розумінню її термінів. Загальний аналіз контексту терміносистеми підтвердив доцільність застосування макро- й мікроконтексту. Відтак мікроконтекст обмежується функціональним втіленням змісту термінологічної одиниці та визначається системними закономірностями формування лексичних і граматичних значень (*fonctions du packaging* «функції пакування», *critères de segmentation* «критерії сегментування»), тоді як макроконтекст необхідний для розкриття поняття, яке іменує той чи інший термін, охоплює конкретну ситуацію застосування терміна, а саме сукупність культурних і соціальних умов, що визначають увесь його смисловий і мовний комплекс [3, с. 35–38], наприклад: *Pour les catégories de produits peu impliquantes, le packaging crée l'attention du consommateur pour la marque et est susceptible de la rendre sympathique afin de déclencher l'achat, comme, par exemple, les Pom'Potes de Materne* [7, с. 23]. Завдяки макроконтексту виявлено ознаки, на підставі яких відносимо той чи інший термін до терміносистеми МД: *affichage sur mobilier urbain* «розміщення афіш на міському транспорті», *agence médias* «рекламна агенція», *axe de communication* «напрямок комунікації» [17].

Підмова маркетингу, з одного боку, має спільні ознаки зі звичайною мовою, а з іншого – відрізняється від неї, оскільки містить таку лексику: 1) спеціально визначену для забезпечення МД; 2) властиву лише цій терміносистемі; 3) уточнюючу та таку, що конкретизує формулювання її термінів.

Для терміносистеми МД характерні два основні методи структурування термінів – *тематична класифікація*, необхідна під час відбору термінів із метою їх подальшого опису й закріплення в підмові, та *концептуальне представлення*, яке ґрунтується на знаннях у цій галузі та базується на побудові ієрархічних зв'язків між «цілим» і його частинами.

О. Смирницький вважає, що тематична класифікація слів є тематичною класифікацією їх значень. Однак в одному й тому ж значенні те чи інше слово може належати до різних семантичних галузей, які виокремлюються згідно із цією класифікацією (або внаслідок багатства й різнобічності свого значення, або в результаті його спільності та розтяжності). Як вказує мовознавець, тематична класифікація слів, тобто їх значень, у тому вигляді, у якому її більшою мірою уявляють, є подвійною за своєю основою. З одного боку, слова (значення) об'єднуються тому, що предмети та явища, яких вони зазвичай стосуються, у той чи інший спосіб

пов'язані між собою в дійсності або ж уявляються пов'язаними; саме тому відповідні слова (значення) часто трапляються в контексті, а складені з них групи можна назвати контекстуальними. З іншого боку, різні слова (значення) групуються на основі наявності загального моменту в самому їх змісті [6, с. 176–178]. Наприклад, лексичні одиниці *base de sondage* «база опитування» та *enquêter, sonder* «опитувати» логічно віднести до однієї семантичної галузі, адже опитування здійснюють, проводять. Типовим випадком є об'єднання слів, які виражають різні видові поняття, зі словом, що виражає відповідне родові поняття. Групи, утворені в такий спосіб, називають логічними, як у такому прикладі: *droguerie* (f) «торгівля товарами особистої гігієни», *magasin de cosmétique* «косметичний магазин», *magasin d'optique* «магазин-оптика», *parapharmacie* «парааптека», *parfumerie* (f) «парфумерія», *pharmacie* (f) «аптека», *magasin de prothèses auditives* «магазин слухових протезів», *salon de coiffure* «перукарня», *salon d'esthétique* «салон краси» логічно об'єднати в сектор продажу товарів і послуг для особистого догляду під назвою *commerce d'hygiène beauté santé*.

Велика кількість логічних груп входять до складу тих чи інших контекстуальних категорій. На нашу думку, тематична класифікація необхідна також для уникнення повтору лексики в банку термінологічних даних. З позиції тематичної класифікації терміносистема МД ділиться на дві основні групи – *Environnement du marketing* «Маркетингове оточення» та *Étapes du marketing* «Етапи маркетингової діяльності». Концептуальний підхід спостерігаємо в особливостях функціонування прямого маркетингу через встановлення індивідуальних і чітко визначених контактів між підприємством та його потенційними клієнтами, а також через його розподіл на Етапи прямого маркетингу та Інструменти прямого маркетингу [8, с. 45–46], які схематизовано в наведених нижче таблицях 1 і 2.

Концептуальне представлення полягає в аналізі ієрархічних зв'язків (жанрових і специфічних), тобто зв'язків між «цілим» та його частинами. Якщо тематична класифікація стосується конкретної галузі, то концептуальна передбачає узгоджене поєднання знань, що дає підстави вважати її близькою до тих чи інших лексико-семантичних зв'язків. Для лексичної системи характерне існування семантичних ієрархічних парадигматичних відношень, названих Ж. Ліонсом гіпонімією [9, с. 188–190]. Гіпонімія є типовим явищем будь-якої фахової мови та безпо-

Таблиця 1

Етапи прямого маркетингу (*Étapes de marketing direct*)

Етапи	Тип діяльності
1. <i>S'implanter (v)</i>	<i>Envoi de mailing, de catalogues haut de gamme.</i>
2. <i>Défricher (v), concevoir (v)</i>	<i>Constitution de fichiers. Acquisition de fichiers. Location de fichiers. Segmentation de fichiers. Couponning-presse, bus-mailing, télévision.</i>
3. <i>Prospecter (v)</i>	<i>Qualification. Prise de rendez-vous. Informations-guides. Marketing téléphonique. Mailing.</i>
4. <i>Négociier (v)</i>	<i>Envoi devis-projets-recommandations. Courriels.</i>
5. <i>Vendre (v)</i>	<i>Vente à distance (VAD). Services commandes multi-options.</i>
6. <i>Suivre (v)</i>	<i>Appels de courtoisie. Services consommateurs, Enquêtes de satisfaction. Ventes complémentaires (attachés commerciaux sédentaires).</i>
7. <i>Fidéliser (v)</i>	<i>Club clientèle. Services consommateurs. Parrainage.</i>

Таблиця 2

Інструменти прямого маркетингу (*Outils de marketing direct*)

Методи	Тип діяльності
<i>Outils de prospection</i>	<i>Fichiers. Mailing. Couponning. Marketing téléphonique. Marketing par Internet. Médias de marketing direct.</i>
<i>Outils de présentation</i>	<i>Brochures. Catalogues. Échantillons. Essais.</i>
<i>Outils de relance</i>	<i>Mailing. Téléphone. Internet.</i>
<i>Outils d'accompagnement</i>	<i>Guides. Services consommateurs. Messageries.</i>
<i>Outils de conclusion</i>	<i>Multiplication des possibilités des modes et moments de commande. Attachés commerciaux sédentaires. Catalogues.</i>
<i>Outils de suivi</i>	<i>Services clients. Hot-line. Mailing. Club.</i>

середньо дотична до створення класифікацій, оскільки термін, на думку О. Ахманової, становить частину термінологічної системи лише в тому разі, коли до нього можна застосувати класифікуючу дефініцію [13, с. 327] – *per genus proximum et differentiam specificam*. Гіпонімія слугує важливим засобом для опису різних груп окремих семантичних категорій, а також усього масиву лексики. Гіпонім охоплює всі семантичні складники гіпероніма, а також одну або декілька додаткових (у маркетингу, наприклад, *tests de concept* «тестування концепту», *tests de produit* «тестування товару», *tests de nom* «тестування марки товару», *tests d'emballage* «тестування упакування», *tests de prix* «тестування цін», *tests d'impact en linéaire* «тестування реакції потенційних покупців на лінійне представлення товару», *tests publicitaires* «тестування рекламних засобів»). Наведені термінологічні словосполучення є гіпонімами, тобто виразниками родового поняття стосовно гіпероніма *test (m)*, оскільки кожен із них – це тест, за допомогою якого визначають реакцію споживача на ту чи іншу змінну змішаного маркетингу завдяки притаманним лише цьому тесту складникам (концепту, ціні, рекламним засобам).

Зазвичай гіперонім має два й більше гіпоніми, які називаються співгіпонімами (*co-hyponymes*).

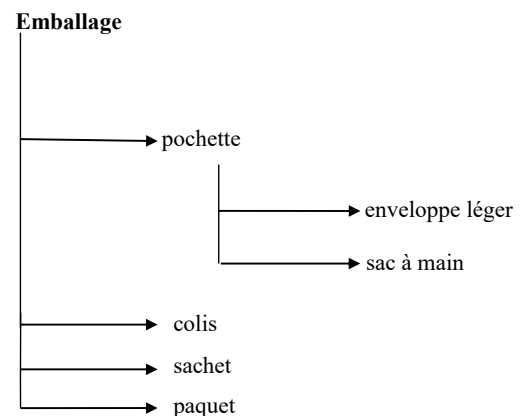

Рис. 1. Співгіпоніми «emballage (m)»

На рисунку проілюстровано, що *paquet (m)* «пакет», *colis (m)* «пакунок», *sachet (m)* «мішечок», *pochette (f)* «файл» є співгіпонімами одного гіпероніма *emballage (m)*, де загальною є спільна функція пакування, а наведені приклади – пакувальний матеріал. Між вказаними типами категорій існує субординація, яка виражає більш складний об'єктивний зміст і кожного разу глибше проникнення в пізнання суті речей (різновидом *pochette* є *enveloppe léger* «легка обгортка, конверт» та *sac à main* «сумочка»). Гіпонімічний тип дефініції полягає в переліченні термінів, залежних від гіпероніма, тобто в поділі загальних концептів

на менш загальні. Така дефініція схожа на таксонімію, у межах якої можливий зв'язок екстралінгвістичного (прагматичного, культурного) характеру. У маркетингу до таксонімічних зв'язків можна віднести класифікацію за певними ознаками гіпонімів *avantage* (m) «перевага», *atout* (m) «козир», *argument commercial* «комерційний аргумент» до гіпероніма *argument de vente* «аргумент продажу», як це відображено на рисунку 2. Зв'язок між *avantage*, *atout* та *argument commercial* є таким же, як і між *argument commercial* та *argument de vente*. Його називають транзитивним, оскільки термін-гіпонім (предмет, явище) має обов'язково той же характер, що і його гіперонім. Інакше кажучи, будь-який елемент, узятий на будь-якому рівні ієрархії, є рівноцінним стосовно елемента вищого рівня, а отже, може його замінити.

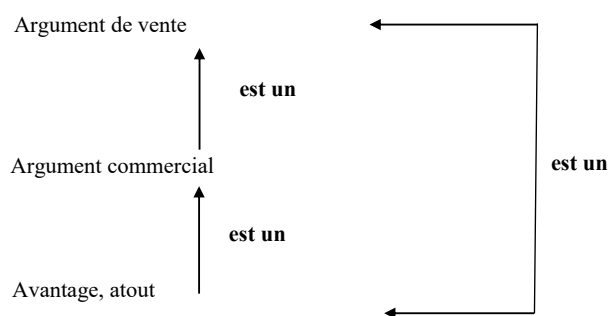

Рис. 2. Таксономія та її рівні

Синонімію вважають одним із найважливіших видів парадигматичних зв'язків. Зазначаючи можливість і здатність предмета мати дві, три й більше назв, В. Лейчик вказує на причини цього явища: складність самого предмета, виявлення його нових ознак і властивостей у процесі розвитку суспільства, різні погляди на цей предмет, що зумовлює появу нових його найменувань у різних стилях. З огляду на це виникають різні види подвійної (потрійної) номінації [4, с. 99–103]. У мовленнєвих ситуаціях одночасна номінація з'являється в тексті, коли одне й те ж слово чи термін вживається декілька разів, наприклад:

La Citroën C3 Pluriel peut être décrite par un ensemble de caractéristiques techniques et commerciales, comme toutes les voitures actuellement sur le marché (longueur, largeur, hauteur, motorisation). Mais son positionnement vient de quelques caractéristiques véritablement distinctives par rapport aux autres automobiles: modularité très importante par rapport aux dimensions du véhicule, organisation intérieure etc. – «Citroën C3 Pluriel можна описати за допомогою технічних і комерційних

характеристик, як і всі автомобілі на сучасному ринку (довжина, ширина, висота, механічні дані). Однак для його позиціонування досить декількох критеріїв, які вирізняють цей автомобіль з-поміж інших: високий рівень модульності щодо розмірів транспортного засобу, внутрішня організація тощо» [10, с. 101].

Лексеми *voiture*, *automobile*, *véhicule* позначають той же предмет – авто марки *Citroën C3 Pluriel*.

У французькій терміносистемі маркетингу наявні два типи синонімів – морфологічні (варіантні) та лексичні, на що вказують приклади зі словника П. Мадрі. *Морфологічна синонімія* водночас є показником динамізму й стійкості морфології, тобто у випадку стабільності певного функціонального типу лексеми в ній можуть відбуватися внутрішні зміни та переміщення; зокрема, зменшення чи збільшення кількості морфем свідчить про морфологічні зрушення в мові та про перенесення центру ваги з одного варіанта на інший [11, с. 54–57], наприклад: *décisionnaire* (m) = *décideur* (m) «особа, яка приймає рішення»; *client*, -e (m, f) = *clientèle* (f) «особа чи група осіб, які здійснюють покупку» [17]. До того ж частотність моделі не завжди збігається з її продуктивністю, саме тому ці два поняття не варто ототожнювати: *emballage* (m) може замінитися неологізмом *embellage* (m) «захисне пакування товару»; *consommatisme* (m) має еквіваленти *consommation* (f) та *consommérisme* (m) «організація із захисту прав споживачів» [16].

Найбільш представленою та функціонально різноманітною в цій підмові є *лексична синонімія*, що являє собою спільну семантичну сутність, наприклад: *prescripteur* (m) = *incitateur* (m) = *influenceur* (m) = *préconisateur* (m) – *personne dont l'opinion exerce une influence sur la décision d'achat* «особа, яка впливає на процес придбання товару»; *magasinage* (m) = *chalandage* (m) = *lèche-vitrines* (m) – *pratique récréative consistant à découvrir différentes offres de produits, en vue d'un éventuel achat* «розвага задля вивчення пропозицій із метою придбання товару» [16].

Трапляються так звані нюанси значення термінів, які маркують дещо різний смисл, незважаючи на близькість їх властивостей. Цей тип Д. Лотте називає *відносними синонімами* – коли смисли співпадають частково [5, с. 22]. Наприклад, терміни *impôt* (m) – *taxe*, *droit subvenus aux dépenses publiques* «сума, стягнута під час сплати державних виплат», синонімами якого є *droit* (m) і *taxe* (f) «сплата, податок», вважають абсолютними синонімами, що означають «податок», тоді як поді-

бні за своєю сутністю *contribution* (f) – *part payée par chacun dans une dépense* «частка, яку сплачує кожен у загальній сумі», *cotisation* (f) – *somme pour couvrir une dépense commune* «сума на погашення загальної витрати» поряд із *prélèvement* (m) – *règlement automatique d'une somme* «автоматичне стягнення суми», *redevance* (f) – *somme versée à échéances déterminées* «сума до погашення у визначений термін» є відносними синонімами, оскільки їх лише ототожнюють із погашенням суми боргу, однак суть виплати дещо відрізняється [15].

Стилістична синонімія включає функціональні синоніми, які вирізняються стилістично (*directeur artistique* = *chef décorateur* = *concepteur graphique* «головний дизайнер»), та експресивно-смыслові синоніми, які, за В. Виноградовим, різняться додатковими конотаціями, наприклад: *chèque sans provision* «чек без поповнення» = *chèque en bois* «чек «з дерева», тобто неоплачений (водночас є метафорою); *consommateur* (m) «споживач» та *utilisateur final* «кінцевий користувач» [2, с. 3–10; 14].

Багаторазове використання терміна в типовій професійній комунікації сприяє узуальному закріпленню в ньому інформації функціонального характеру. Поступове підсилення значення шляхом нарощування відмінностей стилістичного порядку (*simplement fortunés* – *nouveaux riches* – *super-riches* – *ultrariches* – *fabuleusement riches*) спостерігаємо в таких реченнях:

Les nouveaux riches japonais avaient dû quitter le marché de l'art, alors que l'économie de leur pays plongeait dans la crise. – «Японські багатії змушені залишити ринок творів мистецтва через поглиблення економічної кризи в країні»; *Le marché de l'art se divise entre un cercle restreint d'acheteurs ultrariches.* – «Ринок творів мистецтва розділений між обмеженим колом надбагатих покупців»; <...> *il y a le fossé entre ceux qui sont simplement fortunés et ceux qui sont fabuleusement riches.* – «<...> існує прірва між багатими і неймовірно багатими»; *L'art a actuellement la faveur des super-riches.* – «Сьогодні мистецтво є привілеєм надзвичайно багатих» [18].

Як постає з наведеного, слово набуває прагматичної маркованості на рівні системи мови [1, с. 3–10].

Зазвичай прагматичні компоненти супроводжують семантичні на всіх етапах формування семантичного потенціалу мовного знака. Власне оцінність, експресивність, емотивність та інші

елементи фіксуємо поряд з інформацією денотативного характеру в лексичних одиницях або формах граматичних категорій в таких прикладах:

Courrier international: Les clients examinent les marchandises proposées par les commerçants ambulants. – «Клієнти розглядають товар, запропонований вуличними торговцями»; *J'ai été victime d'une agression verbale pour avoir empêché un marchand ambulant d'exposer sa marchandise devant la boutique.* – «Я став жертвою словесного нападу вуличного торговця через те, що завадив йому розмістити товар перед магазином»; *Ces vendeurs clandestins qui ne payent ni taxes ni loyer concurrencent les commerçants du circuit officiel.* – «Ці торговці не платять ані податків, ані оренди й конкурують з офіційною торговою мережею» [18].

Вони вказують на те, що оцінний елемент терміна дає змогу визначити його ціннісне значення та відповідність стандартам, прийнятим у суспільстві, оскільки висловлюють ставлення суспільства до цієї категорії: *commerçants ambulants* – торговці, які дешевше продають товар на вулиці; *vendeurs clandestins* – торговці, які перешкоджають роботі оточуючих магазинів. Інакше кажучи, ідеться про присутність двох чи більше одиниць в одному контексті (*la co-occurrence*) [19]. Наприклад, у маркетингу частіше використовують термін *sondage par segment* «сегментне опитування» порівняно з його еквівалентами *sondage par grappe* та *sondage par fichiers*. Схоже явище спостерігаємо в інших сферах: у праві *annulation d'un contrat* «анулювання договору» функціонує поряд із *révocation d'un contrat*, *résiliation d'un contrat*, *action en nullité d'un contrat* – термінологічними варіантами, запропонованими тим же контекстом.

Висновки і пропозиції. Таким чином, створення термінологічного корпусу, який містить як терміни, що вже існували раніше, так і терміни, властиві маркетингу, наділяє терміносистему рисами самостійності й неповторності. Відтак терміносистему маркетингової діяльності розглядаємо як систему термінів, здатну функціонувати автономно в умовах конкретної професійної ситуації й комунікації та використовувати базові концепти для деталізації сутності досліджуваних явищ. При цьому виявлені особливості термінів маркетингу можуть скласти основу для подальших наукових пошуків у галузі когнітивної лінгвістики та створити підґрунтя для аналізу й опису інших терміносистем, що перебувають у стані формування.

Список літератури:

1. Азнаурова Э. Очерки по стилистике слова. Ташкент, 1973. 405 с.
2. Виноградов В. Вступительное слово. Вопросы терминологии. М.: Академия наук СССР, 1961. С. 3–10.
3. Колшанский Г. Контекстная семантика. М.: Наука, 1990. 104 с.
4. Лейчик В. Люди и слова. М.: Наука, 1982. 176 с.
5. Лотте Д. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. М.: АН СССР, 1961. 158 с.
6. Смирницкий А. Лексикология английского языка. М., 1956. 260 с.
7. Darpy D. Le marketing. Paris: Dunod, 2010. 124 p.
8. Desjardins Ch. Le marketing direct en actions. Paris: Les Éditions d'Organisation, 1995. 215 p.
9. Lyons J. Linguistique générale. Paris: Larousse, 1970. 384 p.
10. Demeure C. Marketing. Aide-memoire. 6-e ed. Paris: Dunod, 2008. 400 p.
11. Lehmann A., Martin-Bertlet F. Introduction à la lexicologie. Sémantique et morphologie. Paris, 2000. 201 p.
12. L'homme M.-C. La terminologie: principes et techniques. Montréal: Les presses de l'Université de Montréal, 2008. 278 p.
13. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966. 486 с.
14. Binon J., Verlinde S., Dyck J. et d'autres. Dictionnaire d'apprentissage du français des affaires. Paris: Didier, 2000. 710 p.
15. Dictionnaire de la langue française / la réd. de C. Delamarche. Paris: Hachette, 1994. 1266 p.
16. Madry P. Dictionnaire pratique du commerce. Bruxelles: De boeck, 2009. 286 p.
17. Brassart U., Panazol J.-M. Lexique du marketing et techniques commerciales. Paris: Hachette, 1992. 239 p.
18. Courrier International. 2015. № 1280; Courrier International. 2015. № 1281.
19. Cooccurrence. URL: <https://fr.wikipedia.org/wiki/Cooccurrence> (дата звернення: 21.12.2016).

**МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ КОРПУСА СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОЙ ЛЕКСИКИ
МАРКЕТИНГА ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ**

В статье проанализирован терминологический корпус маркетинга и применены два основных метода его структурирования – тематическая классификация и концептуальное представление с учетом ключевых этапов и процессов взаимодействия субъектов и объектов маркетинговой деятельности. В рамках микроконтекста исследуется многократное использование термина в типичной профессиональной коммуникации, что способствует закреплению в нем информации функционального характера.

Различные виды синонимов помогают среди большого количества смыслов слова реализовать один, способствующий уточнению либо дифференциации значения или его оттенков, поскольку в лексических единицах или формах грамматических категорий наряду с денотативной информацией фиксируются также прагматические компоненты (оценочность, экспрессивность, эмотивность). Учитывая то, что терминология маркетинга включает как термины, существовавшие ранее (семантический смысл большинства которых был модифицирован), так и термины маркетинга, организация ее корпуса может помочь в отборе терминологической лексики с целью ее дальнейшего описания и закрепления за определенной отраслью науки.

Ключевые слова: корпус терминов, контекстуальные категории, структурирование терминов, концептуальное представление, тематическая классификация, прагматические связи.

**METHODS OF CORPUS' ORGANIZATION IN A SPECIALIZED MARKETING VOCABULARY
IN FRENCH**

The article analyzes the terminological marketing corpus and two main methods of its structuring are used, thematic classification and conceptual representation taking into account the key stages and processes of interaction between subjects and objects of marketing activity. Within the microcontext the multiple use of the term in a typical professional communication is investigated, which causes the fixation of the information of functional nature in it.

The different types of synonyms are singled out, when among a large number of the words, only one meaning is implemented, designed to specify/differentiate its meaning or shades, because in lexical units or forms of grammatical categories along with the denotative information also the pragmatic components are fixed (evaluation, expressiveness, emotiveness). Considering that marketing terminology includes both terms, that have been already existed before (the semantic meaning most of which have been modified) and marketing terms, the organization of its corpus can help with the selection of terms in order for further descriptions and pinning to a specific branch of science.

Key words: corpus terms, contextual categories, terms structuring, thematic classification, conceptual representation, pragmatic connections.

Кузьменко Н. В.

Дніпровський державний технічний університет

НОВІТНІ ПІДХОДИ У ВИКЛАДАННІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті проаналізовано новітні підходи до викладання французької мови студентам філологічного напрямку. Увагу зосереджено на інтерактивному підході, інформаційних та ігрових технологіях, змішаному навчанні, методах проєктів, спільного навчання, інтегрованого прискорювального навчання. У кінцевому підсумку зазначається ефективність перелічених складників, спрямованих на розвиток комунікативних здібностей студентів, їхньої активності, мислення, творчих здібностей та здатності до самонавчання.

Ключові слова: французька мова, підхід, студент, навчання, комунікація.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток соціально-економічних відносин між різними країнами вимагає від сучасного фахівця глибоких знань у своїй сфері спеціалізації, що само передбачає підвищення відповідальності під час підготовки майбутніх фахівців, не є винятком і філологи.

Сьогодні цікавість до вивчення іноземних мов із кожним роком зростає. Завдання навчання французької мови як другої іноземної полягають у тому, щоб навчити мові як засобу міжкультурного спілкування, виховати толерантне ставлення до культури інших країн, збагатитися загальнолюдськими цінностями. Посилення соціокультурного компонента в сучасному освітньому процесі підвищує роль іноземної мови як джерела знань про свою і франкомовні країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання різних підходів у викладанні іноземних мов досліджувалися як вітчизняними, так і закордонними науковцями. Серед вітчизняних варто назвати праці Г. Бернецької [1], Н. Боряк [2], О. Тарнопольського, Т. Шавви [3]. Серед іноземних учених зазначимо М. Барфеті, С. Бейкер, Дж. Бергмана [4].

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати сучасні підходи до викладання французької мови майбутнім спеціалістам філологічного напрямку, виявити їхні переваги порівняно із традиційними підходами та технологіями.

Виклад основного матеріалу. У педагогіці термін «підхід» розуміють як сукупність принципів, що визначають стратегію навчання або виховання. Кожен принцип регулює вирішення

конкретних проблем, що виникають в процесі навчання, а їх взаємодія – вирішення основних його суперечностей [5, с. 33].

Отже, вихідним змістом поняття «підхід» є певна ідея, концепція чи позиція, сукупність принципів, що зумовлює дослідження, організацію того чи іншого явища, процесу, наприклад, процесу навчання іноземній мові.

Підхід до навчання, щодо методики навчання іноземним мовам, належить до однієї з базисних методичних категорій, з позицій якої розглядаються всі інші явища і процеси, пов'язані з таким навчанням. До основних методичних категорій прийнято відносити: підхід, загальний метод, принципи, систему навчання, цілі, зміст, методи-способи, прийоми, засоби навчання та навчально-виховний процес. Основною метою навчання іноземним мовам є оволодіння студентами комунікативними вміннями в усіх видах мовленнєвої діяльності, розвиток їхньої здатності користуватися мовою як засобом спілкування, тобто практичне оволодіння іноземними мовами, тому завдання викладача – вибрати такі методи навчання, які дозволили б кожному студенту виявити свою активність [6, с. 32].

Викладання студентам-філологам французької мови як другої іноземної – не завжди легке завдання. Спрощує процес те, що студент вже розуміє, що таке іноземна мова. Проте під час навчання новій мові варто подавати матеріал так, щоб не заплутати студента, не викликати острах за те, що перша іноземна мова, яка вже йому відома, не полегшить вивчення другої іноземної. Допомогти у вирішенні цього питання покликані

інноваційні підходи, технології та методи викладання французької мови як другої іноземної.

Між традиційними і сучасними підходами та технологіями навчання спостерігаються відмінності. За традиційних підходів і технологій у центрі навчання – викладач, суть навчання – передача знань (фактів), студенти відіграють пасивну роль на заняттях.

Сучасні ж підходи та технології навчання засновані на таких положеннях: у центрі навчання – той, хто навчається; роль викладача – навчити вчитися; в основі навчальної діяльності – співробітництво; ті, хто навчаються, відіграють активну роль у навчанні; суть навчання – розвиток комунікативної компетенції студентів і здатності до самонавчання.

Пропонуємо проаналізувати сучасні підходи, технології та методи навчання, виділити ключові моменти, які впливають на формування мовних компетенцій студентів.

У комунікативному підході основна увага приділяється комунікативним, а не граматичним структурам. За такого підходу вчитель виступає більше фасилітатором і зосереджує увагу на усному мовленні [7, с. 220]. Завдання полягає в тому, щоб студенти спілкувалися французькою, навіть якщо і з помилками.

Наведемо приклади урізноманітнення використання комунікативного підходу.

Рольова гра. Дозвольте студентам розіграти будь-яку реальну ситуацію. Наприклад, один із можливих варіантів – купівля їжі, але складність у тому, що купувати треба не в одному магазині, це змусить студентів згадати лексику за темою «Магазини», назви різних видів продуктів і товарів, питання про ціну тощо.

Дізнайтеся більше про колегу. Ще один корисний спосіб практикувати цей метод полягає в тому, щоб студенти дізналися більше один про одного, ставлячи один одному запитання. Наприклад, студенти могли б поставити такі питання, як: “Aimes-tu aller au cinéma?”, “Quel sport préfères-tu?”, “Préfères-tu le thé ou le café?”. Це підштовхує до змістовного спілкування.

Інформаційні технології передбачають використання таких технічних засобів навчання, як: аудіо-, відеотехніка, комп'ютер, інтерактивні дошки. Але сьогодні, у добу загальної комп'ютеризації, варто поєднати комп'ютер та інтернет-ресурси. Це дозволить як відпрацювати основні аспекти мови (лексику, граматику, фонетику), так і розвивати різні види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, письмо, гово-

ріння); створює умови для отримання необхідної студентам інформації (зокрема, країнознавчої); підвищує мотивацію до вивчення іноземної мови; сприяє розширенню кругозору студентів. За використання комп'ютера й інтернета в роботі на уроці створюється модель реального спілкування, тим самим реалізуються такі принципи, як комунікативність, інтерактивність та автентичність, вирішується основне завдання – розвиток комунікативної культури студентів.

Очне навчання розвиває навички спілкування і соціалізації. Електронне – дисциплінує і прискорює процес здобуття знань. Теоретики і практики педагогічної науки вважають, що в майбутньому ці освітні моделі утворять тандем. Таке поєднання можна назвати *blended learning* [8].

Термін *blended learning* зародився в корпоративному середовищі. Ще наприкінці минулого століття закордонні корпорації підвищували кваліфікацію співробітників без відриву від виробництва шляхом прослуховування компакт-дисків і перегляду відеофільмів. Ідею підхопили бізнес-школи, слухачі яких – люди зайняті і не можуть багато часу витратити на заняття.

Blended learning – це освітня концепція, що комбінує традиційне навчання з дистанційними та онлайн-методами. У перекладі з англійської *blend* – «змішувати», це дієслово передає суть даної моделі. Студент здобуває знання як очно, під час спілкування наживо з одногрупниками і педагогами, так і самостійно, з використанням сучасних інформаційних технологій.

Це не звичайні заняття в класі: частину матеріалу студент освоює вдома за допомогою комп'ютерних технологій. Це не дистанційна освіта, де студент практично не отримує допомоги від педагога і з'являється в університеті тільки для складання іспитів. І це не навчання сам на сам із комп'ютером: потрібно бути частиною групи і розвиватися разом із нею.

Термін *blended learning* активно вживається після виходу книги “The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs” Кертіса Бонка і Чарльза Грехема. Хоча в спеціальній літературі трапляються інші, дещо змінені назви («гібридне навчання» – “hybrid learning”, «комбіноване навчання» – “mixed-model instruction”, «інтегроване», або «веб-розширене навчання» – “web-enhanced instruction”), зміст один.

Змішане навчання – це поєднання традиційної й електронної освіти, що увібрало найкраще з обох форм. Виділяють шість моделей інтеграції змішаного навчання.

Face-to-Face Driver. Матеріал передається від учителя до студентів на очних заняттях у класі. Електронні ресурси використовуються лише для закріплення і поглиблення знань.

Online Driver. Студент дивиться вебінари, вирішує онлайн-завдання, проходить інтернет-тестування, тобто освоює матеріал віддалено. Але за необхідності може зустрітися з викладачем і проконсультуватися з незрозумілих питань.

Flex model. Основна частина програми подається онлайн. Педагог є координатором, відстежує складні для розуміння теми, щоб потім обговорити їх на очному занятті в групі або індивідуально.

Rotation model. Очне й онлайн-навчання чергуються: спочатку студенти засвоюють матеріал самостійно через Інтернет, потім, разом із викладачем, у класі, і навпаки.

Self-blend. Учні проходять програму як зазвичай. Коли ж окремі предмети більше цікавлять, то з них можна брати додаткові онлайн-заняття.

У чистому вигляді ці моделі застосовуються рідко. Зазвичай їх комбінують. Наприклад, *Face-to-Face* із *Flex*: крім відвідування занять, студенти самостійно навчаються онлайн, а незрозумілі моменти обговорюють потім із педагогом.

У змішаного навчання є безліч переваг. Гнучкість освітнього процесу. У ньому може бути задіяна будь-яка кількість учителів і студентів. Педагоги можуть давати майстер-класи, водночас перебувати за межами аудиторії, оскільки використовувати електронні навчальні матеріали можна в будь-який час і з будь-якого місця.

Відкритість навчання. Вирішуючи завдання на комп'ютері, складно списати або зіткнутися з упередженістю. Також комунікаційні технології дозволяють студентам і педагогам постійно підтримувати зворотний зв'язок, а значить, краще розуміти один одного.

Індивідуальний підхід. Викладачі можуть варіювати темп та обсяги освоєння навчального матеріалу залежно від особистісних якостей учнів. А комбінування різних моделей дозволяє кожному студенту розвиватися саме в тому напрямі, який йому цікавий.

Розвиток самостійності. Студент повинен ефективно розпоряджатися своїм часом, вміти планувати і бути дисциплінованим.

Підвищення мотивації. Багато сучасних людей користуються гаджетами і сервісами. У XXI ст. люди бажають не просто навчатися, а хочуть, щоб навчання було інтерактивним і цікавим, тому із задоволенням беруть участь у вебінарах, дискусіях на форумах, освоюють різні програми.

Навчаючи за допомогою гри, ми навчаємо не так, як нам зручно дати матеріал, а як студенту зручно і природно його взяти.

Ігри можна поділити на підготовчі (фонетичні, орфографічні, лексичні та граматичні) і творчі (ігри для розвитку основних видів мовленнєвої діяльності). Тобто ігрові форми дозволяють к відпрацьовувати основні аспекти мови (лексичку, граматику, фонетику), так і розвивати основні види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, письмо, говоріння) [9, с. 56].

Застосовуючи ігрові технології, ми реалізуємо принципи комунікативності, ситуативності та функціональності. Тобто відбувається спілкування в проєктованих нами ситуаціях, що імітують реальні.

Застосування ігор на уроках розвиває комунікативні здібності, веде до зняття мовного бар'єра, розвиває компенсаторні вміння, тобто вміння виходити зі становища нестачі іншомовних засобів спілкування, підвищує мотивацію та розвиває творчі здібності.

Метод проєктів – це сукупність дій студентів у визначеній послідовності для досягнення поставленої мети, яка повинна завершитися цілком реальним, відчутним практичним результатом, оформленим тим або іншим чином [10].

Основне призначення методу проєктів полягає в наданні учням можливості самостійного здобуття знань у процесі вирішення практичних завдань або проблем, що потребує знань з різних предметних областей. Викладачеві в межах проєкту відводиться роль розробника, координатора, експерта, консультанта.

Спільне навчання – це метод, який допоможе студентам мати мотивацію до навчання, надалі навчатися із захопленням. Студенти працюватимуть у малих групах і матимуть проєкт або завдання, які потрібно виконати. Викладач буде виконувати функції фасилітатора та стежити за тим, наскільки добре вони працюють у парі або групі, щоб виконати поставлене завдання [11, с. 40].

Прикладом може бути завдання «Таємниця казки». Студентам пропонується казка "*Cendrillon*" («Попелюшка»). Студенти діляться на групи по п'ять осіб, їм пропонується обрати собі по персонажу з казки (Попелюшка, зла мачуха, потворні сестри, принц). Ідея полягає в розкритті злочину: треба відповісти на питання «хто вкрав кришталевий черевичок?». Кожен персонаж матиме набір запитань (французькою мовою) та питатиме інших, щоб дізнатися, хто винний. Наприклад,

чи можна захистити себе від невизначеності? Кожен студент ставить запитання і через певний проміжок часу кожна група повинна бути готова представити свої висновки.

Використання французьких фільмів та телебачення у викладанні є чудовим методом покращити чотири мовні навички.

Сайт *Cinema français FLE* містить 18 фільмів, для аналізу яких надаються конкретні питання та теми для вивчення до і після перегляду (з відповідями), також теми, ідеї для обговорення тощо. Інші частини сайту містять історію французького кіно, кіножанрів, вікторини та діалоги з популярних фільмів [12].

Використання постерів фільмів сприяє розширенню словникового запасу та поліпшенню аналітичних навичок. Можна попросити студентів (у групах – від 2 до 4 осіб) описати те, що вони бачать на постері стрічки “*La Vie en Rose*”, на плакаті (або фото). Запитання можуть бути такі: яку людину ви бачите; що розповідає плакат про жанр фільму; на постері зображення вдень чи вночі; зображення показує приміщення всередині чи зовні?

Веб-сайт телеканалу TV5MONDE має розділ меню *Langue française: découvrir le français, apprendre le français, enseigner le français та parlons français, c'est facile* [13].

Découvrir le français має цифрову бібліотеку, в якій міститься велика кількість французької літератури, словник та розділ із короткими відео. Короткі відеокліпи дають поняття про використання прикметників, дієслів, іменників із завданнями.

Apprendre le français має кілька підрозділів. *Première classe* містить 134 відеокліпи з багатьма вправами для різних рівнів. TCF (*Test de connaissance du français*) дає можливість студентам практикувати мовні навички під час підготовки до іспиту DELF.

Enseigner le français також має кілька підрозділів:

– *7 jours sur la planète* надзвичайно ефективний для навчання вміння слухати та розуміти, а також для поліпшення словникового запасу. Це короткі, 30-хвилинні відео з новинами з усього світу (із субтитрами французькою), до яких заповнені розроблені вправи;

– *Musique: Paroles de clip* представляє відеокліпи сучасних французьких артистів із розробленими завданнями, а також тексти пісень;

– *Éducation aux médias* містить журналістську тематику та словник;

– *Parlons français, c'est facile!* – це останній розділ, в якому є короткі відеоролики із вправами, транскрипцією й іграми.

Метод інтегрованого прискорювального навчання (АІМ) розроблений наприкінці 90-х рр. Венді Максвелл, французьким викладачем у Канаді, для прискорення вільного оволодіння мовою на початкових рівнях її вивчення. Цей підхід допомагає вивчати лексику зоровим та слуховим способами, тому важливе використання театру, літератури та музики [14].

Словниковий запас студентів збільшують за допомогою жестів, а потім демонструють контекстну виставу із вживанням тих самих слів. Це закріплює знання, дозволяє студентам запам'ятовувати контекст, наводити власні приклади. Зазначимо декілька завдань.

Шаради. Студент бере папірець, на якому написано завдання (наприклад, *lire un journal, manger au restaurant, faire du vélo*). Потім студент показує цю дію, а його однокласники мають вгадати французьке дієслово/фразу.

Відомі люди. Попросіть студентів (у групах) скласти список із чотирьох чи п'яти відомих осіб ХХ ст. Після цього вони мають пояснити, чому вони обрали саме цих персон.

Французький рецепт. Студенти повинні представити на занятті французький рецепт. У групах їм доведеться показати потрібні інгредієнти, а потім удавати, що готують блюдо. Це допоможе розвитку не тільки усного мовлення, але і вивченню словника та граматики.

Висновки і пропозиції. Важливим є те, щоб в центрі підходів, технологій та методів навчання лишався студент, викладач зміг навчити його вчитися, покласти співробітництво в основу навчальної діяльності, а студент відігравав активну роль у навчанні. Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що сьогодні багато сучасних підходів, методів і технологій викладання іноземної мови (як із використанням інформаційних технологій, так і без них). Важливим завданням викладача під час навчання французької мови є вміння ефективно скористатися ними, щоб розвивати комунікативні здібності студентів, їхню активність, мислення, творчі здібності, здатність до самонавчання, підвищувати мотивацію до подальшого вивчення іноземної мови.

Список літератури:

1. Бернацька Г. Нові стратегії у викладанні французької мови професійного спрямування. Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». 2017. Вип. 42. С. 318–326.
2. Боряк Н. Комунікативний метод навчання граматики французької мови у вищому навчальному закладі. Вісник Черкаського університету. 2016. № 16. С. 12–17.
3. Шавва Т. Методика викладання французької. К., 2007. 128 с.
4. Bergmann J. The Flipped Class: Myths vs. Reality. The Daily Riff. 2013. URL: <http://www.thedailyriff.com/articles/the-flipped-class-conversation-689.php> (дата звернення: 23.11.2018).
5. Кузьмінський А., Омеляненко В. Педагогіка: підручник. К., 2007. 447 с.
6. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. С. Ніколаєва. К., 2003. 273 с.
7. Стойко С. Реалізація комунікативного підходу в навчанні іноземних мов. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. 2011. Вип. 85. Серія «Педагогічні науки». С. 220–223.
8. The glossary of education reform. URL: <http://edglossary.org/blended-learning/> (дата звернення: 23.11.2018).
9. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / упоряд. Л. Галіцина. К., 2005. 128 с.
10. Дорофєєва О. Проектна методика як ефективний засіб вивчення іноземної мови. Національний університет «Острозька академія»: науковий блог. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2012/proektna-metodyka-yak-efektyvnyj-zasib-vyvchennya-inozemnoji-movu/> (дата звернення: 23.11.2018).
11. Hordienko N., Lomakina L. Teaching EFL to Mixed-Ability Classes: Strategies, Challenges, Solutions. National Technical University of Ukraine “Kyiv Politechnic Institute”. Advanced Education. 2015. 3-d Edition. P. 39–43.
12. Apprendre le français avec le cinéma français. URL: <http://www.cinemafrancais-fle.com> (дата звернення: 23.11.2018).
13. TV5MONDE: TV international francophone: Info, Jeux, Programmes TV, Météo, Dictionnaire. URL: <http://www.tv5monde.com> (дата звернення: 23.11.2018).
14. AIM Language Learning – Teach the way your students learn. URL: <http://www.aimlanguagelearning.com> (дата звернення: 23.11.2018).

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СТУДЕНТОВ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

В статье проанализированы современные подходы к преподаванию французского языка студентам филологического направления. Внимание сосредоточено на интерактивном подходе, информационных и игровых технологиях, смешанном обучении, методах проектов, совместного обучения, интегрированного ускоряющего обучения. В конечном итоге отмечается эффективность перечисленных составляющих, направленных на развитие коммуникативных способностей студентов, их активности, мышления, творческих способностей и навыков самообучения.

Ключевые слова: французский язык, подход, студент, обучение, коммуникация.

MODERN APPROACHES IN FRENCH LANGUAGE TEACHING FOR STUDENTS OF PHILOLOGICAL SPECIALTIES

The article analyzes modern approaches in French language teaching for students of philological direction. Attention is focused on an interactive approach, information and gaming technologies, blended learning, project methods, collaborative learning, accelerative integrated learning. In the final analysis the effectiveness of these components aimed at the development of students' communicative abilities, their activity, thinking, creative abilities and self-learning ability is noted.

Key words: French language, approach, student, learning, communication.

ТЮРКСЬКІ МОВИ

УДК 811.512.161'272

Польова О. С.

Київський національний лінгвістичний університет

ТЮРКСЬКА МІФОЛОГІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО МЕТАФОРИЗАЦІЇ В ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті досліджено метафори турецьких політичних діячів, навіяні сюжетами з тюркської міфології. Увагу зосереджено на метафорах, корелятами для яких послуговували міфічні істоти, персонажі та явища природи. Багатий фактичний матеріал дав можливість виокремити метафоричну модель «СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЙСНІСТЬ – це МІФОЛОГІЧНИЙ СВІТ». Аналіз фреймів та слотів у межах моделі показує, що тюркська міфологія впливає на процес формування уявлень турків про навколишню дійсність, важлива роль у якому належить метафорі. У результаті засвідчено, що метафори, навіяні сюжетами з тюркської міфології, можуть мати як позитивні, так і негативні конотації.

Ключові слова: метафора, метафорична модель, політичні промови, джерело метафоризації, конотація, тюркська міфологія.

Постановка проблеми. Міфологія (як невід’ємна частина будь-якої культури) істотно впливає на мову. На думку Л. В. Калашнікової, «міф і мова тісно переплітаються одне з одним, оскільки їм притаманна спільна концептуальна форма – метафоричне мислення» [1, с. 96]. Водночас єдність метафори й міфу полягає в інтуїтивному баченні спорідненості між різними явищами та об’єктами, а також у багатозначності, що потребує не так розуміння, як тлумачення. Використання міфологічних сюжетів (як джерела метафоризації в політичному мовленні) зумовлене можливістю реалізувати інтенції мовця та змодельовати у свідомості реципієнта навколишню дійсність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню метафори (як засобу відображення в мові національної культури) присвятили свої праці такі лінгвісти, як В. А. Маслова [2], А. П. Чудінов [3], К. А. Каша [4], Л. В. Калашнікова [1] та інші вчені. Проте слід зазначити, що тюркська міфологія ніколи не досліджувалася як джерело метафоризації в публічному мовленні турецьких політиків, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Постановка завдання. Основна мета статті – виявити та дослідити метафори, що ґрунтуються

на асоціаціях політиків, суспільно-політичних явищ та процесів із міфічними персонажами, істотами, явищами природи тощо.

Виклад основного матеріалу. У метафорі відбивається не цілісний міф, а міфологема, тобто важливий для міфу персонаж або ситуація [1, с. 38]. Асоціації з міфічними персонажами, істотами, явищами, можуть характеризуватися як позитивними, так і негативними конотаціями, про що свідчать деякі фрейми і слоти в межах метафоричної моделі «СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЙСНІСТЬ – це МІФОЛОГІЧНИЙ СВІТ».

Фрейм 1. Тваринний світ. До цього фрейму входять такі слоти, як «Птахи» та «Звірі і плазуни».

Слот 1.1. Птахи. Міфологія у світогляді турків посідає другорядне місце, на відміну від релігійних вірувань, проте деякі міфологічні уявлення збереглися й дотепер; зокрема ті, що пов’язані зі світом тварин.

У міфології тюркських народів поширений міф про фантастичну істоту Сімург, або Фенікс, короля всіх птахів. У турецькій міфології цей птах відомий як Анка (тур. «Anka/ Zümrüdüanka»). Турецький дослідник Я. Чорухлу стверджує, що птах-фенікс, передбачаючи смерть, спалює

себе у власному гнізді й відроджується з попелу [2, с. 130]. Тому в метафоричному тлумаченні Фенікс, або Анка, символізує вічне оновлення, відродження, безсмертя тощо. Наприклад, депутат Д. Бахчелі порівняв із міфічним птахом Туреччину: «*Türkiye Anka Kuşu gibi küllerinden yeniden doğacaktır*» – «Туреччина відродиться з попелу, як птах Анка/ Фенікс». Таку ж метафору знаходимо у виступі колишнього прем'єр-міністра А. Давутоглу з нагоди річниці битви під Чанаккале: «*Modern Türkiye Cumhuriyeti bir felaketin külleri arasından Anka kuşu gibi yeniden ve daha güçlü bir şekilde doğabilmiştir*» – «Сучасна Турецька Республіка змогла відродитися з попелу цієї трагедії, як птах Фенікс, і стати сильнішою країною». Як бачимо, турецький вислів «Anka Kuşu gibi küllerinden yeniden doğmak» (досл. «заново народитися з попелу, як птах Фенікс») має переносне значення «повністю відродитися, пережити кардинальні зміни».

Дослідник тюркської міфології М. Ураз зазначає, що, крім птаха Анки, чарівним птахом також вважається птах Хумай (тур. «*Hüma kuşu*»), якого турки часто називають «*devlet kuşu*» (досл. «державний птах»), або «*sennet kuşu*» (укр. «райський птах») [3, с. 156]. Водночас Я. Чорухлу додає, що Хумай – це віщий птах, птах щастя, який наділяє могутньою владою людину, на яку він кидає свою тінь [2, с. 132]. У турецькій мові словосполучення «*devlet kuşu*» (укр. «державний птах») має переносне значення «неочікувана подія», а також є частиною фразеологізму «*başınadevletkuşukonmak*» (досл. «на голову сів державний птах»), що в метафоричному тлумаченні означає «досягти неочікуваного успіху» [4, с. 37]. Наприклад, у своєму непрямому зверненні до президента Р. Ердогана, на голову якого сіла куріпка під час одного з візитів до м. Різе, депутат Д. Бахчелі сказав: «*Bizi muhatap almış olsaydın, eğer Devlet Bahçeli'yi dinlemiş olsaydın, başına keklik değil, devlet kuşu konardı*» – «Якби ти звернувся до нас, якби послухав Девлета Бахчелі, ти б досягнув успіху (досл. тобі б на голову сіла не куріпка, а державний птах)». У висловленні політика реальний випадок із життя метафоризується, оскільки тут куріпка символізує невдачу, а державний птах – успіх.

У своїй праці М. Ураз також згадує про птаха-стерв'ятника (тур. «*akbaba*»), який поїдав трупи інших міфічних істот [3, с. 155]. У метафоричному плані зі стерв'ятником часто порівнюють жорстоких людей, здатних убивати й проливати чужу кров [5, с. 687]. Наприклад, депутат Д. Бахчелі називає стерв'ятниками представників інших політичних

партій, які недобросовісно ставляться до виконання своїх обов'язків: «*Akbabalar uçuyor etrafımızda, çakallar geziyor hisarlarımızda*» – «Навколо нас літають стерв'ятники і ходять шакали». А президент Р. Ердоган удається до такої метафори, засуджуючи діяльність терористичних організацій: «*Çevremizde sirtlanlar, üzerimizde akbabalar dolaşırken biz kendi aramızda kavgaya tutuşamayız*» – «Ми не можемо вести боротьбу одне проти одного тоді, як довкола нас ходять гієни і літають стерв'ятники».

Слот 1.2. Звірі і плазуни. У структурі національної когнітивної картини світу етносів Сходу моделлю світу є верблюд (тур. «*deve*»), оскільки у східній філософії небосхил асоціюється з горбом людського буття [6, с. 47]. Водночас у тюркській міфології верблюд символізує непохитність і мужність [3, с. 146]. У сучасній турецькій мові лексема «*deve*» входить до складу багатьох сталих виразів, що мають метафоричну природу. Наприклад, критикуючи своїх конкурентів, турецькі політики часто вдаються до фразеологізму «*deveyi hamuduyla utmak*» (досл. «проковтнути верблюда з усією упряжжю»), що в переносному плані означає «присвоїти чуже, заробити великі статки незаконним шляхом» [3, с. 301]. Отже, тут концепт ЧУЖИЙ актуалізується лексемою «верблюд»: «*AKP iktidarı 4.5 yılda deveyi hamuduyla yutan biryolsuzluk siyasetinin ve hirsinin zebunu oldu*» – «За 4,5 роки влада ПСР сильно захопилася власними амбіціями і корупцією, які допомогли їй чимало заробити (досл. які проковтнули верблюда з усією упряжжю)»; «*Bi 'deveyi hamuduyla yutma' misali her şeyi kendi elinde, iktidarı altında toplamak istiyor*» – «Цей приклад 'присвоєння чужого' (досл. ковтання верблюда з усією упряжжю) хоче тримати все у своїх руках, під своєю владою».

Турки можуть осмислювати поняття кількості як волосину чи вухо верблюда, про що свідчать сталі словосполучення «*devede kıl*» (досл. «волосина верблюда»), або «*devede kulak*» (досл. «вухо верблюда»), які мають переносне значення «дуже мало, мізерна кількість» [3, с. 300]: «*Bizim yaptığımız atamalar, bizden önceki dört hükümetin yaptığı atamaların yanında devede kulak kalır*» – «Ти, завдання, які ми виконуємо, – це ніщо (досл. вухо верблюда) порівняно з тими завданнями, які виконали чотири попередні правлячі верхівки»; «*Hatalarımız var ama icraat o kadar yoğun ki bu yoğun kazanımlar yanında hatalar devede kıl olarak bile gözüküyor*» – «Ми пропусаємося помилкою, але наша діяльність настільки продуктивна, що проти цих продуктивних дій наші помилки зда-

ються надзвичайно мізерними (досл. волосиною верблюда)».

У метафоричному плані верблюд може символізувати важку роботу, як у словосполученні «deveye hendek atlatmak» (досл. «гнати верблюда через рів»), тобто «намагатися виконувати надмірно важку роботу»: «*Türkiye sosyalist hareketinin kimi sektörleri Kürt hareketiyle ittifak yapmaktan kaçınmak için deveye hendek atlatırlar*» – «Деякі течії соціалістичного руху докладають максимальних зусиль (досл. женуть верблюда через рів) для того, щоб уникнути створення союзу з курдським рухом»; «*Bir sendikadan çıkıp kendi rızasıyla başka bir sendikaya geçmek için deveye hendek atlatmakl azım*» – «Треба докласти чималих зусиль (досл. гнати верблюда через рів) для того, щоб вийти з одного союзу і за власним бажанням перейти до іншого».

Не менш важливе місце в тюркській міфології посідають міфи про собак. Як стверджує Я. Чорухлу, у деяких тюркських народів собаку (тур. «körek») часто приносили в жертву під час похоронної церемонії, а отже, у тюркській космології ця тварина символізує смерть [2, с. 154]. Тому метафори, ґрунтовані на асоціаціях із собакою, у турецькій мові переважно мають негативні конотації. Наприклад, стале словосполучення «köreğin ağzına kemik atmak» (досл. «кинути собаці кістку»), що має переносне значення «змусити когось замовкнути якоюсь подачкою» [7, с. 566]: «*İktidar işsizliğe deva olmadı, çalışan işten attı, işyerlerini kapattı, emekliye köpeğe kemik atar gibi zam verdi*» – «Влада не пододала безробіттю, звільнила робітників, закрила підприємства, збільшила виплати пенсіонерам, ніби кинула собаці кістку».

У турецькому політичному мовленні для метафор, ґрунтованих на асоціаціях із мавпою (тур. «таутун»), характерні іронічні й переважно негативні відтінки значень. Я. Чорухлу стверджує, що в уявленнях мусульман мавпа наділена такими якостями, як хитрість, брехливість, непокірність [2, с. 156]. Так, стале словосполучення «üç tauntunu oynamak» (досл. «грати трьох мавп») уживається стосовно брехливих людей, які «вдають, ніби не помічають очевидних речей» [8, с. 446]. Наприклад, ведучи мову про проблему голоду у країнах Африки, Р. Ердоган зауважив: «*Birçok Batılı gelişmiş ülkenin bu tür insani trajediler karşısında üç tauntunu oynadıklarını görüyoruz*» – «Ми бачимо, як багато західних розвинених країн удають, ніби не помічають (досл. грають трьох мавп) таких людських трагедій». А депутат Д. Бахчелі, висловлюючи співчуття

жертвам терористичного акту, сказав: «*Yaşanan her bombalı saldırı üç tauntunu oynayan hükümetin eserdir*» – «Кожна бомбардувальна атака – це робота уряду, який вдає, ніби нічого не відбувається (досл. грає трьох мавп)».

Негативними конотаціями в тюркській міфології наділені асоціації зі зміями (тур. «yılan»), що є символом підлості, ворожості, підступності. Так, президент Р. Ердоган під час виголошення промови, присвяченої проблемі тероризму у світі, сказав: «*Terör örgütlerine doğrudan veya dolaylı kucak açan ülkelere sesleniyorum. Koynunuzda yılan besliyorsunuz. Beslediğiniz o yılan her an sizi de sokabilir*» – «Я звертаюся до країн, які прямо чи опосередковано підтримують терористичні організації. Ви ґрієте змію на грудях. Ця змія, яку ви приґрили, може й вас ужалити в будь-який момент». Тут політик удався до метафори «-in koynunda yılan beslemek» (досл. «приґрити в себе на грудях змію»), що в переносному плані має значення «піклуватися, допомагати людині, яка в майбутньому віддячить злом».

Фрейм 2. Явища й об'єкти природи. Як стверджує Л. К. Текеева, «традиційний світогляд тюрків зорієнтований на виявлення тотожності і подібності з природою. Усвідомлення цієї спорідненості для них було актуальним протягом усього культурогенезу» [9, с. 142]. Тому в турецькій мові асоціації з природними явищами трапляються доволі часто, про що свідчать такі слоти в межах пропонованого фрейму, як «Вода», «Вогонь», «Дерево».

Слот 2.1. Вода. У світовій міфології, зокрема в турецькій, першоелементом і першоджерелом життя є вода (тур. «su»). В архаїчній картині світу багатьох тюркських народів вода поставала у двох іпостасях: проточна вода, або бурхливий потік і струмениста, або стояча вода [10, с. 106]. Тому метафори, ґрунтовані на асоціаціях із водою, можуть характеризуватися як позитивними, так і негативними конотаціями значень.

У деяких легендах і міфах народів Близького Сходу згадується про так зване джерело життя (тур. «abıhayat»), з якого тече жива вода, що дарує вічне життя і молодість [2, с. 183]. Наприклад, колишній прем'єр-міністр Туреччини А. Давутоглу в переносному плані назвав джерелом життя воду, яку Туреччина поставляла на о. Кіпр: «*Bizim yaptığımız Kıbrıslı soydaşlarımıza kendi hakları olan bizim gönderdiğimiz sudur. Bütün Kıbrıs'a, sadece Türklere değil, Rumlara da abı hayat olacaktır*» – «Наше досягнення – це вода, яку ми надіслали нашим співвітчизникам-кіпріотам,

що мають на неї всі права. Вона стане джерелом життя для всього Кіпру, і не лише для турків, а й для греків».

Слот 2.2. Вогонь. У давніх тюрків вогонь уважався найчистішою стихією, яка була здатна очистити й захистити людину від злих духів і хвороб [2, с. 49]. Незважаючи на позитивне значення вогню в міфологічному світогляді тюрків, у турецькому політичному мовленні трапляються метафоричні вирази з яскраво вираженим негативним значенням. Наприклад, у промовах деяких турецьких політиків знаходимо метафору «-i ateş çemberine atmak» (досл. «кинути щось/ когось у коло вогню»), що образно означає «наразити когось на небезпеку, перетворити щось на руїни» тощо: «ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıtması bölgeyi ateş çemberine atacak» – «Якщо Америка визнає Єрусалим столицею Ізраїлю, це наразить регіон на небезпеку (досл. кине в коло вогню)»; «Bu ülkeyi Irak, Suriye gibi ateş çemberi ne etmek isteyenlere biz yol verir miyiz?» – «Чи поступимося ми тим, хто хоче перетворити цю країну на руїни (досл. кинути в коло вогню) так само, як Ірак і Сирія?».

Такі конотації характерні для аналогічного словосполучення «ateş çemberine dönüşmek» (досл. «перетворитися на коло вогню»), що в переносному плані має значення «опинитися у стані розрухи, перетворитися на руїни»: «Bölgemize bakınız, adeta ateş çemberine dönmüştür» – «Погляньте на наш регіон, він майже перетворився на руїни (досл. на коло вогню)»; «Etrafımız ateş çemberine dönmüştür, komşu ülkeler kan gölüne, bomba diyarına dönmüştür» – «Усе навколо нас перетворилося на розруху (досл. на коло вогню), а сусідні країни перетворилися на озера крові і землі бомб».

Слот 2.3. Дерево. У міфологічних уявленнях давніх тюрків образом священного культу було дерево (тур. «ağaç»), що вважалося символом життя, праматір'ю всіх людей, племен, народів [11, с. 38]. Тому процеси вирубування, висихання дерев й опадання листя в ме *kemedede mi yargılansın, askeri mahkemede mi yargılansın?*

(...) Ağacın yaprağını yıkasan ne olur, yıkatsan ne olur? Ağacın kökünü çürütmüşsek kökü» – «Військових треба судити в цивільному суді чи у воєнному? (...) Що зміниться, якщо помити листя дерева? У нього все одно трухляве коріння». У висловленні політика дерево символізує Збройні сили, а трухляве коріння – недосконалість військової системи Туреччини.

Лідер Партії націоналістичного руху Д. Бахчелі порівняв із деревом турецький референдум, що пройшов 16-го квітня 2017 року: «*Yaprak döken ağaç ağlamaz! Bilir ki, baharla beraber yeniden yeşerecektir. Fakat 16 Nisan'da tel tel dökülenler bir daha yükselmeyecektir*» – «Дерево, що скинуло листя, не плаче! Воно знає, що знову розквітне з приходом весни. Але те листя, що опало 16-го квітня, не зможе знову вирости». Такі асоціації депутата Д. Бахчелі свідчать про його невдоволення результатами референдуму, оскільки опале листя і безлисті дерева часто символізують втрату чогось, недосконалість, занедбаність тощо, як в іншому висловленні політика: «*Biliyorum, eğitim sistemi yaprak dökmüş, kökü kurumuş ağaç gibidir*» – «Я знаю, що система освіти подібна до безлистяного дерева з висохлим корінням».

Висновки і перспективи. Як показав аналіз фактичного матеріалу, метафорична модель «СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЙСНІСТЬ – це МІФОЛОГІЧНИЙ СВІТ» виявилася надзвичайно продуктивною, що свідчить про вагомий вплив міфології на процес категоризації навколишньої дійсності представниками турецького етносу. Фрейм Тваринний світ виявився більш продуктивним, ніж фрейм Явища й об'єкти природи, проте асоціації з тваринами часто мають негативні конотації в турецькій мові (особливо з такими тваринами, як верблюд, собака, мавпа і змія) і в переносному плані символізують підступність, підлість, брехливість і зло. **Перспективи досліджень** полягають у більш детальному вивченні культурно-специфічних метафор у промовах турецьких політиків й аналізі впливу на формування світоглядних орієнтирів турків.

Список літератури:

1. Калашникова Л. В. Метафора и миф. Метафорическое мышление. Филологические науки. Вопросы теории и практики. №1 (3). Тамбов: Грамота, 2009. С. 96–98.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва: Академия, 2001. 183 с.
3. Чудинов А. П. Очерки по современной политической метафорологии. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2013. 176 с.
4. Каша К. А. Тюркська міфологічна лексика як фрагмент мовної картини світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.13. Київ, 2012. 23 с.
5. Çoruhlu Y. Türk mitolojisinin ana hatları. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002. 237 s.
6. Uraz M. Türk mitolojisi. İstanbul : Düşünen Adam Yayınları, 1994. 344 s.

7. Aḡakay M. A. Türkçede mecazlar sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1949. 280 s.
8. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980): в 11 томах / [ред. колег. І.К. Білодід]. Т. 9: С / [ред. І. С. Назарова, О. П. Петровська, Л. Г. Скрипник]. Київ: Наукова думка, 1978. 917 с.
9. Джелилов А. А. Фразеологические единицы с компонентом «deve» в крымскотатарском и турецком языках. Культура народов Причерноморья. Симферополь, 2011. Вып. № 199. С. 46–49.
10. Большой турецко-русский словарь / [ред. А. Н. Баскаков, Н. П. Голубева, А. А. Кямилаева и др.]. 2-е изд. Москва: Русский язык, 1977. 950 с.
11. Çelikkanat D. AtasözleriveDeyimler Sözlüğü. İstanbul: Gün Yayıncılık, 2006. 464 s.
12. Текеева Л. К. Анимистические представления тюркоязычных народов Северного Кавказа. Вестник Томского государственного университета. 2016. № 6 (44). С. 140–143.
13. Голикова Т. А. «ЙЕР-СУ» как базовый концепт тюркской картины мира. Экономика. Право. Лингвистика. Москва, 2008. Вып. 3 (№ 15). С. 101–107.
14. Таптыгов А. С. Мифологические топонимы, сформировавшиеся на основе культов дерева и горы на территории Азербайджана. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». 2010. Т. 23 (62). № 3. С. 37–42.

ТЮРКСКАЯ МИФОЛОГИЯ КАК ИСТОЧНИК МЕТАФОРИЗАЦИИ В ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЧАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА)

В статье исследованы метафоры турецких политических деятелей, навеянные сюжетами из тюркской мифологии. Внимание сосредоточено на метафорах, коррелятами для которых послужили мифические существа, персонажи и явления природы. Богатый фактический материал позволил выделить метафорическую модель «ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ – это МИФОЛОГИЧЕСКИЙ МИР». Анализ фреймов и слотов в рамках модели показывает, что тюркская мифология оказывает значительное влияние на процесс формирования представлений турков об окружающей действительности, важная роль в котором принадлежит метафоре. В результате засвидетельствовано, что метафоры, навеянные сюжетами из тюркской мифологии, могут иметь как положительные, так и отрицательные коннотации.

Ключевые слова: метафора, метафорическая модель, политические речи, источник метафоризации, коннотация, тюркская мифология.

TURKIC MYTHOLOGY AS A SOURCE OF METAPHORIZATION IN POLITICAL SPEECHES (BASED ON THE TURKISH LANGUAGE)

The article explores metaphors of the Turkish politicians, inspired by the plots from the Turkic mythology. In particular, attention is focused on metaphors, the correlates of which were mythical creatures, characters and natural phenomena. The rich factual material made it possible to distinguish such a metaphorical model as “SOCIO-POLITICAL REALITY is a MYTHOLOGICAL WORLD”. The analysis of frames and slots within the metaphorical model shows that Turkic mythology has a significant influence on the Turkish representation of reality, an important role in which belongs to metaphors. As a result, it was testified that metaphors inspired by the plots from the Turkic mythology can have both positive and negative connotations.

Key words: metaphor, metaphorical model, political speeches, source of metaphorization, connotation, Turkic mythology.

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.111'42:821.111 (73)–31

Варчук Л. В.

Київський національний лінгвістичний університет

ТИПИ ОПОВІДАЧІВ У СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ РОМАНАХ (Л. ЕРДРІЧ “LOVE MEDICINE” ТА Л. ХОГАН “MEAN SPIRIT”)

У статті зроблено теоретичний огляд різних класифікацій типу оповідача в художньому тексті. Дано визначення наратора / оповідача. Зокрема, увагу зосереджено на особливостях вживання типів оповідача в романах “Love Medicine” Л. Ердріч та “Mean Spirit” Л. Хоган. На матеріалі аналізованих художніх досліджено лінгвальні засоби створення різних типів оповідача в аналізованих романах. У практичній частині роботи проаналізовано та виявлено лексико-граматичні, стилістичні, семантичні, синтаксичні маркери для ідентифікації того чи іншого типу оповідачів у романах “Love Medicine” та “Mean Spirit”.

Ключові слова: наратор, типи оповідача, образ оповідача, ризома, амеріндіанська культура.

Постановка проблеми. Питання засобів створення, виявлення та інтерпретації образу оповідача та його типів у художньому тексті завжди перебувають у фокусі лінгвістичної уваги. Ці питання в різні часи досліджувалися представниками різних наукових шкіл: формалізму (В. Пропп, Б. Томашевський, В. Шкловський), структуралізму і постструктуралізму (Р. Барт, Ж. Женет), класичної наратології (Ю. Марголін, В. Шмід), когнітивної наратології (І. Бехта, С. Волкова, М. Райен, Д. Херман).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, які є актуальними та досліджуються наратологами в мовознавстві, є досить суперечливими, оскільки теорія оповіді нова і менш обґрунтована наука. У сучасному українському та закордонному мовознавстві прийоми наративної організації художніх текстів, класифікації й особливості вживання типів оповідача в художньому тексті свого часу розроблені в роботах таких відомих науковців, як: О. Бабелюк («Наративна ризома як вихідний формальний принцип постмодерністського текстотворення») [2], І. Бехта («Наратор та форми нарації у сучасній англійській прозі») [6], С. Волкова («Наративна техніка зворотної перспективи у виявленні й інтерпретації ідентичності в амеріндіанських сучасних прозових текстах») [8], В. Шмід («Наратологія») [17].

Постановка завдання. Метою статті є ідентифікація типу оповідача та виявлення лінгвальних

засобів створення різних типів оповідачів у романах Л. Ердріч “Love Medicine” та Л. Хоган “Mean Spirit”.

Виклад основного матеріалу. Питання оповідної організації художніх текстів, класифікації типів оповідачів / нараторів є актуальними, про що свідчать численні праці вітчизняних та закордонних науковців (О. Бабелюк, І. Бехта, С. Волкова, Р. Huhn, J. Pier, W. Schmid).

Наявність великої кількості оповідачів в аналізованих у роботі художніх текстах “Love Medicine” та “Mean Spirit” зумовлює звернення до різних типів нараторів, розроблених видатними наратологами М. Бахтіним, Ж. Женеттом, І. Бехтою [3; 5; 13].

Так, М. Бахтін виділив три основні типи наратора / оповідача за функціональною ознакою: 1) гомодієгетичний наратор (грец. *homos* – «рівний», «однаковий») – оповідач, що функціонує в тексті, є учасником подій, про які йдеться; оповідь здебільшого ведеться від першої особи; 2) гетеродієгетичний наратор (грец. *heteros* – «інший») – оповідач, що перебуває в художньому світі, але поза дією; сторонній спостерігач (обсерватор); оповідь – від першої особи; 3) екстрадієгетичний наратор – власне автор, який веде за собою читача, коментує події, висловлює свої роздуми; оповідає від третьої особи, оскільки він перебуває поза художнім світом [3; 4].

Ж. Женетт запропонував схожу, але дещо іншу, чотиричленну класифікаційну модель для вирізнення типів оповідача: **гетеродієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації** – оповідає історію, де він не виконує функцій персонажа; **гетеродієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації** – оповідач другого ступеня, який оповідає історії, в яких він зазвичай відсутній («текст у тексті»); **гомодієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації** – оповідає власну історію, в якій він фігурує як персонаж; **гомодієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації** – оповідач другого ступеня, що оповідає власну історію [13].

І. Бехта виділяє три основних типи нараторів / оповідачів у прозовому творі: 1) аукторіальний наратор у формі «він»; 2) персональний наратор у формі «я» або дійової особи, але який говорить від імені «я»; 3) персоніфікований, позначений якимось іменем» [5, с. 69]. Аукторіальний наратор – це всезнаючий наратор, який перебуває поза світом нарації. Він може об'єктивно вести нарацію, а може і втручатися в неї, пропонуючи читачеві власну інтерпретацію описаних подій. Персональний наратор – персонажна нарагивна ситуація, першоособовий наратив. Наратор використовує ролі кореспондента, спостерігача, свідка [5, с. 229].

Базуючись на зазначених класифікаціях М. Бахтіна, Ж. Женетта, І. Бехти, у романах “Mean Spirit” Л. Хоган та “Love Medicine” Л. Ердріч виявляємо **гетеродієгетичного наратора в екстрадієгетичній ситуації** (оповідає історію, де він не виконує функцій персонажа), **гомодієгетичного наратора** (оповідач, що функціонує в тексті, є учасником подій, про які йдеться; оповідь здебільшого відбувається від першої особи), **персонального наратора** (у формі «я» або у формі дійової особи, але який говорить від імені «я»), оскільки у романах “Love Medicine” та “Mean Spirit” (у частинах / розділах – Л. В.) використовується оповідь як від першої (І), так і від третьої особи (*he, she*), якою виступає персонаж або оповідач, але імені оповідача водночас не згадується.

Наприклад: “*Lynette’s face, stained and swollen, bloomed over the wheel. She was a dirty blond, with little patches of hair that were bleached and torn, as I heard, she hissed through the safety pins in her teeth. ...She had one son at the time and didn’t think that she would ever have another child. So she spoiled me and told me everything, believing I did not understand. She told me things you’d only tell another woman, full grown, and I had <...>*” [20, p. 18].

У наведеному вище прикладі неодноразовий повторюється лексична одиниця, позначена займенником *she*. У такий спосіб оповідач намагається акцентувати свою центричність, обзна-

ність, самовпевненість у тому, що відбувається в оповіді, за допомогою вставних фраз, речень чи слів (модальні дієслова), які мають стверджувальний характер. Так оповідач ідентифікує власну присутність у повіствуванні.

Відомий сучасний нараторолог В. Шмід визначає **наратора / оповідача** як адресанта фіктивної нарагивної комунікації [17, с. 11] та констатує, що наратор присутній у тексті і сприймається читачем як суб’єкт, неминуче наділений певними антропоморфними рисами мислення та мови. В. Шмід запропонував характеристику ознак наратора в художньому тексті, як-от: всезнання та всюдисущість, здатність проникнути в найбільш потаємні закутки свідомості персонажів, наявність свого погляду на події та ситуації [17, с. 64–65].

Наприклад, у романі “Love Medicine”, який побудований на основі різних оповідей, наратор наділений антропоморфними рисами мислення та мови. Кожен розділ або частина розділу названі ім’ям оповідача (жінка або чоловік), що веде оповідь від першої особи однини чи множини. Автор презентує незалежні епізоди, кожна нова оповідь (частина) залучає попередньо накопичений нарагивний шар, який доповнює події і поєднує персонажів. Наприклад, у творі “Mean Spirit” Л. Хоган оповідь ведеться ризомно (О. Бабелюк [2]), тобто одна картина змінює іншу, з легкістю відбувається перехід від одного епізоду до іншого, у тексті часто використовуються авторські уточнення, ретроспекції, описуються історичні події.

Поняття «ризом» як специфічна форма кореневища, що не має чітко вираженого центрального підземного стебла, уведено 1976 р. Ж. Дельозом та Ф. Гваттарі в спільній роботі “Rhizome” [11]. Специфіка нарагивної ризоми полягає в перерваності сюжету, коли лінійний зміст втрачається, читач може доусвідомлювати смисл оповідання самостійно, до її складу можуть входити неоднорідні теми, різні дати та рівні [11]. У романах “Love Medicine” та “Mean Spirit”, для яких характерні перерваність сюжету та нелінійне розгортання подій, знаходимо велику кількість різних дат, які описують трагічні історичні події із життя корінного амеріндіанського народу, надаються автором-оповідачем для кращого розуміння та сприйняття читачем змісту тексту. Оповідач в аналізованих романах виступає не лише в ролі дійової особи, а й у ролі всезнаючого та всевидючого наратора, оскільки оповідає не лише про основні події, які розгортаються в тексті, а й про події з історичного минулого корінних американців, з позиції філософа роздумує, показує своє ставлення до того, що відбувається в тексті, вказує на свою присутність, ідентифікує себе на мовному рівні за допомогою вжи-

вання такого граматичного маркера, як займенник “I”. Наприклад, для наголошення на своїй дієвості й обізнаності в тексті оповіді роману “Mean Spirit” наратором використовуються повтори займенника “I”, наприклад: “One secret I had learned from sitting quietly around the aunts, from gathering shreds of talk before they remembered me, was Lipsha’s secret, or half of it at least. I knew who his mother was” [20, p. 116].

В аналізованих нами текстах на лексичному рівні виявляємо різні граматичні, стилістичні, семантичні маркери типів оповідачів.

Так, у романах “Love Medicine” та “Mean Spirit” наявні не тільки граматичні повтори займенника “I”, як ми показали в наведених вище прикладах, а й етноніми, оскільки оповідач постійно вказує на власну етноідентичність, включаючи в оповідь етноніми, серед яких назви тварин, речей, імен людей. Наприклад: *Lipsha, Michael Horse, Belle Graycloud, Rock of Ages* [20; 21].

У текстах аналізованих нами романів можна знайти події з реального життя амеріндіанців:

– історичні факти, фрагменти легенд, міфів, наприклад: “The task of fire keeper had been handed down to Michael Horse through his mother even before the Osage Indians had bought land in Oklahoma and moved there from the Neosho River in Kansas. That was **in 1861**” [21, p. 32];

– авторські наративні фрагменти (описи, коментарі, листи). Наприклад: “Dear Sir. I am a young man with good habits and none of the bad with several thousand dollars, and want a good Indian git

for a wife. I am sober, honest industrious man and stand well in my community” [21, p. 35].

У досліджуваних романах виявляємо граматичні та синтаксичні маркери ідентифікації типу оповідача. Так, автори Л. Ердріч та Л. Хоган вживають у текстах вищезазначених романів різні часові форми, де оповідач із легкістю переходить від теперішнього до минулого часу і навпаки. Для авторської оповіді використовуються складнопідрядні (інколи безособові) речення із часовими формами Past Simple, а для прямої мови персонажів – прості речення із часовими формами Present Simple. За приклад візьмемо ретроспекцію: “What had happened that morning was this: After dawn, before Grace and Nola walked up to Belle’s white bedstead, they passed the oil field. An oilman named John Hale nodded at them” [21, p. 22].

Оскільки Лінда Хоган є корінним носієм амеріндіанської культури, письменник із Чикасау у своєму романі “Mean Spirit” описує події оклахомського нафтового буму, а саме криваві події та жорстокі вбивства 1922–1923 рр., вживає метафоричні вирази, риторичні запитання та порівняння: *He wrote: “Am I dead?” and “Am I a ghost?”* [21, p. 316] (риторичні запитання); *Rena had gold skin, the color of ochre, like a high yellow mulatto* [21, p. 10] (порівняння); *The ghost has Mama! Hurry! He’s trying to take her away!* [21, p. 314]; *Osage Reign of Terror* [21, p. 127]. Назва твору (“Mean spirit”) також метафорична, може ототожнюватися з такими поняттями, як *lowminded, lowborn, low-bred, low class*.

Результати нашого аналізу наводимо в таблиці 1.

Таблиця 1

Лексичні маркери ідентифікації типів оповідача в романах “Love Medicine” та “Mean Spirit”

Маркери	Приклад
Лексико-стилістичні	– Lipsha, Michael Horse, Belle Graycloud, Rock of Ages (етноніми); – He wrote: “Am I dead?” and “Am I a ghost?” (риторичні питання); – Rena had gold skin, the color of ochre, like a high yellow mulatto (порівняння); – The ghost has Mama Hurry He’s trying to take her away , Osage Reign of Terror (метафора).
Лексико-граматичні	– What had happened that morning was this: After dawn, before Grace and Nola walked up to Belle’s white bedstead, they passed the oil field. An oilman named John Hale nodded at (всезнаючий оповідач-філософ, Past Tenses); – Lynette’s face, stained and swollen, bloomed over the wheel. She was a dirty blond, with little patches of hair that were bleached and torn, as I heard, she hissed through the safety pins in her teeth. <...> She had one son at the time and didn’t think that she would ever have another child. So she spoiled me and told me everything, believing I did not understand (авторська оповідь від першої особи, займенники “I” та “She”).
Лексико-семантичні	– Mean spirit, lowminded, lowborn, low-bred, low class (метафора).
Синтаксичні	– He wrote: “ Am I dead? ” (риторичне питання, просте речення, Pres. Simp., що вживається для вираження дієвої особи); – The task of fire keeper had been handed down to Michael Horse through his mother even before the Osage Indians had bought land in Oklahoma and moved there from the Neosho River in Kansas (складне речення в минулому часі, історичний факт, що вказує на всезнаючого оповідача-філософа).

Висновки і пропозиції. Отже, за класифікацією типів оповідача й особливостями їх уживання в художньому тексті, запропонованих видатними нараторологами М. Бахтіним, Ж. Женеттом, І. Бехтою, ми з'ясували, що в романах "Mean Spirit" Л. Хоган та "Love Medicine" Л. Ердріч оповідач/наратор ідентифікується як гетеродієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації, що оповідає історію, де він не виконує функцій персонажа, тобто виступає в ролі всезнаючого та всевидючого наратора, та як гомодієгетичний наратор, який є оповідачем, що функціонує в тексті, є учасником подій, про які йдеться, оповідь у тексті ведеться від першої особи, персональний наратор у формі займенника "І" або у формі дійової особи,

але який говорить від імені "І". У проаналізованих нами текстах на лексичному рівні виявлено різні граматичні, стилістичні, семантичні маркери, як-от вживання в текстах романів етнонімів, історичних фактів, описів, коментарів, різних часових форм, ретроспекції, метафоричних виразів, риторичних питань та порівнянь, що використовуються для опису кривавих подій і жорстоких вбивств під час оклахомського нафтового буму та надають нам змогу виявити в текстах романів особливості вживання того чи іншого типу оповідача.

Перспективою нашого дослідження є розроблення етнокультурних типів оповідача в романах "Mean Spirit" Л. Хоган та "Love Medicine" Л. Ердріч.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Образ, метафора, символ в контексте жизни и культуры. *Res Philologica. Филологические исследования: сб. ст. памяти академика Г. В. Степанова / редкол.: Н. Арутюнова, Н. Жирмунская, Д. Лихачев. М.; Л.: Наука, 1990. С. 70–89.*
2. Бабелюк О. Наративна ризома як вихідний формальний принцип постмодерністського текстотворення. *Сучасні дослідження з іноземної філології. 2011. Вип. 9. С. 16–26.*
3. Бахтін М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. 2 вид., доп. Л.: Літопис, 2001. С. 416–422.*
4. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского. *Проблемы творчества поэтики Достоевского / М. Бахтин. 5 изд., доп. К.: Next, 1994. С. 205–492.*
5. Бехта І. Дискурс наратора в англійській прозі: моног. К.: Грамота, 2004. 304 с.
6. Бехта І. Наратор та форми нарації у сучасній англійській прозі. *Вісник Черкаського університету. 2001. Вип. 24. С. 67–74.*
7. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М.: Прогресс, 1997. 261 с.
8. Волкова С. Наративна техніка зворотної перспективи у виявленні й інтерпретації ідентичності в америдіанських сучасних прозових текстах. *Національна ідентичність в мові і культурі: зб. наук. праць / за заг. ред. А. Гудманяна, О. Шостак. К.: Талком, 2017. № 35. 343 с.*
9. Волкова С. Етнолінгвокультурний простір англійських америдіанських міфів і легенд. *Мова, література і культура: актуальні питання взаємодії. 2016. С. 109–113.*
10. Воробйова О. Когнітивна поетика в потемнієвській ретроспективі. *Мовознавство. 2005. № 6. С. 18–25.*
11. Дельоз Ж., Гваттарі Ф. Капіталізм і шизофренія: Анти-Едип. К., 1996. 284 с.
12. Женетт Ж. Повествовательный дискурс. Пер. с фр. *Фигуры: в 2 т. М.: Учеб.-пед. изд-во, 1998. Т. 2. С. 60–281.*
13. Малярченко І. Методологія дослідження етнореалій в австралійських поетичних текстах. *Нова філологія. 2012. № 54. С. 58–63.*
14. Маслова В. *Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: ИЦ «Академия», 2001. 208 с.*
15. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручн. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
16. Шмид В. *Нарратология. М.: Языки славянской культуры, 2003. 312 с.*
17. Alexander H. *Native American Mythology. N. Y.: Dover Publications, 2005. 312 p.*
18. Volkova S. Reverse perspective as a narrative technique in Amerindian prosaic texts. *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow: The Journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava. Warsaw: De Gruyter Open, June 2016. Vol. 1. P. 359–394.*

Джерела ілюстраційного матеріалу:

19. Eldrich L. *Love Medicine. N. Y.: Henry Holt and Company, 1993. 332 p.*
20. Hogan L. *Mean Spirit. N. Y.: The Ballantine Publishing Group, 1990. 198 p.*

**ТИПЫ РАССКАЗЧИКОВ В СОВРЕМЕННЫХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ РОМАНАХ
(Л. ЭРДРИХ “LOVE MEDICINE” И Л. ХОГАН “MEAN SPIRIT”)**

В статье представлен теоретический обзор различных классификаций типа рассказчика в художественном тексте. Дано определение рассказчика / нарратора. В частности, внимание сосредоточено на особенностях употребления типов рассказчика в романах “Love Medicine” Л. Эрдрич и “Mean Spirit” Л. Хоган. На материале художественных текстов изучены лингвальные средства создания различных типов рассказчика в анализируемых романах. В практической части работы выявлены лексико-грамматические, стилистические, семантические, синтаксические маркеры для идентификации того или иного типа рассказчиков в романах «“Love Medicine” и “Mean Spirit”.

Ключевые слова: рассказчик, типы рассказчика, образ рассказчика, ризома, америндианская культура.

**TYPES OF NARRATORS IN THE MODERN ENGLISH NOVELS
(L. ERDRICH “LOVE MEDICINE” AND L. HOGAN “MEAN SPIRIT”)**

The article presents a theoretical review of various classifications of the narrator type in the text. The definition of a narrator is given. In particular, attention is focused on the peculiarities of the use of the types of narrator in the novels “Love Medicine” L. Erdrich and “Mean Spirit” L. Hogan. The material of the analyzed artistic texts focuses on the linguistic means of creating different types of narrator in the given novels. In the practical part of the work, lexical-grammatical, stylistic, semantic, syntactic markers for identifying one or another type of narrators in the novels “Love Medicine” and “Mean Spirit” are analyzed and identified.

Key words: narrator, types of narrator, narrator’s image, rhizome, amerindian culture.

Тацакович У. Т.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК АНАЛОГОВЕ МАПУВАННЯ МІЖ ФРЕЙМАМИ

У статті обґрунтовано методику застосування термінології та основних положень теорії динамічної пам'яті Р. Шенка (за Т. Карпенко-Секоум) і фреймової семантики до дослідження інтертекстуальних зв'язків. Інтертекстуальність розуміється як когнітивна категорія, що вербалізується у формі інтертекстуальної одиниці. Пропонується визначення поняття інтертекстуальності як аналогового мапування між фреймами. Наводяться поняття текстуального та інтертекстуального фреймів. На основі матеріалу роману «Оповідь служниці» М. Етвуд наводиться приклад структури таких фреймів та аналогового мапування між ними.

Ключові слова: інтертекстуальність, текстуальний фрейм, інтертекстуальний фрейм, аналогове мапування, скрипт, історія.

Постановка проблеми. Дослідження категорії інтертекстуальності не втрачають актуальності ще із часу введення самого терміна Ю. Крістєвою наприкінці 1960-х рр. та здійснюються в руслі філософії й культурології (такими вченими, як М. Фуко, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Делез, Ж. Дерріда, Ж. Лакан, М. Ріффатер та інші), а також літературознавства й лінгвістики (такими авторами, як М. Бахтін, Ю. Крістєва, Ж. Женетт, Р. Барт, У. Еко, Ю. Лотман, Н. Фатєєва, Н. Кузьміна, О. Воробйова та інші). Незважаючи на існування великої кількості трактувань (від усталених визначень інтертексту семіотиками як закодованої присутності текстів в інших текстах (Ю. Крістєва, У. Еко) чи філософами як нового повторення вже наявного (Ж. Делез) до сучасних тлумачень цього поняття як категорії конотативної референції, що сприяє формуванню внутрішньо- й зовнішньотекстових зв'язків [1, с. 67–71]), жодна з теорій не аналізує ті глибинні когнітивні процеси, які лежать в основі індивідуального сприйняття, розуміння й тлумачення творів-інтертекстів. Із цього постає потреба в ширшому тлумаченні/перегляді інтертекстуальності крізь призму міждисциплінарного підходу із залученням когнітивної лінгвістики та когнітивної психології, що є актуальним на сучасному етапі розвитку науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтертекстуальність із позицій когнітивної лінгвістики почали досліджувати на початку ХХІ ст. Її визначають як взаємонакладання двох чи більше ментальних просторів у контексті теорії

концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє та М. Тернера (наприклад, Ш. ван Гердеен, Х. Люндгауг, С. Джерен-Гловацька, С. Булло, С. Кавальканте, Лі Кіндзяо, Дж. Стівенс, С. Гіертс та інші вчені) або доменів вихідного й цільового текстів із застосуванням термінології з теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа й М. Тернера (зокрема, З. Бен-Порат, З. Ковешес). Українські науковці О. Ребрій та Г. Ташенко розглядають інтертекстуальність загалом як когнітивний процес за межами конкретної теорії. Британський дослідник Т. Карпенко-Секоум залучила термінологію фреймової семантики та основні положення теорії динамічної пам'яті американського когнітивного психолога Р. Шенка для пояснення міжтекстових зв'язків.

Постановка завдання. Метою статті є огляд теорії динамічної пам'яті Р. Шенка та методики її застосування для дослідження інтертекстуальних зв'язків у світлі лінгвокогнітивного підходу Т. Карпенко-Секоум, а також обґрунтування ефективності застосування термінології фреймової семантики та теорії динамічної пам'яті для визначення поняття інтертекстуальності як когнітивної категорії.

Виклад основного матеріалу. Т. Карпенко-Секоум у статті «Intertextuality as Cognitive Modelling» пояснює інтертекстуальність як проведення аналогових паралелей між когнітивними структурами – сценами та скриптами (на основі теорії Р. Шенка) [6, с. 6–21]. Для розуміння методологічних варто безпосередньо розглянути основні постулати теорії динамічної пам'яті, запозиченої з когнітивної психології.

Р. Шенк у низці своїх праць («Dynamic Memory: A Theory of Learning in Computers and People» (1982 р.), «Dynamic Memory Revisited» (1999 р.) тощо) розробляє ієрархію когнітивних структур пам'яті, у якій найменші системні елементи – скрипти та історії – становлять наповнення сцен, що у свою чергу поєднуються пакетами організації пам'яті (Memory Organization Packets (MOPs), переклад наш – *У. Т.*) та точками тематичної організації (Thematic Organization Points (TOPs), переклад наш – *У. Т.*) на найвищих ланках ієрархії [8; 9]. Базовою структурою пам'яті є сцена, що є умовним фізичним, соціальним чи персональним «тлом», на якому відбуваються події [8, с. 95–96]. Одна сцена може приєднувати до себе багато подій; якщо подія є повторюваною та має сталий набір елементів, вона стає скриптом [8, с. 95–96]. Історії ж відрізняються від скриптів новизною й неповторюваністю [9, с. 89; 11, с. 12]. Отже, нова та повторювана інформація про ситуації зберігається в людській пам'яті у формі історій і скриптів, що групуються навколо сцен, які поєднуються зв'язками на основі спільних пакетів організації пам'яті та на найвищому рівні спільними точками організації пам'яті. Виокремлення структурних елементів пам'яті на різних рівнях ієрархії дає змогу застосувати системний підхід для дослідження когнітивних процесів і більш ефективної їх експлікації.

Точки тематичної організації та пакети організації пам'яті слугують для організації сцен. Саме завдяки їм одна сцена може викликати в пам'яті згадку про іншу сцену, що має схожі елементи, навіть якщо ці дві сцени репрезентують різні події [7, с. 712]. Обидві структури об'єднують сцени, що мають певну мету та схожі умови її досягнення; різниця між ними полягає в ступені конкретності цієї інформації. Зокрема, основу зв'язків між сценами на рівні точок тематичної організації (найвища ланка ієрархії) становить абстрактна, узагальнена інформація, що не приймає до специфічного контексту (наприклад, переслідування спільних цілей за умов зовнішньої опозиції тощо) [8, с. 113–115]. На рівні пакетів організації пам'яті зв'язок між сценами встановлюється між тематично схожими сценами (наприклад, замовлення їжі в ресторані та замовлення товарів із каталогу) на основі більш специфічної інформації про мету й умови (наприклад, отримати щось шляхом формального прохання про доставку) [3, с. 220; 5, с. 712]. Таким чином, одна подія може викликати в пам'яті згадку про подію іншого інформаційного плану, що має

схожу тематичну асоціацію та спільну мету. Встановлення зв'язку між різнорідними ситуаціями прямо пов'язане з утворенням аналогій між текстами для розуміння й інтерпретації інтертекстуальних вкраплень. Тобто в контексті теорії динамічної пам'яті інтертекстуальні зв'язки можна пояснити як «згадування» вже закріпленої в пам'яті інформації (що міститься в сценах, скриптах та історіях) на основі аналогії з новою інформацією. Процес згадування відбувається здебільшого завдяки їх поєднанню одним пакетом організації пам'яті чи однією точкою тематичної організації.

Теорія динамічної пам'яті дає змогу детально пояснити особливості індивідуального розуміння й тлумачення інтертекстуальних одиниць. Як зазначає Р. Шенк, людина сприймає світ і себе в ньому та взаємодіє з іншими за допомогою «історій» – пам'яті про певні ситуації (реальні чи вигадані), що відрізняються від скриптів нешаблонністю й неповторюваністю [9, с. 89–90]. Знання – це індивідуальний обсяг історій, пам'ять – це створення, зберігання та згадування історій, а розуміння – «накладання чужих історій на свої», тобто процесування чужих історій у контексті своїх [9, с. 90–91]. Окрім того, звернення до зафіксованих у пам'яті епізодів дає змогу не тільки розуміти нову інформацію, а й формувати певні передбачення про неї [10, с. 267]. У зв'язку з різним набором індивідуальних історій у пам'яті концептуалізація нової інформації є унікальною для кожної окремої людини. Саме із цього постає неможливість існування абсолютно нової інформації: усе колись уже було сказано, а ми тільки переказуємо або по-новому розповідаємо старі історії. Пояснення процесу запам'ятовування та згадування як зберігання й «знаходження» історій дає уявлення про динамічність людської пам'яті: нові події зберігаються у вигляді окремих динамічних блоків інформації – конденсованих епізодів, міні-відео, що піддаються постійному редагуванню й обробці. Тому людську когніцію також можна назвати інтертекстуальною, а інтертекстуальність можна визначати як когнітивну категорію, що як одиниця мислення актуалізується в усній і письмовій комунікації.

За допомогою теорії динамічної пам'яті можна пояснити, як відбувається процес запам'ятовування та модифікації нової інформації. Кожна подія, що трапилася вперше, зберігається в пам'яті як окрема історія; якщо вона повторюється та стає певною мірою шаблонною, утворюється скрипт, що розширюється новими елементами після кожного нового

повторення події [8, с. 24]. Основою скрипту є усталені елементи, а разові (ті, що вказують на зміну узвичаєного розвитку дії) приєднуються до частини скрипту під відповідним індексом-«помилкою» [8, с. 24]. Якщо ж така помилка стається ще раз, проте в іншому контексті, вона «віднаходить» аналогічний індекс та активує скрипт, що містить цей індекс; так ми формуємо майбутні очікування, беручи за основу минулий досвід [9, с. 75–76]. Тобто запам'ятовування та модифікацію наявної інформації, а також появу нових значень можна пояснити процесами «згадування» й поповненням скриптів новою інформацією [2]. Таким чином, залучення теорії динамічної пам'яті до пояснення інтертекстуальності дає змогу відповісти на ті запитання, які не здатна вирішити теорія концептуальної метафори (утворення інференцій), та більш чітко пояснює утворення інтертекстуальних зв'язків на відміну теорії концептуальної інтеграції (оскільки не вводить тимчасові локальні структури невизначеного обсягу).

Окрім того, індекс визначає місце нового блоку інформації в структурі скриптів та робить можливим процес розуміння [9, с. 92]. Кожен елемент скрипту фіксується під відповідним індексом: особа, ціль, дії, метод/інструмент дії, місце, наслідки дії, результати дії тощо. Шляхом встановлення зв'язків між індексами відбувається процес згадування, оскільки саме вони слугують вказівками на певний епізод у пам'яті [11, с. 65]. Сприйняття й інтерпретація інтертекстуальної одиниці передбачає знаходження індексу, що вказує на схожий елемент скрипту, та відповідну активізацію всього епізоду, який уже міститься в пам'яті, завдяки чому відбувається процесування нової інформації. Структурний обсяг скрипту (кількість і значення індексів, під якими зберігаються епізоди) залежить від кількості повторень події та від того, наскільки добре людина її пам'ятає. Різне наповнення й індексування епізодів пояснюють унікальність кожного нового прочитання та інтерпретації. Таким чином, скрипти, сцени й пакети організації пам'яті є структурно організованими динамічними структурами, що активно модифікуються, адаптуються до нових подій і збагачуються новою інформацією [2].

Отже, ефективність теорії динамічної пам'яті визначається такими особливостями: 1) подає чітке уявлення про пам'ять як про ієрархічну, системно організовану, динамічну структуру, що зазнає постійного оновлення, модифікації й елаборації; 2) детально обґрунтовує процеси запам'ятовування, сприйняття, розуміння, згаду-

вання, пояснення, вивчення та передбачення; 3) експлікує процес обробки нової інформації на основі «старих історій», тобто вже зафіксованої в пам'яті інформації; 4) пояснює встановлення асоціативного зв'язку між різними епізодами; 5) аналізує когнітивні процеси як активні творення нових смислів на основі вже наявних у безперервному режимі.

Застосування основних положень теорії динамічної пам'яті до лінгвістики тексту змінює традиційні уявлення про сутність таких понять, як «інтертекстуальність», «інтертекстуальна одиниця» та «текст». Так, процес обробки нової інформації відбувається на основі старої («розуміння є накладанням чужих історій на свої»), людську когніцію умовно можна охарактеризувати як інтертекстуальну, а концептуальну систему та концептуальну картину світу – як інтертекст. З огляду на це інтертекстуальність у площинах когнітивної лінгвістики та когнітивної психології набуває ширшого значення, отримуючи статус мисленнєвої категорії, що має тільки абстрактну природу, та вербалізується в усному чи писемному мовленні у формі певного слова або виразу. Схожого розуміння інтертекстуальності дотримуються Ш. ван Гердеен, С. Джерен-Гловацька та інші науковці, зокрема й Т. Карпенко-Секоум, яка, спираючись на положення теорії Р. Шенка, робить спробу окреслити поняття інтертекстуальності з позиції когнітивного підходу, визначаючи її як аналогове мапування між когнітивними структурами пам'яті, що зберігають інформацію про певні епізоди вихідного й цільового текстів [6, с. 6–11]. Беручи за основу цю дефініцію, пропонуємо розуміти інтертекстуальність як когнітивну категорію, що виражається в мовленні у формі інтертекстуальної одиниці.

Єдиною проблемою в межах такої міждисциплінарної інтеграції є змішування та розрізненість термінології. Введення термінів когнітивної психології (таких як скрипт, історія, сцена, пакет організації пам'яті, точка тематичної організації тощо) вносить плутанину в понятійний апарат когнітивної лінгвістики; окрім того, нагромадження понять і нюанси їх розрізнення не видаються потрібними для аналізу тексту. Наприклад, Т. Карпенко-Секоум, досліджуючи інтертекстуальні зв'язки, акцентує увагу не стільки на назві тієї когнітивної структури, яка евокується під час інтерпретації інтертекстуальної одиниці (учений майже взаємозамінно застосовує поняття скрипту, сцени, домену), скільки на її динамічності та функціональності в плані репрезентації певної ситуації. У когнітивній лінгвістиці усталеним терміном на позначення структури, що репрезентує певну ситуацію,

є фрейм, а індекси скрипту чи історії називають слотами фрейму. Оскільки «фрейм» є центральним терміном фреймової семантики, синонімічним до «історії» та «скрипту» в когнітивній психології, доцільним є його застосування для дефініції категорії інтертекстуальності. Тому інтертекстуальність можна визначити як аналогове мапування між фреймами, а інтертекстуальну одиницю – як вербальне вираження цієї мисленнєвої категорії.

З розширенням поняття інтертекстуальності зазнає модифікацій і саме поняття тексту, наближаючись до постмодерністського уявлення про існування цієї категорії як неперервного творення смислів у режимі реального часу. Написання, прочитання та інтерпретація тексту, таким чином, розуміються як види акціоністського мистецтва, де сам текст є інтертекстуальним перформансом, а автор та читач – його активними учасниками. У площинах когнітивної лінгвістики й когнітивної психології постмодерністське розуміння тексту збагачується новими смислами, стаючи динамічною вербальною актуалізацією інтертекстуальності як когнітивного процесу. Відповідно до цього кожен текст незалежно від жанрової чи стильової приналежності є інтертекстом – новим «переказом» старих історій. У цьому разі необхідне розрізнення вербалізованих у тексті індивідуальних повторюваних фреймів (скриптів) та тих фреймів (вигаданих історій), які відсилають читача до епізодів уже прочитаних або почутих раніше текстів (власне тих інтертекстуальних одиниць, які в традиційній теорії літератури мають назву цитати, алюзії, ремінісценції, парафрази, стилізації тощо). У зв'язку із цим пропонуємо називати фрейми, що зберігають у свідомості читача інформацію про епізод із певного тексту, текстуальними, а ті, що евокуються у свідомості читача під час інтерпретації інтертекстуальної одиниці в тексті, – інтертекстуальними.

Важливими питаннями є структура текстуальних та інтертекстуальних фреймів, процеси їх формування, індексування, «віднаходження» в пам'яті, аналогового мапування між їхніми слотами, модифікації, елаборації, передбачення майбутніх подій тощо. Наповнення фрейму залежить від кількості поданої інформації про цей епізод у тексті, а також від індивідуальних особливостей сприйняття цієї інформації, що призводить до різного найменування слотів та, відповідно, до індивідуальних нюансів запам'ятовування (потенційними слотами можуть бути «дійові особи», «дії», «ціль», «умови», «засоби», «місце дії», «перешкоди», «результати», «наслідки» тощо).

Коли людина читає текст повторно або зустрічає цей епізод в інших текстах, структура відповідного текстуального фрейму (кількість, найменування, деталізація слотів) може модифікуватися. Якщо епізод вихідного тексту повторюється в інших текстах без змін, і це відбувається неодноразово (наприклад, якщо йдеться про часто використовувану авторами цитату), то такий текстовий фрейм перетворюється на скрипт, стаючи шаблоном та маючи сталий набір слотів. Якщо ж вихідний епізод зазнає значних модифікацій в інших текстах (у вигляді стилізації, пастишу, пародії, алюзій тощо), то ці авторські переробки зберігаються в пам'яті у вигляді нових текстових фреймів, головним для яких є текстовий скрипт цього епізоду – вихідний «шаблонний» текстовий фрейм. Усі ці епізоди можуть поєднуватися структурно або тематично на основі більш конкретних чи загальних цілей; якщо ж події відбуваються на одному тлі (фізичному, соціальному тощо), то вони примикають до однієї сцени. У разі, коли інтертекстуальний фрейм містить одиничне неспівпадіння з вихідним текстовим фреймом у плані невиправданих очікувань щодо розв'язки або наслідків подій, ця помилка прикріплюється до структури вихідного текстового фрейму у формі окремого слоту. Цей слот надалі слугуватиме нагадуванням про таке інтертекстуальне вкраплення, якщо інші тексти міститимуть схожі неспівпадіння.

Інтертекстуальний фрейм, що утворився у зв'язку з авторською модифікацією текстового фрейму-скрипту, можна проілюструвати на прикладі уривку роману Маргарет Етвуд «Оповідь служниці». В одному з розділів головна героїня – служниця Офред – згадує слова своєї наставниці Тітки Лідії про дружин високопосадовців: *“It's not the husbands you have to watch out for, said Aunt Lydia, it's the Wives. You should always try to imagine what they must be feeling. Of course they will resent you. It is only natural. Try to feel for them. <...> Try to pity them. **Forgive them, for they know not what they do**”* [4, с. 41]. Вона радить стерегтися дружин, оскільки вони є більш вразливими та зневажають служниць за хоч і примусовий, проте інтимний зв'язок із їхніми чоловіками. На її думку, служницям варто не ображатися на таке ставлення дружин, а, навпаки, спробувати поставити себе на їх місце, поспівчувати їх становищу та пробачити їх. Інтертекстуальний вираз *“forgive them for they know not what they do”* актуалізує у свідомості читача два поєднані інтертекстуальні фрейми з відповідними слотами (дійова особа, ціль, цільовий об'єкт тощо) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Структура інтертекстуальних фреймів

Інтертекстуальний фрейм 1 (прохання Тітки Лідії)
[дійова особа]: Тітка Лідія
[ціль]: переконання
[цільовий об'єкт]: служниці
[дія]: прохання про прощення
Інтертекстуальний фрейм 2 (прощення дружин служницями)
[дійові особи]: служниці
[місце дії]: Республіка Гілеад
[ціль]: прощення
[цільовий об'єкт]: дружини
[дія]: пробачити
[об'єкт дії]: злодіяння дружин через незнання
[умови]: розуміння та співчуття
[стимул]: зовнішнє прохання

Таблиця 2

Аналогове мапування між фреймами

Текстуальний фрейм 1	Інтертекстуальний фрейм 1
[дійові особи]: Ісус	[дійові особи]: Тітка Лідія
[ціль]: переконання	[ціль]: переконання
[цільовий об'єкт]: Отець	[цільовий об'єкт]: служниці
[дія]: прохання про прощення	[дія]: прохання про прощення
Текстуальний фрейм 2	Інтертекстуальний фрейм 2
[дійові особи]: Отець	[дійові особи]: служниці
[місце дії]: Голгофа	[місце дії]: Республіка Гілеад
[ціль]: прощення	[ціль]: прощення
[цільовий об'єкт]: грішники	[цільовий об'єкт]: дружини
[дія]: пробачити	[дія]: пробачити
[об'єкт дії]: злодіяння дружин через незнання	[об'єкт дії]: злодіяння грішників через незнання
[умови]: розуміння і співчуття	[умови]: розуміння і співчуття
[стимул]: зовнішнє прохання	[стимул]: зовнішнє прохання

На загальному ідейно-тематичному рівні (ціль, стимул, дії та умови для її досягнення) ці інтертекстуальні фрейми співвідносяться з уже наявними в пам'яті (за умови, якщо читач знайомий із християнською релігією) текстовими фреймами, що містять інформацію про біблійний епізод смерті Ісуса на хресті та його звернення до Отця зі словами: «Прости їм [грішникам], бо вони не знають, що роблять» (Лука 23:34). Процес згадування (знаходження в пам'яті текстуального фрейму вихід-

ного тексту) відбувається завдяки встановленню зв'язків між спільними слотами на основі загальної цілі та умов, незважаючи на відмінність більш конкретних слотів у структурах фреймів (дійові особи, місце дії, цільовий об'єкт) (див. табл. 2). Накладання (мапування) слотів інтертекстуальних фреймів на аналогічні слоти вихідних текстуальних фреймів уможливує сприйняття й розуміння інтертекстуальної одиниці крізь призму вже відомої інформації та подальшу інтерпретацію.

Отже, новий інтертекстуальний фрейм, що утворюється в короткочасній пам'яті під час читання, евокує в довготривалій пам'яті текстуальний фрейм, що на концептуальному рівні відображає зміст інтертекстуальної одиниці, вжитої в тексті. Незважаючи на те, що епізоди не є ідентичними, оскільки окремі елементи їх структури різняться, аналогія між ними встановлюється на більш загальному рівні в плані цілей, умов тощо. Актуалізація вихідного текстуального фрейму надає ширший контекст для розуміння нової інтертекстуальної інформації, наповнює її новими смислами. Текстуальний фрейм вихідного тексту матиме статус скрипту та, власне, буде актуалізуватися лише в тих читачів, які мають достатні знання з християнської релігії та неодноразово чули цю біблійну історію. Певна структурна відмінність цільового епізоду приводить до утворення нового фрейму, що поєднується з вихідним текстуальним фреймом-скриптом на основі аналогії. Таким чином, аналогове мапування між фреймами дає змогу пояснити процес встановлення інтертекстуальних зв'язків, що спочатку відбувається на концептуальному рівні у свідомості автора, а потім вербалізується в тексті у формі інтертекстуальної одиниці.

Висновки і пропозиції. Застосування положень теорії динамічної пам'яті та фреймової семантики до аналізу інтертекстуальних зв'язків дає змогу здійснити такі дії:

1) розширити розуміння інтертекстуальності як когнітивної категорії та визначити її як аналогове мапування між фреймами, що вербалізується у формі інтертекстуальної одиниці;

2) детально пояснити процеси запам'ятовування, згадування, елаборації, індивідуального розуміння, інтерпретації та прогнозування нової інформації;

3) проаналізувати структуру текстуальних та інтертекстуальних фреймів, утворення аналогового зв'язку між ними;

4) експлікувати процес локального творення значень в автора й читача, урівняти їх ролі як творців тексту, розуміти сам текст як динамічний інтертекстуальний перформанс;

5) акцентувати на важливості індивідуальних знань і досвіду для розуміння та інтерпретації твору-інтертексту.

Ефективність залучення когнітивної лінгвістики й когнітивної психології до визначення інтер-

текстуальності зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі, зокрема розроблення теорії інтертекстуальності з класифікацією інтертекстуальних одиниць, аналіз інтертекстуальних зв'язків на міжмовному рівні тощо.

Список літератури:

1. Кульчицька О., Мурава Ю. Внутрішньотекстові та зовнішньотекстові зв'язки у романі Річарда Адамса «Watership Down». Міжкультурна комунікація в Європейському вимірі: матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції. Чернівці: Технодрук, 2014. С. 67–71.
2. Тацакович У. Інтертекстуальність у лінгвокогнітивному вимірі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». О., 2018. № 35 (не опубл.).
3. Abelson R., McKoon G., Ratcliff R., Seifert S. Memory Connections Between Thematically Similar Episodes. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*. 1986. Vol. 12. № 2. P. 220–231. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/ab48/a3d10e67b3611ab0456e81e4e235d9573913.pdf> (дата звернення: 02.11.2018).
4. Atwood M. *The Handmaid's Tale*. Toronto: McClelland & Stewart, 1985. 237 p.
5. Johnson H., Seifert S. The Role of Predictive Features in Retrieving Analogical Cases. *Journal of Memory and Language*. 1992. Vol. 31. P. 648–667. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/6132/5f3deeff329f953eee1837e0f0fbba07830a.pdf> (дата звернення: 02.11.2018).
6. Karpenko-Seccombe T. Intertextuality as cognitive modelling. *English Text Construction*. 2016. Vol. 9. Issue 2. P. 244–267.
7. McKoon G., Ratcliff R. Making the Connection: Generalized Knowledge Structures in Story Understanding. *Journal of Memory and Language*. 1989. Vol. 28. P. 711–734.
8. Schank R. *Dynamic Memory: A Theory of Learning in Computers and People*. New York: Cambridge University Press, 1982. 235 p.
9. Schank R. *Dynamic Memory Revisited*. New York: Cambridge University Press, 1999. 302 p.
10. Schank R. Language and Memory. *Cognitive Science*. 1980. Vol. 4. P. 243–284. URL: <https://web.stanford.edu/class/linguist289/schank80.pdf> (дата звернення: 02.11.2018).
11. Schank R. *Tell Me a Story: A New Look at a Real and Artificial Memory*. New York: Charles Scribner's Sons, 1990. 253 p.

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ КАК АНАЛОГОВОЕ КАРТИРОВАНИЕ МЕЖДУ ФРЕЙМАМИ

В статье обоснована методика применения терминологии и главных принципов теории динамической памяти Р. Шенка (по Т. Карпенко-Секоум) и фреймовой семантики к исследованию интертекстуальных связей. Интертекстуальность понимается как когнитивная категория, которая вербализуется в форме интертекстуальной единицы. Предлагается определение понятия интертекстуальности как аналогового картирования между фреймами. Приводятся понятия текстового и интертекстуального фреймов. На материале романа «Рассказ служанки» М. Этвуд приводится пример структуры таких фреймов и аналогового картирования между ними.

Ключевые слова: *интертекстуальность, текстуальный фрейм, интертекстуальный фрейм, аналоговое картирование, скрипт, история.*

INTERTEXTUALITY AS ANALOGOUS MAPPING BETWEEN FRAMES

The article explains the efficiency of applying the terminology and basic principles of the R. Schank's theory of dynamic memory (according to T. Karpenko-Seccombe) and frame semantics to studying intertextual relations. Intertextuality is understood as a cognitive category, verbalized in the form of an intertextual unit. In this context, intertextuality is defined as an analogous mapping between frames. The article introduces the notions of textual and intertextual frames. The structure of such frames and analogous mappings between them are exemplified by the extracts from M. Atwood's novel "The Handmaid's Tale".

Key words: *intertextuality, textual frame, intertextual frame, analogous mapping, script, story.*

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'255.4:811.111+659.1

Малик Г. Д.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Корольок У. В.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕКЛАМНОГО СЛОГАНА ЯК ІНСТРУМЕНТУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕРЕКЛАДАЧА

У статті розглянуто рекламний слоган на широкому тлі рекламної комунікації як невід'ємної частини сучасного світу. Описано основні компоненти моделі рекламної комунікації та встановлено взаємозв'язок між рекламною комунікацією, рекламним дискурсом, рекламним текстом та рекламним слоганом. Охарактеризовано слоган як ядро рекламної комунікації, основною метою якого є швидкий та якісний вплив на споживача за допомогою вербальних і невербальних, експліцитних та імпліцитних засобів. Комунікативна спрямованість слогана реалізується не тільки в маркетинговій площині, але й у професійній підготовці майбутніх фахівців, зокрема перекладачів. Запропонована система вправ дозволяє використати слоган як джерело національно-мовних реалій та формувати мовні, мовленнєві, соціокультурні та перекладацькі компетенції.

Ключові слова: реклама, рекламна комунікація, рекламний дискурс, рекламний текст, англомовний рекламний слоган, перекладач, професійна компетентність.

Постановка проблеми. Невпинний розвиток інформаційного ринку зумовлює проникнення різних видів реклами – комерційної, соціальної, політичної, релігійної – у всі сфери життя суспільства, підсилюючи її вплив практично на всі прошарки населення. В умовах глобалізації іноземні товари (а разом із ними й іноземна реклама) насичують ринок України, актуалізуючи необхідність дослідження лінгвокультурологічних, лінгвокогнітивних та комунікативно-прагматичних аспектів іншомовного рекламного дискурсу, а також можливостей використання рекламного слогана (лозунг, девіз) у професійній підготовці майбутніх філологів-англівців, зокрема перекладачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен реклами був і залишається в центрі уваги політологів, соціологів, психологів, маркетологів, лінгвістів та педагогів. Дослідники лінгвокомунікативної сфери звертають увагу на такі аспекти, як: 1) теоретичне обґрунтування особли-

востей рекламної комунікації (С. Квіт, Н. Колокольцева, В. Різун, В. Тулупов); 2) визначення сутності слогана та його функцій у системі рекламної комунікації (О. Анопіна, В. Зірка, Р. Іванченко, Б. Обрицько); 3) лінгвопрагматична специфіка рекламного слогана (Н. Белоусова, А. Литвинова, І. Неговорова, К. Шидо); 4) рекламний слоган як об'єкт переладу (Д. Добровольська, Т. Казакова, Г. Кузнецова, А. Малишенко, Л. Мороз, К. Новікова); 5) використання рекламного тексту в процесі підготовки майбутніх фахівців (А. Герасимова, О. Дикова, О. Ключникова, Д. Руснак).

Незважаючи на активні дослідження в цій галузі, рекламні тексти, іншомовні оригінальні та перекладні слогани також, які презентують величезний пласт культури, актуалізують подальше їх дослідження в контексті виявлення їхніх особливостей та пошуку ефективних методів їх використання як навчального засобу формування професійної компетентності майбутнього перекладача.

Постановка завдання. Мета статті – обґрунтувати особливості рекламного слогана в системі рекламної комунікації та з'ясувати можливості його використання для формування професійної компетентності майбутнього перекладача. Об'єкт дослідження – англійські слогани комерційної та соціальної реклами, їх українські відповідники. Предмет дослідження – потенціал рекламного слогана як навчального матеріалу для формування професійної компетентності майбутнього перекладача.

Виклад основного матеріалу

1.1. Рекламний слоган як елемент комунікації

Насамперед розглянемо особливості рекламної комунікації та слогана як його квінтесенції для розроблення методики його застосування в навчальному процесі.

Багатогранну сутність реклами – соціального, психологічного, лінгвістичного, естетичного та власне економічного явища – засвідчує розмаїття підходів до її визначення. Так, згідно із чинним українським законодавством, реклама – інформація про особу чи товар, поширена в будь-якій формі та в будь-який спосіб, призначена сформулювати або підтримати обізнаність споживачів та їхню цікавість щодо таких особи чи товару [14]. На відміну від наведеного визначення, яке підкреслює інформаційний аспект реклами, більшість дослідників наголошують на її комунікаційній природі: 1) Ф. Котлер: реклама – неособисті форми комунікації, здійснювані за посередництва платних засобів поширення інформації, із чітко вказаним джерелом фінансування [23]; 2) У. Уеллс, Дж. Бернет та С. Маріарті: реклама – одна з форм масової комунікації, що передає різноманітні типи маркетингової інформації для взаєморозуміння між продавцями і покупцями на ринку [25]; 3) Ю. Шмига: реклама – форма комунікації, що включає складний комплекс когнітивно-комунікативних, емоційно-чуттєвих, ціннісно-нормативних компонентів, об'єднаних в ієрархічну структуру і спрямованих на формування попиту, реалізацію товарів та послуг, а також ідей і концепцій життя [20, с. 3]; 4) А. Голоднов: реклама – специфічний акт риторико-персуазивної комунікації, <...> когнітивно-комунікативний процес впливу адресанта на реципієнта з метою добитися від нього ухвалення рішення про необхідність здійснення певної посткомунікативної дії в інтересах адресанта [5]; 5) В. Ученова, Н. Старих: реклама – відгалуження масової комунікації, у руслі якого створюються і поширюються інформативно-образні, експресивно-сугестивні тексти, адресовані групам людей із метою спонукати їх до потрібного рекламодавцю вибору і вчинку [19, с. 5].

Опираючись на типологію комунікації, розроблену Ф. Бацевичем [2, с. 32], зазначаємо низку особливостей рекламної комунікації: за характером аудиторії – масова; за участю/відсутністю мовних засобів – вербальна, невербальна, вербально-невербальна; за формою реалізації засобів мовного коду – усна, письмова; за темою спілкування – необмежена, залежна від мети адресата; за метою спілкування – ділова з елементами розважальної; за ступенем офіційності – офіційна з елементами неофіційності; за соціальними чинниками – соціально зорієнтована, проте покликана здаватись особисто зорієнтованою; квазімоноадресована; за формою спілкування – відкрита та одностороння з імпліцитним зворотним зв'язком; за тривалістю – коротко- / довготривала; постійна / періодична.

Інтегрування напрацювань маркетологів [15; 18; 23; 25], лінгвістів [4; 5; 7; 10], ідей Д. Гаймса стосовно моделі комунікативної події [22, с. 10] дає підстави виокремити в її структурі такі основні компоненти:

1) **учасники:** а) *джерело інформації* – рекламодавець; б) *безпосередній комунікатор* – виробник реклами, який створює рекламний текст, якому притаманні особлива прагматична скерованість, специфічний денотат і семіотичність; в) *посередники* в процесі вироблення та поширення реклами: перекладачі, дистриб'ютори, джобери, дилери, комісіонери, консигнатори, агенти, брокери, маклери, комівояжери, радники; в) *реципієнти* – споживачі реклами, які сприймають та інтерпретують рекламну інформацію, довіряють / не довіряють їй, діють: покупці товарів фірми, покупці товарів фірми-конкурента, потенційні покупці, абсолютні неспоживачі;

2) **комуніканти:** рекламне повідомлення та слоган як його ключовий елемент: а) *форми та жанри:* товарний знак, фірмовий знак; реклама-гасло; реклама-фраза; рекламне оголошення, інформаційне повідомлення, рекламна листівка, оповідь, романтична історія, житейська ситуація, документальна хроніка, апеляція до авторитета; замітка, інтерв'ю, репортаж; консультація, рецензія, звіт, нарис, стаття, фантастична візуалізація; б) *структура тексту рекламного повідомлення:* слоган + заголовок + основний рекламний текст + фраза-луна; слоган, текст, слоган + текст, слоган + текст + довідкова інформація, слоган + ілюстрація; в) *структура макета рекламного звернення:* текст, текст + візуальний супровід, текст + аудіосупровід (наприклад, музичне оформлення), текст + аудіовізуальне художнє оформлення; г) *спосіб виконання:* текстовий, текстово-аудіаль-

ний, текстово-візуальний, текстово-аудіовізуальний; г) *спосіб звернення*: безособовий і квазіперсоніфікований; д) *основні функціональні стилі*: офіційно-діловий; публіцистичний; науково-професійний; літературно-розмовний; фамільярно-розмовний;

3) *тема, мета: предмет* – продукт, тобто виріб, послуга чи ідея; *зміст* – політична, соціальна, бізнесова; *мета* – наголосити на виняткових особливостях рекламованої продукції; *функції реклами*: інформативна (референтна, денотативна), економічна, соціальна, просвітницька, спонукальна, естетична, атональна, диференціувальна, характеристична / індивідуалізувальна, самопрезентаційна / представницька, образоформувальна, моделювальна, декоративна, аттрактивна, порівняльна, нагадувальна, рубрична, експресивна, прагматично-переконувальна (впливова, стимулююча / персуазивна, пропагандистсько-оцінювальна, маніпулятивна), оскільки часто містить приховану інтенцію, що широко застосовується рекламодавцями для впливу на цільову аудиторію;

4) *канали*: локальні, регіональні, національні, міжнародні; *носії*: засоби масової інформації (далі – ЗМІ) й інші платні рекламні засоби; друкована, видавнича, відео-, аудіо-, *спосіб передачі*: друкована, електронна, зовнішня;

5) *коди*: лінгвістичні, паралінгвістичні, візуальні, інтерпретативні, інтераційні, трансформаційні тощо, які забезпечують: а) *характер дії реклами*: позиційна, масованої дії, стимулювальна, імітувальна, порівняльна; б) *характер впливу реклами*: раціональна, емоційна; в) *рівні впливу реклами*: когнітивний – передача визначеного обсягу інформації, сукупності відомостей про продукти фірми, їхні основні властивості тощо; афективний – формування ставлення; перетворення інформації на систему настанов, мотивів та принципів отримувача рекламного звернення завдяки повторенню тих самих аргументів, наведення логічних доказів, формування сприятливих асоціацій; сугестивний – переконання; використання як усвідомлюваних, так і неусвідомлюваних психологічних елементів без логічних доказів; конативний – визначення поведінки; підштовхування споживача до визначеної дії, підказування очікуваних від нього дій; г) *спосіб подання*: жорсткий – для отримання миттєвого ефекту; м'який – для створення позитивного ставлення потенційного покупця до товару;

б) *інтерференції, або комунікативні шуми*: культурні, соціальні, психологічні, особисті: потреби, громадська думка, маркетингова стратегія, конкуренція;

7) *власне рекламні події* як окремі мовленнєві акти або ланцюг мовленнєвих актів.

Комунікативна подія є одиницею рекламного дискурсу, який Т. Безугла визначає як розумово-комунікативний феномен, що охоплює дві складові частини – комунікативну взаємодію у сфері масової реклами, спрямовану на просування товару або послуги на ринку мовними та позамовними засобами за відсутності контакту комунікантів, з одного боку, та рекламний текст, з іншого [3, с. 36]. Рекламний текст ми розумітимемо як складну семіотичну єдність, комунікативну одиницю, що має в структурі формальну ознаку – один або кілька компонентів брэнда та/або рекламні реквізити, які вирізняються семантичною сукупністю вираженого вербально і невербально смислу, «в якому за мінімального обсягу міститься велика кількість інформації, яка впливає не лише на свідомість людей, а й на їхню вербальну поведінку» [9, с. 407].

Ядром моделі рекламної комунікації, її структурно-композиційним та змістовим центром є слоган. Його трактують по-різному: 1) як коротке самостійне рекламне повідомлення, що може існувати ізольовано від інших рекламних продуктів та становить згорнутий зміст рекламної кампанії [12, с. 7]; 2) як різновид тексту масової рекламної комунікації, який має свою прагматичну настанову – імпліцитно вплинути на споживача з наміром змінити або закріпити його позитивне ставлення до товару чи послуги, що рекламується [11]; 3) як структурно-змістовий центр рекламного повідомлення – це особливий різновид мікротексту, що прагматично скерований на вплив із метою спонукання до активної дії і заклику придбати певний товар / послугу та є елементом комунікативної взаємодії між мовцем і реципієнтом [8, с. 17].

2. Рекламний слоган як дидактичний інструмент формування професійної комунікації майбутнього перекладача

Дослідники вважають рекламний текст одним із найбільш педагогічно адаптованих і доступних видів автентичного матеріалу [6; 13]. Як зазначає З. Антонова, реклама є елементом національної культури, одним з основних механізмів її формування, її продуктом, оскільки відтворює традиції, культуру, звичаї, норми поведінки, ціннісні орієнтації народу [1]. Окрім того, рекламний текст є носієм різних видів інформації, що формують соціокультурний компонент змісту навчання іноземної мови та перекладу: 1) лінгвістичної (використання живої, актуальної мови, вживання національно-культурних мовних одиниць, особливо важливих для навчання мови в контексті міжкуль-

турного контакту: фразеологізмів, паремій, стійких словосполучень; залучення всього спектра граматичних явищ і одиниць мови); 2) лінгвокраїнознавчої (власні назви і реалії); 3) паралінгвістичної – міміки, жестів, поведінки; 4) країнознавчої (відомості з історії, географії і культури країни виробника рекламного продукту) [6, с. 65].

Рекламним слоганам притаманні загальні характеристики реклами: 1) ознаки змісту і зовнішнього оформлення, що дозволяють відрізнити їх від інших (нерекламних) текстів; 2) функціональні ознаки; 3) особливе місце в загальній сукупності текстів, створених і створюваних якоюсь мовою [16].

Важливими є, на нашу думку, і властивості слогана, на яких робить акцент Д. Теркулова: 1) особлива роль екстралінгвальних чинників у формуванні рекламних текстів; 2) специфіка денотата рекламного тексту (рекламовані товар або послуга); 3) особлива прагматична скерованість рекламного тексту; 4) специфіка когнітивних умов, характерних для акту прагматичного текстотворення рекламного тексту; 5) семіотичний характер рекламного тексту; 6) канонічність рекламного тексту (наявність жорсткої моделі композиційної побудови, обмеженість обсягу, специфіка мовного оформлення) [17, с. 6].

У контексті вищезазначеного нам здається, що рекламний слоган має значний потенціал для формування в майбутніх перекладачів практично всіх складників професійної компетентності, які виокремлюють європейські експерти: мовних, міжкультурних (соціолінгвістичних і текстотвірних), перекладацьких, інформаційно-аналітичних, технологічних, тематичних [21]. Наведемо декілька прикладів:

1) можна успішно використовувати для навчання аудіюванню, письму, говорінню, для засвоєння лексичного та граматичного матеріалу автентичні рекламні матеріали, наявні на багатьох веб-ресурсах, наприклад: *Airline slogans*: <http://www.adglist.com/2012/04/21/100-airlines-advertising-slogans-punchlines-taglines/>; *The 100 Best Advertising Taglines Ever*: <https://www.thebalancecareers.com/best-advertising-taglines-ever-39208>; *The 15 ad campaigns that made marketing history*: <https://www.typeform.com/blog/ask-awesomely/ad-campaigns/>;

2) майбутні перекладачі можуть розглядати рекламний слоган у контексті міжкультурної комунікації, взаємодії мов, спираючись на широке коло національно-культурних стереотипів та національно-культурних мовних одиниць: фразеологізмів, прислів'їв, стійких словосполучень, прецедентних феноменів;

3) рекламні слогани є чудовими прикладами для ілюстрування різноманітних стилістичних

засобів різних рівнів (алітерація, ритм, рима, метафора, метонімія, літота, антиципація, парафраз, порівняння, градація, персоніфікація, анафора, гіпербола, епітет, лексичний і синтаксичний повтор, жаргон, аббревіатура, гра слів – каламбур).

Розроблена нами система вправ дозволяє цілеспрямовано використовувати рекламні тексти, зокрема слогани, для систематизації знань майбутніх перекладачів із теорії комунікації та перекладознавства, коригувати вже наявні вміння та навички з фонетики, лексики, стилістики, граматики тощо.

Нижче наводимо декілька прикладів вправ.

I. Особливості рекламної комунікації та слогана:

1. Advertising texts are often characterized as “creolized”, “linguovisual”, “isoverbal”, “videoverbal”, “nonverbal”, “polycode”. Explain the meaning of these attributes. Which of them is the most suitable?

2. Advertising communication is viewed as a kind of consensus and a system of oppositions: motive – action, dialogue – scattering, interaction – introspection, connotation – reference. Explain the essence of these oppositions.

3. Explain the following statements from the article “Visual Rhetoric in Advertising: Text-Interpretive, Experimental, and Reader-Response Analyses” by E. Mcquarrie [24]:

1. As a reader the consumer approaches advertisements as complex texts to be interpreted. 2. The text-interpretive perspective draws on semiotic, rhetorical, and literary theories to provide a systematic and nuanced analysis of the individual elements that make up the ad. 3. Text structure is an encompassing term that refers to any discriminable pattern in any part of the manifest ad. 4. <...> from a semiotic perspective, it is not possible to change the style of an advertisement without also changing some of its meaning. 5. <...> the experience of advertising is a function of a complex process facilitated by tacit, culturally situated knowledge structures that predate and, to a notable degree, pattern the kinds of meanings that emerge from a viewer's interaction with advertising. 6. The use of English as a contact language in advertising differs from the use of other languages both in quantitative and in qualitative terms. 7. English is the most frequently used language in advertising messages in non-English-speaking countries. 8. English does not work exclusively by associating a product with an ethno-cultural stereotype, as the other languages do.

4. Answer the following questions:

1) *What makes an advertising slogan an essential element of advertising communication?*

2) *Can you prove that an advertising slogan is both a channel and message?*

3) *What are the main functions of an advertising slogan?*

II. Лінгвістична структура рекламних слоганів:

1. *Find advertising slogans with the following linguistic units:*

a) formal expressions; informal expressions; terms; deictic expressions; discourse markers;	interjections; hesitators; response forms; ellipsis;	b) vernacular language; non-finite clauses; verbless clauses; active constructions; passive constructions.
---	--	--

3. *Explain the use of articles in the following slogans:*

1. *Coca Cola*: Taste the feeling. 2. *Ferrari*: Create at hunder. 3. *Siemens*: A girl's best friend. 4. *Sony*: Sony – It's a Sony. 5. *Smarties*: Do you eat the red one last? 6. *Nescafe*: It all starts with a Nescafe. 7. *L & M*: Just what the doctor ordered. 8. *Lancome*: A tan in a flash.

4. *Identify the sense-forming parts of speech in the slogans below. Explain your choice:*

1. *Toyota*: Overwhelming success. 2. *Asian Salad*: Delicious harmony, made for you. 3. *L'Oreal Paris*: Become a lash millionaire! 4. *Mary Kay*: Incredible age-defying results you can see. 5. *United Airlines*: Fly the friendly skies of United.

5. *Study the following examples of slogans based on different stylistic devices:*

Рівень / особливості	Приклади
Графічні:	
– перші великі букви	<i>Heinz</i> : Beanz Meanz Heinz; <i>Toyota</i> : I Love What You Do For Me.
– усі великі букви	<i>News Week</i> : THE WORLD'S NEWS MAGAZINE.
Фонологічні:	
– ритм і рима	<i>Haig Scotch</i> : Don't be vague. Ask for Haig. <i>Quavers</i> : The flavour of a Quaver is never known to waver. <i>Chanel</i> : Every woman alive loves Chanel № 5. <i>Viakal</i> : It's the Viakal fizz that does the bizz <i>Jaguar</i> : Grace, space, pace. <i>British Rail</i> : Let the train take the strain.
– алітерація	<i>Greyhound</i> : Greyhound going great. <i>Mitsubishi</i> : Better built. Better backed. <i>Fila</i> : Functional... Fashionable... Formidable...
– асонанс	<i>Canon</i> : See what we mean. <i>Intel</i> : Intel inside. <i>Survivor TV series</i> : Outwit. Outplay. Outlast.
– консонанс	<i>Lingerie</i> : Fashion For Passion. <i>Calgon</i> : Washing machines live longer with Calgon. <i>Cinzano</i> : The bright light staste <i>Jaguar</i> : Grace, space, pace.
– апокопа	<i>McDonalds</i> : I'm lovin' it. <i>Kentucky Fried Chicken</i> : It's finger lickin' good. <i>Rehabilitation centre</i> : celeb in rehab. <i>Belair cigarettes</i> : Freshertastin'.
– фонетична компресія	<i>TWA airlines</i> : You're Going To Like Us <i>Camp coffee</i> : It's The Best. <i>Superman</i> : You'll Believe A Man Can Fly.
– парономазія	<i>Panasonic copier</i> : If You Want To Get Read, Use Red. <i>Mody Cad</i> , <i>PC software</i> : Software You Can Wear.
– ономатопея	<i>AlkaSeltzer</i> : Plop, Plop, Fizz, Fizz , oh what relief it is
Лексичні:	
– займенники <i>you</i> , <i>your</i> , <i>we</i> , <i>our</i> , <i>us</i>	<i>Hyundai</i> : Always there for you. <i>Nestle Milo</i> : Bring out the champion in you. <i>Avis Rent A Car</i> : We try harder. <i>FedEx</i> : We live to deliver.

– займенники <i>you, your, we, our, us</i>	<i>Qatar Airways</i> : Your private cabin, your personal crew, your premium place. <i>Qatar Airways</i> : With your miles you can now fly further. <i>Virgin America</i> : You order it. We bring it. <i>Ford</i> : Everything we do is driven by you. <i>Toyota</i> : Drive your dreams. <i>Alfa Romeo</i> : Without heart We would be mere machines.
– іменники	<i>Alberta Ferretti</i> : Philosophy of Style. <i>Honda</i> : The Power of Dreams. <i>KFC</i> : Powerhouse of flavours.
– прикметники в різних ступіннях порівняння	<i>McDonald's</i> : Big. Beefy. Bliss. <i>Wenny's</i> : Hot'n juicy. <i>Who Nu Cookies</i> : Who knew delicious could be so nutritious? <i>Coleman footgear</i> : Better choice, better joys. <i>Peugeot</i> : More economical. Less pollutant. <i>Land Rover</i> : The most agile. The most responsive. Land Rover ever. <i>Carlsberg</i> : Probably the best beer in the world. <i>Gillette</i> : The best a man can get.
– every, always	<i>Coca-Cola</i> : Always Coca-Cola. <i>Mitsubishi</i> : Technically, everything is possible.
– no, not, none	<i>Mercedes Benz</i> : The pursuit for perfection has no finish line. <i>M&Ms</i> : Melt in your mouth, not in your hand.
– незвичайні композиції	<i>Louis Vuitton</i> : Epileather. <i>Burton Menswear</i> : Everywear. <i>Gordon's & Tonic</i> : Innervigoration.
Синтаксичні:	
– короткі речення	<i>Samsung Digitall</i> : Everyone is invited. <i>Nike</i> : Just do it. <i>Nestle</i> : It's the taste
– питальні речення	<i>Ford</i> : Have you driven a Ford lately? <i>Volkswagen Polo</i> : R u Polo?
– спонукальні речення	<i>Working class beer</i> : Work hard, rest harder <i>MaxFactor</i> : Use your eyes to hypnotize. <i>Express card</i> : Don't leave home without it. <i>L'oreal Mascara</i> : Don't just volumize, millionize your lashes in Extra Black.
– еліптичні речення	<i>Ariston</i> : On and on with Ariston. <i>Sealy</i> : Supports you night and day. <i>Grundic</i> : Keeps you informed.
– анафора	<i>Nike</i> : Why not change the things you can? Why not indeed? <i>American express</i> : My card. My life.
– епіфора	<i>Shell Oil</i> : Go well. Go Shell. <i>Murad</i> : Get Clear. Live Clear. <i>Nokia</i> : See new. Hear new. Feel new.
– паралельні кон-струкції	<i>Miller beer</i> : So soft. So warm. So light. <i>Shirley Bassey</i> : You are not getting older. You are getting better. <i>Tom Kat Lounge</i> : Drink responsibly, drive responsibly, live responsibly.
– антитеза	<i>Cotton fresh</i> : Don't go home, go out. <i>Sony music</i> : Mismatched? Youth cannot be bought. But the sounds of youth can.
– інверсія	<i>Adidas</i> : Impossible is not hing.
– парцеляція	<i>Ford</i> : Better ideas. Driven by you. <i>Goldman watch</i> : Minds. Wide open.
– градація	<i>Martini special</i> : No MARTINI? No party. <i>Orange</i> : he future's bright – the future's orange. <i>American express</i> : My card. My life.
– полісиндетон	<i>Energizer</i> : It keeps going, and going, and going... <i>Vichy</i> : VICHY: You look younger, and younger, and younger.
Семантичні:	
– семантична невизначеність	<i>Philips</i> : Let's make things better.

– гіпербола	<i>Lancôme</i> : Fight wrinkles Renew collagen in just 48 hours. <i>Lexus</i> : Takes You Miles Away in Seconds.
– метафора	<i>Red Bull</i> : It gives you wings. <i>Esso</i> : Put a tiger in your tank. <i>Coca Cola</i> : Open Happiness. <i>Bounty candy bar</i> : Bounty – the taste of paradise. <i>Adelma Mineral Water</i> : Fresh Squeezed Glaciers.
– риторичне питання	<i>Citroen</i> : Why pay more for a car? <i>Honda Accord</i> : Could you ever love life on the road? <i>Skoda Roomster</i> : Isn't it lovely having room to play with? <i>Toyota</i> : Who could ask for anything more? BMW: Is it Love?
– метонімія	<i>KIA</i> : The car that cares. <i>Jaguar</i> : Jaguar. Born to perform. <i>Skoda</i> : Skoda. Simply clever. <i>Renault</i> : Drive future. Today.
– порівняння	<i>Dell</i> : Easy as Dell.
– оксюморон	<i>Renault</i> : The little big car.
– каламбур, ідіома, алюзія	<i>Valentino</i> : Rock'n Rose. <i>McDonald's</i> : Rock'n'Fries. McFries. Grab yours. <i>Mars</i> : A Mars as day helps you work, rest and play. <i>Virgin America</i> : Love at first flight. <i>Range Rover</i> : It's how the smooth take the rough. <i>Apple</i> : iThink, there fore iMac. <i>IBM</i> : I think, therefore IBM. <i>Kenzo</i> : And Kenzo has created a man.

6. Complete the table identifying stylistic means used in the following advertising slogans:

Company	Slogan and its translation	Stylistic means
L'orealParis	Become a lash millionaire!	hyperbole
	Отримай мільйон вій!	
Kit Kat	Have a break – have a Kit Kat.	anaphora
	Є перерва – є Kit Kat.	
MaxFactor	Use your eyes to hypnotize.	
	Твої очі можуть загіпнозувати.	
McDonald's	Big. Beefy. Bliss.	
	Великий. М'ясний. Насолода.	
Nintendo	Get N or get out.	
	Візьми N або йди геть.	
Skittles	Taste the Rainbow.	
	Скуштуй веселку.	

III. Фонова інформація:

1. Using your background knowledge to match the company/brand with its slogan:

Company/Brand	Advertising Slogan
Skittles	Health is beautiful
Gillette	No battery is stronger longer
HTC	Taste the Rainbow
McDonalds	Big Yet Agile
Mazda CX-9	The best a man can get
Twix	Everything in one touch
Vichy	I'm loving it
Duracel	For hair so healthy it shines
Pantene	Each bar is better than the other

2. Complete the slogans with the words in the box paying attention to the Company / Brand names:

happen, gems, hungry, thirst, dentists, temptation, clean, shines

- 1) Domestos: Kills all known ___ everywhere.
 2. Sprite: Freedom from ___. 3. Maybelline: Make it ___. 4. Colgate: Number 1 recommended by ___. 5. Tide: Style is an option. ___ is not.
 6. You're not you when you are ___.

IV. Рекламний слоган як мовленнєвий акт

1. Analyse the following slogans paying attention to their illocutionary components:

Directives	Catch the fever Beyoncé (Heat fragrance). Eat Fresh! (Subway). Taste the feeling (Coca Cola). Discover a feeling you have never experienced before (Lenora)
Interrogatives	What do you want in a car? Design? Comfort? Safety? Sportness? In one car only? (Audi Ciavena)
Representatives assertives	The Secret to Younger Looking Skin (Lancome). Nothing works better (Neutrogena). Melts in your mouth, not in your hand (M & M).
Commissives	Perfectly sculpted contours in 30 seconds (L'oréal). You'll love the way we fly (Delta Air Lines) To fly. To serve. (British Airways) It won't let you down (Rexona).
Expressives	Bye-bye lash curler (Rimmel). Welcome to your world (Saudia). I love Fashion Tv (Fashion TV).

2. Analyse the structure of the following slogans and explain the complexity of their illocutionary acts – the major and the minor illocutionary acts^

Audi	Life is a ride. Go for it. Audi A4 S line.
United Airlines	Life is a journey, travel it well.
Honda	Is not it nice, when things just work? Honda. The power of dreams.

3. Define the type of illocutionary acts in the following slogans:

1. Nike: Just do it. 2. Nivea men: It starts with you. 3. Palmolive: Surrender to temptation everyday.

4. Mary Kay: Incredible age-defying results you can see. 5. Siemens: A girl's best friend. 6. Skittles: Taste the Rainbow. 7. Smarties: Do you eat the red one last? 8. Snickers: You're not you when you are hungry.

4. Complete the table below:

	Syntactic form	Illocutionary Act		Locutionary Act	
		Type	Direct / Indirect	Expressed / Implied	Literal / Non literal
Maybelline: Make it happen.					
Maybelline: Maybe she's born with it, Maybe it's Maybelline.					
Smarties: Do you eat the red one last?					
Quaker Cereal: The cereal that's shot from guns!					
Kodak: You push the button – we do the rest.					
Budweiser: WASSSSSUP?					
Carlsberg: Probably the best beer in the world.					

5. Findoutif the following slogans meet the requiments of felicity conditions to make these slogans successful and efficient. Rate the conditions from 0 to 5:

- 1) reflects the main idea of the advertisement ___;
 2) is easy to read and to remember ___; 3) is

- laconic ___; 4) is expressive and unique ___;
 5) is encouraging but not aggressive ___.

1. Adidas: Impossible is Nothing. 2. Axe excite: Even angels will fall. 3. Mary Kay: Find your way to beautiful. 4. Tefal: Ideas You Can't Live Without. 5. Nivea men: It starts with you.

V. Особливості перекладу рекламних слоганів:

1. Define the type of translation techniques/methods used in the following examples (direct translation; adaptation; revision, etc.):

KFC: <i>Share the taste, share the passion.</i>	<i>Розділи смак, розділи пристрасть.</i>
L'oreal Mascara: <i>Don't just volumize, millionize your lashes in Extra Black.</i>	<i>Шалений об'єм на мільйон.</i>
Tefal: <i>Tefal: Ideas You Can't Live Without.</i>	<i>Tefal: Без твоїх ідей не обійтися.</i>
Lancome: <i>A tan in a flash.</i>	<i>Засмага за хвилину.</i>
WhoNu Cookies: <i>Who knew delicious could be so nutritious?</i>	<i>Хто ж знав, що смачненьке може бути таким поживним?</i>
Duracel: <i>No battery is stronger longer.</i>	<i>Жодна звичайна батарейка не працює так довго.</i>
Head&Shoulders: <i>Live Head First.</i>	<i>№ 1 у світі.</i>
Sprite: <i>Freedom from Thirst.</i>	<i>У спраги немає шансів.</i>

2. Compare the following English and Ukrainian advertising slogans. State what level of translation equivalence is achieved in each case.

Remember that the list of levels includes: 1) the level of the purport of communication; 2) the level of (the identification of) the situation; 3) the level of the method of description (of the situation); 4) the level of syntactic meanings; 5) the level of word semantics.

United Airlines: <i>Fly the friendly skies of United.</i>	<i>Здійсніть політ у дружніх небесах United.</i>
Subaru: <i>Inexpensive. And built to stay that way.</i>	<i>Недорогий. І збудований, щоб таким і залишатись.</i>
Quaker puffed cereal: <i>The cereal that's shot from guns!</i>	<i>Каши, яка стріляє з гармат!</i>
Mitsubishi: <i>Better built. Better backed.</i>	<i>Краще збудований. Краще оснащений.</i>
Lexus: <i>The relentless pursuit of perfection.</i>	<i>Невтомне прагнення досконалості.</i>

3. Provide some ideas (change of words / structure / word order, etc.) on how to raise the level of translation equivalence of the following slogans:

Company / Brand / Slogan	Translation	Your ideas
Mary Kay: <i>Incredible age-defying results you can see.</i>	<i>Неймовірний результат боротьби зі зморшками, який помітний відразу.</i>	
Pantene: <i>For hair so healthy it shines.</i>	<i>Сяй!</i>	
Microsoft: <i>Right audience, right story, real time.</i>	<i>Правильна публіка, правдива історія, реальний час.</i>	
Energizer: <i>Do you have the bunny inside?</i>	<i>А у вас усередині є кролик?</i>	
Ferrari: <i>Create a thunder.</i>	<i>Створи блискавку.</i>	

4. Translate the following slogans. State what level of equivalence is achieved in each case:

Jaguar: *Grace... Space...Pace.*

KFC: *It's finger lickin' good.*

Mary Kay: *Because you are confident. Any day, anyway.*

Volvo: *As naughty as you want it.*

Toyota: *Today. Tomorrow. Toyota.*

Esso: *Put the tiger in your tank.*

Budweiser: *WASSSSSUP?*

Висновки і пропозиції. Механізмом реклами є рекламна комунікація, яка виступає посередником між виробником товару і споживачем. Ядром рекламної комунікації є слоган, основна мета якого – швидкий та якісний вплив на споживача вербальними та невербальними, експліцитними

й імпліцитними засобами. Слоган має найбільшу комунікативно-емоційну спрямованість, тому важливим є не лише його лінгвістичний аспект, але й комунікативно-прагматичний, адже вплив на потенційного споживача рекламованої продукції здійснюється завдяки словесному навіюванню з метою його заохочення і спонукання до покупки.

Рекламний слоган як загальнодоступний автентичний матеріал, що слугує джерелом національно-мовних реалій англійських та українських мовних спільнот, є ефективним інструментом формування різних елементів професійної компетентності підготовки майбутніх перекладачів: мовних, мовленевих, соціокультурних, перекладацьких та інших. Методичний потенціал слогана дозволяє розробити систему вправ, яку можна результативно

використовувати для розширення бази країнознавчих знань, поглиблення знань із теорії комунікації, удосконалення навичок спілкування та набуття навичок перекладу рекламного тексту.

Перспективним для подальшого дослідження є вивчення політичної реклами та її гендерних особливостей у компаративно-контрастивному та перекладознавчому вимірах.

Список літератури:

1. Антонова З. Роль рекламної діяльності в економіці, психології та культурі. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2013. № 2. С. 7–10.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
3. Безугла Т. Англо- і німецькомовний рекламний дискурс: полікодовий лінгвопрагматичний підхід: дис. ... канд. філ. наук. Харків, 2017. 304 с.
4. Белоусова Н. Основные характеристики слогана как субжанра современного российского рекламного дискурса: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Самара, 2006. 24 с.
5. Голоднов А. Лингвопрагматические особенности персуазивной коммуникации (на примере современной немецкоязычной рекламы): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. СПб.: СПбГУ, 2003. 23 с.
6. Григорьева Т. Социокультурный компонент в обучении иностранным языкам. Язык и культура. Томск: Изд-во ТГУ, 1996. С. 60–68.
7. Дедюхин А. Модели организации вербальной и визуальной информации в тексте рекламы (на материале английских и русских текстов рекламы автомобилей): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Краснодар, 2006. 25 с.
8. Добровольська Д. Мовні особливості англійських рекламних слоганів та їх відтворення українською та російською мовами: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. Одеса, 2017. 215 с.
9. Дядечко Л. Функціонування рекламних слоганів в усно-розмовному дискурсі. Мова і суспільство: зб. наук. праць. 2011. № 2. С. 144–150.
10. Зирка В. Языковая парадигма манипулятивной игры в рекламе: дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.02. Днепропетровск, 2005. 462 с.
11. Македонова О. До характеристики слогана як основного компоненту англійського рекламного дискурсу. Нова філологія. 2011. № 45. С. 80–84.
12. Морозова И. Слагая слоганы. М.: РИП-Холдинг, 1996. 68 с.
13. Овдіюк В. Рекламний текст у курсі української мови як іноземної: соціокультурний підхід. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2014. Вип. 9. С. 234–242.
14. Про рекламу: Закон України від 26 липня 2018 р. № 2484–VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.11.2018).
15. Савицька Н., Синицина Г., Олініченко К. Рекламний менеджмент: навч. посіб. Харків, 2015. 169 с.
16. Сычев О. Реклама и текст. Психология и психоанализ рекламы: личностноориентированный подход: учеб. пособ. для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики. Самара: ИД «Бахрах-М», 2001. URL: <http://evartist.narod.ru/text14/87.htm> (дата обращения: 30.11.2018).
17. Теркулова Д. Лингвостилистические и коммуникативно-прагматические особенности английского рекламного текста: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. М., 2004. 24 с.
18. Тулупов В. Теория и практика рекламы. СПб, 2006. 528 с.
19. Ученова В., Старых Н. История рекламы. СПб.: Питер, 2002. 304 с.
20. Шмига Ю. Ефективність телереклами в Україні (комунікативний аспект): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. К., 2006. 20 с.
21. Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication. Brussels, January 2009. URL: http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_competences_translators_en.pdf (дата звернення: 30.11.2018).
22. Hymes D. Foundations in sociolinguistics: an ethnographic approach. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1974. 245 p.
23. Kotler P. Marketing Management. Millenium Edition. Tenth Edition. Pearson Custom Publishing, 2002. 719 p. URL: <https://www.perspectivamd.ro/files/biblioteca/Kotler-Marketing%20Management%20Millenium%20Edition.pdf> (дата звернення: 30.11.2018).
24. Mcquarrie E., Mick D. Visual Rhetoric in Advertising: Text-Interpretive, Experimental, and Reader-Response Analyses. Journal of consumer research, Inc. 1999. Vol. 26. June. 37–54 p.
25. Wells W., Burnett J., Moriarty S. Advertising: Principles & practice. 7th edition. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Prentice Hall, 2006. 592 p.

КОММУНИКАТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕКЛАМНОГО СЛОГАНА КАК ИНСТРУМЕНТА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕРЕВОДЧИКА

В статье рассмотрен рекламный слоган на широком фоне рекламной коммуникации как неотъемлемой части современного мира. Описаны особенности основных компонентов модели рекламной коммуникации. Установлена взаимосвязь между рекламной коммуникацией, рекламным дискурсом, рекламным текстом и рекламным слоганом. Слоган охарактеризован как ядро рекламной коммуникации, основной целью которого является оказание быстрого и качественного влияния на потребителя с помощью вербальных и невербальных, эксплицитных и имплицитных средств. Коммуникативная направленность слогана реализуется не только в маркетинговой плоскости, но и в профессиональной подготовке будущих специалистов, в частности переводчиков. Предложенная система упражнений позволяет использовать слоган как источник национально-языковых реалий и формировать языковые, речевые, социокультурные и переводческие компетенции.

Ключевые слова: реклама, рекламная коммуникация, рекламный дискурс, рекламный текст, англоязычный рекламный слоган, переводчик, профессиональная компетентность.

COMMUNICATIVE POTENTIAL OF ADVERTISING SLOGANS AS A TOOL OF THE WOULD-BE TRANSLATOR'S COMPETENCE DEVELOPMENT

The article brings to the fore advertising slogans as part of advertising communication – an integral part of the contemporary world. The features of the main components of the advertising communication model are described. The interrelation among advertising communication, advertising discourse, and advertising slogan as a specially composed text has been established. The slogan is characterized as the core of advertising communication that makes use of various verbal and non-verbal, explicit and implicit means to influence a targeted consumer. The communicative potential of the slogan is revealed not only in the marketing plane, but also in the professional training of would-be specialists, in particular translators. The proposed system of exercises makes it possible to use the slogan as a source of national-language realities and to develop linguistic, speech, socio-cultural and translation competencies.

Key words: advertising, advertising communication, advertising discourse, advertising text, English advertising slogan, translator, professional competence.

Пасенчук Н. В.

Херсонський державний університет

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДРАМАТИЧНОГО ТЕКСТУ: ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ МОВАМИ П'ЄСИ Т. ВАЙЛДЕРА "OURTOWN")

У статті проаналізовано лексичні та стилістичні особливості перекладу драматичного тексту. Увагу зосереджено на особливостях розмовного мовлення, його лексичних та стилістичних аспектах. Автор досліджує лексико-семантичні особливості реплік головних персонажів у плані досягнення адекватності відтворення специфіки мовленнєвої характеристики під час перекладу драматичного твору.

Ключові слова: драма, діалог, переклад, розмовне мовлення, експресивна лексика.

Постановка проблеми. Дослідження перекладу драматичних творів посідає вагомe місце у сучасному перекладознавстві. Питання перекладу драматичного твору зумовлене його жанрово-стилістичними особливостями. Найчастіше автор сучасної драми подає репліки персонажів у формі, наближеній до розмовного мовлення. Так, адекватність відтворення особливостей мовлення персонажів є запорукою адекватного перекладу драматичного твору в цілому. Водночас драматичний твір (як художнє ціле) не позбавлений і власне сценічних засобів вираження мовлення персонажів, покликані справити естетичне враження на читача/глядача. Завдання перекладача зводиться до пошуку адекватних засобів відтворення стильових особливостей розмовного мовлення та збереження художніх засобів, притаманних авторові тексту оригіналу. Актуальність дослідження зумовлена потребою розроблення та удосконалення підходів, методів перекладу мови творів драматичних у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що на сучасному етапі ще не вироблено цілісної теорії перекладу саме драматичних творів. Водночас не можна не вказати на новітній доробок фахівців у галузі перекладу драматургії, адже останнім часом ця тема привертає увагу низки зарубіжних та українських науковців, зокрема суттєвий внесок зроблено такими дослідниками, як С. Аалтонен, С. Баснет, І. Левий, П. Ньюмарк, Н. Бідненко, В. Матюша, Т. Некряч.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні теоретико-методичних засад

перекладу драматичного твору та репрезентованих у них особливостей розмовного мовлення, а також у здійсненні порівняльного аналізу перекладів, який ураховує жанрові й родові особливості драми. Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких завдань: визначити значимість мовленнєвої характеристики для створення художнього образу; виявити і систематизувати мовні засоби створення характеристики героїв твору в оригіналі, зіставити їх із відповідними фрагментами перекладу; виявити адекватність мовленнєвої характеристики персонажів у перекладі та можливі розбіжності з відповідним оригіналом твору.

Виклад основного матеріалу. Велике значення для становлення літературної свідомості ХХ ст. мали твори американського письменника Т. Вайлдера. Свою літературну діяльність він розпочав як письменник-романіст, але згодом перейшов до новаторських експериментальних драм. Розкриття всієї глибини осягнення внутрішнього життя особистості Т. Вайлдер покладав саме на театр. Він звертається до театрального експериментування – дослідів зі сценічним часом і простором. Драматург робить спроби повернути театр до умовної мови гри, міфу, ритуалу, збалансовуючи при цьому реалістичність і алегоризм [26, с. 19]. Т. Вайлдер розглядає театр як найвеличнішу форму мистецтва, оскільки за його допомогою одна людина може поділитися з іншою своїми почуттями та відчуттями. Драматург намагався зацікавити глядачів глибинним підтекстом, зазначав, що будь-яка драма – це алегорія [25, с. 11].

Найвідомішим твором письменника є п'єса «Наше містечко» (“Our town”, 1938), яка принесла авторові другу Пулітцерівську премію. Перед написанням п'єси він висловив своє розчарування щодо якості американського театру. Основним завданням театру драматург визначав оновлення художньої манери американського театру: відмовившись від традицій сучасного реалізму, він прагне використовувати засоби, що руйнують театральну ілюзію [26]. Найбільш яскраво своєрідність «театру Вайлдера» проявляється у суміщенні часових відрізків, мінімумі сценічних декорацій та реквізиту, своєрідності використання простору, безпосередньою розмовою персонажів з аудиторією та використанням дійової особи коментатора.

Прем'єра п'єси відбулась у Театрі Маккалтера в Принстоні (штат Нью-Джерсі, січень, 1938 р.). Згодом вистава була поставлена і на Бродвеї (лютий, 1938 р.).

Побут американської провінції набуває у п'єсі форми алегорії, оскільки драматург указує на швидкоплинність життя окремої людини та водночас про незмінність та непорушність світоустрою, що втілюються в постійному чергуванні життя та смерті. П'єса є алегоричним зображенням мінливості й водночас незмінності світу. Гармонійне співіснування динаміки та незмінності підтверджує експериментальна форма п'єси: кожна з трьох дій (“Daily life”, “Love and Marriage”, “Death and Eternity”) відтворює той чи інший етап життя людини. Завдяки універсальності порушених проблем, чіткості та прозорості образів, використанню архетипних уявлень п'єса є нагадуванням про те, що важливо в житті людини, а також про те, що істину та красу можна знайти в щоденних рутинних турботах. Оповідач коментує вчинки персонажів, іноді навіть перевтілюється в певних героїв із метою вмовити їх зробити або не робити чогось. Драматург називає його “a stage manager”, який є “a structural element of the play and the most important actor who assists the audience in judging the action and evaluating relationships” [25, с. 14]. У передмові до п'єси Т. Вайлдер писав: “Our Town is not offered as a picture of life in a New Hampshire village; or as a speculation about the conditions of life after death. ... It is an attempt to find a value above all price for the smallest events in our daily life” [25, с. 14]. Слід зауважити, що на написання твору вплинули події з власного життя письменника: розлучення батьків, відсутність батьківської любові й турботи та навчання в інтернаті. Авторську концепцію незмінності люд-

ської природи та повторюваності історії втілюють персонажі драми.

У п'єсі через смерть головної героїні Емілі Вебб перед читачем постає мораль п'єси, оскільки вона мусила померти, щоб зрозуміти наскільки жалюгідно коротким є людське життя. Лише після своєї смерті вона зрозуміла, що “We don't have time to look at one another. I didn't realize. So all that was going on and we never noticed. Oh, earth, you're too wonderful for anybody to realize you” [23, с. 10]. Коли люди озираються на своє життя, то вони усвідомлюють ті помилки, які вони зробили, однак після смерті вже нічого не можна змінити чи виправити.

Фільм 1940 р., адаптований Харрі Чандлі, став відтворенням п'єси, за винятком двох значних змін: 1) використання пейзажів та 2) смерть головної героїні Емілі, що перетворилися на сон, із якого вона прокидається та згодом зможе змінити своє життя. До того ж сам Т. Вайлдер просить продюсера Сола Лессера внести корективи в кіноверсію: “Emily should live ... in a movie you see the people so close ‘to’ that a different relation is established. In the theatre, they are halfway abstractions in an allegory, in the movie they are very concrete ... It is disproportionately cruel that she die. Let her live” [20, с. 41]. Фільм був позитивно сприйнятий більшістю світових кінокритиків, які наголошували на тому, наскільки точно висвітлено важливі проблеми п'єси Т. Вайлдера.

Якщо вдатися до сценічної історії цієї п'єси, то можна зазначити, що майже кожна постановка п'єси була успішною. В історію Петербурзького театру вона тріумфально увійшла в 1979 році постановкою знаменитого польського режисера Ервіна Аксера на сцені Великого драматичного театру імені Горького за участю зоряного акторського ансамблю театру Г. О. Товстоногова (перекладач – Юні Родман).

У Харківському академічному російському драматичному театрі імені Пушкіна прем'єра вистави відбулась у грудні 2017 р. (перекладач – Юні Родман). Головний режисер – Ольга Турутя-Прасолова розповідає про звичайні, але дуже важливі речі, зокрема те, як варто цінувати кожен момент життя. Ці постановки зберігають цілісність гри та майже всі діалоги письменника. Ольга Турутя-Прасолова хотіла, щоб постановка викликала у глядачів такі ж відчуття, що з'являються під час перегляду старих знімків: «Якщо говорити про відчуття, які я хочу, щоб вона викликала. Це як подивитись на стару фотографію, де є багато близьких людей, і багатьох вже з них немає, і з

фотографії зникають обличчя з кожним роком. І ти про людину згадуєш не якісь великі події, а дрібнички, щось близьке тільки тобі...» [10].

Перший і поки що єдиний переклад п'єси українською мовою був здійснений у 2012 р. для адаптованої версії постановки, здійсненої Галиною Черняк. Телевізійна моновистава вийшла під назвою «Наше містечко». Усі персонажі втілені на сцені у вигляді «театру одного актора» – заслуженого артиста України, артиста Національної філармонії України Бориса Лободи (він також є автором перекладу). Це той випадок, коли глядач, проживши і з автором, і з виконавцем усю драматургію твору, продовжує його уже на своєму власному досвіді. Коли остання дія закінчилася, то замість бурхливих оплесків зазвучала тиша. Тиша, в якій кожен із присутніх аналізує найбільш тривожні хвилини свого життя. У цьому і є сила справжнього мистецтва [2].

Мовленнєва поведінка персонажів драматичного твору зумовлена соціальними ролями. Кожному персонажеві притаманний свій репертуар стратегій, що визначається метою комунікантів. Аналізуючи мовлення персонажів драми, необхідно враховувати такі функції мовленнєвої комунікації, як «обмін інформацією, самовираження й самоствердження мовця, здійснення впливу та переконання, встановлення й підтримка контакту» [7, с. 112].

Ефективність відтворення прагматичної функції в тексті перекладу залежить від багатьох чинників. Адже перекладач має взяти до уваги ретельний і цілеспрямований відбір тих чи інших мовленнєвих засобів, які допомагають авторові досягти низки поставлених завдань, зокрема вплинути на читача / глядача, викликати в нього різні емоції, реакції тощо.

Письменник уживає розмовну й експресивну лексику в діалогах персонажів, в описі зовнішності та поведінки. За допомогою вживання такої лексики відбувається формування уяви про персонажів і умови життя. Тому в тексті перекладу важливо не втратити стилістичне навантаження та зберегти розмовний стиль мовлення персонажів. Так, для того, щоб урізноманітнити розмовний стиль окремого героя твору, Т. Вайлдер звертається до різних стилістичних засобів і прийомів із метою створення стилістичного ефекту, серед яких, наприклад, виділяємо порівняння:

Rebecca. Every day I go to school dressed like a sick turkey.

Mrs Gibbs. Now, Rebecca, you always look very nice [24, с. 14]. У

РЕБЕККА. Каждый день я хожу в школу, как чучело!

МИССИС ГИББС. Полно, Ребекка, у тебя всегда такой милый вид! [11, с. 5].

Географічна і культурна віддаленість мовних регіонів сприяють унікальності емотивно-образного осмислення тварин. Характер і змістова направленість емотивних асоціацій часто визначаються не властивостями тварини як такої, а її зануреністю в національний фольклорно-міфологічний і літературний контекст. У тлумачному словнику англійської мови сленгова лексема *turkey* може вживатися у значенні *a person of a little appeal, loser* [15]. Російська перекладачка Юні Родман інтерпретує цю лексичну одиницю як *чучело*, що у російській мові у переносному значенні характеризує людину, яка має неохайний та пришепелуватий вигляд [Ожегов словарь]. У цьому контексті такий варіант перекладу вдало передає емоційне забарвлення та значення лексичної одиниці, не зменшуючи ступеня експресивності живого мовлення героїні.

У нижченаведеному прикладі російська перекладачка Юні Родман відтворює словосполучення *gobbling like wolves* функціональним аналогом цільової мови *голодные волки*:

MRS. WEBB:

Children! Now I won't have it. Breakfast is just as good as any other meal and I won't have you gobbling like wolves [24, с. 15].

МИССИС УЭББ. Эмили, Волли! Я этого не допущу! Завтрак ничем не хуже обеда и ужина, я не хочу, чтобы вы в обед набрасывались на еду, как голодные волки [25, с. 5].

У тлумачному словнику англійської мови фразове дієслово *to gobble up* має значення *to eat something very quickly, especially in an impolite or greedy way* [18]. Порівняння з вовками є досить вдалим, оскільки вовки у свідомості обох культур викликають однакові асоціації: дуже жадібні та ненаситні тварини. Перекладач цілком зберігає стилістичний ефект вихідного тексту, викликаючи у реципієнта такі ж емоції й враження, як і в читача оригіналу.

Елементи розмовного мовлення беруть участь у моделюванні відносин між персонажами драми, завдяки чому художня комунікація набуває живого, природного характеру, яку перекладач має відтворити у цільовому тексті. Так, розмовне фразове дієслово *traipse around*, яке в англійській мові має значення *to walk about casually or needlessly*, у російському варіанті перекладу Юні Родман відтворено розмовним відповідником *лацуться* [19].

Т. Вайлдер звертає увагу на соціальну приналежність, освіту, рівень життя та внутрішній світ персонажа. Такий відповідник передає не лише формальну і семантичну інформацію, а й стилістичну маркованість вихідної розмовної одиниці.

У російському варіанті перекладу словосполучення *tickling feeling in throat*, яке в англійській мові має значення *an unpleasant feeling in your throat that makes you want to cough*, відтворено розмовним виразом *першит в горле*, що досить доречно [15]. Уживання такого відповідника зберігає прагматичний ефект вихідного тексту, створюючи аналогічний ступінь експресивності твору.

Ідіоматичність мовлення персонажів характеризує дійову особу, читачі / глядачі декодують інформацію щодо характеру, походження та багатьох інших чинників, що складають образ конкретного героя. Спосіб перекладу ідіом та фразеологізмів у репліках дійових осіб залежить не лише від вузького контексту, а й від загальної образності драматичного твору та функціонування окремих елементів п'єси. Так, російська перекладачка Юні Родман відтворює ідіоматичний вираз *beat (about/around) the bush* аналогічним відповідником у російській мові *закинуть удочку*. Російськомовний варіант перекладу передає не лише зміст, а й образність оригінальної ідіоми. В англійській мові ця ідіома має значення *to speak vaguely or euphemistically so as to avoid talking directly about an unpleasant or sensitive topic* [22]. Український перекладач Борис Лобода відтворює цю ідіому шляхом пошуку аналогічного відповідника та пропонує такий варіант перекладу, як *закинути вудочку*. В українській мові так говорять про людину, яка говорить натяками, маючи на увазі що-небудь [1]. На лексичному рівні перекладачам вдається віднайти еквівалент у мові перекладу, загалом створюючи аналогічний ступінь експресивності твору.

Проблема перекладу фразеологічних одиниць та ідіом є надзвичайно актуальною у драматичному творі, оскільки саме вони характеризують персонажів драми, дають емоційну та експресивну характеристику персонажа, вживаються як у мовленні персонажів, так і авторських ремарках. Завдання перекладача – передати не тільки зміст фразеологізму, а й настрій та стилістичне забарвлення. Наприклад, перекладаючи ідіому *leave/let well enough alone*, яка в англійській мові має значення *to stop changing something that is already good enough* [15], перекладачі використовують аналогічні за змістом ідіоми, які роблять переклад влучним. У російськомовному варі-

анті перекладу Юні Родман вжито приказку *от добра добра не ищут* [8], яке означає, що не має сенсу шукати кращого, вимагати від життя все більше, адже можна втратити й того, що вже маєш. В українськомовному варіанті перекладу ми простежуємо, що переклад було здійснено не з оригіналу, а з російськомовного варіанту, який було створено дещо раніше українськомовного. Український перекладач Борис Лобода пропонує такий варіант перекладу цієї приказки, як *від добра добра не шукають* [9]. Такий переклад є комунікативно рівноцінним тексту оригіналу. Автор оригіналу використовує ідіому для того, щоб надати експресивного забарвлення репліці головного персонажа, а перекладачі досить вдало зберігають його зміст та образність.

Проблемою під час перекладу є збереження та правильне передання емоційно-експресивного забарвлення та стилістичного відтінку. Наступний приклад ілюструє як застосовані відповідники в тексті перекладу впливають на розуміння цільовою аудиторією виду діяльності головного персонажа. Наприклад, перекладаючи словосполучення *the best baseball pitcher* як *лучший бейсболист*, російська перекладачка Юні Родман ігнорує авторський задум у презентації різновиду гравця у бейсболі. Український перекладач Борис Лобода вживає контекстуальний відповідник *найкращий подаючий*, який є незрозумілим для цільової аудиторії, оскільки вживання такої лексеми не ж властивим тексту перекладу. У тлумачному словнику англійської мови *pitcher* має значення *a player who pitches the ball in a baseball game* – найбільш відповідальна роль у команді [15]. Цей вид спорту дуже популярний у США. Про бейсбол в Україні знають переважно з американських фільмів середини 90-х років. Доречніше було б передати цю лексему реалією на кшталт *пітчер*, та ввести коментар у виносках для пояснення цього терміна з метою актуалізації культурної значущості цієї лексеми у свідомості іншомовного одержувача, оскільки у перекладі ця лексична одиниця не сприймається цільовою аудиторією настільки прагматично та адекватно, як це сприймає носій американської культури в оригіналі.

Завдяки багатому комунікативному і експресивному потенціалу розмовне мовлення відіграє важливу роль в прагматиці драматичного тексту. Труднощі відтворення прагматичної специфіки розмовного компонента зумовлені комунікативними і прагматичними, а також семантичними, емоційно-експресивними відтінками значень розмовних одиниць драматичного тексту.

Висновки і пропозиції. Проаналізовані приклади дають можливість дійти висновку про те, що спосіб перекладу ідіом у репліках дійових осіб залежить не лише від вузького контексту, а від загальної образності твору та функціональною специфікою окремих елементів п'єси.

Актуальність подальших досліджень полягає у тому, що переклад може слугувати не лише основою зіставного лінгвістичного аналізу і важливим джерелом для культурологічних досліджень, а й методом аналізу лексичних одиниць вихідної мови, які визначають стиль автора і виформовують образи персонажів.

Список літератури:

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/vudochka>
2. Багірова А. «Наше містечко» Т. Уайлдлера і театр Бориса Лободи. URL: <http://imounr.org.ua/teatr-odnoho-aktora-zaproshuje/>
3. Бідненко Н. П. Драма в аспекті художнього перекладу (на матеріалі українських і російських перекладів п'єси Б.Шоу «Учень диявола»); автореф. дис. канд. філологічних. наук: 10.01.05. Київ, 2001. 13 с.
4. Вайлдер Т. Наше містечко [пер. Б. Лобода]. 2012. URL: https://www.youtube.com/watch?v=VAvXJWrUY_g
5. Матюша В. І. Асиметрія в українських перекладах сучасної англomовної драми: автореф. дис. ... канд. філологічних наук: 10.02.16. Київ, 2008. 21 с.
6. Некряч Т. Є. Асиметрія в українських перекладах сучасної англomовної драми: автореф. дис. ... канд. філологічних наук: 10.02.16. Київ, 2008. 17 с.
7. Нойберт А. Прагматические аспекты перевода. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. Москва: Международные отношения, 1978. 232 с.
8. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. Москва, 1997. 944 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. Київ, 2006. 716 с.
10. Уайлдер Т. Из интервью. Писатели США. Уайлдер Торнтон. Мартовские Иды. Теоюил Ворт. Москва: Худож. лит., 1981. 542 с.
11. Уайлдер Т. Наш городок [пер. Ю. Родман] Современные зарубежные пьесы. Москва, 1979.
12. Шліхар Т.О. Відтворення домінантних мовленнєвих актів в українських перекладах англomовної драми: автореф. дис. ... канд. філологічних наук: 10.02.16. Київ, 2009. 23 с.
13. Aaltonen S. Time-sharing on Stage: Drama Translation in theater and society. Philadelphia, Adelaide. 248 p.
14. Bassnett S. Translating for the Theatre: The Case Against Performability. TTR: Traduction, Terminologie, Redaction. 1991. №. IV.1. P. 99–111. DOI: 10.7202/037084ar
15. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org>
16. Collins Online Dictionary. URL: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/drama> [Accessed 8 January, 2015]
17. Levy. J. The Art of Translation. John Benjamins Publishing. URL: <https://books.google.lt/books> [Accessed 5, April 2015]
18. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/gobble>
19. Merriam Webster Online Dictionary. URL: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/drama> [Accessed 8, January 2015]
20. Striner R. Supernatural Romance in Film: Tales of Love, Death and the Afterlife. McFarland and Company, Inc., 1950. P. 41–42.
21. The Elements of Drama. English Language Unit. URL: http://www.eluprogram.com/Elements_of_Drama.pdf [Accessed 25, April 2015]
22. The Free Dictionary. URL: <http://www.thefreedictionary.com/> [Accessed 23, May 2015]
23. Wilder Th. Collected Plays & Writings on Theater. Library of America, 2007. 800 p.
24. Wilder Th. Our Town: A Play in Three Acts. New York: Coward McCann, Inc., 1938. 128 p.
25. Wilder Th. Some thoughts on Playwriting. Princeton University Press, 1941.
26. Wilder Th. The Journal of Thornton Wilder, 1939-1961, ed. Donald Gallup. New Haven: Yale University Press, 1985.

**ВОССОЗДАНИЕ ЛЕКСИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ДРАМЫ
(НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО И РУССКОГО ПЕРЕВОДОВ ПЬЕСЫ
Т. ВАЙЛДЕРА “OUR TOWN”)**

В работе исследуются лексические и стилистические особенности перевода драмы. Внимание сосредоточено на особенностях разговорной речи, ее лексических и стилистических аспектах. Автор исследует лексико-семантические особенности реплик главных персонажей в плане достижения адекватности воспроизведения специфики речевой характеристики при переводе драматического произведения.

Ключевые слова: драма, диалог, перевод, разговорная речь, экспрессивная лексика.

**LEXICAL AND STYLISTIC FEATURES OF TRANSLATION DRAMA OF THORNTON WILDER
“OUR TOWN” AND ITS TRANSLATIONS INTO UKRAINIAN AND RUSSIAN**

The article deals with lexical and stylistic peculiarities of the dramatic text. Significant attention is paid to lexical and syntactical features of the colloquial speech. The translator should find not only equivalent syntactic structure taken in the source text, but also apply a pragmatic adaptation of the source text in order to achieve the pragmatic adequacy of the target text.

Key words: drama, dialogue, translation, colloquial speech, emotional lexical vocabulary.

Полупан М. О.

Сумський державний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕТАФОРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ В ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ МАС-МЕДІА

У статті проаналізовано особливості вживання метафоричних моделей в економічних текстах у розрізі сучасних засобів масової інформації. Увагу зосереджено на вивченні особливостей використання англійських економічних термінів та словосполучень, утворених на основі метафоричного перенесення. Досліджено найбільш продуктивні шляхи перекладання метафоричних моделей, базуючись на матеріалах провідних світових журналів. За допомогою соціолінгвістичного методу було проаналізовано історію формування та розвитку значень англійської економічної термінології, утвореної шляхом метафоризації. Шляхом застосування когнітивного аспекту дослідження було розглянуто засоби формування термінів на основі реалій та світосприйняття різних країн. Зазначено актуальність подальшого дослідження теми в межах лінгвістичної науки.

Ключові слова: економічний дискурс, метафора, мас-медіа, метафорична модель, перенесення значення, асоціативні зв'язки, світосприйняття.

Постановка проблеми. Мас-медіа є невід'ємною частиною життя сучасної людини. Раніше інформація отримувалась через журнали, газети та довідники, проте зараз ті ж самі формати перейшли на сторінки Інтернет-простору. Для привернення уваги читачів до складних економічних рубрик, журналісти мас-медіа звертаються до застосування метафоричних моделей під час написання текстів. Чому ж метафора настільки важлива в економічному дискурсі?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема функціонування метафори в різних галузях людської діяльності неодноразово виступала об'єктом наукових досліджень. В історії лінгвістичних студій особливо помітними є праці Н. Д. Арутюнової, М. А. Журицької, Т. В. Терещенко, О. П. Винника, Х. П. Дацишина, Е. В. Темнової, О. О. Чорної, М. С. Малашняк, К. І. Алексєєва, Л. Г. Просвіриної, Н. І. Маругіної, Є. Г. Беззатєєвої, М. Ф. Гайнаншіна, С. І. Сметаніної, С. М. Виноградової, А. П. Чудінова, З. І. Резанової, К. А. Кедрова, Б. С. Котова, С. В. Ніконенко, А. Хаверкампа, Дж. Лакоффа, М. Джонсона, Д. Девідсона, Д. Пінтера тощо.

Постановка завдання. Під час дослідження були поставлені такі цілі:

- формулювання поняття «дискурсу»;
- ознайомлення з лінгвістичним терміном «метафора»;

- розгляд метафоричних моделей в економічних текстах мас-медіа;

- вивчення асоціативних зв'язків у мові оригіналу та мові перекладу;

- вплив світогляду на формування метафоричних моделей.

Виклад основного матеріалу. Семантичний діапазон терміна «дискурс» у лінгвістиці дуже широкий. Його асоціюють з усіма виявами комунікації в суспільстві: у межах окремих каналів таких, як слуховий, візуальний, тактильний, та виявом правил спілкування, засобів викладу, втілення прагматичної мети мовців тощо [1, с. 138].

Дискурс (від французького слова «discours» – «мовлення») – це текст в аспекті події, зв'язний текст у поєднанні з екстралінгвістичними факторами; це мовлення, яке виступає цілеспрямованим соціальним актом, що бере участь у взаємодії людей та їхніх когнітивних процесах [2, с. 168].

Метафори доволі часто зустрічаються у текстах з абсолютно різних наукових сфер. Не є винятком і економічна тематика. Різноманітні види дискурсу безупинно збагачуються метафорами, відкриваючи широкий спектр можливостей для її дослідження. Н. Д. Арутюнова стверджує, що так звані «утилітарні переваги» метафори (як у мові буденного вжитку, так і в науковій) дають змогу автору покращити рівень естетичної рецеп-

ції мови, поглибити розуміння людської поведінки, знань та безпосередньо мови [3, с. 8].

Класичне визначення Аристотеля приводиться К. І. Алексєєвим, відповідно до якого метафора є невластивим ім'ям, перенесеним або з роду на вид, або з виду на рід, або з виду на вид, або за аналогією [4, с. 41].

Дослідники Дж. Лакофф та М. Джонсон зазначають, що коли значення переноситься шляхом метафоричного втілення, ми опосередковано відділяємо характерну рису одного предмета і шляхом складних розумових операцій, переносимо її на інший [5, с. 124]. Отож, метафора – це мовний зворот (троп) або ж термінологічна єдність, до якої вдаються, щоб алегорично підкреслити подібність, аналогію або ж порівняти з денотатом. При цьому назва самого денотата становить собою підґрунтя для такого перенесення. Як зазначає українська дослідниця Т. В. Терещенко у своїй науковій праці з розгляду метафори в бізнес-дискурсі, для реалізації значення метафори необхідна наявність декількох супроводжувальних слів, що розшифровують її значення [6, с. 76].

Варто зазначити, що вживання метафори у наукових працях доволі довго було повністю неприйнятним. Чого варто лише вживання англійського виразу «**to commit a metaphor**», що недвозначно натякає на спорідненість із виразом «**to commit a crime**».

Метафоричні моделі мають доволі різноманітні прояви. Це легко простежити саме в економічному дискурсі. У конкретній ситуації метафорою сприймається певний кінцевий результат, що досягається когнітивним зусиллям, направленим на поєднання незалежних поняттєвих систем. Одна з таких систем є звичною і зрозумілою для сприймача інформації, тоді як інша є маловідомою. Зрозуміти метафору неможливо без контексту. Свою функціональність вона проявляє лише у тісному текстово-мовному симбіозі. Зазвичай ним є словосполучення. Варто зазначити, що до розряду метафор входять і такі одиниці, як фразеологізми, порівняння чи метонімії.

Далі перейдемо безпосередньо до розгляду того, як функціонують вищезгадані моделі в економічному дискурсі. Як було зазначено, метафора виконує свою функцію лише за наявності певного контексту.

Текст має осмислюватися «одиницею мовлення». Він є надважливою ланкою комунікативної послідовності: той хто робить звернення до групи слухачів передбачає, що отримає від аудиторії зворотну реакцію на інформацію, що

була повідомлена. У конкретному прикладі текст – медійний публіцистичний твір і головна вимога – організувати його таким чином, щоб у процесі комунікації була досягнута ціль.

Успішні бізнесмени та їх підприємства вже давно взяли на озброєння метафоричні моделі зі здатністю ефективно сприяти створенню іміджу. Метафора дає змогу підкреслити важливі моменти в самій діяльності фірми. Наприклад: «залізна дисципліна» – непорушний порядок; «вбивчі ціни» – ціни, що вражають; «налагоджений механізм» – дієва робота колективу тощо.

Людина так влаштована, що її свідомість прагне поділити на категорії всі явища навколишнього світу. Звідси й бере початок метафора як «природний» мовний засіб відображення людської свідомості. До так званого «концептуального каркасу» людини входять найрізноманітніші метафоричні моделі. Метафори не лише є засобами поділу понять на категорії, але й допомагають накопичувати знання та досвід як окремим людям, так і цілим спільнотам. Головний принцип такої категоризації зводиться до того, що в процесі пізнання складні, безпосередньо неспостережувані розумові простори співвідносяться через метафору з більш простими і конкретними спостереженнями [7, с. 29].

Коли в людини виникає потреба осмислити щось нове та домалювати новий фрагмент до дійсного розуміння реальності, вона підсвідомо вдається до вже відомих їй складників «концептуального каркасу».

Можна вдатися до припущення, що мова – це набір символів у довільному порядку, де їх частини можна вільно переміщати з однієї сфери в іншу. Таким чином, заповнюючи утворену порожнечу, процес метафоризації можна порівняти із «з'янням», деякою чужорідністю будь-яких нових явищ реальності. Оскільки у сформованій картині світу їм ще не виділили місця, вони потребують своєрідного «поводиря», котрий допоміг би їм акумулюватися в новій сфері вжитку. Це одна з особливостей економічного дискурсу, компонентами якого є нові реалії, не властиві минулій командній економіці України за часів радянського періоду. Беручи до уваги той факт, що економіка України зазнає багатьох змін, пристосовуючись до явищ ринкової моделі, нові поняття та терміни є актуальною темою для досліджень.

Розглянемо, наприклад, скорочений англійський економічний термін **BRIC** (зараз **BRICS** – *аббревіатура від Brazil, Russia, India, China, South Africa*). На думку одразу спадає англій-

ське слово «**brick**», що в перекладі на українську мову означає «цегла». Саме на цій спорідненості базується формування цієї аббревіатури. Заглиблюючись у семантику значення, легко дійти висновку, що цеглинки є складниками економічного успіху перелічених країн. Згідно з думкою Алекса Корсіні [8], ця група країн із ринковою економікою набула більшої ваги в очах міжнародного інвестиційного співтовариства, особливо дякуючи самій її назві, що ще раз доводить вагомість метафоричних моделей у розрізі сучасних реалій.

Метафоричне моделювання в економічному дискурсі завжди знаходить своє втілення на конкретних публіцистичних прикладах. Англійські терміни та словосполучення, утворені на основі метафоричних перенесень, як правило, мають у своїй структурі слова в первинних значеннях. Це ускладнює завдання для перекладача, оскільки задля здійснення адекватного перекладу необхідно дослідити сам термін та віднайти еквівалент у мові реципієнта. Нижче наведені приклади вживання метафори в англійських економічних текстах провідних журналів (*The Guardian* та *Kyiv Post*):

1. In 2020 the commission forecasts that with a growth rate of 1.2% again, Britain will be the **slowest grower** in the EU – assuming it hasn't left [9].

Первинне значення словосполучення «**slowgrower**» відноситься до сільськогосподарського дискурсу та перекладається як «*рослина, що найбільш повільно росте*». Окреме слово «**grower**» може позначати український еквівалент зі значення «садівник». Проте згідно з контекстом запропонованого речення найбільш влучним буде переклад словосполучення як «*виробник, що пасе задніх*».

2. Contrary to what Andy Haldane, chief economist at the Bank, has claimed, there is no compelling evidence of a **new dawn breaking** for pay growth [9].

Для підсилення враження автори економічних текстів доволі часто вдаються до таких засобів художньої виразності, як метафоричні епітети. Саме завдяки цьому текст стає стилістично виразним, образним та яскравим для реципієнта. У цьому разі вдало поєднано два метафоричних вислови «**new dawn**» та «**to break the dawn**», що в перекладі позначають «*нова зоря*» та «*світати*» відповідно.

За функціональною характеристикою можна визначити цю метафору як декоративну [10, с. 27], тобто вона відіграє роль прикрашення мови тексту.

3. The uncertainty about Brexit, which has been a **dampener** on business investment and economic growth for the past couple of years, seems unlikely to be quickly resolved [9].

Цікаве застосування слова «**dampener**» – «*зволжувач*» в економічному тексті журналу *The Guardian* щодо гострої теми навколо Брексіту. Під час перекладу ми застосуємо трансформацію іменника на дієслово з внутрішньо-семантичним перенесенням – «*послаблювати, бути перепорою*».

4. Anything less would amount to **pulling the wool over the eyes** of parliamentarians and the people we represent [11].

Наглядний приклад застосування метафоричного англійського виразу «**topull the wool over the eyes**» в економічному дискурсі. Це словосполучення відносять до австралійського сленгу. Якщо розглядати буквально значення наведеного виразу – «*натягувати вовну на очі*», то виходить якась нісенітниця. Адекватним перекладом цього виразу є українські метафоричні відповідники «*вводити в оману*» та «*пускати пил в очі*».

5. The events taking place in Beijing from Nov. 8 to 10 are dominated by official roundtable discussions and meetings **behind closed doors** that are rounding up the weeklong expo in which Chinese organizers hosted more than 300,000 visitors and delegates from 172 countries [12].

Українські ЗМІ зі сфери економіки також часто звертаються до застосування метафоричних моделей. Словосполучення «**behind closed doors**» первинно позначає «*за закритими дверима*», після семантичного метаморфозу ми отримуємо логічне перенесене значення «*таємно*», «*без свідків*».

Ф. де Сосюр уважав, що в метафорах відображається дух народу, вони передають різницю в мисленні та сприйнятті [13, с. 205] представників різних націй. Безсумнівним фактом виступає твердження про те, що світове різнобарв'я народів, культур та менталітету породило різні не тільки мовні картини світу, але й образи, що стоять за словами та позначають місцеві реалії.

Висновки та пропозиції. Розглянуті нами метафори номінують певні ідеї у сфері економіки, визначають уявлення про конкретний об'єкт або категорію через систему асоціацій у носіїв мови економічного тексту. Важливість використання метафори в будь-якому дискурсі зумовлена її компонентним складником змісту, що базується на національно-культурній специфіці народу.

Як висновок необхідно підкреслити, що сучасний економічний дискурс у розрізі засобів масової інформації наповнений цілим спектром термі-

нології та словосполучень, в основі яких лежать метафоричні перенесення за допомогою асоціацій та уявлень поціновувачів.

У результаті використання цього прийому терміни стають яскравими, образними, а також такими, що запам'ятовуються. Водночас є про-

блема еквівалентності таких термінів під час перекладу українською. Причиною її виникнення є не повний збіг або відсутність збігу значення у мові перекладу. Таким чином, тема метафоричних моделей в економічних текстах є актуальною та потребує подальшого дослідження спеціалістами.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / 2-ге видання, доповнене Ф. С. Бацевич. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / 2-е издание, дополненное. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Большая рос. энцикл., 2002. 709 с. URL: <http://lingvisticheskiy-slovar.ru/description/diskurs/168>
3. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. Теория метафоры / под ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. Москва: Прогресс, 1990. 257 с.
4. Алексеев К. И. Метафора в научном дискурсе. Психологическое исследование дискурса / Отв. ред. Н. Д. Павлова. Москва: ПЕРСЕ, 2002. С. 40–50
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By* / Publisher: University of Chicago Press; 1st edition, 2008. 294 p.
6. Терещенко Т. В. Метафора в бізнес-дискурсі (морфологічний аналіз). Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2014. № 11. Том 2. С. 75–78. URL: <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v11/v11-2/24.pdf>
7. Маругина Н.И. Метафора в процессе текстопорождения: на материале повести М. А. Булгакова «Собачье сердце» и ее переводов: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Томск, 2005. 211 с.
8. Корсини А. БРИК: Четверка, непревзойденная в развитии. Страны, способствующие совершенствованию мировой экономики. Бразилия: Monitor Mercantil, 2007. URL: <https://inosmi.ru/world/20070515/234504.html>
9. The Guardian. UK economy could get much worse without a sensible Brexit deal. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/business/2018/nov/21/uk-economy-could-get-much-worse-without-a-sensible-brexit-deal>
10. Беззатеева Э.Г. Особенности английской терминологии маркетинга и их социолингвистическая обусловленность: дис. ... канд. филол. наук. Омск, 2006. 188 с.
11. The Guardian. Jo Johnson backs bid to force Treasury to reveal no-Brexit forecasts. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2018/nov/19/jo-johnson-backs-bid-to-force-treasury-to-reveal-no-brexit-forecasts>
12. Kyiv Post. Ukraine's Global Voice. In Beijing, Ukraine and China begin talks on free trade agreement. 2018. URL: <https://www.kyivpost.com/business/in-beijing-ukraine-and-china-begin-talks-on-free-trade-agreement.html>
13. де Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. Труды по языкознанию. / Пер. с франц. А. А. Холодовича. Москва: Прогресс, 1977. 696 с.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МЕТАФОРИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ МАСС-МЕДИА

В статті проаналізовані особливості використання метафорических моделей в економічних текстах в разрізі сучасних засвід масової інформації. Увага зосереджена на вивченні особливостей використання англійських економічних термінів і словосполучень, сформованих на основі метафорического переносу. Досліджувались найбільш продуктивні шляхи перекладу метафорических моделей, ґрунтуючись на матеріалах провідних світових журналів. З допомогою соціолінгвістического методу були проаналізовані історії формування і розвитку значень англійськомовної економіческої термінології, сформованої шляхом метафоризації. З огляду на застосування когнітивного аспекту були розглянуті способи формування термінів в рамках медіа на основі реалій і моровосприяття різних країн.

Ключевые слова: економіческий дискурс, метафора, СМІ, метафорическая модель, перенос значення, асоціативні зв'язи, мировосприяття.

FUNCTIONAL PECULIARITIES OF METAPHORIC PATTERNS IN THE ECONOMIC DISCOURSE OF MASS MEDIA

The article analyzes the features of metaphorical patterns' functioning in economic texts in the light of modern media resources. In particular, attention is focused on the study of the English economic terms and use of phrases that are formed on the basis of metaphorical transfer. The most productive ways to translate the metaphorical patterns based on materials from leading international journals are investigated. Using the sociolinguistic method, the history of the formation and further development of the meanings of English economic terminology formed by metaphORIZATION process was analyzed. By applying the cognitive method, the term building within the media based on realities and world perception of different countries was considered.

Key words: *economic discourse, metaphor, mass media, metaphoric model, transfer of meaning, associative links, world perception.*

Романенко Н. В.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Говера О. М.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК КЛЮЧОВИЙ МЕТОД ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ ІТ-СФЕРИ

У статті проаналізовано особливості перекладу текстів ІТ-сфери. Шляхом компаративного зіставлення оригіналу та перекладу авторами досліджено застосування перекладацьких трансформацій та з'ясовано функції на мовному, стилістичному та комунікативному рівнях. Акцент зроблено на трансформаціях додавання лексики, перестановки мовних одиниць, конкретизації значення та заміні (лексики чи стану дієслова). У результаті встановлено зв'язок між застосування трансформацій і збереженням у цільовому тексті тої комунікативної функції, яка була притаманна оригіналу. Окремо розглядається роль трансформацій як засобу досягнення наукового стилю викладу, а також упроваджується ідея про вплив ІТ-перекладу на формування фахової мови комп'ютерної галузі.

Ключові слова: переклад, трансформації, інформаційні технології, комунікативна функція, науковий стиль викладу.

Постановка проблеми. Із кінця ХХ – початку ХХІ століття ІТ-технології належать до авангарду світового науково-технічного процесу і є невід'ємним складником усіх сфер діяльності людства. Комп'ютерна галузь блискавично розвивається, щороку посилюючи свої потужності. Водночас науково-технічний поступ ІТ-сфери в географічному плані є нерівномірним. Це створює потребу запозичення передових наукових і технологічних досягнень країн-лідерів комп'ютерної галузі, що зумовило необхідність здійснення якісних перекладів іншомовних текстів ІТ-тематики. Адекватні переклади текстів ІТ профілю є можливими лише за наявності чітких наукових принципів та підходів до такого виду перекладів, однак сьогодні в українському перекладознавстві вони знаходяться на початковому етапі вивчення і розробки. Оскільки українська теорія перекладу ще не може відповісти на нагальні вимоги суспільства, дослідження особливостей перекладу текстів ІТ-сфери є науково актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досягнень національного перекладознавства у сфері перекладу ІТ-тематичних текстів, дозволяє констатувати те, що поступ наукової думки є однобічним і вузько направленим. Увага науковців зосереджена на дослідженні

перекладів комп'ютерних термінів та аббревіатур (М. С. Богачик, Н. В. Грицькова, С. М. Єнікєєва, В. О. Кивлюк, І. М. Кучман). Проте комплексний лінгво-перекладацький аналіз відтворення текстів ІТ-сфери ще не проводився. Це дослідження є однією з перших спроб заповнити цю лакуну.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб шляхом компаративного зіставлення оригіналу та перекладу ІТ-тексту дослідити застосування перекладацьких трансформацій, а також з'ясувати функції різних видів перекладацьких перетворень на мовному, стилістичному та комунікативному рівнях.

Матеріалом дослідження слугував навчальний довідник із програмування мовою JavaScript «JavaScript. The Definitive Guide», автором якого є Д. Фленаган та його російський переклад «JavaScript. Подробное руководство», здійснений А. Кісільовим. Вибір матеріалу для дослідження був зумовлений високим рівнем якості цього перекладу, адже він виконаний ліцензованим бюро перекладів і пройшов два етапи перевірки двома окремими фахівцями: коректування та редагування. Українська та російська мови є близько спорідненими, тому перекладацькі підходи російського фахівця є правомочними для української теорії перекладу. Аналіз цього дже-

рела дає можливість запозичити передовий перекладацький досвід і використати його для потреб українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. У процесі роботи над перекодуванням тексту іншою мовою перекладацькі рішення залежать від стилю вихідного тексту. Традиційно побутує думка, що тексти з ІТ-тематикою належать лише до наукового функціонального стилю, адже вони призначені для формулювання різних концепцій технічної сфери, систематизації знань і роз'яснення явищ. Вивчаючи особливості та труднощі ІТ-перекладу, С. В. Єлісеєва визначила такі різновиди текстів ІТ-сфери:

1) технічна документація і сервісне керівництво для комп'ютерного, мережевого і телекомунікаційного устаткування;

2) документація та інструкції з монтажу, апаратної і програмної конфігурації, експлуатації та обслуговування складних ІТ-систем і рішень (серверні системи, системи зберігання даних, обчислювальні центри, суперкомп'ютери);

3) концептуальні проекти із впровадження ERP-рішень (англ. Enterprise Resource Planning – планування ресурсів підприємства), керівництво для користувачів та адміністраторів;

4) керівництва з експлуатації апаратного (hardware) та програмного (software) забезпечення;

5) статті про інформаційні технології (статті для ІТ-спеціалістів, які містять приклади програмного коду або командних сценаріїв);

6) прес-релізи, присвячені останнім новинкам у сфері ІТ;

7) текстові (або мовні) елементи комп'ютерних ігор (ігрове меню, інтерфейс, діалоги персонажів) [5, с. 32–33].

Стає зрозумілим, що тексти ІТ-тематики можуть належати до різних функціональних стилів, зокрема художній та публіцистичний. Таким чином, робота перекладача має розпочинатися з виявлення тих лінгвостилістичних особливостей оригінального тексту, які мають бути відтворені у цільовому тексті. Лише в такому разі переклад зможе зберегти комунікативну функцію, яка притаманна оригіналу.

«JavaScript. Подробное руководство» належить до наукового стилю і науково-навчального підстилю. Це посібник для програмістів, які прагнуть опанувати мову програмування для Веб, а також довідник із базової мови і клієнтських інтерфейсів, які надають веб-браузери. Тобто головними рисами вихідного тексту є доступність і спрощеність викладу інформації, наявність ілюстрацій, відсутність емоційно-експресивного забарвлення.

Усвідомлюючи комунікативне призначення вихідного тексту і прагнучи створити аналогічну доступну і зрозумілу версію, перекладач активно застосовує перекладацькі трансформації. «Перекладацькі трансформації – це міжмовні перетворення з метою досягнення перекладацької еквівалентності. Це навмисні відступи від структурного та семантичного паралелізму між текстом оригіналу і текстом перекладу на користь їх рівноцінності» [8, с. 89].

Із-поміж численних класифікацій перекладацьких трансформацій, запропонованих В. Н. Комісаровим, Л. К. Латишевим, Я. І. Рецкером, А. Д. Швейцером, найвідповіднішою видається класифікація Л. С. Бархударова, в основу якої покладено сутність процесів, що відбуваються у цільовому тексті під час застосування трансформацій. Він виділяв чотири типи перетворень: додавання, вилучення, перестановка, заміна [1, с. 190].

Найпродуктивнішим типом трансформації під час перекладу тексту ІТ-сфери виявилася трансформація додавання лексики. Ця трансформація активно використовується під час перекладу речень, що містять специфічні види аббревіатур, зокрема аббревіатури, які запозичуються з англійської мови латинським алфавітом. (Нагадаємо, що аббревіатури під час перекладу можуть транслітеруватися, транскрибуватися, відтворюватися калькуванням, експлікацією та запозичуватися латиницею [2, с.11]). У багатьох випадках така латинська аббревіатура у перекладі супроводжується додатковим уточненням, приміром: *Unicode is a superset of ASCII and Latin-1 and supports virtually every written language currently used on the planet* [15, с. 21]. – *Юникод является надмножеством кодировок ASCII и Latin-1 и поддерживает практически все письменные языки, имеющиеся на планете* [13, с. 41]; *ECMAScript 3 requires JavaScript implementations to support Unicode version 2.1 or later, and ECMAScript 5 requires implementations to support Unicode 3 or later* [15, с. 21]. – **Стандарт ECMAScript 3 требует, чтобы реализации JavaScript обеспечивали поддержку стандарта Юникода версии 2.1 или выше, а стандарт ECMAScript 5 требует, чтобы реализации обеспечивали поддержку стандарта Юникода версии 3 или выше** [13, с. 41]. *Note, however, that HTML is not case-sensitive (although XHTML is)* [15, с. 21]. *Заметим, однако, что язык разметки HTML (в отличие от XHTML) не чувствителен к регистру* [13, с. 41].

Трансформація додавання родо-видового поняття до латинської абрєвіатури забезпечує максимально повне відтворення змістового складника вихідного тексту і сприяє кращому розумінню викладеного матеріалу.

Трансформація додавання лексики не обмежується випадками запозичення абрєвіатур, а застосовується завжди, коли цільовий текст потребує уточнення, конкретизації, висвітлення імпліцитної інформації, наприклад: *A literal is a data value that appears directly in a program* [15, с. 23]. – *Literal – это значение, указанное непосредственно в тексте программы* [13, с. 43]. *1.2 // The number one point two* [15, с. 23] – *1.2 // Число одна целая две десятых* [13, с. 43]; *JavaScript supports two styles of comments* [15, с. 23]. – *JavaScript поддерживает два способа оформления комментариев* [13, с. 43].

Існують також випадки, коли трансформація додавання лексики використовується для когезії цільового тексту, приміром: *For the most part, JavaScript also ignores line breaks (but see §2.5 for an exception)* [15, с. 21]. – *Кроме того, JavaScript также по большей части игнорирует символы перевода строки (за одним исключением, о котором рассказывается в разделе 2.5)* [13, с. 42]. Цей приклад ілюструє застосування трансформації додавання одразу з двох причин – для уточнення і для створення когезії.

Активною трансформацією під час перекладу тексту ІТ-сфери є трансформація перестановки. Як і трансформація додавання, це перетворення теж пов'язане з лексичним складом тексту, зокрема з комп'ютерною терміносистемою. Л. Бондарчук, досліджуючи ІТ-терміносистему, виділила такі види термінів: загальнонаукові (аналіз, закон, індекс, коефіцієнт); термінологія інформаційних систем і технологій, яка наявна у сфері високих технологій сучасного інформаційного світу (*програмне забезпечення, архівація, байт, дисковод, монітор, консоль тощо*); міжгалузеві терміни (*алгоритм (математична сфера, галузь інформаційних систем), утилізація (екологічна галузь, галузь інформаційних систем)*); вузькоспеціальні терміни, що їх уживають лише в певній галузі інформаційних систем: *утиліти, дефрагментація (у сфері власне комп'ютерних технологій), електронна комерція, електронний бізнес, інтернет-банкінг (у сфері інформаційних технологій в економіці* [3, с. 148–149]). За чисельністю вузькоспеціальні терміни та термінологія інформаційних систем і технологій значно переважають загальнонаукові та міжгалу-

зеві. Значна частина вузькоспеціальних термінів представлена термінами-словосполученнями, що складаються з двох, трьох і чотирьох іменників. Іншими словами, значна частина вузькоспеціальних термінів – це іменникові кластери, які завжди складаються з ядра (головного компонента) та ад'юнкта чи ад'юнктивів (означуваного компонента чи компонентів).

В англійській мові ядро кластера є завжди останнім компонентом словосполучення. Переклад українською чи російською мовами має розпочинатися з ядра, що і зумовлює необхідність застосування перекладацької трансформації перестановки. *Unicode format control characters (category Cf), such as RIGHT-TO-LEFT MARK (\u200F) and LEFT-TO-RIGHT MARK (\u200E), control the visual presentation of the text they occur in* [15, с. 22]. – *r (категория Cf), такие как RIGHT-TO-LEFT MARK (\u200F) и LEFT-TO-RIGHT MARK (\u200E), управляют визуальным представлением текста, в котором они присутствуют* [13, с. 42]. *For example, the HTML onclick event handler attribute is sometimes specified as onClick in HTML, but it must be specified as onclick in JavaScript code (or in XHTML documents)* [15, с. 21]. – *Например, атрибут onclick обработчика события чаще всего задается в HTML как onClick, однако в JavaScript-коде (или в XHTML-документе) он должен быть обозначен как onclick* [13, с. 41–42].

Наведені приклади ілюструють ще два лінгвоперекладацькі явища, які є типовими для відтворення текстів ІТ-сфери. По-перше, у процесі ІТ-перекладу відбувається запозичення не лише абрєвіатур латиницею, але й значної кількості термінів, що стають інтернаціоналізмами комп'ютерної фахової мови, наприклад: *атрибут onclick обработчика события, RIGHT-TO-LEFT MARK*.

По-друге, під час перекладу іменникових кластерів та словосполучень, до складу яких входять слова чи абрєвіатури, запозичені у латинському алфавіті, окреслилася перекладацька тенденція застосовувати словотворчі трансформації й об'єднувати англійські словосполучення в слов'янські складні слова: *in JavaScript code – в JavaScript-коде, in XHTML documents – в XHTML-документе*. Причина появи цієї тенденції полягає у прагненні оптимізувати мовний потенціал, повно передати зміст повідомлення за допомогою мінімуму слів (тексту). Залишаючи латинський компонент повноцінним елементом словосполучення, перекладач вимушений був би додавати до нього уточнення і збільшувати текстовий обсяг перекладу.

Описані мовно-перекладацькі процеси дають змогу стверджувати те, що натепер ІТ-переклад серйозно впливає на формування фахової мови комп'ютерної сфери в тих країнах, що запозичують ІТ-технології.

Повертаючись до питання перекладацької трансформації перестановки, варто наголосити на тому, що важливість цього перетворення була визначена не лише на підставі частого застосування термінів-словосполучень, пов'язаних із цією трансформацією. Справа в тому, що іменникові кластери застосовуються в аналізованому ІТ-тексті у назвах розділів та підрозділів посібника, приміром: *Unicode Escape Sequences – Экранированные последовательности Юникода, Whitespace, Line Breaks, and Format Control Characters – Пробелы, переводы строк и символы управления форматом, Case Sensitivity – Чувствительность к регистру*. Ці і схожі словосполучення є ключовими елементами для розуміння тексту і забезпечення його когерентності. Тому роль трансформації перестановки як засобу забезпечення адекватного перекладу заголовків є надзвичайно важливою.

Окремо слід відзначити два види трансформацій, які використані у перекладі посібника з метою досягнення наукового стилю викладу. Загальновідомо, що для англо-американського стилю викладу притаманна більша емоційна забарвленість, менша формальність та відстороненість, ніж україно-російському. Розуміючи цю відмінність, перекладач адаптує текст вихідного повідомлення до норм наукової комунікації країни-реципієнта. Для досягнення цього у процесі перекладу активно використовується трансформація конкретизації (коли лексика з ширшою семантикою замінюється словом з вузькою семантикою) або трансформація заміни лексики. Унаслідок застосування цих трансформацій у перекладі ІТ-тексту загальноновживана лексика замінюється загальнонауковою, приміром: *This is because the user may move the mouse faster than the document element can follow it* [15, с. 468] ... – Это обусловлено тем, что пользователь может перемещать мышшь быстрее, чем сможет перемещаться элемент документа ... [13, с. 501]. (трансформація конкретизації); *This means that language keywords, variables, function names, and other identifiers must always be typed with a consistent capitalization of letters* [15, с. 21]. – Это значит, что ключевые слова, имена переменных и

функций и любые другие идентификаторы языка должны всегда содержать одинаковые наборы прописных и строчных букв [13, с. 41] (трансформація заміни загальноновживаного слова на загальнонаукове).

Більша стилістична забарвленість вихідного ІТ-тексту проявилася у частому використанні автором персоніфікації – тропа (метафори), коли риси живої істоти переносять на неживу. В аналізованому ІТ-тексті персоніфікація притаманна мові програмування JavaScript: *JavaScript ignores spaces that appear between tokens in programs* [15, с. 22]. – *JavaScript игнорирует пробелы, которые могут присутствовать между лексемами в программе* [13, с. 42].

Автор перекладу намагається перекодувати вихідний ІТ-текст відповідно до стилю викладу, звичного для реципієнта, тому він зменшує кількість випадків персоніфікації шляхом застосування трансформацій заміни стану дієслова та додавання: *JavaScript recognizes the following characters as line terminators: line feed (\u000A), carriage return (\u000D), line separator (\u2028), and paragraph separator (\u2029)* [15, с. 22]. – *Следующие символы распознаются интерпретаторами JavaScript как символы конца строки: перевод строки (\u000A), возврат каретки (\u000D), разделитель строк (\u2028) и разделитель абзацев (\u2029)* [13, с. 42].

Висновки і пропозиції. Використання перекладацьких трансформацій у процесі перекодування текстів ІТ-сфери іншою мовою є ключовим методом створення адекватної версії. Трансформації додавання та перестановки лексики сприяють повноті відтворення інформації, правильності перекладу термінології, доступності та зв'язності викладу. Це в комплексі забезпечує виконання комунікативного призначення ІТ-тексту: бути джерелом довідкової та навчальної інформації. Трансформації конкретизації значення та заміни лексики дозволяють викласти ІТ-текст згідно зі стилістичними нормами, звичними для сприймаючої аудиторії. Переклад текстів ІТ-тематики є джерелом появи комп'ютерних неологізмів, тобто саме ІТ-переклад належить до визначних чинників формування фахової мови у сфері інформаційних технологій. У перспективі необхідно дослідити особливості застосування інших видів перекладацьких трансформацій у процесі перекладу текстів ІТ-сфери.

Список літератури:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Москва, 1975. 238 с.
2. Богачик М. С. Особливості перекладу комп'ютерних скорочень в англomовних текстах. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2014. Вип.49. С. 8–11
3. Бондарчук Л. Лексична модель «стандарт – субстандарт – нонстандарт» у системі сучасної комп'ютерної субмови. Лексикографічний бюлетень: збірник наукових праць. 2007. Вип. 15. С. 146–151.
4. Грицькова Н. В. Проблеми перекладу технічних текстів комп'ютерної тематики. Вісник Дніпропетровського університету. Серія Мовознавство. 2013. Т. 21. Вип. 19 (1). С. 101–106.
5. Єлісеєва С. В. Переклад і локалізація у сфері інформаційних технологій. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія Філологія. Мовознавство. 2015. Т. 255. Вип. 243. С. 32–36.
6. Єнікеєва Є. М. Особливості перекладу комп'ютерних термінів на українську мову. Науковий вісник СумДУ. 2001. № 5 (26). С. 54–59.
7. Кивлюк В. О. Модель перекладу англійських комп'ютерних термінів на українську мову. Освітній дискурс: збірник наукових праць. 2017. Вип. 1. С. 145–154.
8. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода: учебное пособие. Москва, 2000. 136 с.
9. Кучман І. М. Переклад англійських термінів у галузі комп'ютерних технологій. ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2005. № 23. С. 164–166.
10. Латышев Л. К. Курс перевода: Эквивалентность перевода и способы ее достижения. Москва, 1981. 248 с.
11. Латышев Л. К. Технология перевода: учебное пособие по подготовке переводчиков. Москва, 2001. 280 с.
12. Рецкер Я. И. Перевод и переводческая практика: очерки лингвистической теории перевода. Москва, 2007. 240 с.
13. Фленаган Д. JavaScript. Подробное руководство. Санкт-Петербург, 2012. 1080 с. URL: <http://w-dm.ru/books/flanaganjs.pdf>
14. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. Москва, 1988. 364 с.
15. Flanagan D. JavaScript. The Definitive Guide. United States of America, 2011. 1098 p. URL: <http://www.stilson.net/documentation/javascript.pdf>

ТРАНСФОРМАЦИИ КАК КЛЮЧЕВОЙ МЕТОД ПЕРЕВОДА ТЕКСТОВ ИТ-СФЕРЫ

В статье проанализированы особенности перевода текстов ИТ-сферы. Путем сравнительного сопоставления оригинала и перевода текста авторами исследованы применение переводческих трансформаций и выяснено их функции на языковом, стилистическом и коммуникативном уровнях. Акцент сделан на трансформациях добавления лексики, перестановки языковых единиц, конкретизации значения и замене (лексики или залога глагола). В результате установлена связь между трансформациями и сохранением в целевом тексте той же коммуникативной функции, которая была присуща оригиналу. Отдельно рассматривается влияние трансформаций на достижения научного стиля изложения, а также внедряется идея о воздействии ИТ-перевода на формирование профессионального языка компьютерной отрасли.

Ключевые слова: перевод, трансформации, информационные технологии, коммуникативная функция, научный стиль изложения.

TRANSFORMATIONS AS THE MAIN METHOD OF IT-TEXTS TRANSLATION

The authors of the article analyze peculiarities of the translation in the IT-sphere. When comparing the source text and the target text, the authors investigate the use of translation transformations and clarify their functions on the linguistic, stylistic and communicative levels. The emphasis is made on such transformations as vocabulary addition, language units rearrangement, meaning specification, and vocabulary or verb voice replacement. Consequently, the authors establish the correlation between the transformations implementation and the preservation of the original communicative function in the target version of the IT-text. Besides, the authors consider the impact of transformations on the scientific style achievement, and introduce the idea of the impact of IT-translation on the formation of the computer-industry language.

Key words: translation, transformations, information technologies, communicative function, scientific style.

УДК 811.111'42

Ткач П. Б.

Національна академія Національної гвардії України

Литвиненко Д. В.

Національна академія Національної гвардії України

СПЕЦИФІКА ВІДТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ У НАВЧАЛЬНИХ МАТЕРІАЛАХ ІЗ ПРОГРАМУВАННЯ

У статті проаналізовано специфіку відтворення термінів у навчальних матеріалах із програмування. З'ясовано, що приналежність термінів, які функціонують у межах досліджуваних текстів, до однієї з трьох груп – інтрагалузевих, екстрагалузевих або загальнонаукових термінів – впливає на специфіку їх перекладу. Виявлено, що до лексичних труднощів перекладу термінів у навчальних матеріалах із програмування належать наявність декількох відповідників як у складі загальномовного фонду, так і в різних галузях науки й техніки, а також правильне застосування того чи іншого способу перекладу вузькотермінологічної лексики, термінів-омонімів.

Ключові слова: навчальні матеріали з програмування, термін, інтрагалузеви, екстрагалузеви, загальнонаукові терміни, перекладні еквіваленти, безеквівалентна лексика, транскодування, описовий переклад.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті технологічний прогрес став невід'ємною частиною людської діяльності, що підвищує інтерес учених до проблем ефективності роботи в галузі інноваційних систем. У зв'язку із цим значне зацікавлення лінгвістів викликають проблеми галузевих термінологічних систем, розширення їх меж, збільшення кількості компонентів, які входять до них. Це питання розроблялося в працях багатьох учених, завдяки яким було закладене теоретичне підґрунтя для аналізу лексичних і граматичних особливостей термінології, а також способів її перекладу, що відповідає вимогам семантичної еквівалентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термінологію розглядали в різних аспектах, зокрема, у площині лексикографічного опису (А. Бурячок, О. Лісна), походження, функціонування (Т. Михайленко, Л. Мурашко, Л. Яремко), теоретико-практичних засад перекладу (Г. Онуфрієнко). Водночас проблема комплексного дослідження термінології в комп'ютерній галузі є цілком актуальною. Сьогодні перед науковцями постає нове завдання – не лише практично апробувати теоретичні положення, обґрунтовані в лінгвістичній літературі, а й виявити специфіку їх використання в роботі з навчальним матеріалом для оптималь-

ного дотримання когнітивних вимог. Особливо важливим видається вивчення теоретичної та практичної бази навчальних матеріалів із програмування в аспекті перекладу. Варто зазначити недостатню вивченість цього типу документів і повну відсутність його комплексних досліджень з урахуванням перекладацького аспекту. Саме це зумовлює актуальність теми дослідження.

Постановка завдання. Мета роботи – виявити специфіку відтворення термінів у навчальних матеріалах із програмування. Для її досягнення необхідно розв'язати такі завдання: 1) уточнити групи термінів, які функціонують у галузі програмування; 2) визначити способи перекладу різних груп термінів у навчальних матеріалах із програмування; 3) виявити ускладнення, що виникають під час перекладу аналізованих матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження слугували навчальні матеріали з програмування, що являють собою набір теоретичної інформації та практичних завдань, спрямованих на підвищення кваліфікації фахівців у галузі програмування. Ці матеріали покликані показати читачеві порядок дій, які необхідно виконати, щоб отримати певний результат.

Навчальні матеріали з програмування видаються, щоб навчити всіх зацікавлених алгоритмів

створення програм, ознайомити зі структурами даних, що використовуються в програмуванні, синтаксисом і функціональними можливостями певної мови програмування.

Аналізовані навчальні матеріали включають підручники з інформатики та програмування, веб-сайти, присвячені вивченню мов програмування, де є статті на конкретні теми, відеоматеріали, у яких наочно показаний процес створення програми з використанням певної функції мови програмування, а також онлайн-курси, де міститься вся теоретична інформація та представлені практичні справи для самостійного виконання.

Навчальні матеріали з програмування є важливим матеріалом для аналізу, оскільки дають змогу отримати уявлення про програмування як явище, що дасть можливість якомога точніше та якісніше перекладати матеріали з мови оригіналу українською мовою.

Переклад навчальних матеріалів із програмування є дуже складним; без оволодіння термінологією сфери, у межах якої здійснюється переклад, доцільне інтерпретування тексту оригіналу є неможливим.

Дослідження термінологічної лексики в галузі програмування спирається на визначення термінологічної лексики. У лінгвістичній літературі існують різні позиції щодо дефініції терміна та виявлення його особливостей. На думку лінгвістів, під терміном доцільно розуміти слово або словосполучення, одне чи декілька значень яких є спеціальними та репрезентують наукове поняття професійної галузі знань [4, с. 201].

Е. Скороходько розрізняє три групи термінів, які функціонують у межах одного тексту: 1) інтрагалузеві терміни, тобто спеціальні терміни тієї галузі, якій належить конкретний текст; 2) екстрагалузеві терміни, тобто спеціальні терміни, що належать суміжним галузям; 3) загальнонаукові терміни [5, с. 34].

Навчальні матеріали з програмування містять не лише спеціальні терміни цієї сфери, а й загальнонаукову лексику, а також терміни інших галузей, наприклад:

A process has a self-contained execution environment. A process generally has a complete, private set of basic runtime resources; in particular, each process has its own memory space.

Processes are often seen as synonymous with programs or applications. However, what the user sees as a single application may in fact be a set of cooperating processes. To facilitate communication between processes, most operating systems support Interpro-

cess Communication (IPC) resources, such as pipes and sockets. IPC is used not just for communication between processes on the same system, but processes on different systems.

У наведеному уривку з навчального керівництва з вивчення мови Java [7] представлені терміни всіх трьох груп.

Оскільки текст має вузьке спрямування, то найбільше використано інтрагалузевих термінів, наприклад:

Execution environment – an execution environment is a type of node that represents a particular execution platform, such as an operating system or a database management system [6].

Interprocess communication – in computer science, inter-process communication or interprocess communication (IPC) refers specifically to the mechanisms an operating system provides to allow the processes to manage shared data. Typically, applications can use IPC, categorized as clients and servers, where the client requests data and the server responds to client requests [14].

У галузі програмування також є значна кількість термінів міжгалузевого характеру, наприклад:

Memory space can refer to: 1) memory space (computational resource); a computer science/information theory concept related to computational resources; 2) memory space (social science); a sociological concept related to collective memory [12].

Runtime – the length of time a program takes to run [13] (цей термін використовується лише в галузях програмування та кінематографії).

Pipe – a tube used to convey water, gas, oil, or other fluid substances [9] (ця лексема вживається як у термінологічному значенні в комп'ютерній галузі (A connection to the Internet or to a website [9]), так і в галузях, пов'язаних із постачанням рідких речовин).

Термін **socket** має міжгалузевий характер (A natural or artificial hollow into which something fits or in which something revolves [11]), проте в програмуванні вживається як назва програмного інтерфейсу для забезпечення обміну даними між процесами. Процеси за такого обміну можуть здійснюватися як на одній, так і на різних ЕОМ, пов'язаних між собою мережею. Сокет – це абстрактний об'єкт, що представляє кінцеву точку з'єднання.

Як і в будь-якому навчальному чи науковому тексті, у галузі програмування є значна кількість загальнонаукової термінології, наприклад:

Process – a series of actions or steps taken in order to achieve a particular end [10] (цей термін

є загальнонауковим; у програмуванні вживається зі значенням «an instance of a program being executed in a multitasking operating system, typically running in an environment that protects it from other processes» [10]. Також використовується в друкарській галузі, юриспруденції та біології й анатомії).

Application is any material, product or a program, which is designed for end-user to use. Application may refer to mathematics and computing; processes; other uses (application (virtue), a characteristic encapsulated in diligence; topical application, the application of medication to body surfaces) [8].

Приналежність термінів до певної групи впливає на специфіку їх перекладу. До лексичних труднощів перекладу термінів належать проблеми вибору адекватного словникового відповідника або варіанта перекладу термінів під час перекладу багатозначних термінів, особливості вживання загальнонародних слів як термінів у галузі програмування, правильне застосування того чи іншого способу перекладу термінологічної лексики, визначення межі припустимості перекладацьких лексичних трансформацій, переклад термінів-неологізмів, абревіатур, термінів-омонімів, іншомовних термінів тощо [3, с. 12].

З позиції практики перекладу всі термінологічні одиниці поділяються на дві групи – ті, що вже мають відповідники (перекладні еквіваленти) у мові перекладу, та ті, які не мають відповідників у мові перекладу. Перші називаються одиницями, що мають перекладні еквіваленти в мові перекладу, а другі – безеквівалентними одиницями [1, с. 131].

Переклад термінів завжди становить для перекладача певну складність, пов'язану насамперед із вибором способу перекладу, який у більшості випадків не є довільним, а залежить від багатьох чинників як мовного, так і позамовного характеру. Зокрема, важливим чинником є група, до якої належить термінологічна одиниця. Так, вузькотермінологічний характер одиниці номінації вимагає звернутися до одного з різновидів транскодування [2, с. 159], наприклад: *Interpreted and compiled language: Java source code is transferred into the **bytecode** format which does not depend on the target platform* (де *bytecode* перекладається як *байт-код*).

Також у разі відсутності еквівалента перекладач може вдаватися до описового перекладу, наприклад:

.NET's garbage collector manages the allocation and release of memory for your application. Each time you create a new object, the common language

*runtime allocates memory for the object from the **managed heap**. – Збирач сміття платформи .NET керує виділенням та звільненням пам'яті для вашого додатку. Кожного разу під час створення нового об'єкта загальномовне середовище виконання виділяє пам'ять для об'єкта з **керуваної області динамічної пам'яті**.*

За відсутності в українській мові термінологічного еквівалента поняття *heap* відтворюється описовим способом – *область динамічної пам'яті*.

Іншим фактором ускладнення перекладного процесу може стати структура лексичної одиниці, адже, зокрема, необхідність перекладу складного або похідного слова зробить пріоритетним способом перекладу калькування (дослівний переклад) [2, с. 159, 163], наприклад: *Multiprocess applications are beyond the scope of this lesson. – **Багато-процесні додатки не є темою цього уроку**.*

Якщо одиницями перекладу є узагальнені лексеми, тобто такі, що мають усталені відповідники (еквіваленти), труднощі можуть виникнути лише тоді, якщо термін має декілька відповідників як у складі загальномовного фонду, так і в різних галузях науки й техніки. Однак оскільки солідні словники зазвичай мають спеціалізовані примітки, переклад у більшості випадків не видається занадто складним завданням. Важливу роль в адекватній інтерпретації терміна також відіграє контекст, наприклад:

*In computer programming, especially in UNIX operating systems, a **pipe** is a technique for passing information from one program process to another. Unlike other forms of interprocess communication (IPC), a **pipe** is one-way communication only. – У комп'ютерному програмуванні, особливо в операційних системах UNIX, **канал передавання даних** – це техніка передавання інформації з одного програмного процесу в інший. На відміну від подібних форм міжпроцесного зв'язку, у **каналі** можливий тільки односторонній обмін даними.*

Лексема «*pipe*» має більше 20 варіантів перекладу як із загальноновживаним, так і з вузькоспеціальним значенням, і лише в контексті програмування перекладається як «канал передавання даних».

Складність під час перекладу викликають також міжмовні омоніми, які мають схоже написання чи звучання в мовах оригіналу та перекладу, проте різняться за значенням, наприклад:

*It's becoming more and more common for computer systems to have multiple processors or processors with multiple execution cores. This greatly enhances a system's capacity for concurrent execution of processes and threads – but **concurrency** is possible even on*

*simple systems, without multiple processors or execution cores. – Множинні процесори або множинні виконавчі ядра стають дедалі поширенішими в комп'ютерних системах. Це значно збільшує потужність системи задля паралельного виконання процесів або потоків, однак **паралельність** можлива навіть у простих системах, що не мають множинних процесорів або виконавчих ядер.*

Слово «**concurrency**» може провокувати перекладацьку помилку через аналогію зі словом «конкуренція», хоча насправді має значення «паралельність» та є терміном на позначення одночасного виконання програмою більше ніж одного процесу.

Висновки і пропозиції. У процесі аналізу з'ясовано, що існують три групи термінів як слів або словосполучень, одне чи декілька значень яких є спеціальними й репрезентують наукове поняття галузі програмування. Це інтрагалузеві терміни (спеціальні терміни галузі програмування), ек-

трагалузеві терміни (спеціальні терміни, що належать не лише аналізованій, а й суміжним галузям) та загальнонаукові терміни.

Визначено, що відповідно до практики перекладу всі термінологічні одиниці, які функціонують у межах навчальних матеріалів із програмування, поділяються на дві групи – ті, що вже мають відповідники (перекладні еквіваленти) у мові перекладу, та ті, які не мають відповідників у мові перекладу, тобто безеквівалентні одиниці.

Виявлено, що терміни галузі програмування, які мають усталені відповідники (еквіваленти), викликають ускладнення під час перекладу, якщо мають декілька відповідників як у складі загальнономовного фонду, так і в різних галузях науки й техніки. Важливу роль у розв'язанні цієї проблеми відіграє контекст. З'ясовано, що вузькотермінологічний характер терміна галузі програмування зумовлює звернення до одного з різновидів транскодування або до описового перекладу.

Список літератури:

1. Зуенко Н., Добринська Д. Лексичні прийоми перекладу термінології рибництва та аквакультури (на матеріалі англійської та німецької мов). Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». 2016. Вип. 20(2). С. 130–132.
2. Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Частина 1: Граматичні труднощі. Вінниця: Нова книга, 2001. 271 с.
3. Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Частина 2: Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Вінниця: Нова книга, 2001. 302 с.
4. Сидоренко О. Теоретичні засади суспільно-політичної термінології. Мова і культура. К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2013. Вип. 16. Т. 3(165). С. 200–207.
5. Скороходько Е. Термін у науковому тексті. К.: Логос, 2006. 99 с.
6. IBM Knowledge Center. URL: https://www.ibm.com/support/knowledgecenter/SS8PJ7_9.5.0/com.ibm.xtools.modeler.doc/topics/cexecenviro.html.
7. Oracle. URL: <https://www.oracle.com/ua/index.html>.
8. Application. Oxford Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/application>.
9. Pipe. Oxford Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/pipe>.
10. Process. Oxford Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/process>.
11. Socket. Oxford Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/socket>.
12. PC Help Center. URL: https://pc.net/helpcenter/answers/memory_and_hard_disk_space.
13. Runtime. The Tech Terms Computer Dictionary. URL: <https://techterms.com/definition/runtime>.
14. Windows Dev Center. URL: <https://docs.microsoft.com/en-us/windows/desktop/ipc/interprocess-communications>.

СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОДА ТЕРМИНОВ В ОБУЧАЮЩИХ МАТЕРИАЛАХ ПО ПРОГРАММИРОВАНИЮ

В статье проанализирована специфика перевода терминов в обучающих материалах по программированию. Выяснено, что принадлежность терминов, используемых в исследуемых материалах, к одной из трех групп – узкоспециальных, межотраслевых или общенаучных терминов – влияет на специфику их перевода. Выявлено, что к лексическим трудностям перевода терминов в обучающих материалах по программированию можно отнести наличие эквивалента как в профессиональной терминологии, так и в лексике общего использования, а также правильное использование способов перевода узкоспециальных терминов, терминов-омонимов.

Ключевые слова: обучающие материалы по программированию, термин, узкоспециальные, межотраслевые, общенаучные термины, эквиваленты, безэквивалентная лексика, транскодирование, дескриптивный перевод.

**SPECIFICITY OF TERMS PRESENTATION IN EDUCATIONAL MATERIALS
ON PROGRAMMING**

The article analyzes the specificity of translation of terms in the educational materials on programming. It has been found that distribution of the terms used in the materials examined to one of three groups: intra-field, extra-field or general scientific terms affects the specificity of their translation. It has been revealed that to the lexical difficulties of translation of the terms in the educational materials on programming belong the availability of equivalent both in the professional terminology and in various fields of science, correct utilization of one or another way of translation of the narrowly terminological lexis, homonym terms.

Key words: *educational materials on programming, term, intra-field, extra-field, general scientific terms, translation equivalents, non-equivalent vocabulary, transcoding, descriptive translation.*

Яцків Н. Я.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Цюпа Л. В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ АВТОРСЬКИХ АФОРИЗМІВ ДАВІДА ФОНКІНОСА В РОМАНІ «НАШІ РОЗСТАВАННЯ»

У статті проаналізовано авторські афоризми Давіда Фонкіноса в романі «Наші розставання» та способи їх перекладу українською мовою А. Кушнірем. Досліджено перекладацькі трансформації лексичних одиниць (конкретизацію, генералізацію, додавання, вилучення, заміну та перестановку) та граматичні трансформації (заміну, перестановку, додавання, опущення). Доведено, що перекладач застосовував трансформації, щоб зберегти форму афоризму та його конотативне значення. Через відмінності в структурі французької та української мов перекладач творчо використовував різні засоби трансформації, інколи взаємопов'язані, наприклад, одночасно застосовував перестановку й заміну, граматичну трансформацію доповнював лексичною.

Ключові слова: афоризм, переклад, засоби трансформації, адекватність.

Постановка проблеми. Короткий влучний оригінальний вислів, який прийнято називати афоризмом, привертає увагу багатьох дослідників, адже його лаконічна форма й парадоксальна узагальнена думка вказують на оригінальне мислення автора та його здатність виражати дійсність у сконденсованій формі. До таких авторів належить також сучасний французький письменник Давід Фонкінос, а його роман «Наші розставання» (2008 р.) став прикладом невичерпної кількості авторських афоризмів, які дають вдалий матеріал для дослідника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Афоризми як літературний жанр чи як витончене висловлювання викликають інтерес широкого загалу мовознавців і перекладознавців (таких як В. Комісаров, Я. Рецкер, С. Шаталова та інші). Функціональна лінгвістика тлумачить афоризм як образне, логічно оформлене висловлення, для якого характерна стереотипність світобачення й поведінки, унаслідок чого він є різновидом універсальної одиниці [4, с. 128].

Сучасна афористика розрізняє два види афоризмів – ті, які створювалися як самостійний літературний жанр (відокремлені, самостійні афоризми), та такі, що були включені або виникли в контексті наукового, художнього чи філософського дискурсів (ввідні, або контекстні, афоризми) [13, с. 330]. Нас зацікавили авторські

вислови в конкретному художньому творі, які мають узагальнюючий характер та використовуються для осмислення й оцінки конкретних життєвих ситуацій, людських вчинків, загальнолюдських цінностей і буття загалом, а також засоби їх перекладу українською мовою.

Постановка завдання. Мета статті полягає у вивченні використання перекладацьких трансформацій, зокрема лексичних у взаємодії з граматичними, для досягнення адекватності перекладу авторських афоризмів. Об'єктом дослідження є трансформаційні засоби під час перекладу Антоном Кушнірем авторських афоризмів Давіда Фонкіноса в романі «Наші розставання», які виражають авторську позицію, пов'язану з відносинами між людьми, або стосуються загальних особливостей людського буття – моралі, законів, принципів тощо.

Виклад основного матеріалу. Д. Фонкінос, на думку критиків [15], володіє особливим даром маніпулювати зі словами з надзвичайною легкістю, залишаючись завжди простим навіть у складних висловлюваннях, наприклад: *Cet homme a un don. Un don des mots. Et puis il y a aussi les clichés de David Foenkinos, originaux voire un peu farfelus, les foenkineries habituelles* [15]. Для його кліше автор статті вживає термін *фонкінерії*, тобто лексичні новоутворення, оказіоналізми, рефлексії, афоризми тощо.

Більшість його афоризмів, звичайно, варто розглядати в контексті, оскільки, вирвані із загальної структури твору, вони втрачають свою гостроту та глибинний зміст [11, с. 103]. При цьому головним завданням перекладу є досягнення адекватності.

Не існує конкретних правил перекладу афоризмів, на відміну від, наприклад, правил перекладу фразеологізмів. С. Влахов та С. Флорін виділяють два основні правила, якими має керуватися перекладач під час роботи з афористичними висловлюваннями в художніх текстах: 1) зберегти форму афоризму; 2) зберегти конотативне значення афоризму (натяки, алюзії, пов'язані з їх джерелом) [2].

Саме з метою отримання адекватності та еквівалентності під час перекладу використовуються перекладацькі трансформації. За визначенням, поданим у лінгвістичній енциклопедії О. Селіванової, трансформація – це основа більшості прийомів перекладу, яка полягає в зміні формальних (лексичні чи граматичні трансформації) або семантичних (семантичні трансформації) компонентів вихідного тексту за збереження інформації, призначеної для передачі [10, с. 536].

Л. Латишев вказує на суттєві розбіжності комунікативних компетенцій носіїв вихідної мови та носіїв мови, якою здійснюється переклад, і виокремлює три основні причини використання перекладацьких трансформацій: 1) розходження в системах мов оригіналу та перекладу; 2) розходження норм у мовах тексту перекладу та тексту оригіналу; 3) незбіг узусу, що діє в середовищі носіїв мов оригіналу та перекладу (узус – правила ситуативного використання мови; відображає мовні звички та традиції мовного колективу) [7, с. 30].

Серед низки класифікацій перекладацьких трансформацій увиразнюються спільні риси. Л. Латишев класифікує перекладацькі трансформації за характером відхилення від міжмовних відповідностей та поділяє їх на морфологічні, синтаксичні, стилістичні, семантичні, змішані (лексико-семантичні й синтаксично-морфологічні) [7, с. 78]. Я. Рецкер [9, с. 87] та В. Комісаров [5] виділяють лише два види трансформації – граматичні, до яких належать заміни частин мови або членів речення, та лексичні, що включають конкретизацію, генералізацію, диференціацію значень, компенсацію втрат, що виникають у процесі перекладу.

Л. Бархударов у своїй класифікації розрізняє перекладацькі трансформації за формальними ознаками (перестановки, додавання, заміни, опу-

щення) [1, с. 112]. При цьому вчений підкреслює, що такий поділ є значною мірою приблизним та умовним. Наприклад, Л. Бархударов, В. Комісаров, Я. Рецкер, Т. Левицька, Л. Латишев та інші автори виділяють такий перекладацький трансформаційний засіб, як заміна. Проте Я. Рецкер розглядає заміни як підвид граматичних трансформацій [9], Л. Бархударов окреслює їх як самостійний прийом перекладу [1], Т. Левицька відносить заміни до лексичних трансформацій [8], а В. Комісаров [5] розглядає їх в обох класах, вказуючи на комплексні лексико-граматичні трансформації, коли перетворення або зачіпає одночасно лексичні й граматичні одиниці оригіналу, або є міжрівневими та здійснюють перехід від лексичних до граматичних, і навпаки.

На основі аналізу теоретичних праць можемо зазначити, що в практиці перекладу існує шість найпоширеніших лексичних трансформацій (конкретизація, генералізація, додавання, вилучення, заміна, перестановка), а також чотири граматичні (заміна, перестановки, додавання, опущення).

Щодо перекладу афоризмів не можна звертати увагу лише на один аспект – лексичний чи граматичний. Авторські афоризми є цілісною мовною одиницею, оскільки лексичний склад речення відповідає за зміст висловлювання, а граматична конструкція – за його форму та автосемантичність. Відповідно, перекладач повинен працювати одночасно на двох рівнях, інакше в перекладі не буде відтворено власне афоризм. Розглянемо приклад: «Il y a *des personnes formidables* qu'on rencontre *au mauvais moment*, et *des personnes* qui sont *formidables* parce qu'on les rencontre *au bon moment*» [14, с. 161]. – «Є *чудові люди*, яких ти зустрічаєш у *невдалий момент*, і є *люди, чудові* тим, що зустрічаєш їх у *добрий час*» [12, с. 138]. На нашу думку, це приклад дуже вдалого адекватного перекладу, хоча слово *moment* можна було повторити також у другому випадку, а не робити генералізацію, замінивши словом *час*.

Переклад лексичних елементів обов'язково передбачає не тільки пошук словникових відповідників, а й уміння підібрати контекстуальні відповідники, важливим способом вибору якого є **конкретизація** значення. Маємо на увазі лексичну трансформацію, унаслідок якої слово ширшої семантики в оригіналі замінюється словом вужчої семантики (іноді гіпонімом) [6].

«Il faut toujours faire entrer le grotesque *chez soi!*» [14, с. 144]. – «А *гротеск* треба завжди *пущати в свій дім*» [12, с. 122]. Окрім конкретизації (*chez soi*) – «в *свій дім*», перекладач вдається

до трансформації – перестановки членів речення, яку більш детально проілюструємо далі.

«*Il n'est pas rare de rater d'abord ce qu'on va réussir, et c'est souvent même le ratage initial qui permet ensuite la réussite*» [14, с. 160]. – «Часто спершу доводиться зазнати поразки в тій сфері, де потім досягнеш тріумфу, іноді саме провал стає ключем до майбутнього успіху» [12, с. 137]. Такий приклад демонструє майстерність перекладача в застосуванні, окрім конкретизації (*ce – в тій сфері*, де; *la réussite – майбутнього успіху*), заміни (*permet – стає ключем*), також трансформації граматичних категорій, зокрема дієслова (*rater – зазнати поразки; Il n'est pas rare – Часто; réussir – досягнеш тріумфу*), що допустимо під час зіставлення двох мов із різними граматичними будовами. У процесі перекладу часто стає неможливим використання повного словникового відповідника з метою досягнення адекватності та збереження форми афоризму, тому перекладач вдається до перекладацької трансформації, тобто, по-перше, до перетворення внутрішньої форми слова чи словосполучення, а по-друге, до його повної заміни.

Нерідко конкретизація застосовується під час перекладу французького дієслова *être*, продуктивність якого у французькому мовленні є вищою, ніж у відповідного йому українського дієслова *бути*, наприклад: «*Le refuge, c'est toujours la nostalgie*» [14, с. 26]. – «*Ностальгія – це завжди притулок*» [12, с. 19]. Спостерігаємо лексико-граматичну трансформацію перестановки членів речення та зміну підмета й іменної частини присудка, а також відсутність дієслова *бути*. Варто зауважити, що французькі слова широкої семантики можуть перекладатися українською мовою за допомогою не тільки конкретизації, а й вилучення їх у перекладі, що вимагає творчого підходу перекладача.

У процесі перекладу відповідники можуть утворюватися за рахунок розширення значення, тобто генералізації, унаслідок якої слово з вузьким значенням замінюється в перекладі на слово із ширшим значенням, нерідко гіперонімом [3, с. 306], наприклад: «*Vient une heure où il n'y a plus d'heure*» [14, с. 18]. – «*Бувають моменти, коли часу більше не існує*» [12, с. 12]. Відповідник *une heure – година* перекладено в двох випадках по-різному: *моменти* – генералізація за рахунок граматичної трансформації переходу однини в множину; *час* – розширення значення.

«*C'était peut-être cela le comble de la délicatesse: faire le ménage avant de mourir*» [14, с. 133]. – «*Можливо, це був вищий ступінь делікатності: навести лад перед смертю*» [12, с. 113]. Значення

faire le ménage – «прибирати в квартирі, будинку», а в перекладі *навести лад* є синонімічною заміною словом із ширшим значенням.

Широкого застосування під час перекладу афоризмів набула лексична трансформація додання. Водночас перекладач не має права щось додавати від себе до змісту, оскільки коли йдеться про додання як лексичну трансформацію, то мають на увазі експліцитне вираження частини імпліцитного смислу оригіналу в тексті перекладу [1, с. 21], наприклад: «*Le bonheur ne s'enfermait pas quelquepart, on le vivait dans un air infini*» [14, с. 118]. – «*Щастя не можна втиснути в жодні рамки, воно потребує повітря, безмежно багато повітря для свого існування*» [12, с. 102].

Отже, трансформація додання полягає у введенні в переклад лексичних елементів, що відсутні в оригіналі, з метою правильної передачі смислу речення, яке перекладається, або дотримання мовленнєвих і мовних норм, що існують у культурі мови перекладу, наприклад: «*Ne devait-on pas croire nos amis? C'était peut-être même la seule croyance valable*» [14, с. 149]. – «*Хіба друзям не треба вірити? Можливо, вони єдині, кому варто вірити*» [12, с. 126]. Під час дослівного перекладу як «*Не повинні ми вірити нашим друзям? Це, можливо, навіть єдина прийнятна віра*» граматичну структуру української мови було би порушено, та й афоризм втратив би свою структуру та перейшов би до розряду речення.

Розглянемо приклад, який ілюструє трансформацію вилучення слова в другій частині афоризму. Перекладач уникає повтору *tant – так багато*: «*Il y a d'enfance dans nos amours, tant de notre enfance*». – «*У коханні завжди так багато від дитинства, нашого дитинства*». Спостерігаємо додання *завжди* в перекладі, перестановку членів речення, граматичну трансформацію зміни роду *dans nos amours – у коханні*. Трансформація *вилучення слова* є виправданою з позиції еквівалентності перекладу та норм мови перекладу, усунення тих плеонастичних або тавтологічних лексичних елементів, які за нормами мови перекладу є частинами імпліцитного смислу тексту [9]. Однак варто зазначити, що перекладач не може нічого вилучати зі змісту тексту, який перекладається, особливо авторського афоризму. Вилучати можна лише ті елементи змісту, які певним чином дублюються в оригіналі за нормами мови або передача яких мовою перекладу може порушити норми останньої, наприклад:

«*La dernière fois, c'est exactement comme la première fois*» [14, с. 117]. – «*Останній раз – він зовсім як перший*» [12, с. 101].

«*Pour être heureux ensemble – colorier en noir les négations*» [14, с. 78]. – «*Аби бути щасливими разом – замалюйте усі «не»*» [12, с. 65].

Застосовуючи таку трансформацію, перекладач повинен стежити за тим, щоб у перекладі не було зменшено обсяг оригінальності інформації афоризму або переключено її.

У деяких вибраних нами афоризмах французька лексема однієї частини мови перекладається українською мовою словом тієї ж частини мови, наприклад:

«*Seules les bougies connaissent le secret des agonies*» [14, с. 98]. – «*Лише свічки знають таємницю агоній*» [12, с. 84].

«*Quand la vie dépasse le roman, que peut devenir roman?*» [14, с. 169]. – «*Коли життя перевершує роман, чим може стати роман?*» [12, с. 144].

Цей спосіб нульової трансформації при цьому вважаємо виправданим.

Однак перекладачеві доводиться застосовувати трансформацію **заміни частин мови** через розбіжності в мовленнєвих нормах оригіналу та перекладу, наприклад: «*C'était donc ça le bonheur, un état de complète satisfaction! Un état rond, sans la moindre faille*» [14, с. 118]. – «*Так ось воно яке, – щастя. Стан цілковитого задоволення. Стан довершений, як коло*» [12, с. 102]. Відбулися заміни прикметника іменником і навпаки, словосполучення **sans la moindre faille** – прикметником **довершений**, а також трансформація **перестановки**, сутність якої полягає в тому, що під час перекладу лексичні елементи міняються місцями, тобто змінюють позицію на протилежну [3, с. 314]: **rond** на початку другого речення, а **коло** – наприкінці; **sans la moindre faille** наприкінці речення, а **довершений** – на місці прикметника після слова **стан**.

Для ілюстрації перестановки ми обрали такі приклади:

«*Cela fatigue tellement, ce mouvement perpétuel du bonheur au malheur*» [14, с. 24]. – «*Цей постійний рух від щастя до горя так виснажує*» [12, с. 17].

«*Il ne faut certainement pas vivre en touré de mots pour pouvoir écrire. Pour écrire, il faut s'échapper des phrases*» [14, с. 62]. – «*Щоб мати змогу писати, не треба жити в оточенні слів. Щоб писати, треба мікати від фраз*» [12, с. 50].

Варто зазначити, що під час перекладу деякі французькі дієслівні форми, відсутні в українській мові, замінюються особовими або неозначеними формами дієслів у складі підрядного речення, наприклад: «*Je devais vivre mon bonheur avec un compte à rebours du malheur dans le cœur*»

[14, с. 100]. – «*Я мав насолоджуватись своїм щастям, тоді як у моєму серці почався зворотний відлік до катастрофи*» [12, с. 85]. Використавши прийом смислового розвитку й конкретизації та замінивши словниковий відповідник контекстуальним **malheur** на **катастрофу**, перекладач зміг досягти експресивності в контексті почуттів.

«*Pourquoi toujours choisir? La vie était une succession de limitations. On devait être fidèle, on devait être de gauche, devait manger à 13 heures*» [14, с. 17]. – «*Чому завжди треба щось обирати? Життя є послідовністю обмежень. Треба зберігати вірність, треба підтримувати лівих, треба обідати о першій дня*» [12, с. 11]. У сполученні зі словом **обирати** в українській мові часто вживається **треба щось**, тому доречно обрана трансформація додавання. Перекладаючи **être fidèle** та **être de gauche** як **зберігати вірність** і **підтримувати лівих**, перекладач замінив дієслівні форми, використавши прийом смислового розвитку, що сприяло збереженню форми й автосемантичності авторського афоризму.

Наведемо приклад синонімічної заміни **le malheur** – **нещастя** на **горя**, яка дещо змінила мелодику й ритміку авторського афоризму, а також призвела, на нашу думку, до переходу афоризму оригіналу в розряд простого речення: «*Il eût fallu avoir peur de ce bonheur, peur de tout le malheur qu'il pouvait annoncer*» [7, с. 113]. – «*Треба було боятись цього щастя, боятись того горя, яке воно могло провіщати*» [5, с. 97].

Трансформація заміни застосовується також у тих випадках, коли збереження морфологічної ознаки слова або слів, що перекладаються, призводить до порушення граматичних норм мови перекладу та норм вживання слів. Розглянемо такі приклади:

«*Je n'y peux rien, nous sommes tous des clichés. L'éducation, dans la plupart des cas, c'est juste un entraînement quotidien pour nous pousser à ne pas ressembler à nos parents*» [14, с. 22]. – «*Нічого не можемо вдіяти, ми всі в певному розумінні кліше. Освіта переважно – це просто щоденне тренування, яке підштовхує нас бути несхожими на наших батьків*» [12, с. 15].

«*Il ne faut jamais croire au hasard! Quand on croise quelqu'un comment prouver que cela n'est dû qu'à un concours des circonstances?*» [14, с. 76]. – «*Ніколи не треба вірити у випадковість! Коли зустрічаєш когось, як довести, що просто так склались обставини?*» [12, с. 63].

Заміна слів однієї частини мови словами іншої може супроводжуватися частковою або повною

перебудовою структури речення. У цьому прикладі прийом використано вдало. Натомість у наступному це змінило афоризм, зокрема: «*Nous étions dans la valse des tonalités. Et je n'étais pas loin de penser que l'amour rend surtout sourd*» [7, с. 25]. – «В нашому **життєвому** вальсі тональності **змінювались раптово**. І я був недалеко від думки, що кохання насамперед **оглушує**» [5, с. 18].

Під час перекладу афоризмів ми спостерігаємо таку трансформацію заміни, як об'єднання речень, тобто заміну одного складного двома короткими, і навпаки, наприклад: «*Nos vies sont des cercles. Des cercles avec des évolutions illusoire, des tentatives de nous faire croire que le but n'est pas le point de départ. Alors qu'il est évident que nous nous dirigeons vers l'origine, la poussière*» [14, с. 91]. – «**Наші життя – це коло, ми тішимо себе ілюзією розвитку, переконуємо себе, що **фініш** не є відправною точкою. Тоді як очевидно, що всі ми **прив'язані до своїх витоків, порох до пороху****» [12, с. 77]. При цьому використано лексичні трансформації – синонімічну заміну словникового **le but** (мета, ціль) більш стилістично забарвленим та конкретизованим **фініш**, а також повтор (**la poussière – порох до пороху**) та граматичні трансформації: **des cercles – коло, des évolutions illusoire – ілюзією розвитку** (заміна множини однією та зміна частин мови).

Відомо, що абсолютних еквівалентів слів у різних мовах практично не буває, адже кожне слово наділене певними семантичними відтінками, які можуть бути зумовлені культурними особливостями. Відповідно, підтекст мови оригіналу, експресивність слів, натяки, алюзії не завжди

можна передати тими ж словами в мові перекладу, а під час заміни слів та введення в речення роз'яснювальних елементів афоризм може втратити свої форму й значення, наприклад:

«*Voyager un moment au-dehors de la douceur, c'est l'adrénaline du ridicule*» [14, с. 26]. – «**Після вилазки за межі ніжності ти **сповнений** адреналіном **веселоців****» [12, с. 19].

«*Débuter dans un nouvel emploi, c'est sourire*» [14, с. 57]. – «**Якщо ти щойно отримав **посаду**, ти **маєш усім усміхатись****» [12, с. 46].

Висновки і пропозиції. Отже, перекладач застосовує трансформації, щоб зберегти форму афоризму та його конотативне значення. Абсолютно еквівалентного перекладу взагалі існувати не може, оскільки різні мови мають великі лексико-семантичні й граматичні розбіжності, якими зумовлені трансформації.

Трансформації взаємопов'язані та можуть застосовуватися одночасно, (наприклад, перестановка супроводжується заміною, граматична трансформація зазвичай супроводжується лексичною тощо).

Водночас необхідно враховувати той факт, що просте калькування, як і необдумане перефразування, може призвести до руйнування афористичного образу, адже всі прийоми, використані автором афоризму, є інформативними, вони взаємодіють зі змістом висловлювання, можуть оказіонально змінювати значення його компонентів. Таким чином, перекладачеві необхідно володіти лексико-граматичною системою обох мов, розпізнавати стилістичні прийоми, використані автором афоризму, та відтворити їх мовою перекладу.

Список літератури:

1. Бархударов Л. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. М.: Международные отношения, 1975. 237 с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.: Международные отношения, 1986. 320 с.
3. Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця: Нова книга, 2004. 576 с.
4. Українська пареміологія: навч. посібник / Ж. Колоїз, Н. Шарманова; за ред. Ж. Колоїз. Кривий Ріг: КПДВНЗ «КНУ», 2014. 349 с.
5. Комиссаров В. Теория перевода (лингвистические аспекты): учебник для ин-тов и фак-тов иностр. языка. М.: Высшая школа, 1990. 253 с.
6. Корунець І. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): підручник. К.: Нова Книга, 2000. 448 с.
7. Латышев Л. Курс перевода. Эквивалентность и способы её достижения. М.: Международные отношения, 1981. 198 с.
8. Левицкая Т., Фитерман А. Теория и практика перевода с английского языка на русский. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1963. 263 с.
9. Рецкер Я. Теория перевода и переводческая практика: очерки лингвистической теории перевода. М.: Международные отношения, 1974. 216 с.
10. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2011. 844 с.
11. Сорока П. Психологічна проза Ігоря Качуровського. Тернопіль: Тайп, 1998. 132 с.

12. Фонкінос Д. Наші розставання / пер. з франц. А. Кушніра. К.: Нора-Друк, 2013. 184 с.
13. Шаталова С. Афоризм как элемент картины мира. Функциональная семантика языка, семиотика знаковых систем и методы их изучения: тезисы докл. междунар. конф. М., 1997. С. 329–330.
14. Foenkinos D. Nos séparations. Paris: Gallimard, 2008. 192 p.
15. Petites lectures entre amis. URL: <https://wordpress.com/2010/03/03/nos-separations-de-foenkinos/>.

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ АВТОРСКИХ АФОРИЗМОВ ДАВИДА ФОНКИНОСА В РОМАНЕ «НАШИ РАССТАВАНИЯ»

В статті проаналізовані авторські афоризми Давида Фонкіноса в романі «Наші расставання» і способи їх перекладу на український мову А. Кушніром. Досліджені перекладескі трансформації лексических одиниць (конкретизація, генералізація, доповнення, извлечение, замена и перестановка) і граматическі трансформації (замена, перестановка, доповнення, опущення). Доказано, що перекладач використав трансформації, щоб зберегти форму афоризма і його коннотативне значення. Из-за різниць в структурі французького і українського мов перекладач творчески використав різні способи трансформації, иногда взаимосвязанніе, например, одночасно применял перестановку і заміну, граматическую трансформацію поповняв лексическою.

Ключевые слова: афоризм, переклад, способи трансформації, адекватність.

TRANSLATION TRANSFORMATION OF AUTHOR'S APHORISMS IN THE NOVEL «NOS SEPARATIONS» BY DAVID FOENKINOS

The article deals with the author's aphorisms in the novel "Nos separations" by David Foenkinos and the ways of their translation in Ukrainian by A. Kushnir. Transformation of lexical and grammatical units such as specification, generalization, adding, extract, substitution and transposition and omission have been researched. It is improved that the translator used transformations to save the form of aphorism and its connotative meaning. Because of difference in structure French and Ukrainian the translator used creatively different ways of transformation, sometimes interrelated, for example, he used substitution, transposition at the same time and he completed grammatical transformation by lexical transformation.

Key words: aphorism, translation, ways of transformation, adequateness.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'373.222'37[811.111+ 811.133.1+811.161.2]

Боговик О. А.

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна

ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ ПЕРЕХІДНОСТІ / НЕПЕРЕХІДНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті проаналізовано особливості функціонування граматичної категорії перехідності / неперехідності на матеріалі української, російської й англійської мов. Автор розкриває основні семантичні та стилістичні особливості досліджуваної категорії на основі порівняльного аналізу. Висвітлено питання ототожнення зазначеної категорії та категорії валентності як таких, що мають однакову семантичну основу. Надано приклади уживання перехідних та неперехідних дієслів у трьох мовах.

Ключові слова: дієслівна категорія, перехідність, неперехідність, валентність, дієслово.

Постановка проблеми. Типологічні дослідження в галузі семантики є актуальним напрямом сучасної лінгвістики. Є багато робіт, присвячених порівняльно-зіставному аналізу різних аспектів споріднених і неспоріднених мов, проте єдиної думки щодо статусу і місця категорії перехідності / неперехідності в системі категорій дієслова серед мовознавців й досі немає. Погоджуємося з думкою відомого мовознавця А. Білецького, що «кожна наука (а не тільки мовознавство) не може залишатися незмінною, доки нею займаються вчені-дослідники. У цьому полягає відмінність науки від схоластики, бо дослідні горизонти науки постійно розширюються, адже вона збагачується новими фактами, новим їх розумінням, новими теоріями» [2, с. 42].

Труднощі в зіставленні усталених граматичних категорій полягають у неоднаковості граматичних систем різних мов, що, безперечно, впливає на притаманні їм засоби номінації. Порівняльний та семантичний аналіз граматичних та лексико-граматичних категорій – одне з найскладніших питань порівняльного та порівняльно-зіставного мовознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час розгляду дієслівних категорій, зокрема категорії перехідності / неперехідності, учені дотепер не виробили єдиного підходу до їх виділення. Укра-

їнський лінгвіст К. Городенська вважає, що така неоднозначність зумовлена насамперед неоднозначним тлумаченням їхнього змісту або підґрунтя в плані лінгвістичної онтології [7, с. 42].

Існують різні підходи до визначення категорії перехідності / неперехідності у класичній лінгвістиці та в новітніх дослідженнях. Традиційно прийнято розподіляти дієслова на перехідні та неперехідні за синтаксичною ознакою. Але вчені приходять до думки, що універсальних морфологічних ознак для такого розрізнення, немає [13, с. 331]. Зважаючи на те, що ця категорія спирається на валентнісні та значеннєві ознаки відповідних дієслів, її розглядають як лексико-синтаксичну [13, с. 122].

Постановка завдання. У нашому дослідженні зроблено спробу аналізу граматичної категорії перехідності / неперехідності на матеріалі української, російської й англійської мов, визначення основних відмінних та спільних характеристик.

Виклад основного матеріалу. Перехідність дієслова – яскраве вираження семантики активної дії. Розширення функції перехідності в досліджуваних мовах пов'язане із цікавістю науковців до ролі суб'єкта та його зв'язку з об'єктами дії. Проблема синтаксичних характеристик дієслів тісно пов'язана із вченням про факультативну й обов'язкову сполучуваність. Згідно

із цим ученням, мовні елементиз датні до двох видів сполучуваності: обов'язкової й факультативної. Обов'язкова сполучуваність властива тим залежним елементам, які потрібні для смислового змісту і формування мовних одиниць. Обов'язкова сполучуваність характеризує ті одиниці, які мають «сильне управління». Цей термін вжитий А. Пешковським на позначення зв'язку дієслова з відмінковими формами іменника, необхідними для завершеності, сенс якого передається дієсловом [11, с. 34.]. В. Бурлакова в дослідженні вживання перехідних дієслів сучасної англійської мови пише: «<...> Якщо розглядати перехідне дієслово як словарну одиницю мови на рівні лексичного значення, то в цьому разі, дійсно, всяке перехідне дієслово, взяте ізольовано, завжди має обов'язкову лексичну сполучуваність. Проте якщо проводити аналіз на рівні синтаксису, тобто розглядати функціонування перехідних дієслів в окремих структурах, то становище різко міняється, бо в цьому разі сполучуваність перехідного дієслова регулюється вимогами моделі» [3, с. 35].

Таке розуміння граматичної категорії перехідності / неперехідності зближує її з валентністю, яку трактують як дієслівну категорію, що позначає вміщену в лексичному значенні слова здатність приєднувати до себе інше повнозначне слово [5, с. 217]. Сьогодні постає питання доцільності виокремлення двох категорій із тотожною семантикою. Так, І. Вихованець зазначає, що немає достатніх підстав для існування в граматичній структурі української мови категорії перехідності / неперехідності, що «введення поняття дієслівної валентності робить розмежування явищ перехідності / неперехідності зайвим» [5, с. 91]. Однак більшість сучасних лінгвістів погоджуються з думкою, що категорія валентності синтаксично і семантично ширша за категорію перехідності / неперехідності, а отже, «поглинає» її. Зважаючи на це, доцільно розглядати перехідність дієслова як правобічну об'єктну предикатну валентність. Так, А. Загнітко вважає, що значення категорії перехідності / неперехідності «належить до синтаксичних властивостей дієслова (становлячи одну з особливостей правобічної (сильнокерованої) валентності окремої групи слів (перехідність) і характеризуючись граматичним значенням об'єкта), виступає частково величиною міжрівневої граматичної категорії валентності» [8, с. 181].

Основною характеристикою неперехідних дієслів вважаємо їхню самодостатність, відсутність необхідності уточнення або доповнення: *work* (англ.), *працювати* (укр.), *работать* (рос.).

Ці дієслова характеризують свого суб'єкта або носія, оскільки сама категорія суб'єкта співвідноситься з категорією об'єкта.

Категорія перехідності пов'язана із присвійністю. В англійській мові така структура представлена конструкцією з перехідним дієсловом, напр.: *We have the skill* [14, с. 33]. Для української мови характерне вживання (*В нас є досвід*) (неперехідне), а в російській таке відношення може бути представлене лише неперехідною конструкцією (*У нас есть опыт*). Суб'єктом присвійності є предмет «досвід» (він «є»), а той, хто ним володіє, позначається як непрямий додаток («у мене»).

Неперехідність – найбільш природний стан українського та російського дієслова. Будь-яке перехідне дієслово може перетворитися на неперехідне за допомогою флексії *-ся*. Усі зворотні дієслова є неперехідними, оскільки їх дія «переходить» на самого діяча через постфікс. Такі дієслова відносять до двоактантних дієслів «усіченого» типу, їхній другий актант міститься в самій структурі дієслова, а його показником є елемент *-ся* (*Я знайомлюся = Я знайомлю себе з кимось*) [9]. Деякі мовознавці вважають елементарною структурою простого речення модель *суб'єкт + предикат + об'єкт*, напр.: *Я йду = Я йду собі* [12, с. 248]. В англійській сучасній мові префікси та суфікси граматичних функцій не виконують, а зберігаються як такі, що історично склалися. Зовнішньою формальною ознакою можна вважати уживання прийменників із деякими дієсловами, напр.: *to listen to*. Очевидно, що категорії перехідності та зворотності пов'язані між собою. В англійській мові категорія зворотності формально виражена сполученням дієслів із зворотними займенниками. У тлумачних словниках дієслова, що здатні вживатися зі зворотними займенниками, мають позначку *reflexive*. Деякі з них у сполученні із займенником відповідають українським або російським зворотним дієсловам, а без нього – його еквівалентів без постфікса *-ся*: *praise – хвалити, хвалить; praise oneself – хвалитися, хвалиться; confess – сповідувати, исповедовать; confess oneself – сповідуватися, исповедоваться*. Наприклад: *He praised himself*. Крім того, українським та російським зворотним дієсловам відповідають англійські описові звороти, фразові дієслова та звичайні дієслова (перехідні або неперехідні): *вітатися, здороватися – say how-do-you-do; вибачатися, извиняться – apologize (intr.)*. Наприклад: *He came into say how-do-you-do to my aunt; I apologize*. За словами академіка В. Віноградова, «загальна функція *-ся* – усунення перехід-

ності дієслова або посилення його неперехідності <...>» [4, с. 495].

Неперехідні дієслова також називають атрибутивними, оскільки вони, як і прикметники, визначають властивість особи чи предмета. Дієслівна ж якість, предикативна функція виражається в перехідних дієсловах. До неперехідних дієслів у мовах, що зіставляються, належать і екзистенціальні дієслова: *бути, існувати, жити, помирати, зникати* та ін. (укр.); *быть, существовать, жить, умирать, исчезать* и др. (рос.); *be, exist, live, die, disappear* etc. (англ.).

У слов'янських мовах немає дієслів, які одночасно могли б виражати перехідні й неперехідні значення. В англійській мові транзитивність неперехідних дієслів є цілком унормованою: *to swim* – *плавати* і водночас *змушувати плавати когось*, напр.: *to swim a child* – *спонукати дитину перепливати водний простір*. Це конструкції, в яких неперехідне дієслово стає перехідним у каузативному значенні «змусити когось або щось виконувати відповідні дії»: *to wave the question away* – *відмахнутися від питання*. Інколи дієслово, перехідне в основному значенні, стає перехідним у похідному значенні «висловити щось якимось способом»: *He nodded his assent* – *Кивнувши, він висловив згоду*.

Дієслова буття в англійській мові можуть уживатися не лише самотійно, а й як дієслова зв'язки, де власне значення дієслова нівелюється і воно стає частиною складеного присудка. Те саме може відбуватися і з деякими дієсловами дії. Така можливість забезпечується тим, що синтаксичний зв'язок цих дієслів із наступними членами речення (їхнє значення перехідності / неперехідності) залишається менш регламентованим, аніж в українській чи російській мовах. Серед таких дієслів *to look, to sound, to feel* та ін. Так, *to look* має не лише значення *дивитися*, але й *виглядати* або *здаватися*, як щодо особи-діяча, так і в безособових реченнях: *It looke das if it had just wafted there* [15, с. 42]; *Why, it looks like it* [16, с. 25]; *It looks like rain*. Аналогічно уживаються деякі перехідні дієслова в ролі зворотних, напр. *To read: The book reads well*.

Перехідне дієслово може вживатися без додатків, залишаючись перехідним. Про неперехідність дієслів можна судити через їхню здатність утворювати фрази на основі лексичного зв'язку управління.

Цікаво простежити відмінність у вживанні вербативів у трьох мовах. Так, деяким українським та російським неперехідним дієсловам відповідають англійські перехідні, напр.: *to follow smb. or*

smth. – *прямувати за кимось або чимось; следувати за кем-либо или чем-либо; to watch smb. or smth.* – *стежити за чимось або кимось; слідує за кем-либо или чем-либо*. Іноді українським та російським перехідним дієсловам відповідають англійські неперехідні: *to listen to smb. or smth.* – *слухати когось або щось; слухать кого-либо или что-либо; to wait for smb. or smth.* – *чекати на когось або щось; ждать кого-либо или чего-либо*.

Очевидно, що розподіл дієслів у різних мовах на перехідні або неперехідні полягає насамперед у відношенні *дія – діяч – об'єкт*, що є підставою для твердження про відсутність абсолютного розмежування між перехідними та неперехідними дієсловами.

Аналіз вербативів української, російської й англійської мов дозволяє зробити висновок, що для англійської мови розподіл перехідних і неперехідних дієслів є дещо нечітким. У деяких випадках перехідність або неперехідність відповідного дієслова розкривається лише контекстуально [1]. Так, наприклад, українським дієсловам *відчиняти* (перехідне) – *відчинятися* (неперехідне) і російським *открывать* (перехідне) – *открываться* (неперехідне) відповідає одне англійське дієслово *open*. Англійці намагаються компенсувати синтаксичну недостатність мови більшою свободою у морфологічному та семантичному відношеннях. У вітчизняній лінгвістиці переважає концепція перехідності, що враховує синтаксичні, лексико-семантичні і семантико-синтаксичні характеристики дієслів.

Одним із засобів збагачення лексичного запасу англійської мови є наявність постпозитивів, які уживанням із дієсловами набувають нових значень і зазвичай є багатозначними, можуть набувати ідіоматичного значення. Словники фіксують велику кількість сталих словосполучень із постпозитивами: *to be about to do smth.* – *збиратися, мати намір щось зробити; to be up to smth.* – *замислити щось; to be up to smb.* – *залежати від когось* та ін.

Б. Ільш під час праці над проблемою перехідності і неперехідності дієслів розглядає дієслова без додатків як неперехідні [10, с. 200]. Досліджуючи цю категорія в англійській мові, науковець зазначає, що форми тривалого часу можуть виконувати як ту, так і іншу функції, наприклад: *hew as reading* (неперехідне дієслово) і *hew as reading a newspaper* (перехідне дієслово). Речення в перфектному часі (*he has read; he has written*) не можуть вживатися без прямого додатка. Так, речення на кшталт *he has read* потребує доповнення, адже перфектні форми набувають сенсу або

завершеності лише із прямим додатком: *he has read many books; he has written several letters.*

Отже, перехідність / неперехідність тісно пов'язана з категорією виду. Семантичну основу цього зв'язку встановити неважко: якщо дія тривала, вона сприймається як стан, в якому перебуває суб'єкт, і є зрозумілою без уточнення об'єкта. Якщо дія розуміється як завершений результат або як така, що привела до нового стану, то розуміння її без об'єкта неможливе. Результативність неминуче потребує конкретного результату. Б. Ільш висновує, що перехідне дієслово *to read* має форму доконаного виду, а неперехідне дієслово *to read* не має [10, с. 202].

Висновки і пропозиції. В англійській мові контраст усередині зазначеної категорії не такий очевидний, як в українській чи російській мовах, тому питання розподілу вербативів на перехідні та неперехідні визначають серед найскладніших у теоретичній граматиці.

Звертаючись до питання про особливості категорії перехідності / неперехідності, робимо висновок про те, що однією із причин багатозначності англійських дієслів, на відміну від українських чи російських, є здатність одного слова до перехідних та неперехідних уживань.

Порівняльно-зіставний аналіз лексико-семантичної структури предикатів в українській, російській та англійській мовах є ефективним засобом вивчення семантики дієслів кожної із цих мов. Лексична одиниця будь-якої мови складається з денотативного, комбінаторного, граматичного, стилістичного та конотативного елементів. Найважливішим у цьому переліку вважають денотативний семантичний компонент, але не можна не враховувати граматичні особливості та семантико-синтаксичну сполучуваність слів. Отже, необхідність подальшого порівняльно-зіставного дослідження категорії перехідності та неперехідності очевидна.

Список літератури:

1. Бархударов Л., Штелинг Д. Грамматика английского языка. М., 1965. 425 с.
2. Білецький А. Мовознавство у школі. Урок української. К., 2004. 224 с.
3. Бурлакова В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке. Ленинград, 1975. 127 с.
4. Виноградов В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М., 1972. 616 с.
5. Вихованець І. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. К., 1988. 255 с.
6. Городенська К., Вихованець І. Дієслово. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови / за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.
7. Городенська К. Онтологічні параметри граматичних категорій способу та часу. Мовознавство. 1997. № 1. С. 40–42.
8. Загнітко А. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Донецьк, 1996. 662 с.
9. Загнітко А. Структура та ієрархія валентних значень дієслова. К., 1990. 64 с.
10. Ильш Б. Современный английский язык. М., 1948. 347 с.
11. Пешковский А. Избранные труды. М., 1959. 250 с.
12. Степанов Ю. Индоевропейское предложение. М., 1989. 248 с.
13. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за ред. І. Білодіда. К., 1969. 583 с.
14. Kipling J. American Notes. Omaha, Nebraska, 2010. 33 p.
15. Lawrence D. Touch and Go. London, 2006. 96 p.
16. Twain M. The Man That Corrupted Hadley burg. London, 1998. 52 p.

ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ ПЕРЕХОДНОСТИ / НЕПЕРЕХОДНОСТИ В УКРАИНСКОМ, РУССКОМ, АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье проанализированы особенности функционирования грамматической категории переходности / непереходности на материале украинского, русского и английского языков. Автор раскрывает основные семантические и стилистические особенности исследуемой категории посредством сравнительного анализа. Статья касается вопроса отождествления категорий переходности / непереходности и валентности на основе схожих семантических характеристик. Приведены примеры употребления переходных и непереходных глаголов в трех языках.

Ключевые слова: глагольная категория, переходность, непереходность, валентность, глагол.

GRAMMATICAL CATEGORY OF TRANSITIVITY / INTRANSITIVITY IN UKRAINIAN, RUSSIAN, ENGLISH LANGUAGES

Main features of functioning the grammatical category of transitivity / intransitivity are analyzed in this article. Differences and similarities were exposed on the material of Ukrainian, Russian and English languages. Author exposes the basic semantic and stylistic features of the investigated category on the basis of comparative analysis. The article touches the question of identification such grammatical categories as valency and transitivity / intransitivity due to their similar semantic descriptions. Examples of usage transitive and intransitive verbs in three languages are given.

Key words: verbal category, transitivity, intransitivity, valency, verb.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.82

Го Юаньпен

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ХУДОЖНІЙ СВІТ ІРИНИ ЖИЛЕНКО (НА МАТЕРІАЛІ ЛІРИЧНИХ ТВОРІВ, ОПУБЛІКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ «ДНІПРО» У 1960-Х РОКАХ)

У статті розглянуто ліричні твори Ірини Жиленко, опубліковані в 1960-х роках у журналі «Дніпро», досліджено їхні основні мотиви, змістове наповнення й особливості ідіостилю автора. Проаналізовано семантику ключових образів і палітру кольорів, що слугують увиразненню ідейного задуму віршів. Установлено, що Ірина Жиленко, поєднуючи високе і буденне, вдаючись до метафори й фантазії, показала внутрішній світ жінки – березині дому, матері й поетеси, відтворила світ, сповнений любові й радості, в якому людина перебуває в гармонії із природою. Віршам І. Жиленко властиві суб'єктивізм, емоційність і естетизм.

Ключові слова: журнал «Дніпро», шістдесятники, мотиви лірики, іронія, ідіостиль.

Постановка проблеми. У другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр. у літературу прийшла когорта молодих майстрів слова, зокрема: М. Вінграновський, І. Драч, І. Жиленко, В. Коротич, Б. Олійник, В. Симоненко, які хотіли оновити поезію. Митці «прагнули до досягнення громадянських свобод та реалізації національних прав» [17, с. 5], обстоювали загальнолюдські цінності, а не партійні, вводили до своїх віршів нові поняття й образи, пов'язані з розвитком науки й техніки, порушували актуальні проблеми тогочасного суспільства, експериментували з формою поетичних творів і заперечували усталені канони соціалістичного реалізму. Людмила Тарнашинська вказувала на «ego-центризм» поезії митців-шістдесятників, на якому ґрунтувалися такі «художньо-стильові концепти, як інтелектуалізм, полемічність, екзистенціалізм, вітальний естетизм, ліризм, емоційно-рефлекторна розкутість, медитативність, метафоричність, архетипічність» [19, с. 71].

Академічна «Історія української літератури» акцентувала увагу на політичному забарвленні літературних явищ. У зазначеному виданні стверджувалося, що художній доробок митців старшого й молодшого покоління, які творили в 1960-х рр., «об'єднує пафос проникнення в глибинні пласти життя й людської свідомості з метою осягнути

в усій повноті зміст великих, могутніх у своїй єдності слів – «людина», «комуніст»» [12, с. 237].

До провідних поетів-шістдесятників належить Ірина Жиленко, домінантами творчості якої є порушення морально-етичних проблем, «загальнолюдських, понадчасових, питань родинних стосунків» [23], «віра в людину, родинні цінності, пошук та відстоювання справедливості, духовність» [16, с. 18]. Водночас тогочасні «офіційні» літературознавці зазначали, що поезія повинна «прагнути у всій повноті розкрити духовний світ радянської людини, показати велич епохи, створити художню панораму грандіозного будівництва комунізму» [12, с. 236]. Окрім того, відповідно до політичних настанов, особлива увага приділялася посиленню тенденції до реалістичного відтворення дійсності, а також формуванню «ідейно-виховного впливу поезії, збагаченню її актуальними думками й ідеями, правдивому й глибокому відображенню потреб, дум і прагнень сучасної людини» [12, с. 237].

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підставу говорити про наявність невеликої кількості наукових праць на цю тематику. Окремі аспекти зазначеної проблематики осмислювали такі літературознавці, як: Г. Грищенко М. Жулинський, К. Сардарян, М. Штолько й ін.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити огляд поетичних творів Ірини Жиленко, опублікованих у журналі «Дніпро» й 1960-х рр., осмислити ключові мотиви поезій та особливості ідіостилю автора.

Виклад основного матеріалу. Радянські критики акцентували увагу на байдужому ставленні Ірини Жиленко до питань політики [2]. Проте у «*Homo feriens*» вона так це тлумачила для загалу: «<...> Аполітичною (за окремими винятками) я була завжди. Тобто самого терміна «аполітичність» щодо себе я не приймаю. Аполітизм – це теж політика (протиставлення себе політиці), як атеїзм – теж богосназдо (зі знаком мінус). Я не протиставляю себе політиці і не заперечую політику. Я просто ліричний поет» [9, с. 430].

Лірична героїня автора створює власний мікросвіт, домінантами якого, на думку Марини Штолько, стає «єдність із природою, оптимізм, панівне почуття любові в найрізноманітніших проявах, а звідси і прагнення опіки над кимось, можливість писати вірші, влаштований побут, який залежить головним чином від внутрішнього стану душі, сусідство з казкою, чудом життя, відчуття непроминучого дитинства» [23]. За твердженням науковця, важливою ознакою фемінності поетичних творів Ірини Жиленко є «репрезентація жіночого світовідчуття, коли особистісне, індивідуальне домінує над колективним, уніфікованим, сірим» [23]. Цю думку підтримує й А. Дідоренко, коли зауважує, що І. Жиленко – «прихильниця не філософствування і вирішення світової долі, а споглядання життя, як минулого так і сьогоденного, крізь призму життєвого досвіду, який накопичувався завдяки власній наполегливості і відповідному оточенню» [2].

Отже, Ірина Жиленко осмислює щоденне буття жінки, відтворює її спогади про прекрасні хвилини життя і показує прагнення ліричної героїні до гармонії із собою та зовнішнім світом. Це свідчить про те, що автор продовжує «традиції духовності української поезії, закладені ще в книзі «Сад Божественних пісень» Г. Сковороди. Одухотворяючи кожен прожитий день, знаходячи красу у звичайнісіньких речах, що оточують нас, поетеса з гідністю несе «земний свій хрест» господині любого її серцю Дому» [1].

Свого часу Людмила Тарнашинська акцентувала увагу на широті інтонаційного діапазону поезій Ірини Жиленко – «від мрійливості, грайливості, ностальгійної елегійності – до сумовитості, печалі, іронії та сарказму» [19, с. 355]. Водночас зауважувала, що доробок Ірини Жиленко відрізня-

ється від творчості інших поетів-шістдесятників «глибокою елегійністю, широкою сповідальністю, <...> намаганням одухотворити світ реальних речей», «карнавальним» баченням світу – у його казково-сюрреалістичних, парадоксальних виявах» [19, с. 336–337].

«Інакшість» поетичного світовідчуття І. Жиленко зазначали й інші літературознавці, зокрема, М. Жулинський у передмові до збірки «Євангеліє від ластівки» вказував, що «поетичний світ Ірини Жиленко твориться за принципом інакшості, іншості, несхожості зі світом реальним, але уявний світ спровокований дійсністю, яку поетеса змінює завдяки образному вивіданню себе, точніше, завдяки вивільненню себе уявою, мрією, фантазією з реального буття-існування і «поселенню» у художнє буття» [10, с. 4–30].

Критики середини ХХ ст. неодноразово докоряли Ірині Жиленко за непомірно «тужливі нотки» [15, с. 153], «невиправдану, нарочиту ускладненість» [18, с. 150], «невизначеність, приблизність і довільність її образів та вузькість її сприймання світу» [11, с. 144], «естетство», «манірність» і «камерність» її творчості, якій, за їхнім твердженням, бракує «масштабності, громадянськості, буремності сьогодення» [21, с. 138].

Домінантними рисами ранніх поетичних творів Ірини Жиленко, опублікованих у 1960-х рр. у журналі «Дніпро», є романтизоване сприйняття світу, поетизація буденності й простих людей праці, відтворення внутрішнього світу жінки, осмислення щоденних проблем. Перші рецензії на її ранні твори мали здебільшого негативний характер, однак 1962 р. у «Літературній Україні» під криптонімом «С. П.» опубліковано статтю «Здрастуй, радість», в якій йшлося про те, що поезії І. Жиленко «Червоні вітрила», «Трави», «Він любив...», «Там живуть по-степовому», «Літак», «Дума над попелищем» засвідчують, що вона – «людина, причетна до поезії. З усіх віршів прозирає сутність поетеси» [3, с. 4].

Лірична героїня поезії «Червоні вітрила» (1962 р.) закохана, однак хлопець не помічає її через постійну зайнятність, надмірні клопоти й щоденну суєту. Початок і кінець вірша служать певним обрамленням, що дозволяє розмежувати піднесене прагнення дівчини до казки, до високого почуття й повсякденне життя героя, яке заважає йому відчутти справжнє кохання: «Він пробіг, сутулий, чимсь пригнічений. / Жовта папка, хмурість, парасоль. / І шепчу услід йому, непомічена: / – Припливи! / Це ж я, твоя Ассоль!» [8, с. 9]. Алюзія в «Червоних вітрилах» на твір О. Гріна

яскраво відтворює думку про те, що серед прози життя, серед приземлених людей є такі, які вивисуються над буденністю, мріють і вірять у диво: «Ей! / Золотоока! / Ей! / Золотоплеча! / Пахне морем вечір. / – Він приплив, твій Грей! / І пекуче сонце! / І гарячі губи! / І вітри солоні / жовто слались. / І дівоче серце: / – Любиш?.. / Любиш? – / У його долонях трепетало» [8, с. 9].

Слова із протилежним значенням, епітети й авторські метафори увиразнюють ідейний задум твору («зсутулений і стомлений», «пригнічений», «хмурість», «сміялось море», «сонячно і пряно пахли береги», «золотоока», «золотоплеча» тощо).

У вірші «Він любив...» (1962 р.) І. Жиленко звертається до образу рідного дому, наділяючи його сакральним змістом. Попри поточний ремонт, ці «сірі, шерсисті стіни» завжди будуть надзвичайно рідними й дорогими для ліричної героїні твору, оскільки з ними пов'язана її молодість і щасливі хвилини з коханим: «В кімнаті – ремонт. / І не дивно, справді. / Їй не один десяток років. / Троє дужих ламали вправно / Стелю, оголюючи крокви, / А вже вечоріло. Котилась тиша, / Як повинь червона по тих уламках. / – Доробимо завтра. / Ходімо, Гриша! / А я над столом засвічую лампу. / В рожевих відблисках / дім – як рана!... І раптом... / на крокві напис / вирізьблється: / «ЛЮБЛЮ ІРИНУ!»» [8, с. 10]. Удаючись до форми сну, мисткиня відтворила піднесений настрій дівчини від спогадів про казкові роки, проведені в будинку, де вона була щасливою і де кожна дрібниця становить сенс життя: «Снилось... / Тесля з веселим чубом / Обіймав світлооку свою подружку. / А вона сміялась. І вії зрошені / Спалахували веселками, / золотились. / І пахло... пахло сосновими дошками. / Снилось... / А дотики рук його / теплились на кроквах, / Наскрізь пропікаючи стелю ласкою. / Гріли-гріли... Таким спокоем, / Ніби кожен палець був / казкою» [8, с. 11].

І. Жиленко у своїх творах не залишає поза увагою і простих селян, які шанують традиції і звичаї, щиро люблять рідний край, та робітників, для яких праця є піснею і сенсом їхнього життя. Так, у поезії «Там живуть по-степовому» (1962 р.) автор із великою ніжністю оспівує батьківщину, що є джерелом наснаги й натхнення, і щирих, працьовитих людей: «Там живуть по-степовому, – / Зілля на долівці і на лаві, / Підвіконня зливами обмите, / І від спеки половіє жито <...> / Там живуть веселі, невсипущі / Крутоплечі люди – хлібороби!» [8, с. 11].

У поетичному творі «Дума над попелищем» (1962 р.) І. Жиленко вдається до стилістично

розмаїтої лексики («гами», «риштовки», «штурман», «козацькі», «гайдамаки», «цегла», «камінь» тощо), відтворюючи важку працю будівельника, порівнює її з роботою митця: «Він підводив плечима / будинків гами. / У спецівці цупкій, / закрохмаленій розчином. / І риштовки пливли у очах / кораблями. / А Людина, як штурман, / була над площами» [8, с. 13]. Свого часу М. Ільницький говорив про музичне сприйняття світу І. Жиленко, зауваживши, що в її доробку «музичні терміни часто врастають у метафору і в сусідстві з іншими словами творять оригінальний образ» [11, с. 144].

Головний герой аналізованої поезії – старий будівельник, який не міг жити без праці, оскільки був «Він тоді як поет / без свого блокнота» [8, с. 13]. Цей чоловік був роботящим, добрим і дбайливим, тому не випадково автор звертається до образу горіха, що «виражає характер тих людей, які можуть багато зробити для інших, але не в силі ні забезпечити, ні захистити себе самих» [14]. Так, «Він не знав, що таке / руйнувати труд. / Ця рука, як горіхова шкаралупа, / Повну пригорщу радостей / несла людям / І докором бентежила власну скупість» [8, с. 13]. Однак почалася війна, робітник загинув: «І коли захлинулась земля плачем / І хитнулась стіна у вогневім глумі, / Він підбіг і підставив своє плече, / Ніби й справді її врятувати думав. / Купа цегли. І розчином – кров червона... / Тільки й зараз кричить обгорілий камінь: «Тут упав робітник / із добром в долонях. / Він підводив плечима / будинків гами»» [8, с. 13].

Поетичне обрамлення вірша «Дума над попелищем» («Він підводив плечима / будинків гами») [8, с. 13] яскраво протиставляє творчу силу – руйнівній, інтенсифікує думку про те, що саме праця відіграє важливу роль у житті людей, адже за її допомогою створюються як духовні, так і матеріальні цінності. Алюзія на твір Т. Шевченка «Гайдамаки» («І, над книжкою сидячи, / щедро плакав: / Шаленіли в кімнаті козацькі лави, / І святити ножі гайдамаки» [8, с. 13]) є натяком на те, що перед загрозою війни всі люди мають обороняти свою землю від загарбників.

Поезія «Літак» (1962 р.) присвячена роздумам про плинність і проминальність світу та його завершення – смерть. Для яскравішого увиразнення ідейного задуму твору І. Жиленко вдається до персоніфікованого образу літака: «На виставці людських досягнень / Стояв літак – / могутня блакитна птиця. / І, втупивши срібний ніс у гілля яблунь, / Думав. / Чому він тут? / Для чого родився? / Це був великий птах <...> / Від довго-

річної непорушності онімилі / Його колеса. / Він так втомивсь <...>» [8, с. 12].

В аналізованій поезії автор акцентує увагу на тому, що в кожного – своє життя, із власними проблемами, тому нерідко ми не звертаємо увагу на інших, не помічаємо самотніх, нещасливих і внутрішньо скutih людей, які потребують нашої допомоги чи підтримки: «І він плакав ... / Ми не чули. / Не чули ... / Ми сміялись і пили пиво / і захоплювались: – Красень який! <...> / І от одного разу, коли над світом / Засріблївся літак, / зареготав, захлинувшись вітром, / Гордий в'язень відчув, / Як по його крилу пройшов кіт. / Літак закричав, трубно і відчайно, / і помер від ганьби!» [8, с. 12]. Верлібр і неодноразове використання трикрапок змушують читачів глибше замислитися над закладеним змістом.

Поезію «Трави» (1962 р.) І. Жиленко створила під враженням від перегляду картини «Перебендя», про що згадується в самому епіграфі. Вона змалювала красу українського степу та звернулася до образу кобзаря як носія історичної пам'яті. Архетип степу концентрує в собі волю, нескореність, незалежність, козацькі перемоги й поразки, про все це співали кобзарі в думках, що нині втратили свою міць і впливовість: «І розірвали тишу багатострунним / плачем / Смугли старечі пальці. / Вечір... / Шлях... <...> / – Де моя міць козака? – / Кобза ридає, стогне / – Руки мої гарячі, / чом ви такі безкрилі?!» [8, с. 9–10].

Епітети, метафори, персоніфікація («багатострунний плач», «вечірні сполохи», «пристрасно стогнуть трави», «чорнодумна вбивця», «червонохвиля», «нервовий трепет / мерзно пробіг по травах» тощо) яскраво відтворюють неспокійне минуле нашого народу. Однак наприкінці поезії все ж з'являється певна надія на внутрішні зміни й відновлення минулої слави, про що свідчить індивідуально-авторська метафора й образ крил: «Кобза мужніє співом! / – Ніч... Чорнодумна вбивця! / Знайдуться дужі руки! / Виростуть в серці крила! / Сонце осипле жаром / горде чоло сміливця» [8, с. 10].

У вірші «На ноги звівсь лісочок-перволіт», опублікованому 1965 р., персоніфікований образ лісочка й зменшувально-пестлива лексика відтворюють безмірну любов матері до сина, надають твору особливої зворушливості: «На ноги звівсь лісочок-перволіт / І дїба, дїба сонячно-кумедно / До теплої веселої зорі, / Що так принадно пахне / пізнім медом. / Іди, іди, мазунчику-ласун, / Нема ще казки у твоїх ялинках, / Зате по вінця сповнена часу / Твоя зелена радісна торбинка» [5, с. 96].

Автор акцентує увагу на циклічності часу, його швидкоплинності й зміні поколінь, тому закликає берегти свою казку: «Шкода лише – / в чеканні боязким / Ти з дня у день, як все живе на світі, / Мінятимеш години на казки, / І вічність віддаватимеш за квіти. / За роси, і за сльози, і за діти, / За спогадів блискуче павутиння, / Щоб марити давно минулим літом...» [5, с. 96]. Вона неодноразово звертається до образу казки, що втілює дитинство, незабутні спогади, усе найкраще, що трапляється в житті: «Колїсь спустіє. Перемігши сум, / Мій син ім'я нашкрябає на камені, / І з повною торбинкою часу / Піде й собі у мандри за казками» [5, с. 96].

І. Жиленко в поезії «Смішна казочка» (1966 р.) у грайливо-іронічному тоні описує буденне життя ліричної героїні, яка спершу не може змиритися, що повинна жити так, як живе багато жінок: «Тільки що ж то за газдиня, / Що не тішиться достатком? / Не примножує начиня? / Непорядки, непорядки... / Не кляне із року в рік / Суховій і недорід, / Бездошів'я і сусіда, / І сніданки, і обїди, / І податки, і дітей, / Горобців, і ніч, і день, / І життя, і смерть, і бога, / Відпочинки і дороги, / Непрацюючих дїдів – / Тільки б / більше, більше / в дїм!» [7, с. 12]. Однак згодом жінка звиклася з таким життям, її цілком поглинули будні, повсякденна метушня й щоденні проблеми: «Тільки встигла проказати – / Милосердний, що б то знати! – / Налетїло!.. / Бїдні сїни! / Крики, гвалти, голосїння, / Регїт, сїпи, поцїлунки, / Брехні, вбивства, порятунки... / Що б то відать?! / Що б то знати! / Розвалилась наша хата... / І нема ні стїн, ні печі – / Тільки гвалт і колотнеча / На усї чотири свїти! / Плачу я – смїються діти, / Я смїюсь – онуки тужать, / Всї – то б'ються, / то байдужї...!» [7, с. 12]. Використання розмаїтої лексики надає твору іронічного звучання й експресивної виразності.

1967 р. у журналі «Дніпро» опубліковані вірші І. Жиленко «Святкувало серце втечу в літо...», «Жаль» і «Жіноче», в яких вона передала внутрішній світ ліричної героїні, її думки й переживання. У поезії «Святкувало серце втечу в літо...» відтворено драматизм буття героїні, якій притаманні відчай і незадоволеність: «В хаці їдеш? / – В хаці... / Думаєш, хміль воскрес? / Краще би – в дїм! / Краще б – / вірний замок і пес... / В хаці їду. Ахну... / (Ах, чи воскрес чи ні) – / Душно мені, жахно / між золотих вогнів [6, с. 61–62]. У жінки не вистачає сил змінити таке буття, лише вночі вона поринає в сон, де може не приховувати справжніх бажань: *Право на втечу – сон. / Білі сніги чатують, / чи не зїтхну часом? / Чи не змахну руками / сльози? / І чи не злюсь? / Я повертаюсь, /*

каюсь, / в очі зимі дивлюсь... / І бадьорюсь. І в очі / серцем усім – мовчу. / Завтра / глухої ночі / знову / втечу... [6, с. 61].

І. Жиленко не випадково звертається до форми сну, оскільки ще З. Фрейд писав, що «сновидіння є спробою виконання бажання» [22, с. 234]. Пригнічений внутрішній стан жінки, її невтішні думки яскраво увиразнюють також образи хачів, зими, снігу й морозів, а також численні запитання й односкладні речення («Сапання. Хвища. Рев», «От і розплата», «Я говорю? / Жартуєш» тощо).

Марина Штолько зауважила, що в багатьох віршах І. Жиленко «спробувала показати парадокс життя домогосподарки. Життя домогосподарки не легке, вона більше за інших відчуває свою самотність. Їй притаманне відчуття будня, яке розчавлює, відчуття життя, яке минає. Драматизм життя, як це не парадоксально, – у комфорті дому» [23].

У поезії «Жаль» відтворено внутрішній стан ліричної героїні-домогосподарки, яку гнітить буденність, передано роздуми жінки про власну долю, нездійснені мрії та сподівання: *Що поробиши? / То не лицар на коні – / пан Добробут на горіховій свині / залицявся. Дуже / брався мужем / стати – лебедиці – мені! / Як йому сказати «ні», / коли інших наречених горду стать / не видати, не чувати, не діждать?* [6, с. 61].

Для увиразнення головної ідеї твору І. Жиленко звертається до кольорової символіки, оскільки колір в її поезії, як зазначають критики, виконує «романтизуючу роль – що <...> цілком природно й виправдано з огляду на її опертя на травестійно-бурлескнуну традицію, осучаснену маскарадно-карнавальну поетику» [20, с. 355]. Так, в аналізованому творі золотий колір символізує нереалізований внутрішній потенціал («Золотий пилок на грудях / роздмухали будні...» [6, с. 62]); срібний – сімейний добробут, який не приносить задоволення («Мій чаклун! Усе він може: / зарегоче! – / і завиють срібні ложки / серед ночі» [6, с. 62]); чорний втілює щоденні проблеми й клопоти, що цілковито поглинули головну героїню й перешкоджають їй реалізувати свої плани, втілені в білому кольорі («Чорний шовк на тілі білім, як орда! Звяже крила ланцюгами – / буде спокій», «У кутку зелені капці / з чорним хутром / догризають білі крила» [6, с. 61]). Не випадково автор використовує також зелений, оранжевий та жовтий кольори, що в цій поезії відтворюють щоденне буття й повсякденні проблеми (*Залишилась темнота, / і в кімнаті, на каналі, / два оранжевих kota / простягають жовті лапи... / Суєта...*) [6, с. 62]).

У поезії І. Жиленко звертається до поліфункціонального образу дзеркала, що відображає як саму людину, так і її інше «Я», втілює бажану реальність [13]. Марина Штолько зауважила, що І. Жиленко по-різному «відображає парадигму дзеркальності», зокрема, «крізь скло дзеркала проглядає внутрішнє «я» ліричної героїні. Все, побачене крізь дзеркало, включається до знаково-мовної системи задзеркалення, змінює значення» [23]. Лірична героїня твору, дивлячись у люстро, висловлює найпотаємніші думки: *А в дзеркалі – лебідь гоїдається... / а в дзеркалі – молодиця кається...* [6, с. 62].

У поезії «Жіноче» І. Жиленко виводить образ жінки-поетеси, яка страждає від того, що будні поглинули її остаточно, тому вона не може реалізувати свої плани й писати вірші: *І знову чистий, / і знову цілий / аркуш паперу мучиться* [6, с. 61]. Головна думка твору щодо важливості самореалізації й пошуку душевного спокою яскраво передана через образ Матері Троєручиці, а також через художні засоби персоніфікації, метафори й оксиморона («і знову цілий / аркуш паперу мучиться», «кричала / жакливо і безголоса», «оси / дзвеніли в пустій вітальні», «<...> і вже не вистачало крику / пустельним очам <...>», «безголоса стінка», «кричи, як земля кричить / в добу проростання жита – / мовчанням своїм вночі» тощо).

1969 р. у журналі «Дніпро» опубліковано поезію «Виноград» із підзаголовком «Зимовий жарт на честь літнього свята Діоніса». Вдало дібраний епіграф із вірша М. Рильського («<...> і мовив: «Гарно бути молодим / у теплі дні збирання винограду!»»), звернення до грецького міфу про Діоніса й використання стилістично маркованої лексики («п'яничка», «сигарета», «вино», «гаманець», «мармизонька», «фари», «автомобілі», «мотоцикли», «стриптиз», «фавни», «твіст», «вогнь», «чад», «відьми», «баби», «брись» тощо) відтворюють молодечий запал, темпераментність, завзяття, пристрасть, безтурботність, велике кохання і навіть зраду: *Я верталась з перукарні / з карим перснем на руці, / як злочинець, гарний, карний, / без копійки в гаманці ... // Ох і бив мене Мідас! / Примовляв за разом раз: / «Це – за дюжину колець, / за дрівяний гаманець, // За кіно, за перукарню, / за мармизоньку прегарну, / за незварений обід» – / вісім бід – один одвіт* [4, с. 10].

Аналізована поезія відзначається розважально-ігровою формою й оптимістичним настроєм, чому сприяють застосування дужок («А в зимовому параднім / спить п'яничка – не пройду / Любо спати на трояндах / у фрігійському саду!»)

[4, с. 10]); незвична словогра («Он і та, з котрою вчора / посварилась біля каси. / В неї очі чорні-чорні, / а сама, як біла ваза... / Уночі ми тілом білі / (тілі-м-білі, тілі-м-білі), / як легкі автомобілі, / переморгуємося світлом / і розходимося / в літо» [4, с. 10]); іронічно-зменшувальний тон («Я смаглява, як оса, / як лоза, і як коза, / в мене стегна – кавуни, / з печі мідні казани» [4, с. 11]; анафора («В місті фари затихають, / в місті двері позіхають, / в місті сплять чоловіки, / як великі вітряки» с) тощо.

Карина Сардарян неодноразово звертала увагу на те, що характерною особливістю доробку І. Жиленко є іронія: «Поетеса користується цим засобом настільки віртуозно, що читач із легкістю може зрозуміти позицію авторки стосовно її поглядів на зображуване. Іронічний пафос поетка

створює за допомогою введення у канву творів просторічної, зневажливої, сленгової лексики, індивідуально-авторських новотворів» [17, с. 111].

Висновки і пропозиції. Отже, Ірина Жиленко в час, коли від поезії вимагалось показувати радянську людину як «носія передового комуністичного світогляду і комуністичної моральності, патріота, інтернаціоналіста» [12, с. 236], звернулася до буденних проблем, розкрила внутрішній стан жінки-поетеси і жінки-домогосподарки, яких гнітить щоденна суєта, а також щасливої матері. На противагу буденності, вона творить образ чарівної казки як символ веселого, безтурботного періоду в житті. Віршам Ірини Жиленко властиві іронічна тональність, змішування різних пластів лексики, естетизм, суб'єктивізм, метафоричність, емоційність, поєднання буденності й високого.

Список літератури:

1. Грищенко Г. Домінантні образи в поезіях Ірини Жиленко. URL: http://ukrlit-2017.blogspot.com/2017/02/blog-post_50.html.
2. Дідоренко А. Ірина Жиленко в літературознавстві та літературній критиці. URL: <http://md-eksperiment.org/post/20170527-irina-zhilenko-v-literaturoz-navstvi-ta-literaturnij-kritici>.
3. Є. П. Здрастуй, радість! Літературна Україна. 1962. № 62. С. 4.
4. Жиленко І. Виноград. Дніпро. 1969. № 10. С. 10–11.
5. Жиленко І. На ноги звівсь лісочок-перволіт. Дніпро. 1965. № 8. С. 96.
6. Жиленко І. «Святкувало серце втечу в літо», «Жаль», «Жіноче», поезії. Дніпро. 1967. № 9. С. 61–62.
7. Жиленко І. Смішна казочка. Дніпро. 1966. № 3. С. 12–13.
8. Жиленко І. «Червоні вітрила» та ін. Дніпро. 1962. № 6. С. 8–13.
9. Жиленко І. Homo feriens: Спогади. К.: Смолоскип, 2011. 816 с.
10. Жулинський М. Та, що молиться Богові віршами. Євангеліє від ластівки: вибр. твори. 2 вид. К.: Пульсари, 2006. С. 4–30.
11. Ільницький М. Поліфонія поетичного слова. Дніпро. 1966. № 6. С. 136–145.
12. Історія української літератури: у 8 т. / редкол.: Д. Вакуленко та ін.; Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. К.: Наукова думка. Т. 8: Література післявоєнного часу (1946–1967). 1971. 571 с.
13. Исупов К. Зеркало. URL: http://www.endic.ru/enc_culture/Zerkalo-1240.html.
14. Про Україну. Горіх. URL: <http://about-ukraine.com/gorih/>
15. Речмедін В. Бути сурмачами походів. Вітчизна. 1963. № 9. С. 149–157.
16. Сардарян К. Діяльність представників покоління шістдесятників на матеріалі творчого доробку І. В. Жиленко. Молодий вчений. 2015. № 5 (3). С. 18–21.
17. Сардарян К. Творчість Ірини Жиленко у контексті розвитку української літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: моногр. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 392 с.
18. Сенік Л. Буття – як діяння. Жовтень. 1963. № 1. С. 144–152.
19. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології. К.: ВД «Кієво-Могилянська академія», 2008. 534 с.
20. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти). К.: Смолоскип, 2010. 632 с.
21. Фединишинець В. Поезія слова і слово в поезії. Дніпро. 1972. № 8. С. 137–144.
22. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. К.: Основи, 1988. 709 с.
23. Штолько М. Фемінність поезії Ірини Жиленко. URL: <http://www.poetryclub.com.ua/metrs.php?id=61&type=critiques>.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ МИР ИРИНЫ ЖИЛЕНКО (НА МАТЕРИАЛЕ ЛИРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ, ОПУБЛИКОВАННЫХ В ЖУРНАЛЕ «ДНЕПР» В 1960 ГОДАХ)

В статье рассмотрены лирические произведения Ирины Жиленко, опубликованные в 1960-х годах в журнале «Днепр», исследованы их основные мотивы, содержательное наполнение и особенности идиостиля поэтессы. Проанализированы семантика ключевых образов и палитра цветов, которые служат выразительности идейного замысла стихов. В результате, установлено, что Ирина Жиленко, сочетая высокое и быденное, прибегая к метафоре и фантазии, показала внутренний мир женщины – хранительницы дома, матери и поэтессы. Доказано, что Ирина Жиленко воспроизвела мир, полный любви и радости, в котором человек находится в гармонии с природой. Стихам поэтессы присущи субъективизм, эмоциональность и эстетизм.

Ключевые слова: журнал «Днепр», шестидесятники, мотивы лирики, ирония, идиостиль.

IRYNA ZHYLENKO'S ARTISTIC WORD (BASED ON THE LYRICAL WORKS PUBLISHED IN THE "DNIPRO" MAGAZINE IN THE 1960)

The article describes Iryna Zhylenko's lyrical works, published in the 1960s in the "Dnipro" magazine. The key motifs, gist and the peculiarities of the poet's artistic idiostyle are investigated. It is also analysed the semantics of core images and a variety of literary colours, aimed at emphasizing the conceptual idea of poetry revealed in the research. It is shown that Iryna Zhylenko has managed to depict brightly the inner world of a woman as a house keeper, mother and poet due to the combination of high-flown and common matters, as well as the use of metaphors and imagination. It is investigated that Iryna Zhylenko has presented a world full of love and joy, where a man exists in harmony with nature. Subjectivism, emotionality and aesthetics are those crucial features appearing to sound quite natural in the author's poetry.

Key words: "Dnipro" magazine, 1960s generation, motifs of lyrics, irony, poet's idiostyle.

Горболіс Л. М.

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ЛЮДИНА І ПРИРОДА В КОНКОРДИСТСЬКІЙ ДОКТРИНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА: ЕКОЛОГІЧНИЙ ВЕКТОР

У статті на основі праці «Конкордизм. Система будування щастя» з'ясовано сутність розуміння В. Винниченком щастя, погодженості людини і природи, наголошено на екологічному складнику взаємин людини і природи, природоцентричності екологічної свідомості людини. Ідея погодженості індивіда із природою розглядається в контексті правил конкордистської моралі, Винниченкової теорії «чесності із собою», системної роботи над собою. Вказано на суголосність ключових тез про єдність людини і природи з поглядами сучасних українських дослідників, зокрема з ідеєю про природоцентричну екологічну свідомість.

Ключові слова: конкордизм, «чесність із собою», екологічна свідомість, мораль, екзистенціалізм.

Постановка проблеми. В. Винниченка – неордианарну в літературному й суспільному житті України початку ХХ ст. особистість – цікавив корпус антропозорієнтованих питань – моралі, свободи, естетики, вибору, місця людини в реаліях життя тощо. Більшість дослідників асоціюють В. Винниченка з теорією «чесності із собою». Серед низки праць письменника, філософа, політичного діяча на цю тематику першорядне місце належить його філософському трактату «Конкордизм. Система будування щастя», над яким він працював упродовж 1938–1945 рр. і якому передували праці «Про мораль пануючих і мораль поневолених», «Щастя: листи до юнака», написані в муженський період художні твори з конкордистською доміантою «Дисгармонія», «Чесність з собою», «Базар», «Лепрозорій», «Щаблі життя». Сучасна українська дослідниця Т. Гундорова називає цю працю В. Винниченка «соціотерапевтичною утопією» [3, с. 21]. Г. Сиваченко про ідейно-змістовий сегмент трактату висноує: «Трагічний стоїцизм позиції абсурду і бунту у Камю, екзальтація вільної свідомості у Сартра, а разом поєднання цих двох модусів у Винниченка – пропонувані варіанти гордої, незломленої позиції людини у світі» [5, с. 208]. Як засвідчують листи, щоденники, численні праці В. Винниченка, він був добре обізнаний з ідеями відомих учених, письменників – Спінози, Вольтера, Ф. Ніцше, А. Пуанкаре, А. Шопенгауера, А. Бергсона, Ж. Фіно, З. Фрейда, П. Фолька, О. де Бальзака та ін., що сприяли спочатку формуванню, а потім й узагальненню клю-

чових тез його філософського трактату «Конкордизм» про людину, її самопозиціонування у світі, колективі, суспільстві, щоб бути щасливою, гармонійною, успішною та продуктивною. Це своєрідний рецепт, за влучним зауваженням Г. Сиваченко, «пошуку раю в собі», «новий кодекс життя людини» [див.: 6, с. 122–123].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Від часу зняття табу з імені В. Винниченка його проза, драматургія, листи, публіцистика, щоденники все частіше потрапляють у поле наукових зацікавлень філософів (О. Петрів, А. Тостоухов), істориків (Н. Миронець). Сьогодні доступна для вивчення малярська спадщина В. Винниченка, що засвідчують праці, скажімо, С. Гальченка, О. Федорука. Літературознавчі студії В. Гуменюка, В. Панченка, Г. Сиваченко, Л. Дем'янівської, Л. Йолкіної, Г. Костюк, Л. Мороз та ін. висвітлюють художню творчість письменника в контексті вітчизняного та загальноєвропейського культурно-мистецького процесу, як складник суспільного руху, порівняно із творами закордонних письменників тощо. Сьогодні досліджено змістове наповнення праці В. Винниченка «Конкордизм». Розглянуто конкордистську парадигму в контексті Живіої Етики, еволюційно-епістемологічної етики, у постструктуралістському дискурсі, з'ясовано роль учення Епікура у формуванні основ цієї філософської доктрини, виявлено спільність ідей В. Винниченка з необуддизмом, французьким екзистенціалізмом, «позитивним екзистенціалізмом» Н. Аббанняно тощо [див.: 6]. Проте все ще залишаються

недослідженими деякі аспекти філософського трактату В. Винниченка, що мають допомогти заглибитися у творчу лабораторію письменника, досягнути його світоглядні орієнтири, підкреслити новизну художнього мислення.

Постановка завдання. Мета статті – на основі праці «Конкордизм» з'ясувати екологічну підоснову пропагандованої В. Винниченком ідеї погодження людини і природи.

Виклад основного матеріалу. Муженський період (1934–1951 рр.) – новий у житті митця – приводить до переоцінки суспільних, моральних і політичних основ буття. В. Винниченко зауважує суперечності духовного, культурного, морального життя і технічних можливостей людства. Його цікавив стан людини, яка пережила жахи Першої світової війни, революцій, перебувала на порозі Другої світової війни, людини, яка потребувала суттєвої допомоги, оскільки була хвора. Сучасний світ, на переконання митця, – це прокажельня (один із романів письменника має назву «Лепрозорій»). Із ситуації, що склалася внаслідок різних катаклізмів, треба шукати виходу. «Людина <...> має знайти новий шлях до щастя без революцій і війн. Оскільки все зло зумовлене сучасним станом суспільно-політичних і морально-етичних підвалин людства, то насамперед людині самій слід перебудуватися, оновитися духовно й морально» [6, с. 123]. Тому письменник і приходив до рішення створити працю «Конкордизм», покликану розв'язати соціальні і моральні суперечності буття. Робота складається із 16 взаємозв'язаних частин, кожна з яких має свою, відповідну до назви структуру і в поміркованому дискусійному ключі розгортає сутність сформульованих автором трактату 13 правил конкордистської індивідуалістичної моралі:

1. В усіх галузях життя твого звільняйся від гіпнозу релігії і будь простою частиною природи.

2. Будь погоджений з іншими, нешкідливими тобі живими істотами на землі, і скільки мога бувай у русі, на повітрі, в найближчому контакті із сонцем, водою, рослиною.

3. Не годуйся нічим противним природі людини.

4. Будь суцільним.

5. Будь чесним із собою.

6. Будь погоджений у слові й дії.

7. Будь послідовним до кінця.

8. Не старайся любити ближніх без оцінки і не претендуй на їхню любов, не будучи цінним для них.

9. Завсігди пам'ятай, що всі люди і ти сам хворі на страшну хворобу дискордизму. Борися з

нею не догмою, ненавистю, карою, а розумінням, жалістю, поміччю.

10. Живи тільки зі своєї власної праці.

11. Кохайся з ким любиш, але родину твори тільки з тією людиною, яку ти всієї душею і всім тілом хотів би (хотіла б) мати за матір (батька) дітей твоїх.

12. Не пануй і не підлягай пануванню.

13. Будь ні над колективом, ні під ним, ні поза ним, а тільки активною, відданою клітиною його, і тоді навіть страждання за нього буде тобі за вищу радість [2, с. 185].

Зауважимо: 1) дотичними до проблеми екологічних підоснов конкордизму є більшість правил; 2) обов'язкове й сумлінне дотримання кожного із правил забезпечує «реалізацію» конкордистської моралі, наскрізною тезою якої є «чесність із собою».

Трактат починається з розмірковувань В. Винниченка про сенс і ціль людського існування, про творення щастя як мети життя, як-от: «Щастя є дієва рівновага і погодження сил» [2, с. 28]. Радість життя, дієва рівновага цінностей (багатство, слава, здоров'я, кохання, розум тощо) та погодженість їх між собою та із зовнішніми силами є щастям. В. Винниченко потрактує щастя як гармонійність, природну погодженість внутрішніх процесів, а перешкодою щастя вважає соціальну нерівність. Неправильне харчування – причина розладу сил і функцій організму (дискордизму), початок хвороби та страждання. Людство не знає, що воно хворе на викривлення і розлад фізичних і психічних сил. А отже, не усвідомлює потреби шукати способи боротьби із хворобою.

Ключовою тезою моралі «конкордизм» висуває рівність (чи краще: рівноправність), а тим самим *погодження* (курсив В. Винниченка – Л. Г.). І то не тільки соціологічну, але й біологічну, не тільки рівність людини з людиною, але й людини із твариною, з усякою живою істотою на землі, для людини нешкідливою» [2, с. 76]. Сучасна людина має, як і людство в далекому минулому, жити й розвиватися «у цілковитому погодженні своїх сил із силами всесвіту» [2, с. 77]. У давніх людей «нічуття вищості чи нижчості <...>, ніякої ієрархії <...> не було і не могло бути щодо природи й до інших співмешканців на землі» [2, с. 77]. Сучасна людина має вчитися такій погодженості. В її ставленні до природи мають домінувати не страх і не примус, а лише «своя власна добра воля, своє відчужання і розуміння законів як своєї, так і загальної природи та погодження з ними» [2, с. 76]. Наведені думки є важливими в досягненні сутності

конкордистської моралі. Ідея погодження із природою має підтекстову екологічну спрямованість, хоча В. Винниченко відкрито про це не говорить.

Автор трактату розділяє конкордистську мораль на індивідуальну і колективну. Під час опису складників індивідуальної моралі, В. Винниченко на перший план виводить «ставлення індивіда до позалюдського світу (себто до всесвіту, до земної природи, до всіх інших живих істот» [2, с. 76]. Наголошується на гуманному ставленні людини до живих істот. Погляди В. Винниченка суголосні з ідеями сучасних учених-екологів, які зауважують права живих істот [див.: 1, с. 25–31].

Важливою в конкордистській доктрині є теза про ставлення індивіда до власного організму, до інших індивідів, до колективів (родини, класу, нації, раси, людства). В. Винниченко наголошує на тому, що головною причиною хвороби людей, розладу їхніх сил був їхній розлад із силами природи. У прадавні часи люди жили й розвивалися в цілковитому погодженні своїх сил із силами всесвіту. Геологічна катастрофа змінила стосунки людини з навколишнім світом: «Природа почала ставати не спільною родиною, а чужиною, якої треба боятися, яку треба завойовувати, підкоряти собі» [2, с. 78].

В. Винниченко зауважує хибність лозунгу більшовиків про людину – царя природи, мета якої – завоювання природи, остаточне підпорядкування її собі на потребу [див.: 2, с. 78]. Наголосимо, що теза «людина – цар природи» суголосна антропоцентричній екосвідомості. Екосвідомість зазвичай розуміють як «певне психічне утворення (частину свідомості), пов'язане з відношенням «Людина – Природа»» [4, с. 58]. Сутність антропоцентричної свідомості О. Вернік розкриває в таких світоглядних настановах: 1) вищою цінністю є людина; природа є її власністю; все інше в природі важливе, якщо корисне людині; 2) світ має ієрархічну будову: вершину займає людина, середину – створені нею предмети, низ – природні об'єкти, які групуються залежно від людської вигоди; 3) метою взаємодії із природою є її використання для задоволення потреб людини, отримання «корисного» продукту [4, с. 58–59].

Людина, на думку В. Винниченка, має дослухатися до природи. Природоцентричний тип екологічної свідомості вповні відповідає ідеї В. Винниченка про погодження людини із природою, адже цьому типу екосвідомості притаманні настанови, подібні до тих, що були властиві людям первісної епохи. О. Вернік стверджує, що цьому типу екологічної свідомості притаманні такі характерис-

тики: 1) найвищу цінність має природа, людство підпорядковане їй; усе, що робить людина, має оцінюватися насамперед із погляду того, чи є це корисним для природи; 2) на вершині ієрархічної картини світу перебуває природа, внизу – людство, що поставило свій потенціал їй на службу; 3) метою взаємодії із природою є збереження її в усій первозданності, у всьому розмаїтті її форм і видів; 4) розвиток природи усвідомлюється як еволюційний процес, якому має підпорядковуватися розвиток людства [4, с. 60]. На наш погляд, В. Винниченко мав на увазі екологічно свідомого індивіда, який повинен дбати про погодження внутрішніх і зовнішніх сил, а також про свою духовну й екологічну безпеку. Отже, першою умовою боротьби з дискордизмом, за В. Винниченком, є відновлення цілковитого погодження людини з усесвітом і земною природою. І лише особистість із природоцентричним світоглядом (згідно з яким людина – частина всього суцього), людина, яка має, додам, вибудований на прадавніх знаннях духовний зв'язок із природою, що характерно для філософії, наприклад, українського народу, може досягти внутрішнього погодження із собою та зовнішнім світом. Зауважимо, що 13 правил конкордистської моралі не зорієнтовані на певну національність, вони стосуються всього людства. Проте суть більшості ідей В. Винниченка суголосна зі складеною упродовж тисячоліть системою знань українського народу.

Людина не повинна протиставляти себе природі чи завойовувати її. Кожен має наближатися до неї, осягати її багатства, пізнавати таємниці і так пізнавати себе. Позиціонуючи себе як рівноправну з іншими живими істотами частину природи, людина має володіти такими якостями, як співчуття, доброзичливість, повага до представників флори і фауни, або виховувати ці якості, якщо ними не володіє. Робота над собою – одна із пріоритетних передумов реалізації конкордистської моралі. Тут слухним є висновок Г. Сиваченко: «Переглядаючи соціальні, моральні й політичні засади людства, Винниченко приходив до нової світоглядної парадигми <...>, що передбачає ставлення до природи не як до матеріалу, а як до складного організму, взаємодія людини з яким не повинна порушувати його основних функціональних зв'язків» [6, с. 125]. А щоб багаторівневий і непростий контакт із природою відбувся, людина має постійно погоджувати свій чин із законами природи, що сприятиме самоактуалізації особистості. Автор філософського трактату на численних прикладах доводить складну причинно-наслідкову

залежність людини від природи. На наше переконання, одним зі шляхів удосконалення людини В. Винниченко вважав екологічне самовиховання. Автор трактату «Конкордизм» підкреслює, що йдеться не про гармонію людини і природи, а саме про погодження, адже, на його переконання, «гармонія» має в собі супозицію злиття в одне ціле елементів, що гармонізуються, загублення ними самостійності, а «погодження» якраз пеедбачає збереження самостійності елементів, що погоджуються [2, с. 79]. В. Винниченко наголошує на тому, що необхідно найперше встановлювати контакт із сонцем, водою, чистим повітрям – і радіти життю, продукувати позитивний настрій, бути оптимістом. Ці думки В. Винниченка суголосні з ідеями його сучасника В. Вернадського про взаємодію і взаємозалежність усіх форм життя, про залежність людини від природи тощо. У природі звірі їдять один одного, проте не так, як у людей із покаліченими інстинктами, коли вдаються до катувань, помсти чи кари. «Конкордист не має жодного бажання давати себе їсти ні тигра, ні чумним чи яким іншим бацилам, де треба захищатись, він буде захищатись рішуче, сильно, із цілковитим правом на це і в погодженні із законами буття» [2, с. 85]. Коли треба нападати, він нападатиме, як тигр – на шкідливих мікробів чи небезпечних людей. З ідеєю збереження довкілля корелюється Винниченкова ідея про безубійне харчування, тобто харчування суто рослинною їжею – так буде користь не лише для людини, але й для природи. Мислитель наводить приклад горили, яка харчується рослинною їжею, проте є сильною істотою.

У підрозділі «Стихійне прагнення сучасної людини погодження із природою» В. Винниченко зауважує, що в сучасної людини остаточно ще не знищено закон погоджування її з природою. Ніжність до тварин, бажання вирватися з міста на природу – докази підсвідомого, непоборного потягу до погодження із природою, до конкордизму. Праця «Конкордизм» містить дотичний до питання погодження людини і природи матеріал про «вибачливість і високодушність матері-при-

роди» [2, с. 98]; про поживне, здорове харчування з метою звільнення організму від шкідливих звичок, хвороб, адже в природі є всі необхідні продукти; про роль інстинктів, тобто природну реакцію людського організму на зовнішній світ; про потребу бути суцільним, щоб кожна дія людини була «виявом погодження всіх або великої більшості твоїх головних сил (інстинктів, підінстинктів, розуму, почуття, підсвідомості, волі)» [2, с. 119]. Варто не відриватися від природи, а вчитися в неї (наприклад, у комах, їхній згуртованості), вміти прислухатися до своїх інстинктів, керувати почуттями. Важливою в концепції В. Винниченка є ще одна передумова: щоб досягти внутрішньої гармонії, необхідно самовдосконалюватися. У системі викладених вище думок ідея про погодження людини із природою є засадничою, саме з неї В. Винниченко починає «рухатися» до потрактування щастя, «чесності із собою», погодження людини із собою, колективом, суспільством. Прикметно, що окремі постулати пропагованої конкордистської моралі В. Винниченко разом із дружиною Розалією почали впроваджувати в особисте життя з літа 1932 р. (наприклад, вживати лише рослинну їжу тощо).

Висновки і пропозиції. Попри дискусійність та утопічність праці «Конкордизм», тези В. Винниченка спрямовані на вдосконалення та себе-розуміння особистості, вартісність життя якої має визначати її активність у збереженні та примноженні багатств природи. Означений українським письменником блок питань морального спрямування, «чесності із собою», актуальний у літературному процесі початку ХХ ст., а згодом і в суспільстві, що пережило дві світові війни. Порушеними в статті питаннями дослідження філософського трактату В. Винниченка не вичерпується. Потребує студіювання екологічний складник ідеї погодження людини і природи в інтелектуально-екзистенційній прозі та драматургії митця (з акцентуванням на психології суперечливих героїв, студіюванні «внутрішньої людини»), а також у його щоденниках, листах, що сприятиме осмисленню глибинного психологізму творів письменника.

Список літератури:

1. Борейко В. Етика и практика охраны биоразнообразия. К.: Логос, 2008. 360 с.
2. Винниченко В. Конкордизм. Невідомий Винниченко. К.: Редакція «Хроніка – 2000», 2010. С. 26–257.
3. Гундорова Т. «Конкордизм» Володимира Винниченка: трагедія однієї утопії. Невідомий Винниченко. К.: Редакція «Хроніка – 2000», 2010. С. 6–25.
4. Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: зб. наук. праць / за наук. ред. Ю. Швалба. К.: Педагогічна думка, 2008. 276 с.
5. Сиваченко Г. «Конкордизм» В. Винниченка в екзистенціалістському дискурсі. Літературознавчі студії. К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. 368 с.
6. Сиваченко Г. Експатріанський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст. К.: Альтернативи, 2003. 280 с.

**ЧЕЛОВЕК И ПРИРОДА В КОНКОРДИСТСКОЙ ДОКТРИНЕ ВЛАДИМИРА ВИННИЧЕНКО:
ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ВЕКТОР**

В статье на основе труда «Конкордизм. Система построения счастья» выяснена сущность понимания В. Винниченко счастья, согласованности человека и природы, подчеркнуты экологическая составляющая взаимоотношений человека и природы, природоцентричность экологического сознания человека. Идея согласованности индивида с природой рассматривается в контексте правил конкордистской морали, теории В. Винниченко «честности с собой», системной работы над собой. Указано на созвучность ключевых тезисов о единстве человека и природы с взглядами современных украинских исследователей, в частности, с идеей о природоцентричном экологическом сознании.

Ключевые слова: конкордизм, «честность с собой», экологическое сознание, мораль, экзистенциализм.

**A MAN AND NATURE IN CONCORDANT DOCTRINE OF VOLODYMYR VYNNYCHENKO:
ENVIRONMENTAL VECTOR**

In the article, based on the work “Concordism. A System of Building Happiness”, we found out the essence of V. Vynnychenko’s understanding of happiness, harmony between a man and nature, emphasized the ecological component of human-nature relationship and the nature-centeredness of the ecological consciousness of the man. The idea of consistency between the person and nature is considered in the context of the rules of Concordian morality and Vynnychenko’s theory of “honesty with oneself”, systemic work on oneself. It is indicated on the consistency of the key theses on the unity of man and nature with the views of contemporary Ukrainian researchers, in particular with the idea of environmental-centered ecological consciousness.

Key words: concordism, “honesty with oneself”, ecological consciousness, morality, existentialism.

УДК 821.161.2

Зотова В. Г.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Копейцева Л. П.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Пітель Т. О.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

ТОПОСИ МЕЖ І СТАНІВ У РОМАНІ Р. ІВАНИЧУКА «ЧЕТВЕРТИЙ ВИМІР»

Статтю присвячено дослідженню топосів меж і станів у романі Р. Іваничука «Четвертий вимір». Автори аналізують означену тему в аспекті двох основних хронотопних напрямів у творі – у зовнішньооб'єктивному (топоси історико-культурного часопростору) і внутрішньосуб'єктивному (топосипси хологічного часопростору). Художні змісти образів меж і станів обох типів топосів розкривають складні й важливі обставини суспільно-політичного і культурного життя української інтелігенції ХІХ століття, увиразнюють проблему принципового доленосного вибору, перед яким опинялися духовні лідери народу. Питання, яких торкається Р. Іваничук у романі «Четвертий вимір», маючи очевидний національний характер, виходять за межі українського буття, є загальнолюдськими і такими, що актуалізуються в нашому сьогоденні.

Ключові слова: образ, хронотоп, історико-культурний хронотоп, психологічний хронотоп, топос, межа, стан.

Постановка проблеми. Р. Іваничук (1929–2016 рр.) був одним із тих українських письменників, хто впродовж усього творчого шляху художньо осмислював історію свого народу. У його романах відображено майже всі найважливіші етапи розвитку українства – від пізнього Середньовіччя до сучасності. Енциклопедичність історичної тематики й важливість проблем, яких торкався митець, зумовлюють значущість його прозової спадщини. Однак у великому масиві відповідних літературних студій не знаходимо спеціальних досліджень, присвячених феномену меж і станів у романістиці талановитого автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Твори Р. Іваничука ґрунтовно вивчали і зараз досліджують українські і закордонні літературознавці. Так, Н. Бічуя, В. Бурчення, Г. Городиловська, І. Денисюк, М. Жулинський, М. Ільницький, М. Ласло-Куцюк, С. Підпригора, І. Роздольська, М. Слабошпицький, В. Чумак, А.Шевченко та ін. за предмет своїх досліджень узяли життєвий шлях, творчість і її генезу, аналіз окремих творів письменника. Зокрема, М. Жулинський надав,

на нашу думку, узагальнену й дотепер актуальну інтерпретацію основних векторів «руху» прози Р. Іваничука. Учений зазначив, що в митця було «своє коло предметів» і «своя «територія» інтересів художнього пізнання», що письменник «зондував» «далеку і близьку історію українського народу через характер», «досяг значних успіхів у вияві нової якості романного мислення. Ця якість характеризується філософською активністю авторської думки, домінантним становищем авторського світосприйняття, зростанням ролі сюжетно-композиційних елементів в утвердженні моральної ідеї, духовної тези, конкретністю соціально-психологічної генези характерів» [8, с. 223].

Автори даної статті також запропонували свої розвідки щодо творчості Р. Іваничука. Так, В. Зотова і Т. Пітель проаналізували композиційні прийоми розкриття авторського задуму і топоси меж у романі «Журавлиний крик» [13], а Л. Копейцева – конструктори психологізму в романі «Вогненні стовпи» [15], тим самим наблизившись до усвідомлення необхідності подальшого дослідження поетики художніх текстів митця.

Постановка завдання. З огляду на сказане, метою статті визначено аналіз художніх топосів меж і станів у такому знаковому творі Р. Іваничука, яким є роман «Четвертий вимір» (1984 р.).

Виклад основного матеріалу. У сучасній філософії топоси і топологія розглядаються як конструкти буття, що дають можливість його просторового осягнення. А. Артеменко зазначає, що «топология відбиває унікальне в соціально-історичному розвитку», а «топос постає у вигляді ментальної структури, що відображає світ у раціональних категоріях <...>» [3, с. 84–85]. На думку науковця, «з переходом від одного топосу до іншого змінюються не просто внутрішня і зовнішня форми образу світу, а й якісна специфіка, притаманна ментальній просторово-часовій та ціннісно-орієнтаційній структурам. Оскільки різні умови існування формують різні соціальні світи, остільки породжувані різними світами практики являють собою впорядковані конфігурації топосів» [3, с. 85].

Літературознавці також акцентують увагу на тому, що поняття «топос» характеризується діалектикою змісту й тісно пов'язане із просторово-часовими характеристиками. Розвиваючи ідеї Ю. Лотмана, дослідники наголошують на таких значеннях поняття, як: статичні надчасові універсальні структури [20, с. 246]; поле розгортання загальних смислів, загальні місця, формули, образи, проблеми, сюжети, властиві окремій національній літературі [18, с. 89]; опозиційний просторовий образ зі «стійкими смисловими значеннями», що відтворює «значущі семіотичні культурно-типологічні одиниці» [5, с. 104]; просторові конструкти з бінарними опозиціями і діадними відношеннями [1, с. 36]; «географічна визначеність території» (зокрема, у статті Д. Боклаха та численних публікаціях інших українських літературознавців ідеться про художнє маркування саме урбаністичної території – *В. З., Л. К., Т. П.*), «часово-просторова сингулярність», яка не є моноконструктом, «має менші локальні характеристики, що складають його семантичне ядро» [4]; поєднання поетичного і морального аспектів у межах одного простору [17, с. 246]; те, що чітко структурує і стабілізує «сюжетно-фабульний, архітектонічний, образний рівні творів, сприяючи міфологізації дійсності, яка сприймається водночас синхронічно та діахронічно, на профанному та сакральному рівнях» [16, с. 160] тощо.

Узявши до уваги на ці визначення й узагальнивши їх, для аналізу топосів меж і станів

у романі Р. Іваничука «Журавлиний крик» ми обрали два основні хронотопні напрями, що виокремлюються у творі – зовнішньооб'єктивний (топоси історико-культурного хронотопа: часові і понадчасові, структуровані історичними й географічними межами, національні, ментальні, сакральні) і внутрішньосуб'єктивний (топоси різних рівнів психологічного хронотопа). Водночас розуміємо, що обидва напрями нерозривно взаємопов'язані, взаємопроймаються і можуть переходити один в інший.

Художні феномени меж і станів є конструктами відповідних топосів, водночас репрезентують свій всеохоплюючий характер: «Проблема меж і станів сьогодні виглядає глобальною, оскільки торкається всіх без винятку проявів буття, є предметом вивчення філософії, психології, історії, мистецтвознавства та багатьох інших наук. Глибший погляд на літературну творчість дає можливість зрозуміти, що в ній художні категорії меж і станів є основоположними, вони – невід'ємні складники архітектоники образів, часово-просторового континууму, тих сенсів, які автори прагнуть донести до читача» [11, с. 76]. Деякі аспекти проблеми художньої інтерпретації меж і станів в українській літературі ХХ – ХХІ ст. (історичні, культурні, моральні, психологічні) нами проаналізовано в окремих публікаціях [9; 10; 11; 12; 15]. У романі Р. Іваничука «Четвертий вимір» акцентуємо увагу передусім на історичному, національному, загальнолюдському, філософському змісті топосів меж і станів.

Предметом художнього зображення у творі є період української історії, пов'язаний із формуванням ліберально-демократичних ідей, розвитком українського національного руху, зв'язків з іншими слов'янськими народами, а також із боротьбою за відродження українських земель. Природно, що для інтерпретації цих подій і тенденцій Р. Іваничук обрав сюжет, де розповідається про Кирило-Мефодіївське товариство, а головними персонажами своєї оповіді зробив постаті знакових для української історії і культури особистостей: Т. Шевченка, М. Костомарова, М. Гулака. Конструктами їх хронотопів як зовнішніх, так і внутрішніх, є передусім історичні топоси об'єктивно реальних і суб'єктивно буттєвих просторів, на яких постає дуалістична / бінарна проблема вибору. Письменник зображує їхні межі рухливими й відкритими, закритими й чітко окресленими, проводить географічні й історичні кордони, психологізує окреслені художні поля.

З одного боку, ідеться про подальші вектори розвитку українства. І кирило-мефодіївці в різний спосіб прагнуть віднайти його шляхи, ризикуючи власною свободою. Незважаючи на те, що діяльність і розгром Товариства у творі подано здебільшого ретроспективно, у потоках свідомості і сугестивних спогадах М. Гулака й ін., перед читачем постають повнокровні образи жорстких історичних обставин, в яких опинилася бунтарська молодь. Спогади є своєрідними лакмусами історії, вони актуалізують пам'ять, поєднуючи нею політичні, культурні, моральні, філософські аспекти вибору.

Особливий топос в історичному хронотопі роману створено за допомогою абстрактного образу Майстра Часу і Простору («ірреального хронотопа: просторово-часової структури сну» – скористаємося тут близькими нам дефініціями С. Цікавого [21, с. 176]; від себе додамо: а ще – уяви, видіння – *В. З., Л. К., Т. П.*). Великою мірою «спілкування» М. Гулака саме з ним дає можливість читачеві заглибитися в історико-філософський, культурний і духовно-моральний контексти епохи, відчутти взаємозв'язок її окремих часопросторів: «Гулак <...> сполохався своїх власних думок <...> він колись прорікав смерть царям від рук народу, а тепер стережеться й згадувати про це, хоч життя, проте, саме, без нього, почало здійснювати його колишні ідеї, за які він і досі терпить кару» [14, с. 13].

Історично-часова розімкнутість, відкритість, незрідка фрагментарність і роздрібненість топосів зовнішнього хронотопа підтверджує різномірне причинно-наслідкові зв'язки, що оприявлюються у внутрішніх монологах і діалогах, у непрямій мові персонажів і в авторському мовленні. Топоси меж історичного плану взаємопроймаються з топосами внутрішнього світу, створюючи ґрунт для ліризації оповіді. Отже, автор відтворює художню реальність, де по-своєму конструює час і простір.

У поєднанні зовнішніх і внутрішніх хронотопів значну роль відіграє «фізика» меж різного роду просторів. Реальність зовнішніх хронотопів героїв така, що вони не можуть вільно обирати для себе простір. Він їм географічно означений приписами суду, зумовлений обставинами життя після ув'язнення. Саме через це Т. Шевченко опиняється в далекій Орській фортеці, а М. Гулак – у не менш далекій Грузії. Благословенна, красива земля змальовується автором як географічно визначена й обмежена щодо персонажа місцевість, де відбуваються основні, знову ж таки

«зовнішні» події: М. Гулак живе в різних містах Кавказу, подорожує, займається науковою, культурною, просвітницькою діяльністю. Топографія його шляху змальовується дуже детально, з усіма подробицями. Так, у романі зринають урбаністичні образи Тифліса й інших міст, захоплені пейзажі кавказьких хребтів тощо. Подумки М. Гулак лине до холодного зверхнього Петербурга, пустельного тоді Оренбурзького краю, де перебував Т. Шевченко, в омріяну Україну. Як бачимо, за допомогою різноманітних спогадів-ретроспекцій просторові межі роману розширюються. Це, своєю чергою, дає можливість Р. Іваничукові розпросторити історико-політико-географічний контекст, на тлі якого розгортаються особисті долі персонажів роману, змальовуються обставини формування руху за національні права українців.

Ще одним об'єднувальним чинником зовнішнього і внутрішнього хронотопів у романі «Четвертий вимір», знаком руйнування історичних, географічних і особистісних меж (про останні ще йтиметься нижче – *В. З., Л. К., Т. П.*) є символічні образи – часу, дороги, ріки, каменю, Майстра Часу і Простору, сну, четвертого виміру. Вони можуть набувати своєрідних синтезованих образних утворень, ланцюжків, через які увиразнюється не лише культурно-історична, художньо-біографічна, а й художньо-філософська канва твору. Так, символічним є сон з'яви Майстра Часу і Простору. Настійні й болючі пошуки четвертого виміру, в яких Гулак іде за Майстром, читаймо – за власним сумлінням, справді змушують героя з висоти мудрості ще й ще раз поглянути на свою молодість, на час існування Кирило-Мефодіївського товариства та його викриття, багато переосмислити й кінець-кінцем зрозуміти, хто і що є справедливим суддею в історії, у суспільстві і в житті людини. Тому, коли вчений бачить уже старого, слабкого, згорбленого тягарем зради і конформізму (за версією Р. Іваничука і його персонажа) минулого соратника, не ставить йому жодного запитання, які так мучили впродовж багатьох років, а тихо йде із приміщення. Пам'ять, яка і є четвертим виміром існування поруч із трьома його фізичними параметрами, усе розставила на належні місця, набула сакрального значення, не дала заснути сумлінню, стала справедливим суддею для обох героїв.

З історії і з тексту роману «Четвертий вимір» Р. Іваничука відомо, які різні долі судилися найвизначнішим учасникам Кирило-Мефодіївського товариства. Усі три постаті постійно перебувають у полі авторської уваги, письменник використовує

різні типи зображень і відводить їм різні художні простори. Як і інші образи цього автора, постаті кирило-мефодіївців «типологічно співвіднесені, кожен із них входить у кілька пар типу персонаж-антипод, персонаж-«дзеркало», персонаж-продовження, споріднені образи» [2]. Т. Шевченка, який лише згадується, але не діє в романі, змальовано як образ-еталон, мірило совісті. Із М. Костомаровим, чий образ оприявлюється на окремих сторінках, М. Гулак упродовж усього сюжету подумки веде полеміку. Останній із названих уособлює незламність, вірність ідеї, чого не судилося М. Костомарову: «<...> у час бузувірської реакції я замовк, а Гулак розпочав діяльність, ставши на боці цькованих народів <...>. Але чому така категорія як страх обминула Гулака, а мене супроводжує все життя? Чому підступність Дубельта допомогла Гулакові викувати панцир, в який він одягнувся раз і назавше, а з мене зняла останню робу, виставивши мої м'якотілість і вразливість?» [14, с. 142].

Внутрішньосуб'єктивний хронотоп образу М. Гулака (як, до речі, і хронотоп його візаві – В. З., Л. К., Т. П.) теж пов'язаний із проблемою вибору, зробленого в минулому, або того, що належить зробити в теперішньому чи майбутньому, і складається з топосів, змістом яких є відкриті, необмежені й закриті, чітко позначені історичними, культурними, моральними, ментальними, психологічними кордонами простори. Гулак-інтелектуал, учений, просвітник шукає істини, долаючи різноманітні межі, налагоджуючи зв'язки між окремими людьми і народами та їхніми культурами. Гулак-особистість закритий для тих, хто переступає межі моралі й людяності. З потоків його свідомості, пейзажів, інтер'єрів, в яких герой перебуває, перипетій, учасником яких він є, із мовлення, пересипаного лексикою різних стилів, що створює «неповторну атмосферу достовірності розповіді» [7, с. 25], постає неординарна натура; суб'єктивне ж відчуття, переживання часу й епохи, їх емоційне сприйняття цим персонажем дає можливість Р. Іваничукові створити узагальнений образ складного й суперечливого історичного періоду. У своєму художньому пошуку письменник рухається «від історії як події до розуміння детермінованості нескінченного процесу» [19].

У такий спосіб поєднуються топоси зовнішніх і внутрішніх хронотопів. Топос четвертого виміру, як і деякі інші, є дуалістичним, однаково належить обом. Як структура внутрішнього світу М. Гулака він теж визначається через багатовимірність / межі / обмеженість буття. У своєму

внутрішньому монолозі з Майстром Часу і Простору М. Гулак чує відповідь: «Я – четвертий вимір. Ти можеш назвати мене глибиною, першнем, сутністю суцього і разом із тим – перспективою, вічністю. До мене треба докопуватися інтуїцією, щоб збагнути смисл свого існування. Тривимірність – це забитий дошками світ, за яким нічого нема. Ти спробував знайти з нього вихід у геометрії, а геометрія – це простір для існування, отже, і саме існування повинно бути багатовимірне, бо навіщо воно тоді, який був би в ньому сенс, якби біологічна, наприклад, тривимірність – народження – життя – смерть – не переходила в духовну категорію, щоб жити вічно в безмежжі Простору і Часу?» [14, с. 114]. Топос четвертого виміру також пов'язаний з антиноміями, що у своєму сенсі мають значення межі: смерть / безсмертя, честь / безчестя, пам'ять / забуття. Крім того, йому притаманні такі маркери, як цінність, духовність, рухливість, спрямованість у майбутнє, у вічність: «<...> може бути, що за сто літ, зовсім випадково або після тяжких шукань, оживе на моєму путівці цей самий час для іншої людини, і вона втрапить у мій слід. І тоді я перейду у вимір людської пам'яті – четвертий. / Я хочу цього – хай станеться» [14, с. 157].

Топоси станів у романі Р. Іваничука «Четвертий вимір» найбільш притаманні внутрішнім хронотопам, здебільшого змалюванню внутрішнього світу М. Гулака, його шукань гармонії в природі і суспільстві. Процеси пошуку гармонії буття автор передає як топосами переконань, так і топосами оздоблення тексту (О. Геращенко, О. Якименко [6, с. 49]), використовуючи прийоми антитези, ретроспекції, психологізму, пейзажотворення, поліфонізму, імпресії й експресії. Стани чудової природи, природної рівноваги, образи гір, лісу, погідного сонячного ранку чи дня контрастують із болючими спогадами й роздумами героя, його повсякчасною занепокоєністю питаннями справедливості, духовності. З іншого боку, у спілкуванні з людьми, у роздумах над науковими, культурно-освітніми й іншими проблемами М. Гулак постає гуманістом, інтелектуалом, виваженою, гармонійною особистістю. Поліфонія настроїв, почуттів, ставлень і вчинків створює особливу мелодію внутрішнього світу М. Гулака, обмежену лише його уявленням моралі й гідності й обмежену красою природи і нескінченністю буття.

Висновки і пропозиції. Аналіз топосів меж і станів у романі Р. Іваничука «Четвертий вимір» дає можливість зробити висновок про те, що саме за їх допомогою авторові вдалося гранично

глибоко розкрити значущість проблеми морального вибору, акцентувати духовні виміри, якими завжди супроводжується життя людини. Надалі авторам статті перспективними бачаться розвідки, присвячені багатоаспектному дослідженню топосів меж і станів в інших творах письменника,

порівнянню його художньої топології з відповідними топологічними системами талановитих прозаїків, українських і закордонних, – сучасників Р. Іваничука, що сприятиме ширшому й переконливішому картографуванню проблематики прозової творчості визначеної епохи.

Список літератури:

1. Автухович Т. Толика в смене литературных эпох. Поэзия риторики: очерки теоретической и исторической поэтики. Минск: РИВШ, 2005. С. 26–84.
2. Андрусів С. Уміти розмовляти з читачем: роздуми над творами Романа Іваничука. URL: <http://md-eksperiment.org/post/20170327-umiti-rozmovlyati-z-chitachem-rozdumi-nad-tvorami-romana-ivanichuka> (дата звернення: 17.11 2018).
3. Артеменко А. Поняття «топос» та проблема соціально-філософської топології. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2011. № 9. С. 80–86.
4. Боклах Д. Дефініції і взаємозв'язок категорій топосу, локусів, хронотопа міста та їх реалізація в міському тексті художнього твору. URL: <https://periodicals.karazin.ua/philology/article/.../6778/6271/> (дата звернення: 12.11.2018).
5. Булгакова А. Толика в литературном процессе: пособие. Гродно: Изд-во ГрГУ им. Я. Купалы, 2008. 107 с.
6. Герашенко О., Якименко О. Топос в інтепретаціях різних лінгвокультурних парадигм. URL: <http://www.dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2942/2/Gerashenko.pdf> (дата звернення: 13.11 2018).
7. Городиловська Г. Художня проза Романа Іваничука з погляду стильової характеристики. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». 2015. № 15. Т. 1. С. 22–25.
8. Жулинський М. Наближення: Літературні діалоги. К.: Дніпро, 1986. 278 с.
9. Зотова В. Художні локуси меж і станів у романі Євгена Положія «По той бік Пагорба». Аксиологический диапазон художественной литературы: сборник научных статей. Витебск: ВГУ имени П. М. Машенрова, 2017. С. 100–103.
10. Зотова В. Межі зла і добра (міфологізм роману В. Дрозда «Злий Дух. Із житієм») Спадщина Скородини: до 500-річчя білоруського книгодрукування: зб. наукових праць: у 2 ч. Ч 1. Гомель: ГДУ імені Ф. Скородини, 2017. С. 89–93.
11. Зотова В., Копейцева Л. Г. Гарсія Маркес і Володимир Дрозд: художні топоси буттєвих меж. Наукові праці Кам'янець-подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. Випуск 45. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. С. 76–79.
12. Зотова В., Ємельянова Д. Художня проєкція меж і станів у новелістичних хронотопах Г. Косинки. Українська література в загальноєвропейському контексті: збірник наукових праць. Вип. 1. Мелітополь, 2018. С. 106–111.
13. Зотова В., Пітель Т. Художні топоси історичних меж у романі Р. Іваничука «Журавлиний крик». Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. праць. Мелітополь, 2018. Вип. 8. С. 93–96.
14. Іваничук Р. Четвертий вимір: роман. К.: Рад. письменник, 1984. 207 с.
15. Копейцева Л. Конструенти психологізму у романі Р. Іваничука «Вогненні стовпи». Наукові записки. Вип. 148. Серія «Філологічні науки». Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. С. 113–118.
16. Мірошниченко П. Героїзація минулого в українському романтизмі і античний топос. Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2008. № 2. С. 156–161.
17. Панченко А. Толика и культурная дистанция. Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения. М.: Наука, 1986. 335 с.
18. Прокофьева В. Категория «пространство» в художественном преломлении: локусы и топосы. Вестник ОГУ. 2005. № 11. С. 87–94.
19. Федорак Р. «Вічні» образи в інтерпретації Романа Іваничука. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73928/68-Fedorak.pdf?sequence=1> (дата звернення: 17.11 2018).
20. Хализев В. Теория литературы: учебник. М.: Высшая школа, 2002. 437 с.
21. Цікавий С. Структура урбаністичного топосу в повісті В. Стуса «Так бувало уже не раз». Актуальні проблеми української літератури і фольклору. 2015. № 23. С. 172–180.

**ТОПОСЫ ГРАНИЦ И СОСТОЯНИЙ В РОМАНЕ Р. ИВАНЫЧУКА
«ЧЕТВЕРТОЕ ИЗМЕРЕНИЕ»**

Статья посвящена исследованию топосов границ и состояний в романе Р. Иванычука «Четвертое измерение». Авторы анализируют обозначенную тему в аспекте двух основных хронотопных направлений в произведении – во внешнеобъективном (топосы историко-культурного пространства и времени) и внутреннесубъективном (топосы психологического хронотопа). Художественные смыслы образов границ и состояний обоих типов топосов раскрывают сложные и важные обстоятельства общественно-политической и культурной жизни украинской интеллигенции XIX века, подчеркивают проблему принципиального, судьбоносного выбора, перед которым оказывались духовные лидеры народа. Вопросы, которых касается Р. Иванычук в романе «Четвертое измерение», имея очевидный национальный характер, выходят за пределы украинского бытия, являются общечеловеческими и такими, которые актуализируются в нашей современности.

Ключевые слова: образ, хронотоп, историко-культурный хронотоп, психологический хронотоп, топос, граница, состояние.

**TOPOSES OF THE BOUNDS AND STATES IN THE NOVEL BY R. IVANYCHUK
“THE FOURTH DIMENSION”**

The article has been devoted to the study of bounds and states in the novel by R. Ivanychuk “The Fourth Dimension”. The authors analyse this topic in the aspect of two main chronotropic directions in the work – the exterior (the toposes of historical and cultural spacetime) and the introspective (the toposes of the psychological spacetime). The artistic contents of the images of the bounds and states of both types of toposes reveal the complicated and important circumstances of the socio-political and cultural life of the Ukrainian intelligentsia of the nineteenth century. They disclose the problem of the principled, fateful choice, in front of which was the spiritual leaders of the people. The questions raised by R. Ivanychuk in the novel “The Fourth Dimension”, having an obvious national character, go beyond the bounds of Ukrainian life, are universal and those that are actualized in our present.

Key words: image, chronotope, historical and cultural chronotope, psychological chronotope, topos, bound, state.

Лахманюк А. М.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

КОГНІТИВНИЙ ДИСОНАНС У НАРАТИВНОМУ ТЕКСТІ («ЩО ЗАПИСАНО В КНИГУ ЖИТТЯ» М. КОЦЮБІНСЬКОГО)

У статті досліджуються естетичні реакції читача на основі взаємодії вербальної і невербальної комунікації персонажів. Об'єкт дослідження – новела М. Коцюбинського «Що записано в книгу життя». Вербальний аспект реалізований цитатним дискурсом (діалогові репліки і внутрішня мова), невербальний – через вчинки персонажів, жести, міміку, емоції і наративні паузи. Гра контекстів – спосіб викликати читачькі реакції. У результаті аналізу наративної структури твору спостерігаємо дисонанс двох контекстів: когнітивний дисонанс і ефект жалю.

Ключові слова: вербальна і невербальна комунікація, контекст, естетичний ефект, читач, когнітивний дисонанс.

Постановка проблеми. Творчості Михайла Коцюбинського присвячено багато досліджень [1; 6; 13]. Наратологічним аспектам його текстів (катарсис та ефект невіршеності у «Цвітові яблуні»), естетичні ефекти невизначеності та незавершеності в «Невідомому» і «Лялечці», набір фреймів у контексті гри – «Дебют», поєднання двох контрастних часопросторів у свідомості розповідача – «Хвала життю» тощо) також присвячено низку наших праць [7; 8; 9; 10].

Постановка завдання. Мета статті – простежити естетичні реакції, які переживає читач на основі взаємодії вербальної та невербальної комунікації персонажів (за новелою «Що записано в книгу життя»). У процес творення естетичних реакцій залучені такі когнітивні процеси, як увага, пам'ять та мислення. Сприймаючи текст, реципієнт може пригадувати попередні події, а може прогнозувати майбутні, що створює контраст, який провокує естетичні реакції.

Французький наратор Жерар Женетт запропонував вирізняти в розповідному тексті два аспекти: розповідь про події (представлену мовленням наратора) і розповідь про слова (яку репрезентують репліки персонажів). Очевидно, що за формою вся інформація у творі – вербальна, оскільки передана нам словесно. Однак Женеттова опозиція нашою думкою розділити всю наративну інформацію в тексті на вербальну та невербальну. Одже, структура досліджуваної новели побудована на основі поєднання аспектів: 1) **вербального, або розповіді про слова** (цитат-

ний дискурс, переказаний дискурс, транспонований дискурс); 2) **невербального, або розповіді про події** – «передбачуваного невербального матеріалу у вербальну форму» [3, с. 379] (вчинки персонажів, жести та міміка (сенсорні прояви), емоції (сміх, сльози тощо), наративні паузи (пейзаж, портрет, інтер'єр)).

Виклад основного матеріалу. Наративна структура тексту побудована таким чином, щоби тримати реципієнта в постійній напрузі, не даючи йому обрати позицію якогось із персонажів. Лінія помираючої баби – ключова, навколо неї розгортаються події, подаються оцінки. Перша фраза тексту як невербальний акт (вчинок) інформує адресата про встановлення ціннісного фрейму: «Мусила баба злазити з печі: онука заслабла і потребувала тепла» [5, с. 100]. Читач розуміє, що носіями цінностей є син і невістка, вони задали такий контекст на основі зовнішніх обставин (голоду). Контрастне переміщення баби (на печі / під піччю) змінює її життєвий простір: «роками вона валялась на печі і звикла дивитись згори в долину <...>, а тепер все виросло зразу» [5, с. 100]. Тепер до персонажа ставляться як до речі: онуки знущаються, а діти намагаються позбутися. Ця побутова ситуація провокує читача на виправдання вчинків сина, проте поява інших контекстів змінює читачьке сприймання та посилює напругу.

Міркування баби про смерть та її очікування представлене в тексті **внутрішнім мовленням** (так званім спілкуванням із собою). Наприклад: «Де ж вона? Чому не приходить? Не докличеться

баба. Бродить навколо, а про бабу забула. Чоловіка забрала, задушила семеро дітей, ось-ось не видно, як по онуку прийде. Скрізь покосила, поклала цілі покоси, а про бабу забула. І чудно, і страшно, що так трудно умерти» [5, с. 100]. Або: «Нащо вона? Кому потрібна? Життя виїло силу з неї як лущиння з картоплі, кинуло в кут. А душа міцно вчепилась за ту шабатурку і не хоче її покинути» [5, с. 101]. Із цього моменту читач фіксує образ смерті, який дедалі більше посилюється.

Кругообіг у природі зводиться до того, що «старе мусить вмирати, а молоде жити» [5, с. 104]. Така ідея природності абсолютизується і виводиться за правило. Знесилившись від такого життя, стара обдумує план смерті й озвучує його синові: «Я так <...> непотрібна вже стала, та й зайва. Куток займаю <...> ох, ох <...> хліб їм, а він дітям потрібний <...>. Всім важко зо мною, і мені важко <...>. Одвези мене в гай <...>» [5, с. 103]. Двоїста реакція сина підтверджується жестом байдужості: «Він **нехотя звівся і сів** на лаві під мисником» [5, с. 103]. Наступні жести лише підсилюють враження: «Потап **підняв брови** <...>. Він ще не зрозумів, тільки **скоса глянув на матір**» [5, с. 103]. Як стверджує австралійський письменник Алан Піз, «погляд скоса використовується для передачі інтересу чи ворожості. якщо він супроводжується злегка піднятими бровами чи посмішкою, він означає зацікавленість і часто використовується для заманювання [11, с. 170]. Отже, у сина з'являється цікавість: а може, справді, так буде краще. Неоднозначність, заплутаність думок та ухвалення рішення констатують жести хвилювання, поєднані із внутрішнім мовленням: «Нажилась стара, а смерті не може. Прохає смерті – не дає бог. Хіба гріх допомогти?.. Згинь! Пропади!.. Як буде, так буде <...> Що б люди сказали? Люди! Вони осудять <...> Потап не міг заснути. Крутився, здіймав голову з лави і посилав вуха в куток, під мисник <...>» [5, с. 104].

Ситуація «очікування та обрядження на смерть» переривається іншими **нарративними моментами**, які дозволяють свідомості читача балансувати:

1. Прирівнювання баби до дитини: «Кисленького хочеться бабі <...>» [5, с. 101]; «Мо-лоч-ка!» [5, с. 101]. У цінностях розповідача прохання баби і дитини – на одній шкалі. У даному разі старенька викликає жалість та співчуття.

2. Поетизація баби: казковий світ (« – Розкажіть казку. Рот розкривався, як порожній гаман, і в ньому шипіли слова – щось про царенка, злото, дорогі страви <...>» [5, с. 101–102]). Контр-

аст непотрібності («Бабо! Коли ви помрете?» [5, с. 102]) ще більше посилює лінію поетизації.

3. Альтернативні реальності:

– **сновидіння** («<...> а дрімота сплітає дійсність зі снами: уривки казок, отченаша і синові чоботи, важкі, як гори, що лишають по собі мокрі сліди» [5, с. 101]);

– **пригадування** («А разом з тим, наче наперекір, виринало з пам'яті напівзабуте, про що чув від од мами або од баби своєї, як колись, у давнину ще, діти вбивали батьків. Вивозили в ліс або на поле і там покидали, поки не прийде смерть <...>» [5, с. 104]);

– **уявлення** («Один образ вхопився його уяви, покриваючи все <...> Тільки що винесли маму на кладовище, з коругвами, з попами, по-християнськи. В хаті народ. Смачно парує страва. «Випийте, свате, за душу небіжки <...> Хай буде царство небесне <...>» [5, с. 109]).

Обряд «вивезення матері» сповнений болю, відчаю, трагізму. Адже як матір вона цінна лише в ситуації помирання, а жива – баба, що всім заважає. Проте справжня сутність Потапа розкривається лише на межі життя і смерті рідної йому людини. Його цінності змінюються завдяки двом ситуаціям:

1) **спільному діалогу**, що наповнений хвилюючими жєстами. Вербальний зв'язок допомагає на якусь мить зміцнити стосунки. «Вони раді були обоє, що знову живуть спільним життям, як ще тоді, коли стара могла ходити по світі» [5, с. 107]. Щире зізнання розкриває душу сина: «Хотів розказати ціле життя, всі свої кривди, отут, серед тиші <...> на тих твердих руках, що скоро перед богом свідчити будуть про свою працю, а тільки промовив: «Простіть мене, мамо <...>» [5, с. 108];

2) **спогаду з дитинства** («Мати наділа на нього чисту і білу сорочку. Розчесала волосся і вже на порозі за пазуху вклала гарячий пиріг <...>. Він вийняв його на вулиці, тільки як був серед хлопців. Йому було приємно, що всі дивились, як він кусав пиріг <...>. Тоді він наївся» [5, с. 109]). На певний час герой бачить світ дитячими очима: згадує любов, ласку та щедрість мами. Усвідомивши свою синівську роль, він змінює орієнтири. На початку твору Потап – батько своїх дітей, наприкінці – люблячий син своєї матері.

Актуалізація пам'яті, переживання давно забутих синівських почуттів посприяли вчинкові, який читач сприймає як правильний: «Тоді він раптом піднявся на сани, подивився вперед, озирнувся назад себе і завернув круто коняку, <...> назад, по бабу <...>» [5, с. 110]. Засмучує лише те, що «по бабу», а не «по маму». У даному разі важливо

простежити контекстуальні номінації персонажа. Погляньмо на таблицю.

У кожному називанні беруть участь наратор (повідомлення або оцінка) і головний персонаж (уявлення, спогади та безпосереднє звертання). На початку твору найчастіше фігурує номінація «баба»: так веде розповідь оповідач, так говорять персонажі. Від контексту-поправки «Ех, бабо... мамо <...>» [5, с. 103] поступово відбувається заміна на «матір-мати» (участь наратора і персонажа) і пізніше – на «мама». Слово «мама» з повідомлення наратора переходить у пряму мову персонажа. У контексті щирого зізнання й усвідомлення своєї синівської ролі Потап змінює ставлення. Тут помічаємо його щирі емоції

і почуття, які змінюють нібито передбачуваний фінал твору. А ще цю зміну спричинює також контекст «боротьба двох традицій». Маємо на увазі уявлення та роздуми сина щодо поховання матері:

1) язичницька традиція («<...> виринали з пам'яті напівзабуте, про що чув він од мами або од баби своєї, як колись, у давнину ще, діти вбивали батьків. Вивозили в ліс або на поле і там покидали, поки не прийде смерть. Нащо життя старому? Старе мусить вмирати, молоде жити. Так все на світі» [5, с. 104]);

2) християнська традиція («Один образ вхопився його уяви, покриваючи все <...> Тільки що винесли маму на кладовище, з коругвами, з попами, по-християнськи» [5, с. 109]).

Частота вживання номінацій «мати», «матір», «мама», «стара», «баба»

Номінація	Контекст	Приклад
БАБА	повідомлення наратора (задум плану)	«Мусила баба злизати з печі <...> послалась баба долі» [5, с. 100]. «Не докличеться баба <...>. Бродить навколо, а про бабу забула» [5, с. 100]. «<...> лежить тихенько баба <...>» [5, с. 100]. «Міркувала щось баба » [5, с. 102]. «<...> наблизив до баби своє лице <...>, значить, зараз будуть обряджати бабу на смерть» [5, с. 105]. «І понісся в туман <...> назад, по бабу » [5, с. 110].
	оцінка наратора	«Кисленького хочеться бабі <...>» [5, с. 101].
	звертання персонажів	« Бабо Коли ви помрете? <...> Бабо Душа пташкою вилетить з вас?» [5, с. 102].
	безпосереднє звертання сина	«Добре вам, бабо? » [5, с. 106].
МАТИ	повідомлення наратора	« Мати мовчала» [5, с. 105]; «<...> кричав, щоб мати чула» [5, с. 107].
	оцінка наратора	«<...> стара, забута смертю мати <...>» [5, с. 100].
	уявлення сина	« Мати в гаю, в хаті більше простору <...>» [5, с. 104–105].
МАТІР	повідомлення наратора (думки сина)	«<...> скося глянув на матір <...>» [5, с. 103]. «Йому не слід було дивитись, як обряджатимуть матір <...>» [5, с. 106]. «Живу матір виволік з хати» [5, с. 104].
МАМА	повідомлення наратора	«<...> зробив для мами ложе <...> покрив маму до голови <...>» [5, с. 108].
	наратор: сприйняття сина, спогади	« Мамине слово падало в нього <...>» [5, с. 104]. «Виринали з пам'яті напівзабуте, про що чув він од мами <...>» [5, с. 104].
	наратор: вчинок сина	«Потап взяв маму на руки і виніс» [5, с. 106].
	внутрішнє мовлення сина (уявлення)	«Може то не хмаринка, а душа мами пливе?» [5, с. 109].
	щире звертання сина	«Простіть мене, мама <...>» [5, с. 108]. «Що, мамо? » [5, с. 108].
СТАРА	повідомлення наратора	«Він гнав од себе думки, особливо про те, що стара говорила» [5, с. 104].
	оцінка наратора	«Нажилась стара , а вмерти не може <...>» [5, с. 104].
БАБА-МАМА	звертання сина	«Ех, бабо...мамо, – поправився він» [5, с. 103].
МАТІР-МАТИ	народна приказка	«Шануй батька і матір твою <...>» [5, с. 110]. «Одна у нас мати і одна смерть» [5, с. 110].

У даному контексті слухне міркування О. Черненко про те, що М. Коцюбинський висвітлив у цьому творі «проблему залежності одного існування від другого в путях самотності» [13, с. 103]. Проте не зовсім можна погодитися з думкою науковця про те, що син повертається по матір не тому, що «спомини доброго материнського серця нагадують йому дитинство <...> і не тому, що свідомість говорить йому про гріх, про душу, про молитви церковні, християнські звичаї, – а тому, що пригадав бенкетування в часі посмертних поминок і вже тепер думками «поринає в гомін, в тепло голосів, у смак м'ясної страви, у свято і радість живого тіла»» [13, с. 103–104]. Як вже зауважено, альтернативна реальність (спогади) саме в цій ситуації відіграє важливу роль, тому що тільки після цього змінюються орієнтири персонажа. Передбачити це раніше читач не міг через брак інформації. Перемагає християнська традиція. Герой надіється забрати матір, зробити обряд поховання як слід. Але тут знову в читача постає нове питання: чи буде вона живою в момент його повернення? Такий фінал створює певну недоокресленість.

Наративні паузи – ще один важливий елемент у контексті взаємодії вербальної та невербальної комунікації. Наприклад, піднесений метафоричний пейзаж допомагає внести радісну нотку в трагічну ситуацію «вивезення матері в ліс»: «В глибокій тиші снували дерева біле мереживо гілок, наче збирались закинути невід в глибокі води неба, де неясно тремтіли золотою лускою, мов рибки, зорі» [5, с. 107].

Взаємодія вербального та невербального аспектів формує авторську наративну стратегію, за допомогою якої читач переживає низку естетичних ефектів. Зіставляючи невербальне зі змістом сказаного, помічаємо в одних ситуаціях логічне доповнення, в інших – суперечність.

Невербальний акт (міміка) супроводжує вербальний (усне мовлення):

1.1. «<...> лежить тихенько баба і од часу до часу **викидає з присохлих грудей тужливе зітхання**, тонке як скавуління сліпого щеняти:

– Ох-ох!.. Де та смерть моя ділась!..» [5, с. 100–101];

1.2. «І знов **шелеснуть зів'ялі уста**, як сухе листя:

– Ох!.. Моя смертонько... де ти?» [5, с. 101];

1.3. «**Тіло часом прохало**:

– Мо-лоч-ка!» [5, с. 101];

1.4. «**Перевів очі на її вид**, що танув, здавалось, як жовтий віск свічки.

– Що, мамо?

«Вона старече **плямкала ротом, кривила уста, аж відкривались синяві ясла, і немов простогнала**:

– Не ріжте зозулястої курки... Вона буде нестися <...>» [5, с. 108].

2. З вербального акту (усне мовлення) логічно випливає невербальний (жест, міміка):

2.1. «– Нема на вас сконання! Не дають спати <...> – **сердито бурчить невістка, і лавка скрипить під нею**» [5, с. 101];

2.2. «– Не-ма! – говорить баба у тон невістці і **облизує ясна, де були колись зуби, і лиже зсохлі, запалі всередину губи**» [5, с. 101].

3. Послідовна логічна зміна вербальної/невербальної комунікації: жест – усне мовлення – міміка – усне мовлення – вчинки.

«Цілий **ряд очей дивився в рот** бабі <...>

Розкажіть казку.

Рот розкривався, як порожній гаман, і в ньому шипіли слова... язик висувався, злизував все розпочате <...>

Бабо! Коли ви помрете?

Вони **розтягали зморшки на бабиній шії <...> розглядали дві шабатури грудей <...> підіймали запаску і мацали ноги, сухі, чорні, у жилах <...>**» [5, с. 101–102].

4. Контрастна суперечність вербального та невербального: усне мовлення – сміх – міміка – жест – вчинок (у контексті усного мовлення):

«– Мо-лоч-ка!

Тоді невістку нападав **сміх. Не говорила нічого, а трясась од сміху грудьми, лицем і животом, аж кутні білили між скривленими губами**» [5, с. 101].

«Бабі було так кривдно <...>. Вона з жалю **кривилась, бурчала**, їй до сліз хотілось молочка <...>» [5, с. 101].

«Врешті **невістка хапала віник і закривала бабу хмарою пилу**.

Ноги прийміть! Викину в сіни разом з сміттям!..» [5, с. 101].

5. Контрастна вербальна комунікація (усне мовлення) згодом супроводжується невербальною (жести байдужості + міміка):

«Він **нехотя звівся і сів** на лаві під мисником <...>. **Потап драгувався і не дивився на неї**.

– Ех, бабо... мамо, – поправився він» [5, с. 103].

«**Жорстока складка лягла і застигла у нього між носом та бородою, і щось несказане сховалось в ній**» [5, с. 103].

«Потап **підняв брови**.

– Що ви сказали?..

– Я так... непотрібна вже стала, та й зайва...
Одвези мене в гай...

Він ще не зрозумів, тільки **скоса глянув на матір**» [5, с. 103].

6. Інші виявлення невербальної комунікації:

6.1. Жест щирості («І лиш баба простягне суху долоню з сухими кришками хліба, зозуляється цокає дзьобом в долоню і пощипує бабу» [5, с. 102]). Курка – єдина розрада старенькій. Спостерігається певний перегук, момент отожднення баби з куркою. Простягаючи руку, баба немовби намагається поділитися своїми бідами. Споконвіку відкрита долоня асоціювалася з щирістю, чесністю, відданістю і довірливістю [11, с. 37];

6.2. Жест хвилювання («Крутився, здіймав голову з лави і посилав вуха в куток, під мисник» [5, с. 104]);

6.3. Міміка, яка підтверджує задуманий план («Міркувала щось баба <...> Плямкали губи, очі дивились углиб, уста складались до слова і нерішуче мліли» [5, с. 102]).

Крім обліку сукупності жестів і відповідності між словами і рухами тіла, для правильної їх інтерпретації необхідно враховувати контекст, в якому живуть ці жести [11, с. 30]. Тому, по суті, кожен жест має своє значення і служить для підтвердження смислів вербаліки. Дослідження

доводять, що невербальні сигнали несуть у п'ять разів більше інформації, ніж вербальні [11, с. 30].

Невербальна інформація пропущена крізь свідомість наратора, і він є джерелом оцінок. Своєрідне маскування під третю особу не дозволяє зрозуміти повноту присутності. Він знає не все, проте є конкретним свідком. Розповідач не дає можливості читачеві прийняти чиюсь позицію, а змушує його балансувати – сумніватися, переживати, співчувати, вірити/не вірити, ухвалювати рішення і водночас змінювати його. Увага, таким чином, постійно в напрузі, на стику вибуху емоцій. Завдання наратора – так залучити чуттєву інформацію, поміщену в контекст вербального і невербального, щоб викликати естетичний ефект.

У свідомості сина – когнітивний дисонанс (внутрішній конфлікт під час зіткнення суперечливих переконань). У ньому бореться раціональне і нераціональне, бажання врятувати родину від голоду та любов до матері. Останнє якраз викликає емоцію жалю в завершальному контексті. Читач поступово вживається у свідомість сина, отже, на основі сприйнятого переживає свій внутрішній психічний конфлікт. Читацькі естетичні реакції в досліджуваному тексті – результат накладання двох контекстів: когнітивного дисонансу та ефекту жалю.

Список літератури:

1. Агєєва В. Нотатки з книги життя. М. Коцюбинський. З глибини. К.: Факт, 2005.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: Академія, 2004. 344 с.
3. Женетт Ж. Фигуры: в 2 т. Т. 2. М.: Изд. им. Сабашниковых, 1998. 553 с.
4. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення. Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 2001. С. 349–368.
5. Коцюбинський М. Твори: у 3 т. Т. 3. К.: Дніпро, 1979. 375 с.
6. Кузнецов Ю. Поетика прози Михайла Коцюбинського: моногр. К.: Наукова думка, 1989. 267 с.
7. Лахманюк А. Естетичний код літературного етюду (на прикладі малої прози Михайла Коцюбинського). *Studia methodologica*. Тернопіль: ТНПУ, 2015. Вип. 40. С. 388–391.
8. Лахманюк А. Ефект незавершеності в етюді Михайла Коцюбинського «Лялечка». *Studia methodologica*. Тернопіль: ТНПУ, 2014. Вип. 37. С. 247–257.
9. Лахманюк А. Репрезентація естетичних ефектів у творчості Михайла Коцюбинського (етюд «Цвіт яблуні»). Рівень ефективності та необхідність впливу філологічних наук на розвиток мови та літератури: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 15–16 травня 2015 р. Львів: ГО «Наукова філологічна організація «Логос»», 2015. С. 10–12.
10. Лахманюк А. Хронотоп новели М. Коцюбинського «Хвала життю». Над берегами вічної ріки: темпоральний вимір літератури: матеріали Міжнародної наукової конференції (24–25 вересня 2015 р.): зб. / ред.-упор. С. Журавльова. Бердянськ, 2015. С. 93–94.
11. Пиз Аллан, Пиз Барбара. Новый язык телодвижений. Расширенная версия. Как читать мысли окружающих по их жестам. М.: Эксмо, 2010. 374 с.
12. Романюк І. Вербальні та невербальні складники діалогічного мовлення мовців (на матеріалі прозових творів І. Нечуя-Левицького). Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8 «Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)». С. 72–77.
13. Черненко О. Михайло Коцюбинський – імпресіоніст: образ людини в творчості письменника. Мюнхен, 1977. 143 с.

**КОГНИТИВНЫЙ ДИССОНАНС ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОГО ТЕКСТА
(«ЧТО ЗАПИСАНО В КНИГУ ЖИЗНИ» М. КОЦЮБИНСКОГО)**

В статье исследуются эстетические реакции читателя на основе взаимодействия вербальной и невербальной коммуникации персонажей. Объект исследования – новелла М. Коцюбинского «Что записано в книгу жизни». Вербальный аспект реализован с помощью цитатного дискурса (диалоговые реплики и внутренняя речь), невербальный – через поступки персонажей, жесты, мимику, эмоции и нарративные паузы. Игра контекстов – способ вызвать читательские реакции. Анализируя нарративную структуру произведения, наблюдаем диссонанс двух контекстов: когнитивный диссонанс и эффект сожаления.

Ключевые слова: *вербальная и невербальная коммуникация, контекст, эстетический эффект, читатель, когнитивный диссонанс.*

**COGNITIVE DYSSONANCE IN THE NARRATIVE TEXT (“WHAT HAS BEEN WRITTEN
IN THE BOOK OF LIFE” BY MYKHAILO KOTSIUBYNSKYI)**

The following article considers the aesthetic reaction of the reader based on the interaction of verbal and nonverbal communication of the characters. The object of the investigation is a short story “What Has Been Written in the Book of Life” by Mykhailo Kotsiubynskyi. The verbal aspect embodies itself by means of quotation discourse (dialogue cues and internal speech), whereas the nonverbal one is implemented through the actions of the characters, their gestures, facial expressions, emotions and the narrative pause. The game of contexts comprises the way of provoking the reaction of the readers.

The aesthetic reactions of the reader in the text under investigation are the result of the convergence of two contexts: cognitive dissonance and the effect of pity.

Key words: *verbal and nonverbal communication, context, aesthetic effect, reader, cognitive dissonance.*

Манько А. М.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ІДЕЙНО-СМИСЛОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ ОБРАЗУ КОЗАЦТВА В ПОЕТИЧНОМУ ДОРОБКУ ІВАНА НИЗОВОГО

Стаття містить відомості про особливості зображення козацтва в поезіях Івана Низового громадянсько-патріотичного тематичного напрямку. Розкрито низку дотичних образів, що допомагають створити комплексну образну систему козацької тематики. Аналіз лірики двох полюсів – «лірики відчаю» та «лірики надії» – на основі величезної джерельної бази розкриває особливості авторського бачення історичного питання в контексті сьогодення. Наголошено на патріотичній спрямованості віршів. Акцентовується увага на репрезентації поетом себе як нащадка давнього українського козацького роду.

Ключові слова: громадянська лірика, козацтво, патріотична лірика, поезія, художній образ.

Постановка проблеми. Тема козацтва в історичній та літературній площині є невичерпною. Щодня з'являються нові наукові та творчі переосмислення козацького минулого українського народу. Не винятком є й лірика Івана Низового, чий художній пошук збагатили літературний всесвіт яскравими козацькими образами. У своїх поетичних творах автор неодноразово апелює до історичної пам'яті українського народу, поетизує минувшину, проектує її на сьогодення. Історичне минуле постає одним із ключових елементів просторово-темпоральної структури поезій митця. Водночас це не чітко відмежоване часовими рамками минуле, це не бляклі спогади, а потужні історичні реалії, які в поезіях І. Низового не відсторонені: вони не лише відлунюють у сучасному авторові часовому просторі, а й безпосередньо перероджуються, оживають в ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри спорадичні дослідницькі праці, які скупі розкривають особливості поетики І. Низового та його життєпису (окремі мовні та літературні особливості творчості поета вивчали О. Бондаренко, Г. Виноградська, Л. Колесникова, Н. Кошель, О. Кравчук, А. Манько, О. Неживий, Л. Низова, І. Ніколаєнко, Т. Пінчук, О. Скиба), стан наукового дослідження творчості поета сьогодні є невтішним. Історична тематика в ліриці І. Низового, крім нашого загального її представлення в одній із попередніх робіт [3], розглянута з наукового погляду ще не була. Різноморода, різножанрова джерельна база творчого спадку митця, що зараз включає в себе 103 збірки поезій, прози,

публіцистики, перекладів, 2 рукописних збірки та 3 посмертно видані збірки автора, потребує цілісного та детального вивчення, комплексного літературознавчого та мовознавчого аналізу.

Постановка завдання. Мета статті – висвітлити особливості змалювання образу козацтва та дотичних до нього образів у ліриці І. Низового; розкрити ідейний зміст козацької тематики; охарактеризувати біполярну лірику автора – «лірику відчаю» та «лірику надії», спроектувавши її на розглядувану тему.

Виклад основного матеріалу. Козацтво споконвіку було оплотом української ментальності. Образ козаків, у свою чергу, набув символічного звучання й буквально ототожнювався з такими поняттями, як: «воля», «віра», «мужність», «незламність», «патріотизм». «<...> Козак відзначався високими морально-етичними якостями, сильним почуттям патріотизму, розумінням найвищої цінності волі й незалежності, фізичним гарту, витривалістю, й умінням концентрувати енергію» [1, с. 107].

Важко переоцінити значення та роль козацтва в історичній картині світу українського народу. Прямим свідченням цього є, наприклад, наслідування «класичного» козацького сценарію шляхом створення Вільного козацтва в 17-х – 21-х рр. ХХ ст. [52].

Козаччина є унікальним явищем на мапі української історії як мілітарний, політичний, соціальний, духовний та націєтворчий феномен. Н. Рудакова у своїй розвідці «Козацтво – об'єкт історичних і культурологічних досліджень» зазна-

час: «Не маючи власної державності, наш народ спромігся сформувати регулярні збройні сили, що є обов'язковою інституцією державності нації» [51, с. 51].

Козацька тематика перебуває у фокусі багатьох поезій І. Низового. Однак така пильна увага з боку автора саме до цієї теми є не просто даниною історії своєї Батьківщини. Звернення до козацьких мотивів можна пояснити такими чинниками: по-перше, намаганням реанімувати історичні реалії в художній формі для більшого залучення читацького загалу до минулого нашого народу, його переосмислення з метою уникнення колишніх помилок; по-друге, спробою мотивувати своїх сучасників та нащадків, апелюючи до їхнього історичного коріння та доводячи, що в таких вольових, могутніх, прославлених пращурів мають бути такі ж гідні нащадки, якими ще можуть стати сучасні українці, якщо будуть дослухатися голосу минулого та впевнено крокувати в майбутнє.

Деякі з своїх поезій автор прямо присвячує козацтву чи окремим представникам військового стану, наприклад, вірш «Прошу прощення...», не забувши наголосити на власній приналежності до предковічної вільної державної формації: «Простіть мені, Виговський з Калнишевським, / За пізній відгук гордої крові! / Можливо, хоч по другому прищесті / Ізнов закозакують Низові <...>» [20, с. 157]. Однак це не завжди поезії, адресовані предкам із далекого минулого, – це радше послання (найчастіше – послання-застереження чи послання-спонуки) їхнім нащадкам: «Кому ж іще, брати мої, не ясно, / Що вечоріє знов – заходить ніч, / І нас не порятує Переяслав, / Бо ми самі спалили передчасно – / Хай віртуальну – славу нашу Січ?!» («Застереження») [21, с. 71]; «Помчімо – степами й левадами / На поклики вічно живі / Сарматсько-козацької, владної / Й завжди бунтівної крові. / <...> / Тож покликком, посвистом, пострілом / Пронизуймо тиш вікову, / Простерши над часом і простором / Свій стяг і прапам'ять живу!» («Запрошення в Придніпрові степи») [30, с. 10].

Для автора – запеклого борця за національну свободу, велич, за право бути народом, а не кочовим племенем, козацькі мотиви дуже важливі. Поет у художній формі проводить компаративний аналіз соціально-історичної дійсності минулих та теперішніх часів. Поезія такого ідейно-тематичного спрямування, як і загалом майже вся лірика митця, може бути визначена як «лірика відчаю і надії». Саме таке формулювання лягло в основу підназви однієї зі збірок автора – «Це – мій вер-

теп» [50]. Лірика відчаю домінує у творчості І. Низового, що пов'язано з екзистенційною кризою в умовах реального часу.

У попередніх дослідженнях ми зазначали, що митець у своїй творчості порівнював себе з Україною, проектуючи її болі на болі власного тіла. Він позиціонував себе як стигматик нового покоління, чий тілесні та душевні рани спричинені, однак, не релігійними мотивами, а духовним єднанням зі своєю Батьківщиною – її теперішнім та минулим, зі своїм родом, народом. Свідченням цього є поезія «В сивій пам'яті», де автор засуджує ворожі намагання приспати та буквально поховати українську козацьку історію: «Там, де Хортиця, там, де Чортотлик. / Сікачі неправд, ятагани кривд – / Та й прямисінько в передсмертний крик, / Та в самісінький корінь-корінець, / Щоб однісінький (та вірнісінький!) / Був усім кінець. / Щоб, посічені, полягли усі – / Ні України щоб, ні тобі Русі» [37, с. 22]. Саме тут автор неодноразово акцентує увагу на символічній наявності стигмат на власних тілі та душі: «Крізь пільму сторіч, / Мов сто свіч крізь ніч, / До моїх до віч / Продирається Січ, / **Закипаючи у моїх очах,** / Мов козацька кров на чужих мечях <...> / Знову Січ січуть – сто струмків тече. / **Не мене січуть, а мені ж пече. / Січ кричить з очей, із моїх очей** – / Так кричать з печер кремаційних печей» [37, с. 22].

У часи морального виснаження І. Низовий вдається до неприкритої меланхолії та гірких роздумів над своїм сьогоденням. Безпосередньо автор наголошує на втраті українцями козацького духу, національної складової частини та людськості як такої, акцентує увагу на масовому перетворенні українців на збайдужілих «хохлів» та «яничарів» – зрадників, одвічними принципами яких є «на наш вік буде, а після нас хоч трава не рости» та «моя хата скраю – нічого не знаю». Свій аналіз на підтвердження цьому він починає із власного села й рухається далі, до інших регіонів України, комплексно відтворює болючу картину, яка простежується по всій Україні, де менше – де більше: «З роками дух козацький вигасав / у Марківці моїй <...>» («Марківка») [34, с. 81]; «Там все було без вигадки правдешне, / Правдиве по-козацькому було» («Країна дитинства») [19, с. 50]; «І хто ж повірить, / Що я тут народився, / Що до мене / Жили тут покоління й покоління / Еліти української? / Козацько- / Дворянське тут гніздо було / (Каррарський / Цнотливо-білий мармур / тому свідок – / Єдине, що лишилось до сьогодні / Від роду і родини Крамаренків)» («Пошерблена плита...») [49, с. 80–81]; «Здали на брухт козацькі всі під-

кови / Онуки Іванів – Іванюки / Й огулом записались в Іванови – / Із козаків зробились кізяки / Московської конюшні. Та конюшня / Їм замінила запорозький кіш, / Перекували шабельки на люшні, / Пропивши честь козацьку ні за гріш» («Із козаків зробились кізяки») [45, с. 6].

У «поезіях відчаю» козацтво, козацька держава постають у символічних образах людської пам'яті – могилах, склепах, хрестах, часто занедбаних безпам'ятством своїх нащадків: «Відродись, Україно, не лишень **хрестами** / На **могилах козацьких** посеред степів <...>» («Відродись, Україно, не лишень хрестами...») [10, с. 4]; «На бойовім посту не спи – терпи / І пий охоче, скільки б не налили, / Щоб не зганьбить **козацькі всі могили**, / Що сватівські згорбатили степи» («В околицях Путивля наш загін...») [5, с. 41]. До того ж І. Низовий констатує, що дуже часто втрачаються й ці окремі відголоски історичного минулого: «Витікала їхня пам'ять / В безберегий трудовень... / Що ж лишилося від предків? / **Ні легенд, ані могил** <...> / **Жоден хрест** не підпирає / Громовержний небосхил» («Оселились на слободі...») [6, с. 38]; «Набоєм в гільзі я летів / В **безпам'ятність козацтва**» («Запізніле каяття») [42, с. 75–76].

Попри весь вмотивований відчай, авторська лірика є ще й лірикою надії. Трагічні на початку поезії часто набувають позитивних відтінків наприкінці. У таких мінорно-мажорних переходах проявляється специфіка поезій І. Низового (на це звертав увагу і сам І. Низовий, нарікши одну зі своїх збірок «Мажор в мінорі» [23]).

Беручи до уваги всі всеукраїнські негаразди, митець усе одно намагається не втрачати віри в незламність українського духу, пророкує повернення козацької слави в майбутньому: «Треба тільки <...> / <...> / заpastись терпінням / й козацький дух і мову зберегти!» («Заходь до хати, дню пізньоосінній...») [4, с. 28]; «Козацький дух ще пригас / На Сумщині моїй, / Я привезу його в Донбас / Для духотворчих дій. / Моїх надій ніхто не вб'є – / Даю всім відкоша: / В Посуллі серце б'є моє, / А тут – бринить душа!» («І знов – мажор») [7, с. 25]; «Вірую! – / Буде кров і густа, й гаряча, / Закипить в ній козацька вдача, / Й під зірками ізнов зірками / Вродить Гонтами і Сірками!» («Вірую...») [9, с. 9].

Образна система І. Низового містить чималу кількість образів, так чи інакше пов'язаних із козацтвом. Серед історичних персоналій можна виділити, зокрема, образи:

– **козака Мамаю**: «Довкола – даль безкрая / Заціпеніла <...> / Бо чортма / Веселого Мамаю»

(«Стоїть сторчма в степу корчма...») [16, с. 41]; «І шуляться від холоду / Вусаті / Франко, / Грінченко / І козак Мамай» («Негода нагодилася...») [32, с. 53];

– **Байди Вишневецького та Івана Сірка**: «Були державою великою, / Сірками, Байдами, людьми, / А стали... масою безликою» («Ми всі не в тому літаку») [46, с. 60]; «Хай зміцніють і копита і душа / хай дозріють наші сотні і полки / і проснуться наші Байди і Сірки» («Ейфорія скаче навмання...») [27, с. 29]; «Та не маємо ж ми, козаки, / Ні Сірка, ані навіть Махна!» («Шапка, сива, як наші віки...») [35, с. 16]; «Ірже на Січі кінь / Незламного Сірка» («Отож-бо розпочнем...») [40, с. 19];

– **Івана Богуна**: «Краще вмрти, / Чим нібито жить / У державі, що трупом лежить / На зотлілих кістках / Богуна і Сірка!» («Про себе») [46, с. 5]; «Богун / Заповідав навіки / Нам звуки шабельні / І струн / Дзвінкі речисті ріки <...>» («Стародубщина») [5, с. 35];

– **Богдана Хмельницького та Івана Виговського**: «То ж Богданові кличі, підсилені втричі / Тристалітною тугою, / Будять округу, / На Майдани скликають, / На віча, на Січі – / Не терпіти наругу: / До Великого Лугу!» («Антиукраїнці») [31, с. 23–24]; «Є запорожці – / Будуть Виговський / І Україна!» («Тріумф Виговського») [43, с. 33];

– **Івана Мазепи та Павла Полуботка**: «І Полуботкова душа / Озвалась до Мазепи» («Стародубщина») [5, с. 35]; «І Батурин руйнувати, / І забути наші Крути, / І Мазепу шельмувати / Ще й Петлюру проклинають» («Націоналіст») [29, с. 37]; «На століття зрадниками стали / Гетьмани: / Мазепу і Виговського / Брудом облили – / Народ прикоськали, / Кастрували й пам'ять відібрали» («При бажанні можна обілити...») [12, с. 70].

Окрім конкретних історичних діячів, можна виділити також збірний образ колишнього козацтва чи його окремих представників та їхніх далеких нащадків, а також топографічні образи:

– **образи поодиноких невідомих козаків**: «Давай, козаче, потанцюй, / Здивуй Європу хистом: / Чимало в світі волоцюг, / Та мало танцюристів! / А вдача ж козака – така, / Не перетакнеш зроду: / Утне такого гопака / В ім'я свого народу» («Давай, козаче, потанцюй...») [17, с. 9];

– **збірний образ козацтва як воїнів-носіїв української етнічної культури**: «Шаленіла московська плаха / На тужавій козацькій шиї, / І спливала сльоза-невдаха / Від Путивля до Коломиї <...>» («Від Трипілля до Білопілля...») [13, с. 65]; «Наші пращури – лицарі хвацькі, / Що не знали,

не відали горя. / І пливли оселедці козацькі / На пательні сарматського моря» («Я шаную козацькі звичаї...») [15, с. 39]; «О, де ви зарили / Ту справжню – неложну – свободу, / Мої запорозькі, / Мої низові козаки?» («Я досі не знав...») [25, с. 4];

– **образ сучасників автора і його нащадків**, яких він нарікає козаками в прямому сенсі цього слова, маючи на увазі їх гідних наступників, чи іронічно викриваючи тих, чий намагання видавати себе за нове покоління козаків (за відверто антиукраїнських поглядів чи то взагалі відсутності будь-якої життєвої позиції, крім наживи) позначені профітом: «Чорнобиль розбудив / козацьку душу, / Що три століття спала, / І вона, / Запхавши в люльку / Тютюну папушу. / Пішла коня ловити в полинах, / А заодно й шукать / пропиту шаблю, / А мимохідь – і знахарку-корчму <...>» («Чорнобиль розбудив...») [9, с. 94]; «Не створений на вимирання / Козацько-хохлячий народ!» («Прив'язано в'язня до в'яза...») [11, с. 53];

– **образ Запорозької Січі – колиски українського козацтва**: «Вогні сторожові на вежах вже й не тліють, / хоч доста кураю в степах і ковили, / щоб ватру розпалить, / не дати Текелію / в підступну підлу ніч правічну Січ спалить» («Отак і живемо, пересічні, маленькі...») [24, с. 274]; «Мій човен виринально-потопаючий / У вічності шукає мрію-Січ» («Даремно поспішаю...») [21, с. 103];

– **образ Дикого поля – батьківщини козацького лицарства**: «Здичавлює й без того дике поле, / Вичавлюючи з нього корінне / Праукраїнське» («Забур'яніле суржикове тирло...») [33, с. 13]; «А доколя – Дике Поле: / Де крайкінець – не розбереш» («Напередодні») [39, с. 177];

– **образ Хортиці – острова колишньої козацької слави**: «Давно Дніпро в порогах не реве, / Не стогне навіть – греблі закували / Колишню силу <...>/<...>/ Каховське море – твань, гниловода – / Пливе повільно в ніч сліпу, імлаву. / І лиш легенда Хортицю гойда, / Мов чайку запорозьку величаву» («О Хортице, лошице степова...») [18, с. 30];

– **образ Батурина (зокрема, Батуринської трагедії) і Чигирини – гетьманських столиць протягом не одного десятка років**: «Спить Батурин – / Гетьманська столиця. / Безпробудна й Запорозька Січ. / Молодик, яскравий, мов жарптиця, / Стереже трагедії сторіч» («Отамани, сиві, мов тумани...») [32, с. 51]; «Вже не повториться Батурин – / Відновить сили Чигирин» («Як негідь преться на котурни...») [36, с. 60];

– **образ Дніпра-ріки – покровителя козацьких займищ**: «Сльозами радості та горя / Був переповнений Дніпро, / А ще він часто ніс до моря /

Пролиту / кров <...> / Шумів і про / Козацьку славу чи ганебу / Продажних гетьманів, / І про / В століттях визрілу потребу / Знов лити кро в <...>» («Сльозами радості та горя...») [47, с. 29]; «Земля моя – <...> / підперезана синім дніпровим поясом / по-козацькому» («Земля моя...») [8, с. 68].

Цікавим є той факт, що поет, дослідивши власний родовід, довів своє козацьке коріння, що походить від самого Семена Палія: «Мій дід – козак Великород» («Пишаюсь тим...») [14, с. 52]; «Що мені іще зосталося зробити, / як найголовніше на віку? / Таж раба в собі нікчемного убити / і померти, як годиться козаку!» («Що мені іще зосталося зробити...») [41, с. 89]; «Був прямий мій предок не сарматом, / Не хохлом упертим, вайлуватим – / Українцем був козакуватим» («Сповідальне») [37, с. 62].

Часто І. Низовий іронічно приміряє образ українського воїна, використовуючи перифразу або вводячи образи-символи, пов'язані із зовнішністю чи поведінкою козаків: «Вперед, **підтоптанний козаче**, / бо кличе здалечі сурма!..» («Туман до решти очі виїв...») [22, с. 251]; «Хоч воно мені й сутужно, / Та **по духу ж я – козак!**» («Тільки спогади багаті...») [28, с. 18]; «Помивши голову з **рідким / козацьким чубом**, / я знову став таким гнучким / і саблезубим, / як пращур мій з лугів, низів / і запорогів...» («Мажорний марш») [48, с. 60 – 61]; «Недарма ж сивина така сумна / Біліє у **моїх козацьких вусах <...>**» («В рідному краю») [44, с. 24]; «Мо', й виживу отак – / **Під ярий сміх / Правічної козацької природи**, / Тож без халтури регочу за всіх, / Чий сміх сконав у зашморгу зажури!» («Сміюся над собою...») [43, с. 11]; «Я виріс у радянському вертепі, / Тож знову переучуюсь в лікнепі, / **Щоб з кріпака «проклонувся» козак**» («Не повернуся на круги свої...») [26, с. 18].

В описі власного родоводу чи родоводу інших людей козацької крові автор використовує епитети: **козацький**: «Не годиться з такою вродою / Чужорідний кльовати послід, / Обзиваючи словом «Родіна» / Батьківщину й козацький рід!» («Красний Луч на Червоний Промінь...») [36, с. 38]; **пракозацький**: «<...> Можливо, складеться мозаїка / Роду мого пракозацького, Великородів <...>» («Зношу каміння, розкидане на задвірках...») [38, с. 28]; **віковий козацький**: «Синовою смертю перетнувся / Віковий козацький родовід» («Привезли Михайлового сина...») [37, с. 30]; **рід козацького кореня**: «Я знав уже, ким замордовані батько і мати / І весь мій великий, / Козацького кореня, / Рід...» («Нетрадиційний сюжет») [2];

великий: «Гаряча кровина / Великого роду, козак з низових / Стійких запорожців» («Святкові демонстрації у повоєнному селі») [42, с. 40–41]; **давній рід від козацтва:** «<...> Геніальності в генах не маю – / Давній рід від козацтва веду» («Геніальності в генах не маю...») [32, с. 76]; **славний:** «Козак і чесний хлібороб / Зі славного в минулім роду» («Дві тисячі другий рік») [33, с. 44].

Висновки і пропозиції. До однієї зі своїх збірок «Це – мій вертеп» І. Низовий дібрав підназву «Лірика відчаю та надії». Цей вислів не обмежується рамками зазначеної збірки: його загалом можна спроектувати на всю творчість митця.

Авторська «лірика відчаю» є особливо драматичною. У ній І. Низовий зображує трагічну ситуацію української нації: тотальне історичне безпам'ятство, «мовне рейдерство», національну байдужість, ворожу політику держави тощо. У таких віршах митець різко протиставляє образи минулого і сьогодення, акцентуючи увагу на антиетичних зіставленнях образів козаків та сучасних авторів пересічних українців. Митець різко кри-

тикує сучасне йому покоління співвітчизників та наголошує на необхідності пробудження історичної пам'яті роду. Він радить українцям брати приклад зі своїх героїчних предків – козаків, які мали високі моральні якості, патріотичні переконання, боролися за волю та незалежність своєї держави.

І. Низовий змальовує себе як представника козацького роду, нащадка запорожців, неодноразово (серйозно чи іронічно) акцентує увагу на наявності в себе тих чи інших прикметних козацьких рис. Для змалювання власного роду й інших козацьких родів, які беруть свій початок із сивої давнини, автор добирає влучні епітети.

Козаків – захисників української держави – І. Низовий описує з глибоким пієтетом. Лірик змальовує образи поодиноких воїнів, збірний образ козацтва, образи видатних персоналій та локацій, пов'язаних із козацькою історією. Попри ненависну авторові тогочасну дійсність, він не перестає вірити в пробудження козацької крові в українських жилах. Саме такі погляди І. Низовий втілює у своїй «ліриці надії».

Список літератури:

1. Апанович О. Козацтво – ментальність українського народу. Сучасність. 1995. № 9. С. 104–108.
2. Низовий І. Нетрадиційний сюжет. Поетичні майстерні. Самвидав. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=135515> (дата звернення: 25.11.2018).
3. Манько А. Історична ретроспектива в поезії Івана Низового. Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2016. № 2. С. 143–147.
4. Низовий І. Біла вежа – рідний Вавілон. Луганськ, 2007. 116 с.
5. Низовий І. Білолеbedія. Луганськ: Луга-принт, 2008. 108 с.
6. Низовий І. Білопілля-Верхосулля. Луганськ: Укрроспромаш, 1997. 68 с.
7. Низовий І. Біополе Білопілля. Суми, 2007. 88 с.
8. Низовий І. Вівтар. Луганськ: Райдуга, 1995. 120 с.
9. Низовий І. В раю, скраєчку. Луганськ: Укрроспромаш, 2001. 180 с.
10. Низовий І. Горобина ніч. Луганськ, 1992. 64 с.
11. Низовий І. Дурман-трава. Луганськ: Глобус, 2003. 96 с.
12. Низовий І. Душа перецвіта. Луганськ, 1999. 130 с.
13. Низовий І. Живу за юліанськими календами. Луганськ: Луга-принт, 2010. 220 с.
14. Низовий І. Жура за журавлями. Луганськ: Глобус, 2003. 100 с.
15. Низовий І. Запрягайте, хлопці, коней. Луганськ: Спілка журналістів України, 1993. 64 с.
16. Низовий І. За овидом сивим. Должанськ, 1998. 68 с.
17. Низовий І. Збудило опівночі серце. Луганськ: Осирис, 1998. 84 с.
18. Низовий І. Значить більше, ніж просто пісня. Луганськ, 2002. 80 с.
19. Низовий І. І калина своя, і тополя. Донецьк: Донбас, 2003. 78 с.
20. Низовий І. Калини жар на полотні снігів. Луганськ: Глобус, 2007. 168 с.
21. Низовий І. Кураїна. Луганськ: Луга-принт, 2004. 116 с.
22. Низовий І. Лелечі клеботи в тумані. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2010. 264 с.
23. Низовий І. Мажор в мінорі. Луганськ: Світлиця, 2006. 100 с.
24. Низовий І. Найвище право – жить відверто. Луганськ, 2010. 328 с.
25. Низовий І. Нема переводу. Дубно: Наш край, 1993. 46 с.
26. Низовий І. Несправжня пектораль. Луганськ: Глобус, 2003. 256 с.
27. Низовий І. О, Оріяно... Луганськ: Укрроспромаш, 1997. 64 с.
28. Низовий І. Опозиція. Луганськ: Луга-принт. 2004. 104 с.
29. Низовий І. Осанна химері. Луганськ: Русь, 2000. 68 с.
30. Низовий І. Оскома осені. К.: Шлях, 2006. 63 с.

31. Низовий І. Осмути сивої сувій. Луганськ: Луга-принт, 2008. 140 с.
32. Низовий І. Осяяння осінню. Луганськ: Осирис, 1997. 88 с.
33. Низовий І. Передсвітень. Луганськ, 2003. 76 с.
34. Низовий І. Під жайворами, під журавлями: поезії в ретроспективі. Луганськ, 2010. 128 с.
35. Низовий І. Покотьоло. Новойдар: Спілка журналістів України. Новойдарська первинна організація, 1994. 48 с.
36. Низовий І. По промінчику доброти. Луганськ: Глобус, 2003. 80 с.
37. Низовий І. Пора косовиці. К.: Радянський письменник, 1990. 102 с.
38. Низовий І. Прозріле літо з голосом Олени. Луганськ, 2008. 60 с.
39. Низовий І. Пролог до епілогу. Луганськ: Луга-принт, 2004. 200 с.
40. Низовий І. Саме та самота. Луганськ, 2003. 40 с.
41. Низовий І. Самопізнання. Луганськ, 2006. 100 с.
42. Низовий І. Село моє, Сула моя... Луганськ: Луга-принт, 2005. 91 с.
43. Низовий І. Сльоза небесна. Луганськ: Укрроспромаш, 1997. 56 с.
44. Низовий І. Сонях на осонні. Луганськ, 2003. 52 с.
45. Низовий І. Спіймані сюжети. Луганськ, 2010. 64 с.
46. Низовий І. Те, чому і назва загубилась. Луганськ: Луга-принт, 2003. 72 с.
47. Низовий І. Тихоплесо-часоплин. Луганськ: Глобус, 2001. 56 с.
48. Низовий І. У Сватовім світає Україна. Луганськ, 2006. 160 с.
49. Низовий І. Хрущі над вишнями. Луганськ: Шлях, 1999. 96 с.
50. Низовий І. Це – мій вертеп... Лірика відчаю і надії. Луганськ: Луганська обласна організація СПУ, 1996. 76 с.
51. Рудакова Н. Козацтво – об'єкт історичних і культурологічних досліджень. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. 2011. № 22. С. 51–54.
52. Щербатюк В. Становлення вільного козацтва в контексті зростання національної свідомості українських селян (літо 1917 – весна 1918 рр.): сучасна історіографія проблеми. Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». 2010. Вип. 182. С. 45–54.

ИДЕЙНО-СМЫСЛОВАЯ НАГРУЗКА ОБРАЗА КАЗАЧЕСТВА В ПОЭТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ИВАНА НИЗОВОГО

Статья содержит сведения об особенностях изображения казачества в гражданско-патриотическом тематическом направлении поэзии Ивана Низового. Раскрыт ряд образов, имеющих отношение к казачеству и помогающих создать комплексную образную систему казацкой тематики. Анализ лирики двух полюсов – «лирики отчаяния» и «лирики надежды» – на основе огромной базы источников раскрывает особенности авторского видения исторического вопроса в контексте настоящего времени. Подчеркнуто патриотическое направление стихов. Акцентируется внимание на репрезентации поэтом себя как потомка давнего украинского казацкого рода.

Ключевые слова: гражданская лирика, казачество, патриотическая лирика, поэзия, художественный образ.

THE IDEA-SEMANTIC FILLING OF COSSACK IMAGE IN IVAN NYZOVYI POETIC DEVELOPMENTS

The article contains information on the peculiarities of representation of Cossacks in civil and patriotic thematic area of Ivan Nyzovyi's poetry. Series of images which are related with Cossacks and help to create a complex imaginative system were revealed. The analysis of lyrics of two poles – "lyrics of despair" and "lyrics of hope" based on the plurality of literature sources shows the peculiarities of the author's vision of historical issues in the context of present time. It is pointed out that poems have patriotic orientation. It is emphasized that the poet represents himself as a descendant of an ancient Ukrainian Cossack family.

Key words: civil lyrics, Cossacks, patriotic lyrics, poetry, artistic image.

УДК 821.161.2–6.09

Свириденко О. М.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

**«ПЕТЕРБУРГ ВАМ ПОКАЖЕТСЯ ЩЕГОЛЕМ ПОСЛЕ РИМА»:
ТРАДИЦІЇ ТРЕВЕЛОГУ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ ТВОРЧОСТІ М. ГОГОЛЯ**

Звернення М. Гоголя-адресанта до традицій тревелогу зумовлювалося як теорією та практикою романтизму, так і безпосередніми обставинами життя романтика. Гоголівський лист-тревелог позначений такими рисами романтичної поетики, як поетика контрасту, прагнення синтезу мистецтв, увага до феномена людини тощо. Проголошуючи людину найціннішою пам'яткою, яку можна побачити під час мандрівки, М. Гоголь демонстрував саме романтичний погляд на лист-тревелог як на документ, що має фіксувати не лише зовнішнє життя народу, а й його внутрішнє, духовне буття.

Ключові слова: лист, лист-тревелог, епістолярна творчість, романтизм.

Постановка проблеми. XIX століття традиційно вважається золотим віком тревелогу. А. Майга зазначає: «Нестримна європейська колоніальна експансія супроводжується новим явищем: відтепер автор може жити своїм пером. При цьому щоденник мандрівника стає не лише результатом поїздки, а й її необхідною умовою та метою» [7, с. 255]. Так народжується письменник-мандрівник. З-поміж романтиків до цієї когорти належали Ф.-Р. де Шатобріан («Подорож із Парижа в Єрусалим»), Г. Гейне («Подорожні замітки»), Ж.-Ш.-Е. Нодьє («Мальовнича та індустріальна подорож в Парагвай-Ру та Південну Палінгенезію»), А. де Ламартін («Подорож на Схід»), В. Гюго («Франція і Бельгія», «Альпи і Піренеї»), Жорж Санд («Щоденник мандрівника часів війни»), Ж. де Нерваль («Сцени східного життя», «Подорож на Схід», «Лорелея»). На переконання О. Толочко, «взірцевим мандрівником доби романтизму» був Дж. Г. Байрон. У книзі Ж. де Сталь «Десять років вигнання» містилися так звані «українські сторінки», які поряд із попередніми студіями Й. Г. Гердера відкривали Західній Європі Україну та світ її фольклору. У листі до А. Толстої від 9 січня 1857 року Т. Шевченко згадував «Замогильні записки» Ф.-Р. де Шатобріана, називаючи цього митця не лише емігрантом і дипломатом, а й знаменитим туристом. У повісті Т. Шевченка «Художник» міститься згадка про «Подорож юного Анахарсіса» Ж.-Ж. Бартелемі, що свідчило про увагу української творчої еліти до жанру тревелогу. Топос подорожі вико-

нує провідну сюжетно-композиційну роль у повісті Т. Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали». У листі до П. Косяровського від 3 жовтня 1827 року М. Гоголь також писав про свою зацікавленість тревелогами: «В это время я читаю Bibliotheque des dames. Очень хорошее издание; их всех 200 томов. Здесь найдете всё. Я читаю путешествие во все страны. На днях читал я «Письма о Восточной Сибири» Алексея Мартоса. Мне они очень понравились; желал бы я видеть выходящими побольше этаких книг в свет» [1, с. 71].

Український тревелог розвивається, орієнтуючись на давні національні традиції. У добу романтизму його розвиток був зумовлений настановою на пізнання та абсолютизацію «своєнародного», на створення образу «свого», відмінного від «іншого». Близькими до жанру тревелогу були «Записки о Малороссии» Я. Маркевича, які постали як наслідування німецької літератури мандрів, з якою був обізнаний автор. «Записки», які залишилися незавершеними, мали б умістити вичерпний опис України, її історії, етнографії, продуктивних сил, географії, клімату, геології тощо. У жанрі тревелогу творили такі українські романтики, як М. Максимович, П. Куліш. Елементи тревелогу наявні фактично в листах усіх представників українського романтизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто вказати на різноплановість наявних на сьогодні в Україні епістологографічних досліджень. Знаковими в галузі епістологографії є праці «Зафік-

соване й нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість» М. Коцюбинської, «Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ століття» В. Кузьменка, «Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації» Г. Мазохи, «Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть» А. Ільків. Однак традиції тревелогу в листуванні митців-романтиків фактично лишаються поза увагою дослідників.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити традиції тревелогу в епістолярному доробку Миколи Гоголя.

Виклад основного матеріалу. Лист-тревелог та традиції тревелогу належним чином представлені в епістолярному доробку М. Гоголя, що було зумовлено не лише його переїздом до Росії, а й постійними мандрівками романтика країнами Європи. У листі до матері від 26 лютого 1827 року М. Гоголь зізнався: «Ежели об чем я теперь думаю, так это всё о будущей жизни моей. Во сне и наяву мне грезится Петербург, с ним вместе и служба государству» [1, с. 50]. У Ніжинський період Петербург стає для М. Гоголя містом-мрією. Так, у листі до Г. Висоцького від 19 березня 1827 року адресант зізнався: «Часто среди занятый удовольствие (они иногда посещают и не совсем забыли записного их поклонника), мысленно перескакиваю в Петербург: сижу с тобою в комнате, брожу с тобою по бульварам, люблюсь Невою, морем» [1, с. 51]. Однак уже перший лист із Петербурга, написаний матері 3 січня 1829 року, свідчив про зміну того кута, під яким М. Гоголь подивився на Петербург: «Петербург мне показался вовсе не таким, как я думал, я его воображал гораздо красивее, великолепнее, и слухи, которые распускали другие о нем, также лживы» [1, с. 96]. Лист до матері від 30 квітня 1829 року – майже суцільний тревелог. Вказуючи на затирання національного обличчя північної столиці, адресант констатував: «Петербург вовсе не похож на прочие столицы европейские или на Москву. Каждая столица вообще характеризуется своим народом, набрасывающим на нее печать национальности, на Петербурге же нет никакого характера: иностранцы, которые поселились сюда, обжились и вовсе не похожи на иностранцев, а русские в свою очередь обиностранились и сделались ни тем, ни другим. Тишина в нем необыкновенная, никакой дух не блестит в народе, всё служащие да должностные, все толкуют о своих департаментах да коллегиях, всё подавлено, всё погрязло в бездельных, ничтожных трудах, в которых

бесплодно издерживается жизнь их» [1, с. 98]. Чимало місця було відведено описам побуту в Петербурзі: «В Петербурге много гуляний. Зимой прохаживаются все праздношатающиеся от двенадцати до двух часов (в это время служащие заняты) по Невскому проспекту. Весною же, если только это время можно назвать весною, потому что деревья до сих пор еще не оделись зеленью, гуляют в Екатерингофе, Летнем саду и Адмиралтейском бульваре. Все эти, однако ж, гулянья несносны, особливо екатерингофское первое мая, всё удовольствие состоит в том, что прогуливающиеся садятся в кареты, которых ряд тянется более, нежели на 10 верст, и притом так тесно, что лошадиные морды задней кареты дружески целуются с богато убранными длинными гайдуками. <...> Ночи теперь не продолжаются более часу, летом их и совсем не будет, только промежутки между захождением и восхождением солнца бывает занят столкнувшимися двумя зарями, вечернею и утреннею, и не похож ни на вечер, ни на утро» [1, с. 99].

Лист М. Гоголя до матері від 13 серпня 1829 року позначений описами німецького курортного міста Любек, де лікувався адресант. Описи Любека, як і всіх наступних міст, з якими буде пов'язане перебування письменника в Європі, контрастували з описами Петербурга. Він писав: «Вид его, строение его таково же, как и всех главных городов Европы (нужно знать, что по Петербургу никак нельзя судить о столицах Европы. Здания, украшающие Петербург, все относятся ко времени самому новейшему)» [1, с. 116]. Любек, за словами М. Гоголя, контрастував із Петербургом також на рівні побуту: «Чистота в домах необыкновенная; неприятного запаха нет вовсе в целом городе, как обыкновенно бывает в Петербурге, в котором мимо иного дома нельзя бывает пройти. Крестьянки, девушки в красивых корсетиках, с зонтиком в руках, толпятся с утра до вечера по рынкам и чистым улицам. Экипажей здесь вовсе не употребляют: добрые немцы обыкновенно отправляются пешком, и даже за город на несколько верст. Извозчиков нет в помине; зато вы увидите огромные фуры, которые здесь в большом употреблении» [1, с. 116]. Оскільки тісні межі листа не давали змогу адресанту викласти всі обставини мандрівки в одній кореспонденції, він повертався до теми здійсненої подорожі в наступних епістолах до матері. Так, у листі від 25 серпня 1829 року йшлося про містечко Травемунд, а в листі від 12 листопада 1829 року в деталях сповіщалося про мандрівку морем від Петербурга до Любека, що пролягала повз береги Швеції, острів Борнгольм та Данію.

Елементами тревелогу багаті кореспонденції М. Гоголя, пов'язані з його перебуванням у Західній Європі, зокрема в Римі. Перші епістолярні сторінки цього тревелогу були пов'язані з Німеччиною, а саме з описами таких міст, як Гамбург («Это торговый город, один из огромнейших, который, можно сказать, потонул в магазинах. <...> Вид города очень хорош: дома высокие, улицы узенькие, тесные, дворов нет, всё выливается на улицу, но при всем том везде почти чистота. Всё это стекает в подземные трубы, и вони на улицах гораздо меньше, нежели в Петербурге» [2, с. 62]), Бремен («Это город очень старинный. Если бы вы увидели здешнюю церкву! Такой старины вы еще никогда не видели. Слушайте, еще что я видел в Бремене: я видел погреб, который имеет такое странное свойство, что все тела, которые похоронены там, не тлеют» [2, с. 64]), Ахен («Ахен, один из самых старинных городов, лежит в долине и виден весь, как на ладоне, если взойти на одну из окружающих его гор» [2, с. 66]). Один із листів до матері цього ж періоду – суцільний лист-тревелог, у якому описано мандрівку на пароплаві річкою Рейн, а також місто Франкфурт-на-Майні. Зокрема, адресант писав: «Франкфурт называют Парижем Германии. Он, точно, шумен и наполнен иностранцами, съезжающимися со всех сторон – из Парижа, Лондона, Петербурга, Италии и проч. Город очень хорошо выстроен, уютный, светленький и окружен со всех сторон предлинным и прекрасным садом. <...> Во Франкфурте очень хорошо дают оперу. Оркестр франкфуртский один из первых в Европе» [2, с. 67–68]. Останнім німецьким містом на шляху М. Гоголя до Італії стає Баден-Баден, описаний у листі до матері від 14 (2) серпня 1836 року, що створювався, як зізнавався адресант, безпосередньо в диліжансі під миттєвими враженнями від побаченого.

Низку листів-тревелогів, адресованих матері, М. Гоголь написав у цей період зі Швейцарії. З них постають описи таких міст, як Берн, Базель, Лозанна та Женева. Швейцарські сторінки епістолярію М. Гоголя позначені особливою мальовничістю, що зумовлено зображенням Альпійських гір, Женевського озера та Рони. Змальовуючи словом, на що налаштувала романтична теорія синтезу мистецтв, адресант писав: «Альпийские горы везде почти сопровождали меня. Ничего лучшего я не видывал. Из-за синих гор вдали показываются ледяные и снеговые вершины Альп. Во время захождения солнца снега Альп покрываются тонким розовым и огненным светом. Часто, когда солнце уже совсем скроется и всё уже темно, всё

блестит, горы покрыты темным светом, Альпы одни сияют на небе, как будто транспарантные. Передо мной Женевское озеро, которого воды кажутся бирюзового цвета, и Рона, которая здесь сливается с озером» [2, с. 69].

Листом-тревелогом є лист М. Гоголя до М. Прокіповича від 27 вересня 1836 року, у якому адресант писав і про свої враження від Європи загалом, і про особливі враження від окремих західноєвропейських міст. При цьому М. Гоголь вибудовував свої описи за принципом використання поетики контрасту, протиставляючи Західну Європу Росії (Русі): «Европа поразит с первого разу, когда въедешь в ворота, в первый город. Живописные домики, которые то под ногами, то над головою, синие горы, развесистые липы, плющ, устилающий вместе с виноградом стены и ограды, всё это хорошо, и нравится, и ново, потому что всё пространство Руси нашей не имеет этого, но после, как увидишь далее то же да то же, привыкнешь и позабудешь, что это хорошо. Из городов немецких после Гамбурга лучше других – Франкфурт. Это – городок-щеголь» [2, с. 72]. При цьому також містилися описи Баден-Бадена, Берна, Базеля, Лозанни, Женеви («совершенный Тобольск» [2, с. 72]), Фернея та Веве.

Елементами тревелогу збагачені листи М. Гоголя до В. Жуковського. Так, у листі від 12 листопада 1836 року подано описи Парижа: «Париж не так дурен, как я воображал, и, что всего лучше для меня: мест для гулянья множество – одного сада Тюльери и Елисейских полей достаточно на весь день ходьбы» [2, с. 84]. Лист письменника до матері від 15 лютого 1837 року – це об'ємний опис маскараду в Парижі: «Теперь в Париже самое шумное время – карнавал: балы за балами, спектакли великолепные. В последний день карнавала было такое множество народа, какого я никогда еще не видывал. Все бульвары, проходящие с одного конца до другого весь Париж, были завалены народом; целые экипажи наполнены были масками. Маски разных наций и костюмов перебежали беспрестанно по улицам. Впрочем, и до сих пор, хотя вчера уже начался пост, ни балы, ни маскарады не прекратились» [2, с. 94].

Особливим колоритом позначені листи М. Гоголя з Італії, що зумовлюється особливим ставленням адресанта до цієї країни. Його листи цього періоду до матері та сестер, до О. Данилевського, В. Балабіної позначені описами Флоренції, Неаполя, а особливо Риму, образ якого поетизується, протиставляється Петербургу. Так, у листі до сестер А. Гоголь та Є. Гоголь, описуючи Рим, адресант констатував:

«Великолепные дворцы и рядом с ними почерневшие, запачканные дома. О, Петербург вам покажется щеголем после Рима, покажется гладеньким, чистым, опрятным, вымытым, вытертым! Зато в Петербурге нет таких развалин, покрытых плющом и цветами, – самых живописных, какие только случалось видеть на картинках; зато в Петербурге нет кипарисов; зато в Петербурге небо серое и туманное, а здесь оно ясное и синее, и солнце обливает всё своим сиянием так приятно!» [2, с. 182].

Такі ж негативні, контрастні враження й емоції викликає в адресанта-романтика Швейцарія, до якої він прибуває, покидаючи на певний час Італію. Звертаючись до В. Балабіної в листі від 16 липня 1837 року, М. Гоголь писав: «Мне жалко было и на месяц оставь Рим. И когда при въезде в северную Италию на место кипарисов и куполовидных римских сосен увидел я тополи, мне сделалось как-то тяжело. Тополы стройные, высокие, которыми я восхищался бы прежде непременно, теперь показались мне пошлыми» [2, с. 113]. І в тревелогах, і в житті М. Гоголя панував культ Риму як райського місця, а також образ особливого римського неба. Повернення до Риму зі Швейцарії він сприймає як повернення до раю: «Что за небо! Что за дни! Лето не лето, весна не весна, но лучше и весны, и лета, какие бывают в других углах мира. Что за воздух! Пью не напьюсь, гляжу не нагляжусь. В душе небо и рай» [2, с. 131]. В листі до О. Данилевського від 15 квітня 1837 року адресант уподібнював Рим до України, що пояснювало природу його обоження цього міста: «Здесь тепло, как летом; а небо, небо – совершенно кажется серебряным. Солнце дальше и больше, и сильнее обливает его своим сиянием. Что сказать тебе вообще об Италии? Мне кажется, что будто бы я захал к старинным малороссийским помещикам. Такие же дряхлые двери у домов, со множеством бесполезных дыр, марающие платья мелом; старинные подсвечники и лампы в виде церковных. Блюда все особенные, все на старинный манер. Везде доселе виделась мне картина изменений. Здесь всё остановилось на одном месте и далее не идет» [2, с. 103].

Характерно, що мандрівка М. Гоголя до Святої землі фактично не залишила сліду в його епістолярному доробку. Виняток становить лише кореспонденція до В. Жуковського від 28 лютого 1850 року. У цьому листі М. Гоголь на прохання В. Жуковського описати свою подорож констатував: «Какие краски, какие черты представлю, когда все уже пересказано, перерисовано со всеми малейшими подробностями?» Як глибоко віру-

юча людина, яка здійснила паломництво до Святої землі, а водночас внутрішнє паломництво до власної душі, адресант констатував: «Да и к чему эти бедные черты, когда всякое событие Евангельское и без того уже обстановкаливается в уме христианина такими окрестностями, которые гораздо ближе дают чувствовать минувшее время, чем все ныне видимые местности, обнаженные, мертвые? <...> Что может сказать поэту-живописцу нынешний вид всей Иудеи с ее однообразными горами, похожими на бесконечные серые волны взбурившегося моря? Все это, верно, было живописно во времена Спасителя, когда вся Иудея была садом» [6, с. 303].

У кореспонденціях М. Гоголя зафіксовані його уявлення про те, якими мають бути природа та зміст листів-тревелогів. Так, у листі до П. Анненкова від 12 серпня 1847 року, аналізуючи «Парижские письма» цього автора, надруковані в часописі «Современник» за 1847 рік, М. Гоголь дозволяв собі окремі критичні закиди на адресу митця: «Недавно я прочел ваши письма о Париже. Много наблюдательности и точности, но точности дагеротипной. Не чувствуется кисть, их писавшая; сам автор – воск, не получивший формы, хотя воск первого свойства, прозрачный, чистый, именно такой, какой нужен для того, чтобы отлить из него фигуру. Словом, в письмах не видно, зачем написаны письма» [5, с. 413]. Натомість письменник високо цінував «Письма об Испании» В. Боткіна, надруковані в «Современнике» того ж 1847 року. Аналізуючи ці листи-тревелоги, романтик писав: «Я их читал с любопытством. В них всё интересно, может быть, именно оттого, что автор мысленно занялся вопросом разрешить себе самому, что такое нынешний испанский человек...» [5, с. 413]. У своїй статті «Нужно проездиться по России» найбільшою пам'яткою, яку можна побачити під час мандрівки, М. Гоголь називав людину, яку роздивлятися не менш цікаво, ніж будь-яку архітектурну пам'ятку. Проханнями спостерігати за людьми та фіксувати свої спостереження в листах до нього сповнені також кореспонденції митця до сестер та О. Смірної. Згодом ці спостереження були занотовані романтиком в окремих розділах «Вибраних місць із листування з друзями». Тож, проголошуючи людину найцікавішим об'єктом спостереження під час мандрівки, М. Гоголь радив П. Анненкову: «Я подумал: что, если бы на место того, чтобы дагеротипировать Париж, который русскому известен более всего прочего, начали вы писать записки о русских городах,

начиная с Симбирска, и так же любопытно стали бы осматривать всякого встречного Человека, как осматриваете вы на мануфактурных и всяких выставках всякую вещь? Если при этом описании зададите себе внутреннюю задачу разрешить самому себе, что такое нынешний русский человек во всех сословиях, на всех местах, начиная от высших до низших, и, держа внутри себя этот вопрос, будете глядеть на всякое событие и случай, как бы они ничтожны ни были, как на явление психологическое, ваши записки вышли бы непременно интересны» [5, с. 413–414]. Таким чином, М. Гоголь демонстрував влас- тиво романтичний погляд на лист-травелог як

на пам'ятку, що має фіксувати не лише зовнішнє життя народу, а і його внутрішнє, духовне буття.

Висновки і пропозиції. Звернення М. Гоголя-адресанта до традицій травелого зумовлювалося як теорією та практикою романтизму, так і безпосередніми обставинами життя митця. Гоголівський лист-травелог позначений такими рисами романтичної поетики, як поетика контрасту, прагнення синтезу мистецтв, увага до феномена людини тощо. Проголошуючи людину найціннішою пам'яткою, яку можна побачити під час мандрівки, М. Гоголь демонстрував саме романтичний погляд на лист-травелог як на документ, що має фіксувати не лише зовнішнє життя народу, а і його внутрішнє, духовне буття.

Список літератури:

1. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. М.: Издательство Московской Патриархии, 2009. Т. 10: Переписка. 1820–1834. 392 с.
2. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. М.: Издательство Московской Патриархии, 2009. Т. 11: Переписка. 1835–1841. 488 с.
3. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. М.: Издательство Московской Патриархии, 2009. Т. 12: Переписка. 1842–1844. 704 с.
4. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. М.: Издательство Московской Патриархии, 2009. Т. 13: Переписка. 1845–1846. 592 с.
5. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. М.: Издательство Московской Патриархии, 2009. Т. 14: Переписка. 1847. 608 с.
6. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. М.: Издательство Московской Патриархии, 2009. Т. 15: Переписка. 1848–1852. 624 с.
7. Майга А. Литературный травелог: специфика жанра. Филология и культура. Philology and Culture. 2014. № 3(37). С. 254–259.

«ПЕТЕРБУРГ ВАМ ПОКАЖЕТСЯ ЩЕГОЛЕМ ПОСЛЕ РИМА»: ТРАДИЦИИ ТРАВЕЛОГА В ЭПИСТОЛЯРНОМ ТВОРЧЕСТВЕ Н. ГОГОЛЯ

Обращение Н. Гоголя-адресанта к традициям путевого очерка обусловлено как теорией и практикой романтизма, так и непосредственными обстоятельствами жизни романтика. Гоголевское письмо-травелог обозначено такими чертами романтической поэтики, как поэтика контраста, стремление к синтезу искусств, внимание к феномену человека и тому подобное. Провозглашая человека наиболее ценной достопримечательностью, которую можно увидеть во время путешествия, Н. Гоголь демонстрировал собственно романтический взгляд на письмо-травелог как на документ, который должен фиксировать не только внешнюю жизнь народа, но и его внутреннее, духовное бытие.

Ключевые слова: письмо, письмо-травелог, эпистолярное творчество, романтизм.

“PETERSBOURG WILL SEEM A DANDY TO YOU AFTER ROME”: TRAVELOGUE TRADITIONS IN M. HOHOL'S EPISTOLARY WORKS

The fact that M. Hohol used travelogue in his letters were caused by the theory and practice of Romanticism as well as by the life events of this romanticist who traveled through Europe a lot. That is why there were the descriptions of Russia, Germany, France, Switzerland and Italy in M. Hohol's letters, and these descriptions often developed into self-sufficient travelogues. Hohol's letter-travelogue had such features of romantic poetics as contrast, striving for arts fusion, the attention to human as a phenomenon and others. By declaring a human the most valuable memorial, which can be seen during the voyage, M. Hohol demonstrated strictly romantic view on a letter-travelogue as a document, which should describe not only the exterior life of the nation, but also its inner, spiritual life.

Key words: letter, travelogue, epistolary creativity, romanticism.

РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.1

Артёмов О. И.

Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

Иванова В. А.

Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

Незовибатько О. В.

Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

ПРОБЛЕМА ЛИРИЧЕСКОЙ ЦИКЛИЗАЦИИ В «ВЕЧЕРНИХ ОГНЯХ» А. А. ФЕТА

В статье исследуется первый выпуск 1883 года «Вечерних огней» А. А. Фета с точки зрения его структурно-смысловой, жанровой организации и возможности отнесения его к категории лирического цикла. Авторы подходят к исследованию этой книги на основе обобщения уже имеющегося опыта изучения лирической циклизации, помогающего выявить основные типы лирических циклов, их специфику. Выбран методологический подход к рассмотрению данного сборника как циклического единства, осложнённого внутритекстовыми, а также тематическими и жанровыми связями между отдельными стихотворениями и группами стихотворений. Авторами обоснована идея о том, что «Вечерние огни» А. А. Фета можно оценить как этап в процессе формирования более целостных циклических единств в творчестве поэтов конца XIX – начала XX века.

Ключевые слова: А. А. Фет, первый выпуск стихотворений «Вечерние огни», лирическая циклизация, образы, мотивы, концептуальность, авторский цикл, читательский цикл, специфика.

Постановка проблемы. В настоящее время учёные-литературоведы находят определённые признаки лирического цикла в сборнике стихов «Вечерние огни» А. А. Фета и ведут дискуссии по этому поводу. В чём же заключается проблема лирической циклизации данного сборника?

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема циклизации в литературе, особенно в поэзии, всё больше обращает на себя внимание литературоведов. Лирические циклы в литературоведении стали предметом специального изучения. К этой теме обращались такие известные учёные, как: П. Н. Берков, П. П. Громов, Л. М. Лотман, В. А. Сапегов, Л. Е. Ляпина. Следует отметить монографии М. С. Штерн «В поисках утраченной гармонии: проза И. А. Бунина, 1930–1940-х годов», диссертационные исследования Е. В. Азаровой «Поэтика «Вечерних огней»

А. А. Фета» и О. В. Мирошниковой «Итоговая книга в поэзии последней трети XIX века: архитектоника и жанровая динамика».

Постановка задачи. Актуальность темы исследования объясняется недостаточной изученностью сборника стихотворений А. А. Фета под общим названием «Вечерние огни» с точки зрения его содержательно-структурной организации. Считаем целесообразным проведение подробного структурного анализа первого выпуска 1883 года «Вечерних огней» А. А. Фета и, на основании полученных исследований, постановку вопроса о возможности отнесения его к категории лирического цикла.

Изложение основного материала. Проблема циклизации в литературе, особенно в поэзии, всё больше привлекает внимание исследователей.

Слово «цикл» (лат. *cyclus* от древнегреческого слова *κύκλος* – «круг») имеет широкое употребле-

ние. Обычно этим понятием обозначают некий ряд взаимосвязанных явлений, образующих стройную систему развития.

В литературе и искусстве существует своя богатая традиция использования этой категории. Под циклом в широком смысле здесь обычно подразумевается ряд художественных произведений, объединённых общностью тематики, жанровых форм или общностью действующих лиц, персонажей.

Лирические циклы в литературоведении стали предметом специального изучения в 60-е годы XX века. П. Н. Берков был одним из первых, кто обратился к этой научной теме. Проблема лирических циклов занимала исследователей главным образом в связи с изучением творчества русских поэтов середины XIX – начала XX века. В результате, в целом ряде работ известных литературоведов (П. П. Громова, Л. М. Лотман, В. А. Сапегова, Л. Е. Ляпиной и других) сложилось устойчивое представление о том, что русский лирический цикл возник не ранее 1840–1850 годов, а свой окончательный жанровый облик он приобрёл только на рубеже XIX – XX веков.

Устанавливается одна закономерность: большинство исследователей, отстаивающих ту точку зрения, что лирический цикл – явление в русской литературе сравнительно новое, настойчиво стремятся придать этому явлению статус самостоятельного в жанровом отношении художественного произведения. Вероятно, отдельные циклы могут подчиняться такой антологии. Особенно лирические циклы Александра Блока. Однако применение такого определения цикла ко всем поэтическим явлениям вряд ли возможно.

Существует немало таких циклов, которые создаются поэтом не сразу, а лишь на протяжении длительного пути творчества. Нередко циклы возникают в результате итогового осмысления поэтами собственного творческого пути в виде книжек стихов или отдельных поэтических сборников. Такие циклы, конечно, не обладают жёсткой связанностью стихотворений друг с другом, но исключать их совершенно из области лирических циклов нет оснований.

Лирический цикл, как правило, составляется (или пишется) на основе уже готовых стихотворных произведений. Поэтому целостность лирического цикла вторична по своему происхождению и создаётся как бы на основе первичной целостности составляющих его лирических произведений.

Лирический цикл возникает как типичная монтажная структура с большим количеством ассоциативных связей, обусловленных харак-

тером межтекстовых отношений. С одной стороны, цикл сохраняет свойственную лирике дискретность, прерывистость, некую «точечность» эмоциональных состояний субъекта переживания, с другой – позволяет обобщать, «укрупнять» лирического героя или поэтическую личность до масштабов лирического характера, создавать определённое целостное представление о мире и человеческом «я» в их единстве.

Согласно исследованиям, литературоведение всю обширную область лирических циклов в зависимости от создателя (или автора в широком смысле слова) делит на два основных типа: авторские и читательские. Создателем цикла в первом случае будет сам автор, творец поэтических произведений, во втором – читатель, глубоко воспринявший потенциальные контекстные связи стихов того или иного поэта, выделивший их в своём сознании как художественное целое и давший циклу определённое название: «панаевский», «денисьевский» и т. д. Под словом «читатель» в данном случае имеется в виду не просто эмпирический читатель, но некий, так сказать, обобщённый читатель, связанный с определённой, возникающей во времени традицией – восприятия ряда стихотворных произведений того или иного поэта как художественного целого.

В некоторых исследовательских работах за такими циклами закрепилось название «несобранных».

Как разновидность читательских циклов можно выделить особую группу редакторских циклов. Создателем цикла в этом случае является сам редактор, циклизирующий стихотворения какого-либо автора с таким расчётом, чтобы представить творческую индивидуальность писателя с определённых идейно-эстетических позиций.

По способу создания лирические циклы также отличаются большим разнообразием. Поэт может писать отдельные произведения специально для цикла, сразу задумывая их как части целого (при этом отдельные произведения создаются всё равно как законченные, целостные и относительно самостоятельные), и цикл может собираться из отдельных произведений, создававшихся ранее как совершенно независимые друг от друга. Лирические циклы, создающиеся поэтами с самого начала как художественное единство, называют первичными. Возникающие же на основе объединения различных произведений, написанных поэтом в разное время и по разному поводу, лирические циклы называют вторичными.

Каждый из выделенных типов лирических циклов обладает, конечно, своими художественными возможностями и особенностями построения. Так, наиболее ценным во всех отношениях следует признать авторские циклы.

Второй тип менее очевиден. Состав читательского цикла вызывает литературные споры, он не так системен и тяготеет к выходу в широкие поэтические контексты.

В современном литературоведении недостаточно изучен вопрос о принципах циклизации, о формах связи между лирическими стихотворениями А. А. Фета.

Попробуем на примере первого выпуска (1883 год) «Вечерних огней» А. А. Фета рассмотреть проблему лирической циклизации в итоговой книге поэта.

Специфическая природа художественного сознания А. А. Фета обусловила его стремление к объединению отдельных стихов в целостные тематические ряды, привела к созданию последней итоговой книги. Единство «Вечерних огней» – динамическое, глубинное: оно создано движением основных образных и тематических мотивов, причём именно благодаря их объединению можно обнаружить своеобразие поэтического мышления автора. Существенную роль в организации единого художественного целого играет и образ лирического героя, во внутреннем мире которого разрешается определённая лирическая коллизия.

Первый выпуск разбит на разделы, каждый из которых имеет своё заглавие. Именно заглавие обуславливает разнообразие литературных контекстов. Например, жанровый несёт определённый психологический и эмоциональный колорит, знакомый круг образов и мотивов («Элегии и думы»), тематический, связанный с определённой лирической темой и определяющих её совокупностью настроений, образов и идей («Море», «Весна»). Нетрадиционные заглавия собственно А. А. Фета («Снега», «Мелодии») несут обновление смысла и звучания привычным темам и заглавиям. У читателя возникает понимание внутреннего мира лирического героя, ощущение близости к нему.

Смеем предположить, что, следуя традициям «жанра» лирической книги, А. А. Фет разбивает первый выпуск «Вечерних огней» на разделы, однако поэтическое мышление поэта входит в конфликт с системностью, поэтому более важным становится не внешнее членение, а внутренняя соотнесенность. Каждый раздел распадается на циклы, вступающие в динамические отношения друг с другом.

Остановимся на первом разделе. Традиционные словесные формулы («очи», «звёзды», «пустыня», «ночь») приобретают новое звучание и воспринимаются как единое целое. Эти образы переплетены между собой, растворяясь в некоем общем для них значении. Например, «звёзды» и «очи» приобретают новое общее значение «свет». «Могила в степи», «гробница» в пустыне неожиданно соотносится с глубиной небесной и глубиной страдающего сердца и, таким образом, все эти значения растворяются в общем значении «бездна». «Бездны» земные и неземные уравниваются, сопричастность обеим одновременно характеризует сознание лирического героя и героини.

Вообще «бездны» – это пространства, исполненные жизни. Они противопоставляются плоскому пространству – равнине, пустыне – «лицу земли», где все мертво и безжизненно. Знаки различных семантических рядов постоянно скрещиваются, смысл их каждый раз приобретает новую окраску.

Сцепление слов-лейтмотивов образует единый подтекст, связывающий разделы внутри выпуска. Отдельное стихотворение в фетовских книгах – своеобразный центр, в котором пересекаются ассоциативные ряды. Огромную роль играет контекст. Каждое стихотворение характеризуется архитектурной завершенностью. Не случайны афористические, интонационно законченные финалы стихов. И одновременно создается сильнодействующий контекст, он возникает благодаря повторению словесных формул. В разделе «Элегии и думы» выделяются группы стихов, связанные сквозными мотивами и единством тематики. Эти ряды могут прерываться, размыкать границы, «впускать» другие циклы. Наиболее развернутым является цикл стихов о диалектической взаимосвязи жизни и смерти, их противоположности и единстве. Он открывается стихотворением «Не первый год у этих мест...», затем прерывается стихами любовного цикла («Томительно призывно и напрасно...», «Ты отстрадала, я еще страдаю...», «Alter ego»). Стихотворение «Смерть» помещено между любовным и «звёздным» циклами. Затем следует ряд стихов на случай и стихи, построенные на развитии евангельских и библейских мотивов. Тема небытия («Ничтожество») еще раз прерывает ряд евангельских стихотворений, и завершают раздел, образуя кольцевую композицию, стихотворения «Никогда», «Жизнь пронеслась без явного следа...». Отметим, что обрамляющие раздел стихи («Не первый год...» и «Жизнь пронеслась...») соотносятся друг с другом по принципу зеркального отражения. Первое открывается пейзажной зарисовкой, за которой следуют рассуждения. В последнем, наоборот,

сначала идут рассуждения, а потом иллюстрирующая их картина природы. Связаны эти произведения и тематически: ими открывается и завершается ряд «дум» о жизни и смерти.

Сквозные мотивы и образы связывают любовный цикл с евангельским. «Свет» любви, её «чистый луч» уподобляется божественному свету, который, не уничтожая мрака, светит и во тьме. Лирический герой, пытающийся сохранить в душе открывшуюся ему истину любви, сравнивает себя с Христом, идущим по водам, по «шаткой пене» житейского моря («Томительно призывно и напрасно...»). Двойственность бытия становится здесь не только источником страданий, но и стимулом обновления души, движения вперед. Сумрак подчеркивает силу света. Бессмертное полнее и ярче выявляет суть на фоне мира, охваченного тьмой, обреченного смерти.

Евангельские мотивы появляются в моменты, когда обнаруживается истинная сущность бытия – в любви ли, художественном творчестве или истории. Благодаря этим мотивам в раздел органично входят и стихотворения на случай, казалось бы, тематически чужеродные («26 мая 1880 года» и др.).

Неожиданный облик принимают «светоносные мотивы» в трех стихотворениях, составляющих «звездный цикл»: «Среди звезд», «Измучен жизнью, коварством надежды...», «В тиши и мраке таинственной ночи». А. А. Фет излагает в них свою космогонию, представления о мироздании, о месте в нем человека и его сокровенной (не механической и мертвой) связи с вселенной.

Человека и вселенную роднит, связывает общая жизненная стихия – огонь. Мотив огня и света пронизывает все циклы первого раздела, он всегда появляется там, где обнаруживается подлинная жизнь. «Томительно призывно и напрасно» горит чистый луч любви, «на огненных розах» курится живой алтарь мироздания, человек, подобно серафиму, носит в своей груди «огонь сильней и ярче всей вселенной». Огонь – стихия сокровенная, глубинная; весь мир – его порождение, «отблеск». Архитектоника мироздания, запечатлённая в стихах А. А. Фета, изображает мучительный процесс обличения всего брэнного, проходящего, земного в огненную оболочку вечности.

Разделы «Море», «Весна» противопоставлены разделу «Элегии и думы» как новый этап в духовном становлении лирического героя. Они связаны между собой, как в музыкальном произведении связаны трагическая и просветленная темы, короткий раздел «Снега» играет роль переходного, связывающего звена.

В этих циклах характер и напряжение лирического переживания находятся в зависимости от состояния природы. Временные изменения в природе происходят циклично – от весны до весны, смысл которой в пробуждении и воскрешении жизни. По такому же своеобразному циклу происходит и развитие чувства в стихотворениях А. А. Фета: не по прямой временной перспективе – от прошлого к будущему, а по кругу – от «Весны» до «Весны» с необходимым и неизбежным её возвращением. Эта особенность мироощущения поэта связана с общим складом его дарования.

Таким образом, чувство в лирике А. А. Фета совершает свой внутренний кругооборот, подобно временам года, как бы «расцветает» каждый раз заново вместе с неизбежным возвращением весны. Мгновенное, оно в то же время бесконечно.

В разделе «Мелодии» необычайно расширяется тематика стихов. Но коллизия, обозначенная в первом разделе, дает о себе знать и впоследствии. Сохраняется динамический контекст образов, мотивов, сцепления их создают единство книги как художественного целого.

Выводы и предложения. Охарактеризовав взаимосвязь разделов внутри первого выпуска, можно сделать следующие выводы: каждый раздел первого выпуска «Вечерних огней» распадается на определенные стихотворения. Они объединены между собой единым образом лирического героя и связаны сквозными мотивами и единством тематики (в разделе «Элегии и думы» можно говорить о жанровом единстве). Также стихотворения характеризуются общностью настроения, эмоционального тона, не исключаяющих противоборства спорящих голосов, единый принцип взаимодействия и смены лирических состояний. Сцепление слов-лейтмотивов служит для образования единого подтекста. Однако о циклах в собственном смысле слова мы говорить пока не можем, так как объединение стихотворений носит все же частично тематический, частично жанровый характер. Передвижение же стихотворений из одного отдела в другой не грозит нарушением композиции так называемого цикла отдела и всего сборника. Нет здесь и хронологически выдержанной последовательности. Единство фетовских стихотворений, входящих в состав раздела, скорее всего, можно определить как авторские вторичные циклы – отделы, сыгравшие определенную роль в образовании и формировании истинных лирических циклов в конце XIX – начале XX века, которые стали характерными для лирики А. А. Блока, А. А. Ахматовой, Б. Л. Пастернака, М. И. Цветаевой и других русских поэтов XX века.

Список літератури:

1. Азарова Е. В. Композиционная структура «Вечерних огней» А. А. Фета. XVIII Фетовские чтения: Афанасий Фет и русская литература: материалы Международной научной конференции (Курск, 29 сентября – 1 октября 2003 года). Курск: Изд-во Курск. гос. ун-та, 2004. С. 68–78.
2. Азарова Е. В. Поэтика «Вечерних огней» А. А. Фета: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.01. М., 2007. 21 с.
3. Дарвин М. Н. Поэтика лирического цикла «Сумерки» Е. А. Баратынского. Кемерово, 1987. 50 с.
4. Лагунов А. И. Национальная концептуализация пейзажа в цикле А. А. Фета «Снега». 22-е Фетовские чтения: Афанасий Фет и русская литература: материалы Междунар. науч. конф., посвящ. изучению жизни и творчества А. А. Фета (Курск, 20–22 сентября 2007 года). Курск, 2008.
5. Лагунов А. И. «Духовная телесность» и красота (Об эстетическом идеале Вл. Соловьева и А. А. Фета). Наук. записки Харк. нац. пед. ун-ту. Серія «Літературознавство». 2007. Вип. 3 (51). Ч. 1. С. 49–59.
6. Ляпина Л. Е. Циклизация в русской литературе XIX века. СПб., 1999. 280 с.
7. Лейбов Р. Г. Незамеченный цикл Тютчева. Лотмановский сборник. М., 1995. Т. 1. С. 516–525.
8. Мирошникова О. В. Итоговая книга в поэзии последней трети XIX века: архитектоника и жанровая динамика: моногр. Омск: Омск. гос. ун-т, 2004. 339 с.
9. Никандрова О. В. Лирическая циклизация в аспекте исторической поэтики: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.01. М., 2008. 26 с.
10. Фет А. А. Вечерние огни / под ред. Д. Д. Благого, М. А. Соколовой. 2 изд. М.: Наука, 1971. 304 с.
11. Фоменко И. В. Лирический цикл: становление жанра, поэтика. Тверь: ТГУ, 1992. 123 с.
12. Щербицкая И. В. Стилистические особенности цикла И. А. Бунина «Темные аллеи»: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.01. Махачкала, 2008. 22 с.

ПРОБЛЕМА ЛІРИЧНОЇ ЦИКЛІЗАЦІЇ У «ВЕЧІРНІХ ВОГНЯХ» А. А. ФЕТА

У статті досліджується перший випуск 1883 року «Вечірніх вогнів» А. А. Фета з боку його структурно-сміслової, жанрової організації та можливості віднесення його до категорії ліричного циклу. Автори досліджують цю книгу на основі узагальнення вже наявного досвіду вивчення ліричної циклізації, що допомагає виявити основні типи ліричних циклів, їхню специфіку. Обрано методологічний підхід до розгляду досліджуваного збірника як циклічної єдності, що ускладнено внутрішньотекстовими, а також тематичними і жанровими зв'язками між окремими віршами та групами віршів. Авторами обгрунтовано ідею про те, що «Вечірні вогні» А. А. Фета можна оцінити як етап в процесі формування більш цілісних циклічних єдностей у творчості поетів кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: А. А. Фет, перший випуск віршів «Вечірні вогні», лірична циклізація, образи, мотиви, концептуальність, авторський цикл, читацький цикл, специфіка.

THE PROBLEM OF LYRIC CYCLIZATION IN “EVENING LIGHTS” BY A. FET

The article studies a first edition of 1883 “Evening Lights” by A. Fet from the point of view of its content, structure and genre organization, possibility to designate it to a category of lyric cycle. The authors approach this edition research on the basis of generalization of already existing lyric cyclization experience that helps to define lyric cycles main types and their specificity. A methodological approach to this collection examination as a cyclic unity complicated by intertextual as well as thematic and genre connections between separate poems and groups of poems was chosen. The idea that “Evening Lights” by A. Fet can be estimated as a stage in the process of more integral cyclic unities formation in the works of poets at the end of XIX and beginning of XX centuries was founded by authors.

Key words: A. Fet, poems “Evening Lights” first edition, lyric cyclization, images, motives, conceptual role, author’s cycle, reader’s cycle, specificity.

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821.512.161:82-31

Скубіда Л. Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ГАСТРОНОМІЧНИЙ КОД КУЛЬТУРИ В ТУРЕЦЬКІЙ НАРОДНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА

У статті досліджено питання гастрономічної культури в турецькій літературі, яке донедавна не розглядалося як окремий напрям наукових досліджень. Зокрема, увагу зосереджено на турецькій гастрономічній традиції як прикладі багатовікової історії, що знаходить своє відображення в народній літературі. Автор досліджує «харчовий» код культури в турецькій народній літературі в аспекті літературної й культурної взаємодії. У результаті на матеріалі віршів поетів-ашиків показано специфіку «харчових» компонентів у віршових творах турецької народної літератури.

Ключові слова: їжа, харчові образи, гастрономічний код культури, турецька народна література, ашикська література, дестани про їжу.

Постановка проблеми. У художній літературі можна простежити кожен аспект життя людини, де харчування посідає не останнє місце. Воно вже давно не обмежується функцією підтримки життя в біологічному сенсі. Мистецтво приготування та вживання їжі не можна відокремлювати від мистецтва загалом, як не варто нехтувати впливом гастрономічних традицій на розвиток літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській тюркології питання вираження й функціонування «харчових» компонентів і гастрономічного коду культури в турецькій літературі донині не розглядалося. З-поміж турецьких дослідників цієї проблеми торкалися Аббас Алі Чинар, Ахмед Джавід, Орхан Шаік Гьокяй, Фейзі Халиджи.

Постановка завдання. Метою статті є опис харчового коду культури та його презентації в турецькій народній літературі. Для її досягнення необхідно дослідити функції та особливості застосування гастрономічного коду у творах представників літератури ашиків, а також здійснити аналіз уривків дестанів із «харчовими» компонентами.

Виклад основного матеріалу. У дослідженнях О. Березович, В. Красних, В. Телії код культури є знаковою реалізацією архетипів свідомості. Так, В. Красних код культури прирівнює до «сітки», яку культура «накидає» на навколишню дійсність, членує, категоризує, структурує та оцінює [3, с. 5]. Коди культури співвідносяться з давніми архети-

повими уявленнями людини, вони ці уявлення, власне, і «кодують». Як вважає дослідник, коди культури за своєю природою є універсальними, оскільки вони властиві людині як *homo sapiens*. Проте їх прояви й питома вага кожного в певній культурі, а також метафори, у яких вони реалізуються, національно детерміновані та зумовлені конкретною культурою [9, с. 5]. Таким чином, код культури можна розглядати як знаряддя для вираження смислів, що мають різні формальні «обличчя» [1, с. 341]. Кодований різними способами ціннісний смисл утворює систему кодів культури та загалом картину світу, яка розкриває світогляд того чи іншого соціуму.

Кожен народ відповідно до його устрою та звичок має свою специфічну кухню. Харчова традиція нації (приготування страв, харчові переваги, заборони на певні продукти) формується залежно від природно-географічних та історичних умов. У процесі етногенезу в представників етносу виробляється орієнтація на певну їжу, на продукти, до яких нація «звикає». Їжа – один із найважливіших і найдавніших елементів матеріальної культури, це необхідна умова існування людини. Соціум упродовж життя формує в людини харчові переваги, при цьому вони дуже часто є яскравим етнічним маркером. Маркуючи представників «свого» й «чужого» світів, харчова традиція стає могутнім засобом консолідації етносу. Кулінарні традиції, які формувалися впродовж тривалого

часу, надають цікавий і багатий матеріал для аналізу міфологічних, релігійних уявлень етносу, а також побуту, духовного, соціального, історичного досвіду народу [2, с. 11].

У турецькій літературі перші віршові твори про їжу належать Кайгусузу Абдалу (XIV – перша пол. XV ст.). Ці вірші в турецькій народній літературі отримали назву симатіє (*simatiye*). *Simat* – це їжа, яка розставляється на столі, а тому *simatiye* – вірш, написаний про їжу. Для написання *simatiye* використовувався бейт. Орхан Шаік Гьокяй у журналі «Турецький фольклор» опублікував десять *simatiye*. У цих віршах використовувалися такі назви страв і продуктів: *şeker, gülbeşeker, helva, bal, paluze, güllab, ballı kaygana, kaymak, yağ, tuz, ekme, yufka, kalın yufka, çörek, arpa çöreği, darı çöreği, pilav, pirinç, bulgur, tarhana, keşkek, erişte, kebab, püryan, kavurma, yahni, et, burma, kalye, samsa, zeytin, soğan, havuç, hurma, şeftali, zerdali, üzüm, elma, armut, erik, kiraz, karpuz, düğlek, koz, fındık, fıstık, leblebi, kuru üzüm, badem, cacık, su, şerbet, somun, pide, katmer, hardallı yahni, sirkeli ve sarımsaklı paça, baharlı somağ, zerde, yağlı herse, muhallebi, sütlü pirinç, köfte, hoşmeri, baklava, mamunya, zülbiye* [8, с. 15].

Першим прозовим твором, темою якого стало кулінарне мистецтво, є переклад Мухаммеда бін Махмуда Шірвані (XV ст.) з арабської мови книги під назвою «Kitabü't-Tabih» («Книга кухаря»), яку він на свій лад назвав «Tabh-ı Et'ime» («Приготування їжі»). Наступним став твір «Ağdiye Risalesi» («Книга про харчування»), написаний Дюрррізаде Нуруллахом Мехмедом Ефенді у XVIII ст. Книга складається із 7 розділів та включає близько 200 рецептів. Першою ж друкованою кулінарною книгою є твір Мехмета Каміля «Melceü't-Tabbahîn» (*Aşçıların Sığınağı* – «Притулок кухарів»), написаний у 1844 р.

Інгредієнти страв, приготування їжі та її подача в турецькій культурі набувають особливої краси, а також надають їй неабиякої цінності. Турецький письменник Рефік Халіт Карай, пробуджуючи апетит читачів та ніби смакуючи свої слова, у розділі «Yemeklere Dair» («На тему їжі») книги «Ago Paşa'nın Hatıratı» («Спогад Аго Паші») пише:

«Sonra saray lokmasını düşününüz, hani üstü sert, ktır ktırda da ısırınca ağzınız balla dolar, böyle bu derece ustalıklı ve şekerli yemiş henüz dünya yüzünde yoktur. Benibeşer aşçılık namı altında adeta tabiatla

*Çok yemekler vardır bizim yörede
Bazısı kayboldu uzun sürede
Yufka ekme başta gelir törede
İsim isim sayıp bakması vardır*

[6, с. 6]

rekabete kalkmıştır, küstahçasına meydan okur ve ekseriya da kudret ve meziyetini takdir ettirir» [9, с. 46–47]. – А потім подумайте про палацову локму, так-так, саме ту локму, що має твердий і водночас хрумкий верхній шар; як тільки розкушуєш його, рот наповнюється солодким медом. Настільки солодкої та майстерно приготованої їжі немає більш ніде у світі. Людина, озброївшись кулінарією, вирішила прямо-таки змагатися з природою, вона зухвало кидає їй виклик і здебільшого виграє, переконуючи всіх у своїй силі та перевазі (тут і далі переклад наш – Л. С.).

Джерелом натхнення для написання літературних творів із посиленням на гастрономічні образи та особливості харчової культури, як уже зазначалося, є турецька народна література, а саме ашикська поезія. Більшість дестанів цього періоду написані у формі дьортлюків (чотири-віршів), досить рідко трапляються дестани про їжу, написані бейтом. Найбільшим дестаном вважається твір Кайгусуз Абдала. Він складається із 41 дьортлюка, написаного 8-складовою римою. Також варто зазначити вірш ашика Гюлебі із Сіваса – 36 дьортлюків. Найменшим за розміром є дестан ашика Куль Мехмета. Він складається лише з 3 дьортлюків.

Більшість дестанів про їжу є 11-складовими. Також трапляються 8- й 14-складові вірші. Сотні дестанів, які виконувалися на цю тему, з огляду на свій зміст мають певні особливості; їх можна поділити на три групи:

а) дестани, темою яких була різноманітна їжа та продукти харчування;

б) дестани, написані про окрему страву, напій, солодощі чи фрукт (наприклад, булгур, плов, рибу, чі-кьофте, чьокелек (сир), айран, диню, виноград тощо);

в) гумористичні дестани про їжу.

Важливу роль у використанні авторами гастрономічних культурних елементів відіграють їхні особисті смаки й уподобання, а також популярність страви чи продукту в певному географічному регіоні. У творах не лише розповідається про їжу, а й виражається суб'єктивне ставлення того чи іншого автора, що є важливим для правильного тлумачення та розуміння таких дестанів.

Наприклад, деякі поети констатують факт певного гастрономічного явища в культурі, наприклад:

У нашій місцевості так багато різних страв,
Що деякі з них навіть вже загубились
Найголовнішим є в культурі хліб «юфка»
Та все ж вам треба все побачити на власні очі

Натомість інші автори використовують поняття їжі як більш абстрактний образ, виражаючи за допомогою цього свої почуття й переживання, наприклад:

*Bu dünyanın meyvesini
Yesem amma yesem amma
Arasam bulsam hasını
Yesem amma yesem amma*

[7, с. 45]

Фрукт цього світу
Якби ж я скуштував його, якби ж
Якби ж я пошукав й знайшов усю його суть
Якби ж я скуштував його, якби ж

Лексема «sofra» (*софра* – освітлена тканина, яка розстеляється на обідній стіл під час прийому їжі; стіл, накритий для прийому їжі) уже давно є вираженням союзу, спільності, дружби, щастя та миру. В історичних джерелах часто спостерігається використання виразів зі словом «sofra» в значеннях «поділитися», «проявити милосердя» або навіть «оселитися», «закріпитися на місці проживання». Конотації зі словом «sofra», що стосуються виразів із «харчовим» компонентом, водночас мають сакральний і релігійний підтекст, адже софра, тобто накритий стіл, – це своєрідний образ щедрості, самовіддачі, любові до ближнього та піклування про нього. Саме через це в дестанах про їжу ми бачимо, як поети-ашики описують релігійні обряди, пов'язані з прийомом їжі.

Також вони використовують у віршах образи релігійних осіб – пророків, релігійних ліде-

рів, султанів; це національні герої, чий імена з'являються в таких епосах, наприклад: Адем, Алі, Хаджи Бекташ Велі, Хасан, Хюсеїн (Хуссейн), Хавва (Єва), Хизир (Хидир або Св. Георгій), Іса (Ісус Христос), Локман Хекім (міфічний лікар, який вважав себе здатним вилікувати всі нездужання, дуже схожий на Асклепія), Мухаммед, Мурад Хан, Муса (Мойсей), Нух Небі (Ной), Залоглу Рюстем, Ебу Суфіян (Абу Суфіян), Сулейман (Соломон).

Відповідно до багатовікової традиції до приготування їжі традиційно приступали, промовляючи молитовну формулу «бісмілляг» (в ім'я Аллаха). Підтримання цього побожного звичаю яскраво підтверджується зразками з дестанів про їжу. Поети починали свої вірші невеликим вступом у формі «бісмілляг» та закінчували молитвою – «дуа», наприклад:

*Bismillah'la edin niyet
Otlu peynir açar davet
Tandır paça cana minnet
Dostlar gelin soframıza*

[7, с. 29–30]

До всього приступайте вимовляючи «Бісмілляг»
Банкет відкриває сир із травами
А хліб з тандиру, суп «пача» як бальзам на душу
Друзі, сідайте, до нашого столу

*Besmeyle başlar yemek
Verilür sofraya emek
Tazece pişer mercimek
Ya Hacı Bektaş Veli*

[7, с. 100–105]

З «бісмілляг» обід починається
До столу праця й турбота докладаються
Свіженька чечевича готується.
Ох, Хаджи Бекташі Велі

Після їжі турки промовляли молитву «дуа», у якій зверталися до Аллаха, дякуючи за смачну їжу, та просили про достаток, багатство й примноження харчів у сім'ї, яка частувала гостей, наприклад:

*Doyunca şükür ya Rab diyesin
Halil bereketi var soframızın*

[8, с. 40]

Після їжі подякувати Богові треба
За такий наш щедрий стіл

*Acıkınca hemen gelir aklıma
Başında Besmele her soframızın*

[8, с. 40]

Як тільки зголоднію, відразу на думку спадає він –
Накритий стіл, до якого сідаємо з «бісмілляг»

Трапляються також дестани, у яких ашики описують страви й продукти, що змальовують гастрономічні традиції окремих регіонів сучасної Туреччини. Серед таких прикладів можемо назвати яблука з Амасї, апельсини з міста

Дьортйол, пшеницю з Коньї, чорну смородину з Ізміру, абрикоси з Малатї, ліщину з міста Гіресун, кахраманмараське морозиво, мед з Андирина, бастурму та суджук із Кайсері, а також чай із Різе.

Хліб у Туреччині, як і в більшості інших культурних традиціях, посідає головне місце. З віршів зрозуміло, що зернові є основою харчування турків; на хліб та аналогічні хлібобулочні вироби, а також макарони припадає велика частка різноманітних страв. Часте використання назв таких продуктів харчування, як *açma, bazlama, bişi, börek (fincan böreği, puf böreği, su böreği, tatar böreği), çörek, ekmeğ (buğday ekmeği, düürüm, fetir, francala*

ekmeği, kıtırık ekmeğ, küt/künt ekmeğ, lavaş ekmeği, mısır/darı ekmeği, patates ekmeği, yufka ekmeğ, somun ekmeği), gevrek, kaçamak, kete, kirde, lahmacun, pide, pişi/bişi, poğaç, sıkma, yağlama тощо, показало, що хліб є основним елементом турецької традиції харчування, яка для поетів є немислимою без хліба. Більша частина дестанів про гастрономічне розмаїття народної культури починаються саме з рядків про хліб або вироби з пшениці, наприклад:

*Köyümdeki yemeklerin
Tadı damağımda kaldı
Tandırdaki ekmeğlerin
Tadı damağımda kaldı*

Страви у моєму селі
Залишають надзвичайний післямак
Хліб з тандирної печі
Залишає надзвичайний післямак

[6, с. 10]

*Elma emruda kim bakar
İlla somun olsa somun*

Хто подивиться на яблуко чи грушу?
Це обов'язково має бути буханка хлібу, буханка хлібу

[6, с. 13]

У народному епосі про їжу часто трапляються рядки про «піляв» (плов). Цікавим є те, що про плов із булгуру поети-ашики пишуть рідше, ніж про плов із рису. Рис вважався символом багатства, а булгур символізував бідність. Згадки про рисовий плов часто включали перебільшені вирази, як

правило, він порівнювався з горою. У дестанах про їжу можна побачити такі різновиди плову: узбецький плов, мейхане-плов, плов на пару, аджем-плов та баджа-плов (плов із димоходу). Переважно плов подавався з м'ясом або хошнафом (солодкий напій із варених фруктів; компот), наприклад:

*Her gün çıkarsalar piriñ pilavı
Sakının hoşafsız olmasın yanı*

Якби ж кожного вони частували рисовим пілявом,
І щоб завжди подавали його з хошнафом
Якби всі страви вишикувались у ряд,
На перше місце піляв із булгуру би став

[5, с. 46]

*Sıralansa yemeklerin alayı
Bulgur pilavidir başı yemeğın*

Не можу втерпіти перед рисовим пілявом,
І з ложкою, і без ложки відразу все з'їдаю

[7, с. 24]

*Piriñ pilavına sabrım zayıfđur
Gaşuhlu gaşuhsuz heman dahıyam*

[10, с. 46]

Etlı pilav ise başımın tacı

Піляв із м'ясом – це корона на моїй голові

[5, с. 47]

Поруч із нем'ясними стравами на столі є страви з м'яса, які в турецькій культурі посідають досить важливе місце, уособлюючи багатство й достаток. М'ясо голуба, качки, курча,

ягня, кози та такі страви, як кебаб, кьофте, стейк, долма, що готуються з них, можна зустріти також у рядках віршів із народної літератури, наприклад:

*Şu beş baharattır bizce muteber
Çemen, tarçın, kimyon, sarımsak, biber
Lokman'ın ruhundan getirir haber
Eti, tuzu cemi tümü pastırma
Bunlar macun olur kıvama girer
Usta bunu etin yüzüne sürer
Satışa arz olur kıymete erer
Dilde destan olur gezer pastırma*

Ми глибоко поважаємо наступні п'ять спецій:
Тмин, корицю, тим'ян, часник, перець
Вони приносять новини від духу Локмана
М'ясо, сіль та ці спеції – все що треба на бастурму
Разом усе перетворюється на густу суміш
Кухар намазує її на м'ясо
Виставляє на продаж за велику суму
Ось така вона, на весь світ відома бастурма

[5, с. 50]

Загалом усі дестани про їжу відповідно до того, про які саме страви й продукти в них розповідається, можна поділити на такі категорії:

1. Різні види хлібу.
2. Супи.

3. Напої.
4. Продукти харчування: а) продукти тваринного походження; б) продукти із зерна; в) овочі та інші рослинні продукти; г) олії.
5. Овочеві страви.

6. Кебаби, кьофте та страви з м'яса.
7. Страви із зернових продуктів.
8. Страви з продуктів тваринного походження.
9. Бьореки та пироги.
10. Різні види піляву.
11. Соління (*turşu*).
12. Солодощі та десерти.
13. Салати.
14. Фрукти.

Отже, гастрономічний код культури в турецьких дестанах про їжу виконує такі функції:

– стає джерелом, з якого ми дізнаємося про окремі страви турецької кухні, їх різновиди, особливості та географічне поширення;

– дає змогу простежити, які назви впродовж історії мали ті чи інші страви турецької кухні, як ці назви вживалися в народній мові відповідно до певного географічного регіону та як ці назви змінювалися;

– формує новий культурний пласт гастрономічних традицій, завдяки простеженню історичного розвитку яких можна краще зрозуміти й охарактеризувати сучасний розвиток турецької кухні.

Висновки і пропозиції. Дослідження свідчать про те, що гастрономічні традиції турець-

кого народу посідають важливе місце в його літературі, описують його побут та особливості. Поети-ашики у своїх дестанах, у яких знайшли відображення історичні, соціальні й психологічні аспекти життя турецького народу, через гастрономічний код культури висвітлювали народні вірування, звичаї та традиції. Вірші й дестани, які є основним матеріалом для дослідження турецької ашикської літератури, до нашого часу несуть у собі важливу особливість – є також тим матеріалом, який дає змогу народній культурі (у цьому випадку гастрономічним культурним традиціям) переходити з покоління в покоління, не втрачаючи своє коріння. Перші згадки про «кулінарні» дестани сягають XIV ст. Дослідники турецького фольклору й нині продовжують записувати нові вірші, у яких оспівується традиційна їжа турецької кухні. Цікавим є не лише те, що в дестанах описуються кулінарні традиції, а й те, що в них функціонує гастрономічний код культури, тобто культурний код, через який читач має можливість побачити картину релігійних вірувань турків та особливості їх вираження, звичаї, обряди й місцеві традиції, побут.

Список літератури:

1. Березович Е. Язык и традиционная культура: этнолингвистические исследования. М., 2007. 600 с.
2. Капелюшник Е. Человек сквозь призму кулинарного кода. Вестник Томского государственного университета. 2011. Вып. 435. С. 11–15.
3. Красных В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору). Язык, сознание, коммуникация. М., 2001. Вып. 19. С. 5–19.
4. Cavid A. Tercüme-i Kenzü'l-İştihâ. İstanbul, 2006. 165 s.
5. Çınar A. Yiyecek Ve İçeceklerle İlgili Halk Şiirleri. Türk Halk Kültüründen Dermeler. Ankara, 1990. S. 45–51.
6. Gökyay O. Kaygusuz Abdal'ın Simatıyeleri. Ankara, 1980. 14 s.
7. Halıcı F. Halk Şairlerinden Yemek Destanları. Ankara, 1990. 126 s.
8. Halıcı F. İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi. Ankara, 1989. 221 s.
9. Karay R. Ağa Paşanın Hatıraları. İstanbul, 2009. 200 s.
10. Önder A. Yaşayan Anadolu Efsaneleri. Kayseri, 1959. 76 s.

ГАСТРОНОМИЧЕСКИЙ КОД КУЛЬТУРЫ В ТУРЕЦКОЙ НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: ОСОБЕННОСТИ И СПЕЦИФИКА

В статье исследован вопрос гастрономической культуры в турецкой литературе, который до недавнего времени не рассматривался как отдельное направление научных исследований. В частности, внимание сосредоточено на турецкой гастрономической традиции как примере многовековой истории, которая находит свое отражение в народной литературе. Автор исследует «пищевой» код культуры в турецкой народной литературе в аспекте литературного и культурного взаимодействия. В результате на материале стихов поэтов-ашиков показана специфика «пищевых» компонентов в стихотворных произведениях турецкой народной литературы.

Ключевые слова: еда, пищевые образы, турецкая народная литература, литература ашиков, гастрономический код культуры, дестаны про еду.

**GASTRONOMICAL CULTURAL CODE IN TURKISH FOLK LITERATURE:
FEATURES AND SPECIFICITY**

The article explores the issue of gastronomic culture in Turkish literature, which until recently has not been considered as a separate area of research. In particular, attention is focused on the Turkish gastronomic tradition as an example of a centuries-old history, which is reflected in folk literature. The author explores the “food” code of culture in the Turkish folk literature in the aspects of literary and cultural interaction. As a result, the material of the “food” components in the poetic works of Turkish folk literature is shown on the material of the verses of the aşık tradition.

Key words: *food, food images, Turkish folk literature, ashik literature, gastronomical cultural code, food destans.*

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.091:821.161.2+821.111«1918/1939»11.11+177.82:159.923

Девдюк І. В.

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА САМОТНІСТЬ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ ПРОЗІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У статті проаналізовано екзистенційну самотність творчої особистості в прозі українських та англійських авторів періоду між двома війнами. Самотність визначено базовим екзистенціалом митця, смыслом його буття і джерелом творчості. Свідомий вибір героями самотності означає трансценденцію в мисленні, а отже, вихід на новий рівень самоусвідомлення. Спостережено різні форми самотності: самотність-відчуження, самотність-відповідальність, самотність-усамітнення. Для несправжніх митців характерна втеча від самотності в простір емпіричного існування.

Ключові слова: екзистенціал, екзистенціальна ситуація, самотність, відчуження, перехід.

Постановка проблеми. Розуміння творчості як вільного акту – важливий чинник актуалізації образу митця в міжвоєнній літературі, охопленій модерністськими процесами. Письменники, маляри, музиканти, актори все частіше стають об'єктом словесного дискурсу, у фокусі якого – гама складних переживань неординарної постаті, яка перебуває в хаосі буття. Її розгублена свідомість прагне відшукати власну точку опори, і шукає її в собі, у своїй свідомості. Творчість як джерело справжньої свободи – єдиний вихід із внутрішньої кризи, в якій акумулюються суперечності людства, що опинилося перед складними викликами повоєнної дійсності.

Творча особистість в означений період є предметом художнього переосмислення у творах В. Вулф, О. Гакслі, Дж. Джойса, Т. Драйзера, А. Жіда, Ж. Кокто, У. Кравченко, Т. Манна, С. Моема, Р. Олдінгтона, В. Петрова, В. Підмогильного, Р. Роллана, С. Цвайга, Ю. Яновського та ін. Українська й англійська проза представлена вагомим переліком авторів, творчість яких відповідає загальноєвропейській тенденції «до суб'єктивізації процесу художнього пізнання» [6]. Водночас очевидні специфічні риси, які продиктовані суспільно-культурними реаліями, національною традицією, авторським баченням світу, що загалом створює підґрунтя для здійснення порівняльних студій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання творчості і творчої особистості розглядалися в українському та закордонному літературознавстві в контексті модерністської естетики (В. Агеєва, С. Павличко, С. Жигун), генології (Н. Бочкарьова, І. Старощук), інтертекстуальності (С. Журба) психології та психоаналізу (Н. Зборовська, С. Михида, Г. Клочек, М. Кодак, М. Моклиця, Л. Левчук, В. Роменець, Р. Піхманець), інтермедіальності (В. Кандинська, Н. Мочернюк, В. Просалова, О. Рисак, В. Фесенко, К. Шахова) та ін. До аналізу образу митця так чи інакше зверталися у своїх дослідженнях О. Галета, Л. Деркач, С. Журба, В. Мельник, Р. Мовчан, І. Куриленко, Г. Протасова, І. Скляр, М. Тарнавський, О. Титар, В. Шевчук, О. Вержанська, Т. Кирилова, І. Куницька, Н. Михайлюк, Е. Седих, О. Скідан, О. Чайковська, Р. Чорній та ін. Однак у світлі порівняльної методології екзистенція митця досі не досліджувалася, що зумовлює її актуальність та перспективність.

Постановка завдання. Мета статті – осмислення екзистенційної самотності творчої особистості як предмета художньої рефлексії. Об'єктом наукового дослідження є твори В. Підмогильного («Місто», «Повість без назви»), романи «Коханець леді Чатерлей» Д. Лоуренса та «Місяць і мідяки» С. Моема. Теоретико-методологічним підґрунтям

розвідки є праці представників екзистенціалістичної філософії, зокрема М. Бердяєва, М. Гайдеггера, А. Камю, Ж.-П. Сартра, які розглядають творчість як джерело глибоких переживань і потрясінь. Предметом уваги в екзистенціалізмі є те, як дійсність проявляє себе у свідомості суб'єкта, поняття творчості є похідним від розуміння екзистенції. Творчість і є екзистенцією. Митець постає особою, яка творить себе, свій власний світ через вільний вибір.

Оскільки «відправним пунктом» і основним критерієм оцінки явищ є досвід суб'єкта, твір у розумінні екзистенціалістів – це результат усвідомлених речей, мірилом яких є авторська свідомість, що екзистенціуює, переживаючи стани самотності, відчаю, туги, смутку, нудьги тощо. Для онтологічної характеристики таких станів у філософії існування використано поняття «екзистенціал», уперше уведено в обіг М. Гайдеггером у праці «Буття і час» у контексті аналізу структури людського існування. Розрізняючи терміни «категорія» й «екзистенціал», мислитель відносить останній до експлікатів, в яких оприявнюються «буттєві риси присутності» [17, с. 61].

Сучасний український вчений Н. Хамітов відносить екзистенціал до ситуацій людського буття, які пов'язані з його граничними і трагічними проявами, що «породжує глибинну зміну стратегій і смислів існування». Розрізняючи екзистенціали наскрізні й локальні, він долучає «самотність», поруч із такими, як «дружба», «зустріч», «тривога», до наскрізних, які пронизують різні виміри людського буття, на відміну від локальних, що наявні в одному з них [18, с. 293].

Варто розмежовувати самотність внутрішню й зовнішню. Перша означає фізичне та психологічне відокремлення, спричинене «випадком-катастрофою» чи «випадком-конфліктом», внутрішня ж «виступає результатом суперечності людини із собою, яка призводить до втрати та пошуку самототожності й уже на цій основі – до суперечності людини та суспільства» [20, с. 245]. Внутрішня самотність і є «екзистенційною», тоді як зовнішня номінується «ситуативною» [20, с. 246].

М. Бердяєв звертає увагу на відносність самотності, її різні форми й щаблі, джерело яких – у двоякому ставленні «я» до світу: «З одного боку, це переживання самотності, чужості світу, переживання свого приходу в цей світ із зовсім іншого світу. З іншого боку, «я» розкриває всю історію світу як свій власний, глибинний шар» [1, с. 270]. Трагізм людського існування, за висновками філософа, полягає в одвічній самотності «я», яке перебуває в часі і просторі об'єктивованого світу, не

здатного, однак, зменшити чи ослабити цей стан, навпаки, спричинює ще більше загострення, є, фактично, його джерелом. Водночас самотність може означати «ріст душі», «відпадання від соціальної буденності та перехід до глибшого і справжнього існування», тобто віднайдення себе, а отже, вихід «в інше та інших», які не є об'єктами. Долання самотності передбачає повне занурення в неї [2].

Творча особистість постає «як та, яка сама себе творить, особистістю, яка, перш ніж щось новаторськи перетворити в об'єктному світі, має відповідним чином змінити свій суб'єктний світ» [4, с. 57]. Самотність митця – не тимчасовий стан, спричинений зовнішніми конфліктними ситуаціями, а життєвий принцип і свідомий вибір, є екзистенціалом, в якому експлікується внутрішня самотність як спосіб існування й джерело творчості. Переживаючи внутрішню дисгармонію і втрату самототожності, митець шукає порятунку у творчості як трансценденції, яка означає вихід за межі сущого, повернення до себе справжнього через екзистенційне пробудження.

Виклад основного матеріалу. У літературному творі, присвяченому митцеві, маємо приклад подвійного народження – автора, який писав, та героя, який переживав. Показовим є роман В. Підмогильного «Місто», в якому, як зауважує О. Галета, «автор і головний герой ходять назирці один за одним» [3, с. 11]. Саме тоді, коли автор завершує роман, герой, перебуваючи у стані трансцендентності, його лише розпочинає. Момент істини для Степана Радченка настає після тривалого процесу долання себе попереднього. Різними є чинники, які спричиняють переживання ним самотності під час осмислення себе й дійсності. Так, на початковому етапі перебування в Києві як чужому просторі самотність хлопця є радше результатом неавтентичної комунікації, тож належить до зовнішньої. Його рішення написати оповідання пройняте прагматичним бажанням самоствердитися, бути своїм у столиці. Прикметними в цьому контексті є рефлексії Степана під час літературної вечірки, коли він, слухаючи чергового промовця, всім своїм нутром відчуває містичну силу слова, здатну запанувати над загалом, підкорити волю інших. Саме в цей момент у колишнього сільського бібліотекаря й виникають амбіції стати письменником, артикульовані його категоричною фразою – «він мусив стати письменником» [14, с. 351]. Таке жадання як результат інстинкту самозбереження є проявом «волі до влади», однак не над собою, а над іншими, що,

згідно із Ф. Ніцше, не є шляхом «до самого себе» [12, с. 62]. В основі раптового пориву Степана проглядаються пожадливість і марнославство, від яких і застерігає німецький філософ, підкреслюючи, що вони не дають плодів, справжнього звільнення, а, подібно до ковальського міха, лише «надимають і збільшують порожнечу» [12, с. 63]. Тож не дивно, що хлопець, беручись за своє перше в житті оповідання, не переживає чогось незвичайного, приймаючи чисто фізіологічні хвилювання за натхнення. Отже, у центрі його оповідання – не люди, а речі – він забуває про «стогін живого» [14, с. 413] під уламками життя.

Тут напрошується аналогія з такими псевдомитцями, як Кліфорд («Коханець леді Чатерлей» Д. Лоуренса), Елрой Кір («Пирог і пиво» С. Моема), Безпалько («Повість без назви» В. Підмогильного), для яких мистецтво – це ремесло, «вигідна річ» [14, с. 417]. Творчість, яка б мала народжуватися із самотності, у контексті вказаних образів є засобом втечі від неї, а отже, від свободи бути собою. Так, захоплення Кліфорда писаниною – це свого роду утопія, «гра в реальність» [7, с. 13], покликана заповнити вакуум, спричинений його фізичною неспроможністю. Серед основних чинників його творчих потуг Н. Жлуктенко називає «честолюбство та бажання ствердитися» [7, с. 13]. Прикметно, що аналогічними мотивами він керується пізніше, коли спрямовує зусилля на модернізацію копалень. Бачимо приклад волі, позбавленої екзистенції – головного атрибута буття. Механістична свідомість Кліфорда актуалізується у формі оповідань, в яких «нічого нема» [9, с. 93]. Не дивно, що цінність творів, породжених порожнечею, вимірюється передусім кількістю отриманих за них грошей.

Спорідненим до Кліфорда є образ художника Євгена Безпалька («Повісті без назви» В. Підмогильного), який, трансформуючи кредо О. Уайльда «життя творить мистецтво, а мистецтво життя», визначає для себе мистецтво як доповнення життя. В. Мельник слушно пише: «Всього лише підміна слів «творить» на «доповнює» і замість майстра постає ремісник» [10, с. 343]. Точніше, виробник, для якого майстерня – це «робітня, або виробничий відділ» [15, с. 98]. Озброюючись філософією оптимізму, яку протиставляє трагічній концепції Городовського, він фактично вибирає позицію пристосування з її отарним мисленням. Самотність, уособленням якої для нього є передусім «кімната нежонатого», асоціюється з моргом, пустою й холодом: «Заходиш як у морг, і ніяке мистецтво тебе не гріє» [15, с. 99]. Такі рефлексії,

викликані відразу до самотності, свідчать про екзистенційну закритість художника, його «загублення в сущому» [19, с. 94]. Фізичне тепло, яке, зі слів Безпалька, буцімто йде від його картин, мимоволі уподібнюється ним до грілки як знеболюючого засобу. Останнє підсилює профанність його творчості, позбавленої неспокою автора, який осмислює життя й людей «в їхніх сутичках і перетворенні» [15, с. 106]. Городовський подумки називає примітивні роздуми Безпалька «філософією веселого осла» [15, с. 108], а його самого порівнює з куркою, горобцем, піжоном, хлопчиськом, паскудником тощо, акцентуючи таким чином обивательську сутність художника. Тому він рве на куски подарований господарем ескіз, чим дає зрозуміти не лише своє ставлення до маляра, а й до себе колишнього. Ще недавно він, подібно до Безпалька, розцінював власну збірку про соціалістичну реконструкцію села чисто з меркантильних міркувань «як облигацію позики, що раптом виграла в черговому тиражі» [15, с. 14]. В екзистенціалі зустрічі із квазіхудожником кристалізується визрілий раніше намір написати твір всього життя, який, судячи з адресованих Безпальку слів, має бути написаний «власною кров'ю» – фарбою, яка «ніколи не втрачає блиску» [15, с. 107].

Глибинні зміни відбуваються і у свідомості Степана Радченка в процесі освоєння ним міського простору, що проявляється в частих нападах туги, смутку, нудьги як проявів потенційної здатності подолати межі щоденного існування. Із часом хлопець із гіркотою усвідомлює, що його оповідання мертві, що в них немає найважливішого – «того, що мучиться й прагне, що божевільні пориви зароджує в болі, того, що нидіє і буяє, плазує й підноситься на верховини <...> дрібного звіра, що тягне на щуплих раменах вічний тягар свідомості» [14, с. 507]. Тотальне спустошення, яке приходить після звістки про смерть Зоськи, відкриває перед ним «можливість виходу до принципово іншого буття» [20, с. 246]. Та «щемляча самотність», яка «невідступно за ним слідкувала» [14, с. 521], була екзистенційною самотністю людини, якій, немов осяяння, відкривається порожнеча життя, абсолютна покинутість. Подібно до Рокантена з роману Ж.-П. Сартра «Нудота», Степан позбувається ярма нав'язливого минулого, яке було пройняте «незрозумілою турботою» [14, с. 520], стає свідомий цілей і мети власної свободи в самостворенні. Він здобуває власний простір, центром якого є він сам – людина, яка мислить, переживає, перемагає, втрачає, але жодної миті не зупиняється, проєктуючи себе в майбутнє. Власний досвід і стає

об'єктом творчого переосмислення в його повісті «про людей» як історії справжнього життя. Попри такий фінал, все ж проступає певна штучність Степанового переродження, яке видається схематичним і невиправданим, з огляду на психологічні настанови персонажа. Слушними здаються зауваги С. Павличко, яка пише: «<...> він – людина компромісів, здатна пристосуватися до обставин, однак кожне пристосування руйнує цілісність його особистості <...>» [13, с. 217]. Ідеться про тип творчого індивіда, який ніколи не зможе остаточно відірватися від натовпу, не зможе зняти всі маски, тож краса як істина, імовірно, для нього виявиться недосяжною.

Іншим постає його двійник поет Вигорський, в образі якого актуалізовано концепт «культурної самотності» – усвідомлення власної несвоєчасності, «культурної безрідності», що доводять висловлювання самого героя: «Я – сумне явище. На межі двох діб неминуче з'являються люди, що завишають якраз на грані, звідки видно далеко назад і ще далі вперед» [14, с. 519]. Він є прикладом митця, який переживає самотність, спричинену усвідомленням тотального трагізму буття, яке неможливо виправити. За висловлюваннями поета неважко розпізнати тривогу самого В. Підмогильного, який на час написання твору відчував зловісне наближення більшовицької машини, спрямованої на знищення самої ідеї українства. Погляд на майбутнє в проекції минулого вказує на національні інтенції Вигорського, витоки яких – у сковородинському блуканні «українською землею з торбою мандрівника за плечима» [13, с. 521]. Водночас в образі поета – людини «без адреси», як його назвав Радченко, простежується модерністський мотив бездомності, в якому генералізується концепція свободи митця, його звільнення від прагматичного й застиглого буття, а отже, досягнення творчої зрілості. Мандри для Вигорського – це передусім пошуки й долання себе в приреченому на загибель світі. Самотнє перебування на просторах бабусі й матері-природи – єдиний шлях між життям і смертю, яким і є творчість як фіксація «дерзання» (А. Камю), спогад про втрачений рай, рідну домівку.

В аналогічному ключі представлено образ художника Стрікланда в біографічному романі С. Моєма «Місяць і мідяки», що являє собою історію душі людини, яка, як і Вигорський, народилася не в той час і не в тому місці. Прототипом головного героя, як відомо, був Поль Гоген, однак у полі зору оповідача – не літопис життєвих подій генія, а доля трагічної постаті, для якого творчість становила сенс життя.

На самому початку, пояснюючи задум книги, оповідач підкреслює, що, всупереч наявним життєписам про Стрікланда, однобоким і прагматичним, має намір написати твір про його особистість, водночас геніальну й жорстоку, незвичайну й складну, яка була трагічно самотньою. Порівнюючи себе з детективом, оповідач прагне дошукатися причин фатальної одержимості художника. Оповідач будує свій нарратив у формі ретроспекції, покладаючись на особисте знайомство зі Стрікландом, а також на розповіді різних людей, які його пам'ятали. Він розуміє, що головна розгадка – у самих картинах, написаних універсальною мовою почуттів, в яких віддзеркалено істинне обличчя художника. На відміну від більшості індивідів, які одягають маски, «автор книги чи картини – беззахисний» [11, с. 157], тож, як зауважує суб'єкт оповіді, для проникливих критиків «достатньо й найнезначнішої роботи митця, щоб вичитати в ній потаємні порухи душі» [11, с. 157]. Говорячи про проникливість, оповідач має на увазі передусім усвідомлення відповідальності перед самим собою та вічністю за істинність суджень. Його рефлексії щодо цього – свідчення власної зрілості як письменника, свідомого власного вибору, пройнятого болем співпереживання за долю самотнього митця – шукача «пристановища», вічного мандрівця «до заповітної святині, якої, можливо, взагалі немає» [11, с. 161]. Процес розкриття таємниці Стрікланда є одночасно духовним пошуком себе в Іншому за принципом «Я і Ти», який передбачає, згідно із В. Дільтеєм, «перенесення-себе-на-місце-іншого», що, як повторне переживання, є вищою формою розуміння [5, с. 262–263].

Бажання досягнути неважкої внутрішньої сили як істину суцього, оприявлену на полотнах художника в дикому єднанні барв і відтінків, відрізняє оповідача від близького оточення Стрікланда, ув'язненого в «бронзові фортеці» [11, с. 160] власної обмеженості й засліпленості. Більшість людей, як висновує оповідач, приречені на самотність, оскільки позбавлені вміння виражати в усій повноті «свій захват красою й глибиною пережитого» чи «уділяти іншим скарбів» свого серця. Люди у своїй масі залишаються самотніми, бо «не здатні збагнути інших і незбагненні для них» [11, с. 160]. Таке «буття в собі» позбавлене вибору, «усвідомлення себе», є, згідно із Ж.-П. Сартром, «масивністю», синтезом «самого себе із собою» [16, с. 35]. Одиниці, які, подібно до Стрікланда, намагаються подолати наявні стереотипи, вийти за межі буденного, вказавши іншим шлях до сво-

боди й істини в красі, нашттовхуються на стіну нерозуміння й зневаги, тому свідомо вибирають самотність як форму буття у світі.

Через одержимість відданість ідеї, маніфестованої коротким і категоричним «Я мушу малювати» [11, с. 62], рідні Стрікланда сприймають його як божевільного. Однак безглуздим постає раціональне суспільство, яке живе за правилами, відкидаючи все, що не вписується в його норми, а передусім людей, що мислять іншими категоріями, прирікаючи геніальних диваків на самоізоляцію. Про одержимість, яка розцінюється як божевілья, говорить і поет Вигорський у романі В. Підмогильного «Місто», відносячи останнє до неподільного привілею людини, привиду майбутнього [14, с. 451], що рівнозначно прагненню до абсолютної істини, яка і є творчістю. А. Камю пише: «Вважаючи неможливим діалог зі своїми глухими або байдужими сучасниками, він [художник] тому прагне до значно ширшого діалогу з наступними поколіннями» [8, с. 367]. Такий діалог у конкретному середовищі – це радше голос волаючого в пустелі, пройнятого тугою за божественним світом краси й гармонії. В екзистенціалі туги, яким марковано духовно-емоційний стан героїв, спостережено подвійний зміст трансцендентності – як переживання власної відчуженості в середовищі тут і тепер і як усвідомлення недосяжності іншого, вищого світу, який повинен бути їй рідним.

Вийзд Стрікланда на о. Таїті та розрив зв'язків із цивілізованим світом – це водночас і бунт проти обивательського існування, і добровільне прирікання себе на самотність. Саме тут, у середовищі простих людей і первозданної природи, його «неприкаяний дух» [11, с. 69], який бродив у пошуках пристанища, знаходить нарешті свободу для вираження туги за чистотою й раєм. Проявом абсолютної свободи як трансцендентності стає рішення художника спалити свій останній шедевр, в якому втілилися глибинні візії божественної краси, «начал світобудови» [11, с. 218]. Такий крок – це стрибок через прірву в повноту вічності. Згідно із Ф. Ніцше, щоб оно-

витися, треба «спалити себе у власному полум'ї» [12, с. 64], стати попелом. Невмирущий геній художника, подібно до Фенікса, оживає в картинах, пройнятих таємничим палахкотінням його душі, яка назавжди залишається таємницею. Зі слів проникливого оповідача, «загадок митця, як і тайн світобудови, ніколи до кінця не збагнуть» [11, с. 21]. Немов відблиск втраченого раю, їхнє «жертвоне багаття» пробиває шлях крізь нетрі людської темноти, щораз підносячи людський дух над суєтою мідяків. Однак глибина осмислення шедеврів залежить від готовності індивіда піднятися над своїм середовищем, чого не можна сказати про дружину та дітей Стрікланда, для яких картини художника – всього лише декорація. Фінал роману, в якому представлена зустріч оповідача із сімейством вже визнаного митця, – це його власний вирок фарисейській моралі англійського чи будь-якого іншого суспільства. На цьому тлі, немов алмаз, кристалізується душевна чистота творчого генія, що викликає захоплення та спонукає реципієнтів до роздумів над собою і своєю епохою.

Висновки і пропозиції. Типологічне вивчення екзистенціальних ситуацій виявило різні форми й рівні усвідомлення самотності. Останнє актуалізується в образах митців, для яких самотність – це життєвий принцип і свідомий вибір, який означає трансценденцію в мисленні, вихід на новий рівень самоусвідомлення. Спостережено різні форми самотності: у Радченка – це самотність-відчуження внаслідок кризи внутрішнього «Я», для Вигорського і Стрікланда характерні прояви культурної самотності (усамітнення) у чужому культурно-часовому контексті; оповідач у романі «Місяць і мідяки» переживає самотність як відповідальність перед іншими за істинність творчого вибору. Цим образам протиставлено псевдомитців (Кліфорд, Безпалько), які втікають від самотності в простір емпіричного існування, зводячи мистецтво до предметно-побутового рівня. Перспективним здається розгляд екзистенційної самотності творчої особистості в ширшому контексті.

Список літератури:

1. Бердяев Н. Философия свободного духа. М.: Республика, 1994. 480 с.
2. Бердяев Н. Я и мир объектов. Опыт философии одиночества и общения. URL: http://royallib.com/author/berdyayev_nikolay.html.
3. Галета О. Проза життя. Досвід кохання і критика чистого розуму: Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікт інтерпретацій. К.: Факт, 2003. С. 7–19.
4. Грекова В. Вплив творчості на подолання екзистенційної кризи особистості. Грані. 2014. № 6. С. 54–58.
5. Дильтей В. Собрание сочинений: в 6 т. / под ред. А. Михайлова, Н. Плотникова. Т. 3: Построение исторического мира в науках о духе / под ред. В. Куренного. Пер. с нем. М.: Три квадрата, 2004. 418 с.

6. Жигун С. Українська проза 10–20-х рр.: естетичний вимір. URL: <http://www.elib.bsu.by/bitstream/123456789/37106/1/Жигун.doc>.
7. Жлуктенко Н. Д. Г. Лоуренс та його «утопія легкого полум'я». Харків: Фоліо, 2005. С. 3–18.
8. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. Пер. с фр. М.: Политиздат, 1990. 415 с.
9. Лоуренс Девід Г. Коханець леді Чатерлей. Пер. з англ. С. Павличко. К.: Основи, 1999. 462 с.
10. Мельник В. Суворий аналітик доби Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ ст. Досвід кохання і критика чистого розуму: Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікт інтерпретацій / упор. О. Галета. К.: Факт, 2003. С. 341–352.
11. Моем С. «Місяць і мідяки», «На жалі бритви»: романи / передм. І. Володавської. К.: Дніпро, 1989. 574 с.
12. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади. Пер. з нім. А.Онишка, П.Тарашука. К.: Основи; Дніпро, 1993. 415 с.
13. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: моногр. 2 вид., перероб. і допов. К.: Либідь, 1999. 447 с.
14. Підмогильний В. Місто. Оповідання, повість, романи. К.: Наук. думка, 1991. С. 308–538.
15. Підмогильний В. Повість без назви: вибрані твори. К.: Знання, 2016. 207 с.
16. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології. Пер. В. Лях, П. Тарашук. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 854 с.
17. Хайдеггер М. Бытие и время. Пер. с нем. В. Бибихина. Харьков: Фолио, 2003. 503 с.
18. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології: навч. посібник зі словником. 4 вид., перероб. та доповн. К.: КНТ, 2016. 396 с.
19. Хайдеггер М. Що таке метафізика. Читанка з історії філософії: у 6 кн. / за ред. Г. Волинки. К.: Довіра, 1993. Кн. 6: Зарубіжна філософія ХХ ст. С. 83–100.
20. Філософія: Світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В. Табачковський, М. Булатов, Н. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003. 432 с.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЕ ОДИНОЧЕСТВО ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ В УКРАИНСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ПРОЗЕ МЕЖВОЕННОГО ПЕРИОДА

В статті проаналізовано екзистенціальне одиночство творчої особистості в прозі українських і англійських авторів періоду між двома війнами. Одиночство визначено базовим екзистенціалом художника, смыслом його існування і джерелом творчості. Свідомий вибір одиночства означає трансценденцію в мисленні, а згодом вихід на новий рівень самосвідомості. Наблюдаються різні форми одиночства: одиночство-отчужденіє, одиночство-відповідальність, одиночство-єдність. Для псевдотворців характерно бегство від одиночства в пространство емпіричного існування.

Ключевые слова: екзистенціал, екзистенціальна ситуація, одиночство, отчужденіє, перехід.

EXISTENTIAL LONELINESS OF THE CREATIVE PERSONALITY IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH PROSE WORKS OF THE INTERWAR PERIOD

The article analyzes existential loneliness of the creative personality in the prose works by the Ukrainian and English authors of the interwar time. Loneliness is defined as a basic existential of an artist, the sense of his existence and the source of creativity. A conscious choice of loneliness means transcendence in thinking, and hence reaching a new level of self-consciousness. There are identified various forms of loneliness: loneliness-alienation, loneliness-responsibility, loneliness-solitude. For pseudo-creators, escape from loneliness to the space of empirical existence is characteristic.

Key words: existential, existential situation, loneliness, alienation, transition.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 82.0

Кабіна Ю. Г.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ФУНКЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ПАРАДОКСА В АНГЛІЙСЬКОМУ ЕСТЕТИЗМІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ О. ВАЙЛДА)

У статті розглядаються основні світоглядні засади англійського естетизму, які беруть свій початок у творчості О. Вайлда. Центральним художнім прийомом письменника є парадокс, амбівалентна сутність якого стає досконалим засобом вираження ідей естетизму. Конфлікти мистецтва і життя, краси і моралі стають основоположними не тільки для художніх, а й для публіцистичних творів англійського письменника О. Вайлда. Зауважимо, що цінність критичних есеїв автора для проголошення ідей естетизму зумовлюється використанням прийому парадокса, який функціонує на різних текстових рівнях. Дослідження зосереджено на особливостях застосування прийому художнього парадокса у творах О. Вайлда, які належать до різних жанрів.

Ключові слова: вікторіанство, естетизм, парадокс, опозиція, сенс, нонсенс.

Постановка проблеми. Застосування прийому художнього парадокса як способу відображення й осмислення дійсності має свою специфіку залежно від особливостей літературних та суспільних процесів окремо взятої доби. Друга половина XIX ст. в Англії ознаменована появою естетизму як реакції на моралізаторство та соціальний детермінізм вікторіанської епохи. Одним з основоположників цього мистецького руху став О. Вайлд, який не тільки майстерно застосовував прийом парадокса у своїх творах, а й сам позиціонував себе як «принц парадокса». Використання літературного парадокса для вираження світоглядних засад естетизму становить дослідницький інтерес та потребує ґрунтового аналізу функціональних особливостей цього прийому у творчості письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий спадок О. Вайлда був об'єктом досліджень закордонних та вітчизняних науковців. Серед них О. Акімова, Ж. Вайтлі, Дж. Вудкок, Р. Гленцер, Ж. Дельоз, Н. Семмелз та інші. Кожен із дослідників розглядав окремий аспект творчості письменника: філософію естетизму, реалізацію прийому парадокса в окремих творах О. Вайлда чи смислове навантаження парадоксів загалом.

Оскільки центральним прийомом письменника є саме парадокс, він неодмінно стає виразником естетичних поглядів автора, цей конкретний взаємозв'язок між смисловою наповненістю й такою незвичною формою вираження потребує більш ґрунтового аналізу.

Постановка завдання. За необхідності дослідити особливості взаємозв'язків між світоглядними засадами естетизму та парадоксальними висловлюваннями, наявними у творах О. Вайлда, ми проаналізуємо специфіку реалізації естетичних поглядів письменника в межах прийому художнього парадокса, особливості його функціонування на різних структурно-композиційних рівнях тексту.

Виклад основного матеріалу. Однією із знакових постатей літератури другої половини XIX ст. був О. Вайлд, якого Р. Гленцер називав «великим парадоксом», зазначаючи, що коли письменник виступав у ролі ідеаліста, з нього насміхалися й приймали за дурня, а коли він вдягав маску циніка, ним захоплювалися та його дотепності віддавали належне [4, с. 10–11]. Дж. Вудкок зауважує, що парадокс є характерною рисою творчості письменника, тому що саме цей літературний прийом міг виразити амбівалентну природу

його ставлення до світу. Дослідник також звертає увагу на те, що єдиний роман О. Вайлда не дарма присвячений темі двійника («доппельгангера»). У цьому романі автор ніби розщепив себе надвоє: дотепному циніку Лорду Генрі протиставлений Доріан Грей, якому властиве бажання залишатися молодим якомога довше й пізнати сутність всього на світі [11, с. 9–10]. Висловлюючись настільки екстраординарно, щоб це неодмінно викликало резонанс у сучасників, письменник привертав увагу до суттєвих філософських питань та суспільних проблем.

На думку О. Акімової, парадоксальність О. Вайлда є відображенням культурно-історичних суперечностей його часу, оскільки його парадокс ґрунтується на парадоксальності суспільного та літературного життя вікторіанської доби, її ідеологічних та моральних уявлень. Науковець підкреслює, що концепцію О. Вайлда необхідно розглядати в контексті історії англійської літератури ХІХ ст. та філософії естетизму, ідейної течії, яка виникла як реакція на вікторіанство. Саме в цій атмосфері суперечливих ідей письменник обирає позицію поборника естетизму, для якого краса вище за мораль, мистецтво цінніше реальності, а насолода – найважливіше в житті. Письменник виступає проти вікторіанських упереджень та водночас протестує проти властивих суспільству вад. Філософія естетизму з індивідуалізмом і культом краси нерозривно пов'язана з філософією життя, яка ґрунтується на співчутті та толерантності щодо інших [1, с. 6–7].

Основні положення філософії естетизму закладені в збірці його есеїв «Наміри», зокрема в «Занепаді брехні» – критичному діалозі між Вівіаном та Сирілом про значення художньої уяви, краси та стилю для написання істинного літературного твору. Варто зауважити, що вся аргументація Вівіана реалізується у формі парадокса, а її правильність підтверджується низкою суперечностей. Він стверджує: *“Paradox though it may seem – and paradoxes are always dangerous things – it is none the less true that Life imitates art far more than Art imitates life”* [8] – («Це може здатися парадоксом – а парадокси завжди небезпечні, – та все-таки це правда: життя наслідує мистецтво значно частіше, ніж мистецтво наслідує життя»). Але Вівіан, здається, не розуміє, що все, що він каже, можна спростувати його ж аргументацією. Він називає щирість «огидною та нездоровою здібністю», із чого зрозуміло, що він надає перевагу перебільшенню та брехні. Його підтримка та захоплення неправдою породжує проблему того,

що читачеві складно прийняти хоча б щось із того, що він говорить, за правду.

Окрім того, Вівіан потрапляє в переплетіння суперечностей та парадоксів, коли намагається навести приклади із життя для того, щоб довести, що життя наслідує мистецтво. Він розповідає історію про чоловіка на ймення Містер Хайд, який потрапив у ситуацію, ідентичну тій, з якої починається «Дивна історія доктора Джекіла і містера Хайда». Завершуючи оповідь словами *“At least it should have been”* – («Принаймні так воно мало б бути»), Вівіан змушує читача поставити під сумнів правдивість усієї оповіді. Отже, він намагається змусити мистецтво своєї оповіді наслідувати життя в такий спосіб, ніби це життя наслідує мистецтво. Це дивне коло імітації існуватиме, доки читач вважатиме, що мистецтво має наслідувати форми життя, щоб бути правдоподібним, і навпаки, коли Вівіан розкаже свою історію, вона стане життям. Розмірковуючи над таким парадоксом, не можна сказати напевне, чи бреше Вівіан, чи каже правду.

Інший критичний діалог О. Вайлда «Критик як митець», в якому автор намагається покласти край розрізненню між образотворчим мистецтвом і критикою. Дискусія розпочинається з того, що Ернест задається питанням, чому критики не можуть просто залишити митців у спокої, маючи на увазі чітку різницю між художньою уявою, якій він віддає перевагу, та аналізом й самосвідомістю, до яких він ставиться із презирством. Гілберт, навпаки, намагається звести процеси креації та критики в одне ціле, зауважуючи, що критика є найчистішою формою висловлення особистих вражень від твору мистецтва і певним чином є більш творчою за творчість. Головна ідея есе закладена в такому висловлюванні: *“Critic is mi sit self an art. And just as creation implies the working of the crucial faculty, and, indeed, without it cannot be said to exist at all, so criticism is really creative in the highest sense of the word. Criticism is, in fact, both creative and independent”* [7] («Критика – це мистецтво. І так само, як у творчості вирішальну роль відіграють особливі здібності, без яких нічого не створити, критика є творчим процесом у кращому сенсі цього слова. Критика, власне, є водночас і креативною, і незалежною»).

Окрім того, на думку Н. Семмелза, аргументація Гілберта сповнена непостійністю визначень: якісні художні твори відрізняються свідомим та обміркованим ставленням до них автора, самоусвідомленість і критика тотожні між собою, тому мистецтво й критика – теж саме. Дослідник зауважує, що такий парадокс також використову-

ється автором у «Занепаді брехні», коли він пере-
кручує й заперечує звичне уявлення про зв'язок
життя й мистецтва, надаючи одному концепту ті
якості, якими ми зазвичай характеризуємо інший
[5, с. 35–36]. Так, за допомогою ідейно-філософ-
ського парадокса О. Вайлд робить висновок, що
життя наслідує, а мистецтво створює. До речі, цей
парадокс більш явно зображений у романі «Пор-
трет Доріана Грея»: картина старіє, а Доріан зали-
шається молодим.

Основу сюжетного парадокса роману «Пор-
трет Доріана Грея», в якому розглядається спів-
відношення мистецтва й життя, становить контр-
аст між зовнішньою красою та внутрішньою
огидністю. Сюжетний парадокс вибудований на
існуванні портрета, який має надзвичайні власти-
вості: живий Доріан залишається таким же моло-
дим та красивим, як і в день написання портрета,
а всі зміни в його розбещеній натурі фіксує тільки
портрет. Отже, ніхто не бачить, який Доріан
насправді, а його моральний розпад відобража-
ється на полотні. Так О. Вайлд формулює суттєве
положення своєї філософії естетизму – людську
природу та сутність явищ може розкрити лише
мистецтво, тому автор цінує його вище за життя.

Портрет поступово змінюється відповідно до
вчинків Доріана, відображаючи його совість та
його істинну сутність, ніби дзеркало душі. Автор
іде всупереч загальноприйнятому тлумаченню
душі як чогось надприродного, тому вводить у
твір об'єкт – картину, яка є фізичним зображенням
змін, які відбуваються в душі людини. Крім того,
портрет є символом інверсії двох опозицій: мисте-
цтва й природи, тіла й духу. О. Вайлд застосовує
образ портрета для вираження основоположного
парадокса роману – роль картини полягає в поєд-
нанні суперечливих, на перший погляд, ідей. Після
того, як Доріан забажав вічної молодості, він нале-
жать одночасно і мистецтву, і природі. Його осо-
бистість розкололася на довершену й незмінну
фізичну форму та мерзенність його деградуючої
душі в портреті. Тільки за допомогою такого роз-
двоєння особистості автор має змогу наочно пока-
зати сутність своєї філософії естетизму. До речі,
багато про парадокс моральності й аморальності
Доріана каже його візит до опіумного дому. Як
естет наш герой мав би жити заради набуття різно-
манітного досвіду, сенсацій та, звісно, краси. Але
автор парадоксальним чином подає загальноприй-
няту мораль через концепт вини, яка з'являється,
коли Доріан намагається врятуватися від наслідків
естетичного образу життя, втрачаючи свідомість
під дією опіуму.

Крім сюжетного, у творі наявні образні та
логіко-мовленнєві парадокси. Образний пара-
докс втілює один із персонажів роману – лорд
Генрі Уоттон, який настільки майстерно володіє
пишномовством, що його висловлювання є часто
парадоксальними. Вустами цього героя автор
демонструє здатність робити дотепні ремарки, які
водночас виражають нападки О. Вайлда на мораль
та соціальну етику вікторіанців, викриваючи
пороки суспільства. Лорд Генрі – цинічний аристо-
крат, задоволений своїм життям і шлюбом. Однак
він зазначає: *“Those who are faithful know only the
trivial side of love, it is the faithless who know love’s
tragedies”* («Ті, що зберігають вірність у любові,
знають тільки тривіальний її бік; невірні – ось
хто пізнає любовні трагедії») [10, с. 11–12]; *“What
a fuss people make about fidelity! <...> Why, even in
love it is purely a question for physiology. It has noth-
ing to do with our own will. Young men want to be
faithful, and are not; old men want to be faithless, and
cannot, that is all one can say”* («І як тільки людям
кортить отієї постійності! <...> Таж навіть у
коханні це справа чисто фізіологічна. Наша воля
тут безсила. Молоді хочуть бути вірними, та не
бувають; старі хочуть бути невірними, та вже
не можуть. Ото й тільки») [10, с. 27]

Хоча лорд Генрі залишається вірним своїй
дружині, він багато говорить про подружню неві-
рність, лицемірні стосунки між тими, хто займа-
ється моралізаторством щодо вічної вірності одне
одному. З огляду на це, здається, що лорд Генрі
занадто цинічний, щоб вірити у віддане кохання,
але насправді він висміює вірність закоханих,
до якої так шанобливо ставляться аристократи,
та розмірковує над так званим чистим й віддан-
ним коханням у цьому прошарку суспільства.
Оскільки О. Вайлд сам належав до цього класу,
він бачив контраст між високою моральністю, яку
пропагують аристократи, і реальною ситуацією,
коли більшість шлюбів тримаються на статках та
можливості зайняти більш вигідне становище в
суспільстві. Тому подружні зради були нерідким
явищем серед знаті, на противагу представни-
кам нижчого класу, які здебільшого були вірними
своїм обранцям. Тож недивно, що саме лорд Генрі
за допомогою прийому парадокса висловлює
погляди автора на кохання й шлюб, висміює лиц-
емірні стосунки в аристократичному подружжі.
Окрім того, використання алітерації (*faithful,
faithless, fidelity* – «вірний», «невірний», «постій-
ність») надає парадоксальним висловлюванням
гармонійного звучання та сприяє естетиці худож-
нього мовлення роману.

Зауважимо також особливу естетику значення парадоксальних висловлювань, які часом переходять до площини нонсенсу, порушуючи логіку смислу. Наприклад, коли О. Вайлд пише про лорда Генрі, що *“he never means anything he says”* («він ніколи не має на увазі те, про що говорить»), і те ж саме – про місіс Еллонбі в «Жінці, не вартій уваги», це означає, що вони якраз і говорять про те, що думають. Але різниця між парадоксами лорда Генрі й гіркою правдою місіс Еллонбі в тому, що в першому випадку вони порушують логіку смислу, а в другому – логіку докси, тобто загальноприйнятої думки. Щодо цього Ж. Дельоз зазначає, що парадокс О. Вайлда репрезентує відмову від аристотелівської логіки смислу, яка заснована на законах ідентичності та суперечності. Така відмова, однак, не призводить до заміни однієї логіки смислу іншою, а відкриває нові шляхи умовиводів. Логіка смислу Ж. Дельоза встановлює особливий вид внутрішнього співвідношення між сенсом та нонсенсом, який також можна назвати модусом співнаявності [3, с. 80]. На думку Ж. Вайтлі, парадокс таким чином викриває недоліки концепту «правди в собі». Питання вже не стосується відношень «чи-чи», це радше застосування відношень типу «і те, й інше» [6, с. 260–261]. Так, в окремих випадках наявність сенсу не виключає наявності нонсенсу, тобто вони не є суперечливими поняттями в тому значенні, як правда виключає брехню.

Загалом, нонсенс трактується як те, що позбавлене сенсу, нісенітниця. Хоча нонсенс порушує взаємозв'язок з об'єктивною реальністю, у своїх межах він створює власну реальність, яка не орієнтується на ймовірне або реально можливе [2, с. 25]. У цьому і відмінність нонсенсу від

парадокса, який оперує поняттями об'єктивної дійсності, допомагаючи людині осмислити світ, в якому вона живе. Конгломерат нонсенсу і парадокса в літературі здатен створити досконале з естетичних позицій висловлювання, як, наприклад, у п'єсі «Як важливо бути серйозним» О. Вайлда: *“It is a much cleverer thing to talk nonsense than to listen to it”* [9] («Набагато розумнішою справою буде говорити нісенітницю, ніж слухати їх»). Це парадоксальне судження, на перший погляд, здається нісенітницею, але міркування про те, що висловлення безглузких думок потребує певних розумових зусиль, все-таки має сенс. Отже, поєднавши в одному твердженні сенс із нонсенсом, письменник відходить від традиції надавати останньому негативних властивостей, вважає його чимось, до чого треба прагнути й що треба захищати.

Висновки і пропозиції. У результаті аналізу творчості О. Вайлда в контексті англійського естетизму зауважимо, що автор застосовує прийом художнього парадокса як засіб не тільки осмислення, а й зображення дійсності, роблячи акцент на довершеній формі, яка викриває пороки вікторіанського суспільства. Цей прийом стає виразником естетичних ідеалів на ідейно-філософському, сюжетному, образному рівнях та навіть може сполучатися із нонсенсом, постулюючи одночасно наявність та відсутність смислу. Оскільки естетизм як мистецький рух відображений у літературі інших європейських країн, як-от Франції, Німеччини й Італії, доречними будуть дослідження впливу англійського естетизму на формування та реалізацію світоглядних засад цього руху у творчості С. Малларме, С. Георге, Г. д'Аннунціо й інших.

Список літератури:

1. Акимова О. Этика и эстетика Оскара Уайльда. СПб., 2008. 192 с.
2. Стрельцова Н. Парадокс и нонсенс: типология и причины появления. Синергия: электр. научно-практич. журнал. 2017. № 1. С. 18–27.
3. Deleuze G. Logic of Sense. Continuum, 2004. 403 p.
4. Glaeuzer R. Decorative Art in America. N. Y., 1906. P. 9–12.
5. Sammells N. Wilde Style: The Plays and Prose of Oscar Wilde. Studies In Eighteenth and Nineteenth Century Literature Series. Routledge, 2000. 152 p.
6. Whiteley G. Oscar Wilde and the Simulacrum: The Truth of Masks. Routledge, 2017. 373 с.
7. Wilde O. The Critic As Artist. URL: <http://www.online-literature.com/wilde/1305/> (дата звернення: 27.11.2018).
8. Wilde O. The Decay of Lying. URL: <http://virgil.org/dswo/courses/novel/wilde-lying.pdf> (дата звернення: 28.11.2018)
9. Wilde O. The Importance of Being Earnest. URL: <https://www.gutenberg.org/files/844/844-h/844-h.htm> (дата звернення: 20.11.2018).
10. Wilde O. The Picture of Dorian Gray / ed. J. Gifford. Victoria, BC, 2011. 164 p.
11. Woodcock G. The Paradox of Oscar Wilde. London, 1949. 239 p.

**ФУНКЦИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПАРАДОКСА В АНГЛИЙСКОМ ЭСТЕТИЗМЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ О. УАЙЛДА)**

В статье рассматриваются центральные особенности мировоззрения английских эстетов, берущие начало в творчестве О. Уайлда. Центральным художественным приемом писателя является парадокс, который благодаря своей амбивалентной природе становится совершенным способом выражения идей эстетизма. В художественных и публицистических произведениях О. Уайлда основополагающими становятся конфликты искусства и жизни, красоты и морали. Следует заметить, что ценность критических эссе автора для провозглашения идей эстетизма обусловлена использованием парадокса на разных уровнях текста. Исследование сосредоточено на особенностях применения приема художественного парадокса в произведениях О. Уайльда разных жанров.

Ключевые слова: викторианство, эстетизм, парадокс, оппозиция, смысл, нонсенс.

**FUNCTION OF LITERARY PARADOX IN ENGLISH AESTHETICISM
(BASED ON THE WORKS BY O. WILDE)**

The article focuses on the main peculiarities of aestheticism reflected in the works by O. Wilde who is considered to be the founder of this artistic movement. One of the main stylistic devices utilized by the author is paradox, which owing to its ambivalent nature can precisely disclose principal aesthetic ideas. Oppositions between art and life, beauty and morality build up the core of both literary works and essays by O. Wilde. Usage of paradox on different text levels enables the author to declare his aesthetic principles in a variety of ways which adds up to the value of his critical essays. Thus, the research is aimed to analyze the specifics of paradoxical statements functioning in the works by O. Wilde, that belong to different genres.

Key words: Victorian age, aestheticism, paradox, opposition, sense, nonsense.

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 801.81:398.21:2–187 (477)

Закальська Я. А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОТИВЕМА «ЗРАДА» В ЛІРИЦІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено феномену зради в ліриці національно-визвольних змагань першої половини ХХ століття. Мотиву «зрада» розглянуто крізь призму опозицій «зрада / відданість», «зрада / вірність». Показано, що ця мотивема реалізується через мотиви: «зрадити ідею», «зрадити людину». На прикладах стрілецьких і повстанських пісень проілюстровано, що в ліричних текстах цього періоду переважає мотив «зрадити людину».

Ключові слова: мотивема, мотив, аломотив, зрада, січові стрільці, повстанці.

Постановка проблеми. Зрада як духовно-психологічний феномен перебуває у фокусі уваги багатьох галузей науки, зокрема психології, культурології, історії, юриспруденції, літературо- та релігієзнавства, фольклористики тощо. Цікавість до цієї проблеми простежується, мабуть, уже з тих часів, коли людина вперше стикнулася із цим явищем. Відступництво в усіх його проявах засуджується суспільством, зрадників зневажає та досить часто карає громада. Зрадництво чи не найбільше проявляється в часи суспільних потрясінь, межових ситуацій, коли актуалізуються опозиції «свій / чужий», «добро / зло», «життя / смерть», «зрада / вірність», «відвага / страх» тощо. Саме в такі емоційно спресовані моменти питання моралі, вірності, честі постають особливо гостро. Цікавість до теми зрадництва і відступництва важлива з огляду на події, що відбуваються в Україні впродовж останніх п'яти років. Граничне напруження подієвості переломових періодів робить межі між серцем, розумом і мораллю досить релятивними, що рефлексується в різних жанрах народної творчості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен зради відображений у різних фольклорних текстах, однак ґрунтовні розвідки, присвячені цій темі, у фольклористиці, по суті, відсутні. Зазвичай це праці з літературознавства чи мовознавства, лінгвофольклористичні дослідження. Так, Ольга Молодичук аналізує бінарну опозицію «кохання / зрада» в українських народ-

них баладах. Автор зазначає, що найбільш характерним мотивом для балади є мотив зради. Вона зосереджує увагу на подружній зраді: аналізує психологічну поведінку закоханих, звертає увагу на колористику (жовтий – колір зради), місце та засоби вчинення зради. У статті показано, що зло завжди породжує зло (зрада призводить до смерті, самогубства героїв тощо). Однак автор резюмує, що, «незважаючи на песимізм баладної розповіді, життя торжествує над смертю» [8, с. 86]. З мовно-стилістичного погляду до аналізу концепту «зрада» в українському фольклорі підходить Н. Скрипник. Автор аналізує сімейну зраду, зраду Батьківщині, зраду матері в різних жанрах усної народної творчості. Зрада характеризується як «проклята, чорна, підступна, зловмисна, віроломна» [11, с. 148]. Дослідниця висновковує, що народна мудрість завжди засуджує зраду.

Лідія Дунаєвська, досліджуючи казковий епос, до категорії злотворців відносить усіх противників головного героя та зрадників (старші або молодші брати та сестри, дочки Баби-Яги чи баби-чарівниці, слуг чи мачух) [2, с. 144]. Марина Демедюк, аналізуючи жіночі образи в казковій прозі Західної України кінця ХІХ – початку ХХ ст., зазначає, що досить поширеним типом героїнь у казках є зрадлива дружина, яка початково є донькою пана чи цісаря (посідає вищий соціальний щабель). «Чоловік опиняється в скрутному становищі через зраду норавливої, зрадливої, хитрої дружини, метою

якої є повернення собі попереднього високого соціального статусу» [1, с. 132]. Тетяна Пуларія також свідчить про те, що в українській казковій традиції більш поширений мотив жіночої зради, коли сестра зраджує брата, мати – сина, жінка – чоловіка. На зраду героїню підбиває змій. Науковець детально аналізує сестринську зраду [10].

Осмилюючи концептосферу фольклору національно-визвольних змагань, Оксана Кузьменко зазначає, що серед прозових фольклорних текстів про січових стрільців трапляються перекази, в яких прочитується мотив зради [6]. Молодий науковець Соломія Мазур, аналізуючи повстанські тексти, включає «зраду» у перелік основних 38 мотивів цього пласта народної творчості і розміщує її під номером 25 [7]. Оксана Чікало, об'єктом зацікавлення якої є пісні-хроніки, зауважує, що мотив «зрадник стає причиною загибелі повстанців» є одним із головних у таких фольклорних текстах [14, с. 115].

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати мотиву «зрада» у ліричних фольклорних текстах періоду воєнних лихоліть в Україні у першій половині ХХ ст.

Об'єктом дослідження є тексти повстанських пісень, зафіксовані в упорядкованому З. Лавришином збірнику «Пісні УПА» (Т. 25 серії «Літопис Української повстанської армії»), а також тексти стрілецьких пісень із найповнішої на сьогодні збірки «Стрілецькі пісні» в упорядкуванні Оксани Кузьменко.

Виклад основного матеріалу. У сучасному гуманітарному дискурсі дослідники розглядають зраду як «поліфункціональний і багатовимірний етнокультурний та психологічний феномен, що перебуває на межі емоційно- та соціоцінних категорій й аксіологічних концептосфер» [15, с. 2]. Вона виявляється в умовах, коли суб'єкт (людина) змінює свої погляди чи поведінку під впливом обставин особистого чи суспільно-політичного характеру, що змушують її вибирати між власними пріоритетами та зовнішніми чинниками. У фольклорній рецепції зрада завжди має аксіологічно-негативний вимір.

Зрада є змістовим елементом у фольклорній і літературній традиціях різних етносів. Мотивема «зрада», як зазначалося вище, простежується в багатьох жанрах, зокрема міфах, біблійних легендах тощо. Каїн, який зрадив і вбив Авеля; Даліла, яка розповіла таємницю Самсона; Сет, який заманив брата Осириса в пастку й прирік на смерть; Юда, який продав Христа, – це вже не просто персонажі, а радше загальна назва для маркування зрадників.

Мотивему «зрада» можна розглядати крізь призму опозицій «зрада / відданість», «зрада / вірність», які реалізуються через мотиви: «зрадити ідею (Батьківщину, народ)», «зрадити людину (близьких родичів: батька-матір, сина-доньку, чоловіка-дружину; коханого-кохану; побратимів, друзів)» відповідно. На нашу думку, ці два базові мотиви можна об'єднати в один – «зрадити себе». Адже, якою би не була зрада (вимушеною, усвідомленою, мимовільною, неусвідомленою), зраджуючи когось чи щось, людина насамперед відступає від своїх принципів, поглядів, ідеалів.

Заради історичної правди вважаємо за необхідне зазначити, що в реальному житті факти зрадництва (часто вимушеного) траплялися, адже не кожна людина може витримати фізичні чи моральні катування. Про це свідчать не лише архівні дані, але й прозові тексти (меморати, перекази). Однак, аналізуючи ліричні тексти досліджуваних періодів, ми не знайшли творів, в яких міститься мотив «зрадити ідею». Це свідчить про те, що пісенний стрілецький та повстанський фольклор формувався в умовах якісно нової духовної атмосфери, у середовищі людей, об'єднаних спільною метою, за яку вони готові страждати і помирати. Жертовна відданість національній ідеї стала моральним імперативом борців новітнього періоду українських визвольних змагань. У ліричних текстах фольклорна свідомість відкидає (відфільтровує) як чужорідне те, що не притаманне ментальності етносу загалом. Попри те, знаходимо текст про вбивство Євгена Коновальця зрадником:

*В тій коробці була зрада, там була граната,
Що убила Коновальця, як рідного брата*
[13, с. 188].

Історично підтверджений той факт, що диверсант Судоплатов зумів утертися в довіру провідникові ОУН, а згодом і вбив його. Фольклорний текст засвідчує факт зумисної зради й те, що в архетипному просторі «свій / чужий» людина не завжди може розпізнати «чужого». Однією з ментальних рис українців є віра в чесність інших, невміння побачити підступність ворога.

У більшості проаналізованих нами текстів відстежуємо мотив «зрадити людину».

Оскільки на боротьбу проти ворога піднімалися молоді хлопці (а молодість – це пора кохання), то природно, що мотивема «зрада» у ліриці національно-визвольних змагань реалізується також через мотив «зрадити коханого».

Наприклад, можемо віднайти в текстах такі мікросюжети.

Коли герой збирається на війну, його дівчина клянеться, що буде вірно його чекати. Однак минає 3 роки, стрілець повертається додому, а його кохана вже заміжня:

*Як їхав, то влівала,
А поїхав – другому дала
Рученьку білу,
Сама пішла під вінець.*

«Казала дівчина» [12, с. 253].

*Три рочоньки минулось,
Коханнячко забулось,
Хоч соловейко тьохка
Все «тьох, тьох, тьох».*

«Колись, дівчино, мила» [12, с. 268].

На позначення часового проміжку у фольклорі використовуються різні числа. Число «3» – магічне, трапляється у всіх фольклорних жанрах східних слов'ян [2, с. 249]. Одним з основних воно є і в стрілецьких піснях. На три роки воїн міг іти до війська. Якщо не загинув, то повертався додому, до рідних і близьких.

Особливо важко героєві, коли він повертається додому, а на нього чекає пустка: кохана зрадила, а мати померла. Засмучений і розчарований, він сам у себе запитує, навіщо став на захист рідного краю. Адже, відстоюючи національну ідею, захищаючи Батьківщину, герої захищають ще й усіх, хто близький серцю.

*Умерла матуся і зрадила мила,
За що я свій край боронив?
За свій рідний край, за зрадливу дівчину,
Як лев з ворогами я ся бив.*

«Прощався стрілець, від'їхав до бою»
[12, с. 474–475].

Не завжди дівчина зраджує коханого із власної волі, що простежується в текстах різних жанрів фольклору, що відображають соціально-побутові реалії життя громади. Часто до цього спонукають обставини, якими можуть бути тиск родини (увін не завжди має меркантильне підґрунтя, інколи близькі просто бажають їй добра). У будь-якому разі йдеться про вимушену зраду, тому дівчина сумує, що одружується з іншим, коли її милий бореться за щастя для всіх.

*Но того я сумненька,
Що то не той миленький.*

«Ой там у городі» [12, с. 262–263].

Часто дівчина усвідомлює негідність свого вчинку:

*Ой сама я, сама велика зрадниця,
Що й так зрадила січового стрільця.*

«Світить місяченько та й ясна зоря»
[12, с. 442].

У стрілецьких піснях простежуємо і жіночу візію «зради», коли кохана дівчина чи дружина засуджує стрільця за те, що він покидає її (часто – з малою дитиною на руках).

*Дівчина плаче, дівчина тужить,
Дівча сумує за милим:
Ой ти, миленький, голубе сивенький,
Лишив мене з сином малим.*

«Прощай, дівчино, прощай, миленька»
[12, с. 481].

Однак не можемо назвати це «зрадою», це розставання – мотив багатьох фольклорних текстів. У піснях, аналізованих нами, чоловіки жертвують своїм коханням для вищої мети – виконання своєї високої місії оборонця рідної землі:

*Не можу я, мила, сього зробити,
Бо мене кличе Вітчизна,
В кайдани закута, кровцю зрошена
Наша славна Україна.*

«Прощай, дівчино, прощай, єдина»
[12, с. 480].

Перед від'їздом стрілець заходить до дівчини, щоб попрощатися з нею. І на докори дівчини, що вона залишається з малою дитиною, відповідає:

*– Дівчино, дівчинонько, сама-с провинила,
Ти знала, що я стрілець, нащо-с мя любила.*

«Ви, хлопці січовії, ставайте в один ряд»
[12, с. 486].

Цікавими, на нашу думку, є тексти, в яких простежується комбінація мотивів, зокрема мотивема «зрада» реалізується також через мотив «сновидіння»:

*І снівся сон дивний, нежданий,
Приснівся дівчині коханий,
Що другу цілує, мов п'яний –
Поганий сон снівся, поганий.*

«І снилося» [12, с. 304].

Зауважимо, що йдеться про «віщий» сон («сон дивний»).

У повстанських піснях є мотив «кохана зраджує милого»:

*Мені ні служба надоїла,
Ні кінь вороний захворів –
Тільки дівчина віддалася,
Котру я вірно так любив.*

«Нащо, дівчино, айстри сієш» [9, с. 260].

Однак таких прикладів значно менше, ніж у стрілецьких піснях, адже в 40-і рр. постає нове покоління борців за волю, зокрема й жінок, для яких ідея – понад усе.

Відомо, що варіантними типами мотивів є аломотиви [4, с. 42]. Драматичний мотив «зрадити сина» має кілька аломотивів:

1. Батько здає сина ворогам («На Святвечір»).

Так, у морозний Святвечір повстанець залишає криївку, ховає зброю в схованці та, незважаючи на мороз, холод і важку дорогу, поспішає до рідного дому, щоби привітати батьків із рідвяними святами. Ще не встиг зайти до хати, «як з кутків на нього – штири автомати».

Батько просить у сина вибачення за те, що зраджує його. У тексті не показано, чому саме він зраджує сина. Чи це вороги чекали на повстанця в його домі, а батько нічого не зміг зробити? Чи батько спеціально навів убивців, адже очікував прибуття сина додому?

2. Батько не йде служити до війська замість сина («Кедь ми прийшла карта»).

Син просить батька, щоби він пішов служити замість нього, адже хлопець молодий, у нього повинна народитися дитина. У цьому фольклорному тексті відображений той факт, що за часів Австро-Угорщини існувало право передачі призовної карти іншому членові громади, зокрема батькові. У тексті зазначено, що не лише неньо не йде замість сина «на ту війну», а й «ніхто не заплаче, ні отець, ні matka», коли син збирається до війська.

Як ми зазначали вище, для балад і казкового епосу характерна жіноча зрада (зрада матері, сестри). Однак у ліричних текстах періоду національно-визвольних змагань ХХ ст. спостерігаємо «чоловічу зраду», що підтверджує мотив «батько зраджує сина». Нам не вдалося зафіксувати тексти, в яких матір або сестра зраджують своїх рідних.

В Україні здавна існує інститут побратимства. «Відносини побратимства встановлювали на все життя і вважали їх такими ж обов'язковими й священними, які і родинні зв'язки» [3, с. 57]. Але

інколи трапляється так, що серед «своїх» опиняється «чужий», друг зраджує своїх побратимів, що призводить до смерті товаришів. Зрадник із побратима стає ворогом, запроданцем. Тобто мотивема «зрада» знову проектується крізь опозицію «свій / чужий».

*Їх було троє, всього лиш троє,
Були гранати, шмайсери.
Вони не знали, що друг їх зрадив
Катам червоної Москви.*

«Ой там у лузі, при долині».

Зрадника засуджують його колишні побратими, що підтверджується словами «собако, лайдако» («а ти, Мотико, ти, підлий лайдако, запродав ти хлопців, ласький собако»). Традиція номінувати «чужого» як тварину (гадюка, собака) поширена у фольклорній традиції. Це своєрідне маркування «чужого» за категорією «нелюдський – звіриний». Принагідно зазначимо, що у фольклорних текстах, мотивом яких є «зрадити кохання», лексика більш толерантна.

Зрадництво трапляється через боягузтво самого зрадника: *Смерти він боявся, все ляхам признавсь* [14, с. 115].

Або ж через бажання отримати хорошу винагороду: *А за тую зраду достанеш посаду* [14, с. 116].

Такі фольклорні тексти сприяють розкриттю психологічних аспектів зради. Вважається, що в її основі лежить інстинкт самозбереження; найчастіше до зради штовхає страх (за себе чи своїх близьких – вимушена зрада) або спокуса винагородою як усвідомлена зрада.

Розглядаючи фольклорний текст не лише з погляду психології людини, а й у контексті тих соціокультурних умов, в яких він твориться, мусимо зазначити, що фольклор боротьби продукується в ситуаціях граничного екзистенційного напруження. Тоді особистість може або віднайти стійку опору свого буття, або зруйнувати його.

У масиві проаналізованих нами фольклорних текстів хочемо виокремити той, який, на нашу думку, є вкрай важливим і актуальним і в сьогочасному житті української держави:

*– Чи ви, хлопці, спали, чи ви в карти грали,
Що ви Україну москалям віддали?
– Ані ми не спали, ані в карти грали,
Тільки ми команди доброї не мали.*

Він звучить як пересторога, як заклик до всіх суспільно-політичних сил піднятися над рівнем

внутрішніх суперечностей і протидій. Він укотре потверджує той факт, що фольклор був і є тим наріжним каменем, що виформовує свідомість етносу, особливо в умовах граничних екзистенційних випробувань. Це не лише динамічне комунікативне явище, а ще й виразний ідентифікатор і консолідуючий чинник спільноти, в якій функціонує.

Висновки і пропозиції. Зрада в її психологоментальних проявах і характеристиках – багатогранний і неоднозначний феномен, який, без сумніву, не має одного рішення [5, с. 187]. Однак у фольклор-

ній рецепції вона завжди має аксіологічно-негативний вимір. «Зрада» – одна з основних мотивів фольклору національно-визвольних змагань українців, що виражена низкою мотивів і аломотивів. Серед проаналізованих ліричних текстів переважають твори з мотивом «зрадити людину», а не ідею. Проте провідною в ліриці цього періоду є мотивема «відданість». Це, на нашу думку, є підтвердженням того, що фольклор національно-визвольних змагань формується в середовищі людей, які готові віддати життя в боротьбі за високі ідеали свободи.

Список літератури:

1. Демедюк М. Образ жінки у казковій прозі західної України кінця ХІХ – початку ХХ ст. (за матеріалами «Галицьких народних казок» в упорядкуванні Івана Франка). Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна». 2011. Вип. 55. С. 130–135.
2. Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій: моногр. 2 вид. К.: Київський університет, 2009. 304 с.
3. Івановська О., Івановський П. Звичаєве право в Україні: етнотворчий аспект: навч. посіб. К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. 383 с.
4. Івановська О. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів: підручн. К.: ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. 336 с.
5. Кононенко В. Концепти українського дискурсу: моногр. Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2004. 248 с.
6. Кузьменко О. Українська словесність про січове стрілецтво: деякі аспекти історичної дійсності та фольклорної естетики. Схід – Захід: іст-культ. зб. 2008. Вип. 11–12. Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень. С. 139–149.
7. Мазур С. Показчик мотивем і мотивів української повстанської пісенності (тип «мотиви – дії / ситуації»). Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна». 2017. Вип. 66. С. 333–391.
8. Молодичук О. Мовностилістичні засоби концепту кохання / зрада в українських народних баладах. Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: збір. наук. праць. 2013. Вип. 4. С. 81–89.
9. Пісні УПА / зібрав і зредагував Зеновій Лавришин. Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1996. Т. 25: Літопис УПА. 553 с.
10. Пуларія Т. Мотив жіночої зради як прояв архетипу жіночого в українській народній казці. Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. 2010. № 3. С. 79–83.
11. Скрипник Н. Концепт зрада в українському фольклорі. Актуальні проблеми філології та перекладознавства. 2014. Вип. 7. С. 146–150.
12. Стрілецькі пісні / упор., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. Кузьменко. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2005. 640 с.
13. Чікало О. Історичні пісні-хроніки ХХ ст.: традиційність сюжетики та інноваційність ідейно-тематичного змісту. Народознавчі зошити. 2009. № № 1–2. С. 184–191.
14. Чікало О. Українська національно-визвольна боротьба ХХ ст. крізь призму пісні-хроніки. Матеріали до української етнології. 2013. Вип. 12. С. 113–118.
15. Ясногурська Л. Концепт зрада: лінгвокультурний та корпуснобазований підходи (на матеріалі української та англійської мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. К., 2018. 20 с. URL: <http://www.pdpu.edu.ua/doc/vr/2018/jasnogurska/aref.pdf> (дата звернення: 15.02.18).

МОТИВЕМА «ИЗМЕНА» В ЛИРИКЕ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ДВИЖЕНИЙ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ ВЕКА

Стаття посвящена феномену измены в лирике национально-освободительной борьбы первой половины ХХ века. Автор рассматривает мотивему «измена» сквозь призму оппозиций «измена / преданность», «измена / верность». Показано, что эта мотивема реализуется в мотивах «предать идею», «предать человека». На примерах стрелецких и повстанческих песен проиллюстрировано, что в лирических текстах преобладает мотив «предать человека».

Ключевые слова: мотивема, мотив, аломотив, измена, сечевые стрельцы, повстанцы.

MOTIVEME “BETRAYAL” IN THE LYRICS OF THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT OF THE FIRST HALF OF THE XX-TH CENTURY

Investigated here is the phenomenon of betrayal in the lyrics of the national liberation movement of the first half of the twentieth century. The author considers the motiveme “betrayal” through the prism of the oppositions “betrayal / allegiancy” and “betrayal / faithfulness”. It is shown that this motiveme is realized through the motives: “to betray an idea”, “to betray a man”. On the examples of the rifle and rebel songs it is illustrated that the motive “to betray a man” prevails in the lyrical texts.

Key words: *motiveme, motive, alomotive, betrayal, sich riflemen, rebels.*

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.512.19–1/–98

Линник Н. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СИМВОЛ «ТЮЛЬПАН» У ПОЕЗІЇ «ДИВАНУ»: САКРАЛЬНИЙ ТА ГЕНЕРАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Вивчення символів та значення рослинних орнаментів, а саме символу «тюльпан», у кримськотатарській літературі та культурі кінця XVI – XVIII ст. вважається актуальною темою тюркського літературознавства. Тому що в ній поєдналися дві літературні традиції: фольклорна (або докоранічна) та релігійна. Досліджуючи це питання, варто звертатися до літературної спадщини Давнього Ірану, Туреччини та Кримського ханства. Порівнюючи символ «тюльпан» у різних культурах Сходу, ми можемо простежити, як кожен окремий поет надавав йому власного сакрального змісту. Водночас загальні норми написання тих чи інших форм поезії не були порушені.

Ключові слова: кримськотатарська література, література «Дивану», тюльпан, сакральний та генераційний аспекти.

Постановка проблеми. Суфізм вплинув на літературну творчість багатьох митців Близького Сходу. Представники цієї течії визнавали лише Аллаха, а всі навколишні предмети й явища вважали його першоджерелом (еманацією). Суфізм позначився і на літературі періоду «Диван». Ми розглядаємо сакральний аспект символу «тюльпан», який позначав посередника між людиною та Всевишнім на шляху до злиття з абсолютною істиною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цю тему у своїх дослідженнях порушують Н. Абдулвапов, Е. Абібуллаєва, Ш. Емруллаєв, О. Гайворонський, О. Михайлов [2; 6]. Наявна деяка інформація в підручниках із літератури, відеоматеріалах та інтернет-джерелах.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити символ «тюльпан» у кримськотатарській писемній поезії та культурі кінця XVI – XVIII ст. з урахуванням впливу Ірану й Туреччини.

Виклад основного матеріалу. Згадок про тюльпан немає ні в грецькій, ні в римській міфології. Одним із пояснень може бути те, що ці квіти в Греції ростуть на горі Іді, де їх просто могли не помітити жителі та творці легенд. Спогади про цю прекрасну квітку спостерігаються в Персії. Перші

згадки містяться в давніх літературних пам'ятках. У цій країні оригінальна квітка тюльпан у вигляді ліхтарика чи кубка не могла залишитися не поміченою, вона мали назву «дюльбаш» – турецька чалма, згодом виникло слово «тюрбан», а також назва квітки – «тюльпан». Турки називали його «ляле», що співзвучне з іменем Бога – «Аллах», додавало квітці сакрального відтінку. Тюльпан асоціювався з Богом [3].

«Слова «Аллах», «тюльпан» («ляле»), «півмісяць» («хилять») арабською мовою записувалися тими самими буквами, мають одне числове значення. Саме тому тюльпан і півмісяць постійно згадуються в мусульманському мистецтві, де позначають Аллаха та посвяту йому. Тюльпан оспіваний багатьма перськими поетами, особливо знаменитим Хафізом» [7].

Один з історичних періодів Османської імперії називається «Епоха тюльпанів» – «Ляле деврі» (1717–1730 рр.). Так назвали часи правління турецького султана Ахмета III, яке стало прологом до війни з Росією. І сам султан, і його прибічник, великий візир Дамад Ібрагім-паша надзвичайно любили ці вишукані квіти, витрачали на них великі гроші й навіть самі виводили нові сорти.

«Перемога, – писав поет Яхья Кемаль, – це тендітна краса з обличчям троянди та поцілунок тюльпана». Правління Ахмеда III було не просто часом, коли вирощували багато тюльпанів, воно також було часом, коли Османська імперія намагалася відстояти свої позиції у світі, що швидко змінювався, зберегти результат своїх попередніх перемог, свій «поцілунок тюльпана». Серед близьких друзів султана був знаменитий поет-гедоніст Ахмед Недім (1681–1730 рр.), який у своїх газелях оспівував жінок та не схвалене ісламом вино. Султан бачив недоліки своєї держави і намагався їх виправити, опираючись на досвід Західної Європи [6, с. 70–91].

Одним із перших серед кримськотатарських сходознавців був Бекір Чобан-заде. 1928 р. він запропонував класифікацію середньовічної літератури, в якій виділив три течії: палацова література (*divan edebiyati*), духовна література (*tasavvuf edebiyati*) та народна література (*halqed edebiyati*). Перебування в єдиному політичному просторі Кримського ханства (1449–1783 рр.) та Османської імперії (1299–1923 рр.) сприяло їх всебічному культурному взаємопроникненню та взаємозбагаченню [8, с. 6–9].

Оскільки квітка тюльпан бере свій початок у Персії (нині територія Ірану), то і символічне значення цієї квітки також оспіване перськими поетами. Одним з найяскравіших представників яких є Омар Хайям.

Під час розгляду системи символів у творчості Омара Хайяма ми звернемося до його чотиривіршів у перекладі А Кримського [5, с. 253–258]. Омар Хайям визнавав існування Бога, але в його віршах постійно бринить думка про вічний кругобіг фізичного субстрату, речей, матерії, думок, які під корінь підривають ідею про вічність духу [6, с. 70–73]. Ця ідея виражена в темі гончара, який ліпить глечик із глини – вчорашнього праху померлих. У такий спосіб відбувається постійне перетворення глини на людину, людини на прах.

Глечик має дар мовлення, і він вступає в діалог із ліричним героєм [6, с. 79–82]. Таке перейняття неживими предметами ознак живої природи невластиве суфійському тлумаченню сущого. У суфій людина помирає, щоб потрапити в безмежний океан сутності. В Омара Хайяма людина припиняє матеріальне існування, щоби перетворитися на інший вид матерії. У суфійській поезії ліричний герой – ніхто, Бог – все.

Личко коханої ліричного героя Омар Хайям порівнює з тюльпаном: «Маєш личко, як тюльпанчик» [5, с. 255]. Тюльпан для нього – образ чарівної дівчини, кожна риса лише підкреслює

її натхненну красу. Немов тюльпан, вона асоціюється зі свіжістю та розквітом життя. Далі автор просить на топтати квіти, адже вони колись були вродливими дівчатами: «Не топчіте їх зневажно: / Кожна квітка проросла Ї З праху вродниці, що в неї / Щічка, мов тюльпан, цвіла» [5, с. 255].

Якщо дивитися на слово «лале», то в його корені лежить слово «лал», тобто рубіновий, червоний. Отже, порівняння щічок коханої з тюльпаном не є випадковим. Автор знову ж таки ідеалізує дівчину, кажучи, що її щічки гладенькі та червоні, немов пелюстки цієї квітки. Стан коханої, неначе кипарис, тобто ідеальний. За суфійською символікою, кипарис – символ ідеальної людини та довершеного кохання.

Кримський хан Гази Герая II Бора відомий своєю літературною та музичною діяльністю. Одним із його найвідоміших творів є поема – месневі «Долаб» на тему ісламського поняття «кадер» (доля, призначення). Тут Гази Бора, подібно до свого перського наставника, порушує тему переродження, колообігу та зміни одного життя на інше. Спочатку долаб оточувало життя: гори, тобто високе піднесення до Всевишнього; річка – джерело життя; птахи, які символізують закоханих поетів та праведного наставника; троянда – символ серця та частини божественної величі; кубок – джерело натхнення; тюльпан – символ любові та Бога:

<...> *Safailletutubcaminilale,*

Saçardicür 'asınihakejale <...> [1].

<...> *Кубок з насолодою несе тюльпан,*

Розсипаючи розжовості туман <...> [4, с. 21].

І ліричний герой, і долаб сприймають тюльпан як символ Всевишнього. Кубок, який він несе, – це людина, сповнена натхненням, коханням та знаннями по самі вінця. Отже, ми бачимо божественний тандем, гармонійне поєднання людини та Бога. Коли Бог у серці людини, то її оточують і життя, і гідні та щирі люди, і сердечні почуття, умиротворення та справжня насолода від життя. Саме тюльпан був на Сході, особливо в Криму, символом ідеального кохання, чистого та дозволеного шаріатом. Така дозволеність називалася «елял», тобто слово «ляле», написане навпаки. Одна цибулина тюльпана, з якої проростає один паросток, отже, одна квітка, символізує Аллаха як єдиного та всевладного. Кохання для Гази Герая II подібне цьому паростку, воно також одне проростає в серці, граційне і чисте, кохання здатне відсіяти і знищити будь-які сумніви, недовіру та нечесні думки з боку інших.

Газаї показує також, що людина без Божої опіки може загинути не лише морально, а й фізично:

<...> *Qaniolmürğzarım, lalezarım,
Diriğagitdieldenihıtiyarım* <...> [1].

<...> *Де поля тюльпанів, де поля птахів?*

Де ж хмільнії трави, співи солов'їв?.. [4, с. 21].

Якщо зникає поле тюльпанів, яке колись із такою насолодою давало життєві сили, то зникають і всі радості життя. Це можна трактувати і як те, що людина, яка не сподівається на Бога, яка не цінує релігійних догм та настанов, приречена на страждання, подібно долапу. Її система норм може зруйнуватися і трансформуватися настільки, що цілком зникне та знищить саму людину:

<...> *Felekbiryedibaşhecdehadur;*

Kınaqd – i omr – i ademhaqqidadur <...> [1].

<...> *Доля – в сім голів дракон,*

Час людини перетворить в сон <...> [4, с. 21].

Дракон і є те тварино-егоїстичне начало, яке з'їдає людину ізсередини і заважає її духовному розвитку. Спокуси долі, перед якими людина має вистояти, спираючись на любов до Всевишнього.

Іншим представником поезії ханів Гераїв, які використовували у своїй творчості суфійські мотиви, став Резмі Бахадира Герай-хан. Не останнє значення для нього мають тюльпан та червоний колір. Колір є чуттєвим символом, що реалізується з потраплянням світла на предмети. Світло робить видимим усе суще, і тлумачення всього суцього як еманції божественного сяйва увійшло до суфізму. Колір вогню, в якому залізо стає рідиною, сонця. Сонце в абстрактному сенсі символізує традиційну звичаєвість та мораль, у конкретному – правителя [10, с. 24]. Також автор говорить про рубін («лал») та червоний тюльпан. Отже, наявна спорідненість не лише кольорів, а й символів:

<...> *Будучи господарем копалень Бадахшану*

Твоїх губ ціннішого рубіну не дістану <...>

[9, с. 61 – 65].

Рубін символізує божественну мудрість та справжню любов. Тюльпан – символ Всевишнього. Часто поети порівнюють тюльпан із вогнем на святій горі. Рубін та тюльпан виступають у такому поєднанні збірним образом Бога, любові до нього та тієї істинної мудрості, яку ми отримуємо від нього. Звісно, за суфійської традицією, всі ці образи та відповідні до них символи вуалуються коханням до прекрасної дівчини або жінки, краса якої здатна розпалити вогонь в серці та врятувати в судний день. Ідеалізуючи кохану, автор-суфій говорить про божественну любов, яка дана Богом та дозволена ним. Це може бути любов і до Творця, і до жінки, але вона не заплямована інтригами та спокусами, вона щира, пізнати її можна, лише відкриваючи своє серце до Бога.

Висновки і пропозиції. Отже, тюльпан символізує Всевишнього та чисте, дозволене шаріатом кохання («елял»), не тільки кохання між людьми, а й любов до Бога, релігії, істини та праведного шляху. У поезії «Дивану» яскраво виражений зв'язок «ліричний герой – його кохана – символіка квітів». Гази Герай-хан II Бора в месневі «Млинове колесо» також торкається теми кругообігу людського життя. І ліричний герой, і долап сприймають тюльпан як символ Всевишнього. Ми бачимо божественний тандем, гармонійне поєднання людини та Бога. Для Бахадира Герай-хана I Резмі кольори та рослини мають велике значення. Для нього це – чуттєві символи, які показують сутність усього. Поезію подано саме в такій послідовності, щоб показати той поступальний розвиток символу «тюльпан». Починаючи з періоду, коли зображення коханої через символіку квітів було лише атрибутом втілення кругообігу життя. Завершуючи тим, коли кохана та рослинні символи, пов'язані з нею, настільки потужні й яскраві, що ми простежуємо в них символ Бога, чистої та незайманої любові, щирості, пізнання істини. Отже, у період «Дивану» писали про любов до Всевишнього, про велику роль духовних наставників, пророків, пошук «правильних шляхів» у пізнанні божественних таємниць та «абсолютних істин».

Список літератури:

1. Dolab-Bora GaziGerayHanGazaiy 2009. URL: <http://qirimtatartili.blogspot.com/2009/08/dolab-bora-gazi-geray-han-gazaiy.html> (дата звернення: 25.11.2018).
2. Абибуллаева Э., Эмруллаев Ш. Символика надгробных камней: сравнительный анализ материалов мусульманских кладбищ Бахчисарая и Турции XVII – XIX вв. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». 2012. № 2 (64). С. 2–11.
3. Гайворонский О. Кефенский тюльпан: живой памятник истории. 2012. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XgQFG2I9cgA> (дата обращения: 08.12.2016).
4. Грезы любви: поэзия крым. ханов и поэтов их круга / Бахчисарайский гос. ист.-культур. заповедник, О-воим. Саади; сост., коммент. и послесл. Наримана Абдульваапа; переводы Сергея Дружинина. Симферополь: Доля, 2003. 69 с.

5. Кримський А. Пальмове гілля. К.: Дніпро, 1971. 371 с.
6. Михайлов А. Первый бросок на юг. Эпоха тюльпанов. М.: АСТ, 2003. 429 с.
7. Священный цветок – тюльпан. 2011. URL: <http://alaturka-vik.livejournal.com/36149.html/> (дата обращения: 10.01.2017).
8. Усеїнов Т. Класична кримськотатарська писемна поезія кінця XVI – початку XVIII ст. Архітектоніка. Семантика: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.01.10. К., 2012. 36 с.
9. Халим Герай Султан. Розовый куст ханов, или история Крыма. Симферополь: Стилос, 2008. 192 с.

СИМВОЛ «ТЮЛЬПАН» В ПОЭЗИИ «ДИВАНА»: САКРАЛЬНЫЙ И ГЕНЕРАЦИОННЫЙ АСПЕКТЫ

Изучение символов и значение растительных орнаментов, а именно, символа «тюльпан», в крымскотатарской литературе и культуре конца XVI – XVIII вв. считается актуальной темой тюркского литературоведения. Потому что в ней соединились две литературные традиции: фольклорная (или докораническая) и религиозная. Исследуя этот вопрос, следует обращаться к литературному и художественному наследию Древнего Ирана, Турции и Крымского ханства. Сравнивая символ «тюльпан» в разных культурах Востока, мы можем проследить, какой сакральный смысл вкладывал в него каждый поэт. При этом общие нормы написания тех или иных форм поэзии не были нарушены.

Ключевые слова: крымскотатарская литература, литература «Дивана», тюльпан, сакральный и генерационный аспекты.

THE SYMBOL “TULIP” IN POETRY “DIVAN”: SACRAMENTAL AND GENERATIONAL ASPECT

The study of the symbols and the meaning of plant ornaments, namely, the symbol “tulip” in the Crimeantatar literature and culture of the end of the XVI – XVIII centuries is considered to be one the most urgent subject of Turkish literary criticism. Because it combines two literary traditions: folk and religious. Investigating this issue, should refer to the literary of Ancient Iran, Turkey and the Crimean Khanate. After comparing the symbol “tulip” indifferent cultures of the East, we can trace how each individual poet gave him his sacred content. At the same time, the general norms of writing some form of poetry were not violated.

Key words: Crimean Tatar literature, “Divan’s” literature, tulip, sacred and generational aspect.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

УДК 82.091.:82-343

Сайк А. В.

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ЕТНОПСИХОЛОГІЧНА ОЗНАКА КУЛЬТУРИ НАЦІЇ

У статті подається сучасне трактування поняття «менталітет». Формування національної мовної картини світу відбувається під впливом цілої низки факторів – географічного, історичного, культурного, релігійного (названі чинники є визначальними величинами також для процесів виникнення і становлення таких системних утворень, як національна психологія і національна мовна особистість (національний менталітет)).

Описується формування концептуальної картини світу. Розглядаються два типи концептуалізації навколишньої дійсності. Представлено низку факторів, під впливом яких відбувається формування національної мовної картини світу.

Ключові слова: менталітет, концептуальна картина світу, мовна картина світу, етнос, мова, свідомість, образ.

Постановка проблеми. В умовах постійного розвитку людства та процесів, що відбуваються у навколишній дійсності, постає логічне питання про те, чи впливає все це на зміни у ментальності, у її характері тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом це питання порушується науковцями у багатьох працях із когнітивної лінгвістики, що свідчить про його актуальність. Значним внеском у дослідження цього питання національної ментальності стали роботи О. Колісника, О. Киричука, А. Маленко, Т. Воропаєвої, І. Грабовської, І. Лисого, А. Швецової та ін.

Постановка завдання. Формування ментальності як етноодиниці в умовах розвитку світу.

Виклад основного матеріалу. Складником комплексу основних уявлень (знань) людей про світ, закладених у свідомість такими інформаційними каналами, як культура, мова, релігія, наука, суспільні контакти, є поняття «менталітет», у визначенні якого серед дослідників немає однаковості («колективне несвідоме», «культурний код», «духовний ефір» – широке розуміння; «психологічні особливості етносу», «національна свідомість», «традиція» – вузьке розуміння). Когнітивні дослідження культури народу і його мен-

талітету співвідносяться з об'єктивацією структурних параметрів, які визначають організаційні та функціональні характеристики ментально-мовного інформаційного простору, систематизація якого (тобто виділення концептів) формує концептуальну картину світу, яку визначають як «сукупність знань, уявлень представників етносу, результатів людської діяльності і процесів дослідження та пізнання світу» [11, с. 5], тобто система понять про сукупність фрагментів довколишнього світу (як реальних об'єктів і явищ (предмети, властивості, дії, стани тощо), так і ірреальних, витворених роботою людської фантазії (біс, домовик, лісовик та ін.)) [5, с. 121]. Водночас до неї додається і система значень, які знаходять своє втілення в цих фрагментах через посередництво слова-знака і слова-концепту [3, с. 11]. Отже, у формуванні ККС беруть участь, з одного боку, поняття, в яких етнічна свідомість відображає сукупність об'єктів довколишнього світу, об'єднаних у систему, а з іншого – система смислів, що пов'язані з цими реаліями через посередництво мовних засобів (слів). Під терміном «концептуальна система» дослідники розуміють «сукупність згустків понять, образів, із яких складається світ» [7, с. 5], ментальний рівень (ментальну (психічну) орга-

нізацію), де розташовується сукупність наявних концептів, даних людському розуму, упорядковане об'єднання; це система думок і знань про навколишній світ, яка здійснює відображення досвіду людини [6, с. 15]. Поряд із концептосферою (сферою знань) є концептосфера мови, яка є сферою вербалізованих знань, ознаки якої значною мірою детермінуються поведінковими особливостями, складом характеру, способом мислення і структурування дійсності.

Сучасне наукове трактування поняття «менталітет» охоплює сукупність символів, формування яких відбулося в межах відповідної конкретної історико-культурної епохи та національності. У процесі спілкування із собі подібними (тобто повторення) відбувається закріплення згаданої сукупності символів. Вони є основою ККС певного народу. Здебільшого мова є засобом розкриття стилю мислення народу, а також створення концептуального, неповторного його образу, доповнення якого здійснюється через мистецтво, парамовлення, правила етикету тощо [2, с. 137]. У мові, зокрема в його лексичному складі, знаходить своє яскраве відображення характер і світогляд народу. Так, наприклад, дослідження лексики певної мови дає змогу зробити висновки про специфіку бачення світу носіями цієї мови [1, с. 481].

Географічне середовище постає однією з основних детермінант становлення етнічної ментальності. Це той комплекс природних умов, який виник незалежно від людини.

Етнічні спільноти тісно пов'язані з географічним середовищем. Етнологи помітили, що в різних точках планети є етноси з такими ментальними рисами. До детермінант розвитку етнічного менталітету належать також образ і ритм життя, які впливають зі специфіки природного середовища й господарської діяльності.

Кожна етнокультура має свій власний «ментальний інструментарій» – мову, обряди, міфи, вірування, звичаї, мистецтво, мораль тощо.

На національну культуру сучасного українського суспільства істотно вплинули соціально-історичні й історико-культурні аспекти формування й еволюції засад українського етносу, що стало й підвалинами формування особливостей національної ментальності України. У ментальному феномені слід враховувати не тільки і не стільки особливості психологічних характеристик народу, скільки формоутворення національної свідомості, які відповідають його певному способу життєдіяльності. Національна ментальність не зводиться до чисто психологічного явища,

вона має буттєвий статус в історичній практиці народу. Національна ментальність є структурою, що складається історично. Україна (як історична нація) має специфічну, притаманну саме їй ментальну структуру. Означена ментальна структура є віддзеркаленням складного взаємопроникнення та щільного взаємозв'язку суспільних явищ, що описуються такими термінами соціальних наук, як національна (етнічна) психологія, національна вдача, національний характер, народна пам'ять, національні архетипи, національна мрія, національна ідея, самоврядні потенції української ментальності тощо [12, с. 141].

Різнопланове і глибоке розкриття сутності суспільного життя людини неможливе і поза розумінням такого явища, яке окреслюється поняттям «етнос». Етнос – це група людей, яка історично склалася на певній території і характеризується спільністю мови, культури, побуту, звичаїв, традицій, способу життя та особливостями психічного складу.

Етнічне буття людини прив'язане до певної місцевості з її географічними особливостями, що позначається на особливостях побуту і культури, на характері людей, традиціях, звичаях, спільній історичній долі та інших об'єднувачих факторах, що далеко виходять за межі географічного середовища. Етнос характеризується і певною спільністю психічних рис індивідів, що входять до його складу, які формуються під впливом природнокліматичних умов. Проте етнос, будучи за своїм походженням пов'язаним із природою та тривалою генетичною еволюцією, свої головні характеристики отримує в соціально-культурному оформленні, вони передаються від покоління до покоління через історичну пам'ять, через засвоєння культурних надбань, традицій тощо. Етнос є не суто природним утворенням, а його історичною асиміляцією в культурі, що здійснюється багатьма поколіннями людей.

Формування ККС детермінується особливостями культурного та соціального життя того чи іншого етносоціуму, його об'єктивним та суб'єктивним вимірами. Через це кожний такий етносоціум формує свій, неповторний, відмінний від інших загальний образ світу. Як слушно у зв'язку з цим зауважує В. Кононенко, «в концептуальних баченнях кожного етносу знайшли відтворення ментальні риси, психіка народу – носія цих духовних цінностей» [4, с. 234]. Тому слова та виражені ними концепти можуть бути позначені яскравою національною специфічністю і навіть унікальністю [12, с. 141]. Отже, кожне етнічне

утворення має свій спосіб сприйняття і пояснення світу, який відображається мовою цієї етноодиночності. «Щоб уловити свої душевні рухи, – писав О. Потебня, – щоб осмислити свої зовнішні сприйняття, людина повинна кожне з них об'єктивувати у слові і слово це привести у зв'язок з іншими словами» [8, с. 120–121].

Різні мови, будучи «різними баченнями» (В. фон Гумбольдт) того самого об'єкта, формують кожна свою матрицю концептуалізації світу. Водночас кожна мова є певним складником того ментально-мовного простору, який охоплюється поняттям «картина світу». Інакше кажучи, окрема мова – це своєрідний інструмент відображення дійсності та матеріальна форма існування результатів цього процесу. «Різність» поглядів на світ, яку демонструють різні мови, дає підстави для констатації того факту, що, умовно кажучи, кількість мов прямо пропорційна кількості варіантів його концептуалізації, тобто картин світу.

Мова, як слушно зазначає Т. Цив'ян, будучи дуже складною знаковою системою, що здатна самоналаштуватися, є єдиним кодом моделі світу, що наділений здатністю описати (перекодувати) будь-яку ситуацію: як розташовану поза мовою, так і в середині її (автометаопис) [10, с. 369]. У мові відбуваються процеси перетворення ментальних одиниць (структур ментального рівня) на значення, що становлять структури мовної свідомості, які є носіями сформованого в результаті пізнавальної діяльності етноодиночності спільного уявлення про світ: закріплені в значеннях різних слів і висловів, ці уявлення про світ у своїй сукупності утворюють відповідну єдину систему поглядів і установок, які різною мірою поділяються всіма носіями мови. Така єдина система поглядів і установок одержала назву «мовна картина світу». Мовні знаки – носії інформації (знань) – функціонують як репрезентанти (і продукти) психічних процесів, оскільки, як відомо, мова є механізмом формування і втілення (матеріалізації) думки. Тому мовні (поверхневі) структури фігурують як посередницькі (медіаторські) для процесів вивчення структур когнітивних (глибинних). Між сферою мови і сферою когніції, які насправді є різними формами експлікації знань, є органічний взаємозв'язок, який полягає у тому, що слова як знаки понять вступають у взаємозв'язки тільки тоді, коли відповідні поняття є компонентами пропозитивних (суб'єктно-предиктаних) структур, утримуваних у закодованому вигляді в пам'яті людини, які існують як відображені людською свідомістю фрагменти позамовної дій-

сності. Знаки природної мови можна кваліфікувати як точки, крізь які можливе проникнення, занурення до найголовнішого механізму, який здійснює когнітивне опрацювання інформації, – внутрішньому ментальному лексикону людини.

МКС перебуває у зв'язках із мовною свідомістю. Когнітологічний (культурологічний) підхід до розгляду проблематики, пов'язаної з мовною свідомістю, дає змогу констатувати наявність певного соціально-культурного простору, у межах якого відбувається взаємодія між мисленням, мовою і мовленням, результатом чого постають сформовані цією взаємодією ментальні образи як одиниці мовної свідомості, об'єктивація яких здійснюється за допомогою відповідних мовних засобів. Свідомість виявляє ознаки рівневої структурованості: на першому рівні виділяється мовна свідомість, що як складник входить до комунікативної свідомості, яка залучається до формування когнітивної свідомості відповідного національного утворення. Водночас виявлено підстави для виділення загальнолюдської та етнічної свідомості, співвідносних із певними ментальними універсалами – спільною логіко-поняттєвою системою людини – (для першого типу) та відповідним етнічним простором (простором етнічної мови), де відбуваються процеси переплавлення одиниць ментального плану в одиниці плану вербального (для другого типу). Спираючись на це, можна вести мову про два типи концептуалізації довколишньої реальності. Перший тип становить загальнолюдський поняттєвий універсум. Йому протиставляється національний простір концептуалізованої дійсності, який характеризується такими аспектами світосприйняття, що визначаються специфікою функціонування відповідної культурно-мовної моделі членування світу. Для обох типів притаманне позиціонування людини як осереддя процесів концептуалізації. Крізь призму першого типу людина є членом кореляції «людина – людство», що ж до другого, то вона вступає в опозиційні відношення на лінії «людина – етнос». Формування національної мовної картини світу відбувається під впливом цілої низки факторів – географічного, історичного, культурного, релігійного (названі чинники є визначальними величинами також для процесів виникнення і становлення таких системних утворень, як національна психологія і національна мовна особистість (національний менталітет)).

МКС є суб'єктивним образом реального, об'єктивного світу; така суб'єктивність визначається специфікою погляду на світ (світорозуміння) відповідної етноодиночності – творця і носія мови.

Розгляд картини світу кожної мови відбувається із залученням до цієї процедури даних фольклору, міфології, культури цього народу; причому інколи поняття картини світу кваліфікується навіть «як безпосереднє відображення психології народу» [9, с. 10].

Висновки і пропозиції. Отже, у концептуальній картині світу знаходять своє відобра-

ження результати людської діяльності, пізнавальних процесів, спрямованих на дослідження світу, знання та уявлення членів етносоціуму про навколишній світ, про себе в цьому світі і про світ у собі. Відображення цих знань і уявлень категоріями і формами певної мови формує мовну картину світу.

Список літератури:

1. Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). Москва, 1997. 576 с.
2. Верещагіна Т. О. Концептуальна картина світу у контексті міжкультурної комунікації. Мовні і концептуальні картини світу. 2008. Вип. 24. Ч. 1. С. 137–141.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Київ. 2007. 262 с.
4. Кононенко Віталій. Концепти українського дискурсу: монографія. Київ–Івано-Франківськ, 2004. 248 с.
5. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. Харків, 1997. 129 с.
6. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. Москва, 2005. 256 с.
7. Пікалова А. О. Вербалізація концепту людини в поетичних текстах Михайла Стельмаха: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2009. 20 с.
8. Потебня А. А. Мысль и язык. Киев, 1993. 192 с.
9. Урысон Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике. Москва, 2003. 224 с.
10. Цивьян Т. В. Категория деминутивности в структуре новогреческого этноязыкового пространства. Славянское и балканское языкознание. Человек в пространстве Балкан. Поведенческие сценарии и культурные роли. Москва, 2003. С. 369–389.
11. Яковлева В. Б. Вербалізація концепту сім'я в українській мовній картині світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2008. 19 с.
12. Ясакова Н. Ю. Персональний статус суб'єкта в контексті способів репрезентації картини світу. Мовні і концептуальні картини світу. Київ, 2008. Вип. 24. Ч. 4. С. 140–146.

МЕНТАЛИТЕТ КАК ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ КУЛЬТУРЫ НАЦИИ

В статье дается современная трактовка понятия «менталитет». Формирование национальной языковой картины мира происходит под влиянием целого ряда факторов – географического, исторического, культурного, религиозного (названные факторы выступают определяющими величинами также для процессов возникновения и становления таких системных образований, как национальная психология и национальная языковая личность (национальный менталитет)).

Описывается формирование концептуальной картины мира. Рассматриваются два типа концептуализации окружающей действительности. Представлен ряд факторов, под воздействием которых происходит формирование национальной языковой картины мира.

Ключевые слова: менталитет, концептуальная картина мира, языковая картина мира, этнос, язык, сознание, образ.

MENTALITY AS ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTER OF NATION CULTURE

In the article modern definition of mentality is given. The formation of a national linguistic picture of the world occurs under the influence of a number of factors - geographical, historical, cultural, religious (these factors also act as determining values for the emergence and formation of such systemic formations as national psychology and national linguistic personality (national mentality)).

The formation of a conceptual outlook of the world is described. Two types of conceptualizing of surrounding reality are under analysis. A number of factors, which influence at the formation of a nation language outlook of the world, are presented.

Key words: mentality, conceptual outlook of the world, language outlook of the world, ethnicity, language, consciousness, image.

Відомості про авторів

Артюмова О. І. – старший викладач кафедри філології та лінгводидактики Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

Боговик О. А. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філології та перекладу Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

Валуєва Н. М. – доцент кафедри перекладу Дніпровського державного технічного університету

Варчук Л. В. – аспірант кафедри англійської філології і філософії мови імені професора О. М. Морозовського Київського національного лінгвістичного університету

Герус О. С. – студентка IV курсу спеціальності «Філологія» факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету

Го Юаньпен – аспірант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Говера О. М. – студент II курсу магістратури спеціальності «Філологія» Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Горболіс Л. М. – професор кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Грабовська І. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови для технічних та агробіологічних спеціальностей Національного університету біоресурсів і природокористування України

Грозян Н. Ф. – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Інституту української мови НАН України

Девдюк І. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури і порівняльного літературознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Дем'янюк М. П. – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту української мови НАН України

Демчук Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Львівського торговельно-економічного університету

Заболотська О. О. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету

Закальська Я. А. – аспірант кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Зотова В. Г. – доцент кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Іванова В. А. – старший викладач кафедри філології та лінгводидактики Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

Кабіна Ю. Г. – викладач кафедри практики англійської мови Навчально-наукового інституту іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Копейцева Л. П. – доцент кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Королюк У. В. – магістрант Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Кузьменко Н. В. – доцент кафедри перекладу Дніпровського державного технічного університету

Кулик А. В. – студентка IV курсу спеціальності «Філологія» факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету

Кучеренко І. В. – старший викладач кафедри перекладу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Лахманюк А. М. – аспірант Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Линник Н. М. – студент ОС «Бакалавр» 4 курсу факультету кримськотатарської мови літератури та перекладу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Литвиненко Д. В. – слухач магістратури гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України

Малик Г. Д. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Манько А. М. – аспірант кафедри української літератури факультету української філології та соціальних комунікацій Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Матковська М. В. – доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Незовибатько О. В. – старший викладач кафедри філології та лінгводидактики Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

Пасенчук Н. В. – аспірант кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики Херсонського державного університету

Пільгуй Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Пітель Т. О. – магістрант філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Полупан М. О. – студентка 4-го курсу спеціальності «Філологія» факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету

Польова О. С. – аспірант кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету

Попов С. Л. – професор кафедри російської мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Романенко Н. В. – доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Саїк А. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Свириденко О. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Скоплєв А. О. – старший викладач кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»

Скубіда Л. Ю. – студентка кафедри тюркології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Тацакович У. Т. – асистент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Ткач П. Б. – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Національної академії Національної гвардії України

Хома В. П. – аспірант кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Цюпа Л. В. – викладач кафедри французької філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Яцків Н. Я. – кандидат філологічних наук, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Філологія. Соціальні комунікації

Том 29 (68) № 4 2018

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Ю. Семенченко*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Електронна пошта: editor@philol.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 21,44. Ум.-друк. арк. 24,41. Зам. № 0119/03

Підписано до друку 24.12.2018. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105

Телефон +38 (0552) 39 95 80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.